

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE
DEMOKRASİ SÖYLEMİ**

Doktora Tezi

Fatih DEĞİRMENCİ

Ankara-2011

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI**

**TÜRKİYE'DE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE
DEMOKRASİ SÖYLEMİ**

Doktora Tezi

Fatih DEĞİRMENÇİ

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Eser KÖKER

Ankara-2011

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
HALKLA İLİŞKİLER VE TANITIM
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ VE DEMOKRASİ
SÖYLEMİ

Doktora Tezi

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Eser KÖKER

Tez Jüri Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Eser Köker.....

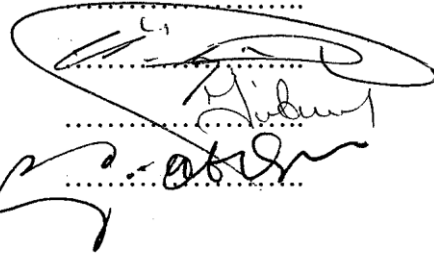

Prof. Dr. Nur Betül Çelik.....

.....
Doç. Dr. Ulku Döğenay.....

Doç. Dr. İnci Tay.....

Doç. Dr. Erolhan Akdoğan.....

Tez Sınav Tarihi ..20..9..2011..

TÜRKİYE CUMHURİYTİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim. (.../.../2011)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1

1. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ TARTIŞMALARININ TEMEL ÇERÇEVESİ

I. 1864 Matbuat Nizamnamesi Etrafında Dönen Tartışmalar.....	33
A. Yönetimin Basını Kontrol Altına Alma Yöntemleri	40
B. Sansürün Düzen İle Meşrulaştırılması.....	47
II. 1909 Matbuat Nizamnamesinde Liberal Eğilimler	51
A. II Meşrutiyet Sonrasında Yayın Hayatındaki Gelişmeler.....	51
B. Gazeteciliğin Siyasileşmesi	58
C. Gazetecilere Yönelik Şiddet Eylemleri ve Sıkıyönetim Uygulamaları	70

2.BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE ULUSAL ÇIKAR İLE SINIRLANAN BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

I. Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Gazetecilerin Ulusal Mücadele İçinde Yer Alış Biçimleri (Anadolu Basını İstanbul Basını).....	80
A. Basın Davalarında Basının İşlevinin Yeniden Tanımlanması	85
B. Takrir-i Sükûn ve İstiklal Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler Aracılığıyla “Vatan Hainliği”	89
II. 1931 Tarihli Matbuat Kanunu Tartışmaları.....	100
A. Cemiyeti ‘Matbuatın Suiistimalleri’ne Karşı Müdafaa Etmek Doğrultusundaki Görüşler	110
1. Basın Özgürlüğünün Yanlış veya Kötüye Kullanıldığı İddiası	111
2. Kamu Vicdanının Tahrip Edildiği İddiası	116
3. Türkiye’de Demokrasinin Kendine Özgürlüğü İddiası	119
B. Muhalif Basına Karşı Tahammülsüzlüğün Gerekçelenirilmesi	127

C.	İnkılâp Basını Gerekirliğinin Gerekçelendirilmesi	140
III.	1931 Matbuat Kanunu'nun Kabulünden Sonra Basın Hayatında Gelişmeler.....	147

3. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ TARTIŞMALARI

I.	1950 Tarihli Basın Kanunu Etrafındaki Tartışmalar	156
A.	“Devletin ve Milletın Bekası” Gerekçesinin Yasal Dile Yerleşmesi	163
1.	Kısıtlama Söylemindeki Dönüşüm	166
2.	Basına Duyulan Güvensizlik	171
B.	Basın Özgürlüğünün Hürriyetin Temel Taşı Olarak Nitelenmesi	173
II.	1950 Tarihli Basın Kanunu Sonrasında Basın Özgürlüğüne Konulan Sınırlamaların Tartışılması	178
A.	DP İktidarı Döneminde Basına İlişkin Düzenlemeler	179
B.	Basın Özgürlüğünün Sınırlarını Yeniden Çizme Doğrultusunda Müdahalelerin Gerekçeleri	191
1-	Eleştiri Hakkının Sınırlandırılması.....	192
2-	Amme Hizmetinin/Kamu Huzurunun Zedelenmesi.....	195
3-	Şeref ve İtibar Sorunu.....	199
4-	Özgür Basın Söyleminin Araçsallaştırılması	205
C.	Muhalif Basına Karşı Yasaklayıcı Tutumun Gerekçelerindeki Süreklilik.....	209
D.	1961 ve 1982 Anayasalarının Oluşturduğu Basın Rejimi	218
III.	2004 Tarihli Basın Kanunu Tartışmaları	224
A.	2004 Tarihli Basın Kanununa Aktarılan Siyasal Kültürel Miras.....	224
B.	Basın Özgürlüğünün Liberal Yorumunun Değişmezliği	229
	SONUÇ	237
	KAYNAKÇA	246
	ÖZET.....	276
	ABSTRACT.....	277

GİRİŞ

Demokrasi kavramı, kökeni itibarıyla Antik Yunan'a dayanmakla birlikte, modern anlamda politik bir rejim olarak sistematize edilişi, Batı Avrupa'dan başlayarak yaygınlaşan tarihsel/toplumsal dönüşümlerin yoğunlaşp hızlandığı 18. yüzyıla karşılık gelmektedir (Dahl, 1993; Schmidt, 2002; Finley, 2003). Bu bağlamda, feodalizmin çözülmesiyle başlayıp merkezi devletlere ve sonrasında ulus-devletlere giden kapitalist gelişim sürecinde, siyasal ve toplumsal yaşamda belirleyici sonuçları olan Fransız Devrimi'nin özel bir yeri bulunmaktadır. Bu devrimden sonra oluşmaya başlayan ve genel ifadeyle insan hakları, eşitlik ve hukuk nosyonlarıyla biçimlendirilen 'yeni düzen', kendine özgü politik yapı/kurum ve iktidar ilişkilerini de beraberinde getirmiştir (Yılmaz, A., 2003; Poggi, 2005; Köker, L, 2008). Siyasal, kültürel ve toplumsal yaşamda köklü değişikliklerin oluşmasına yol açan bu ilişkiler, yalnızca Avrupa devletleriyle sınırlı sonuçlar doğurmamış, tüm dünya sathına yayılan bir etki alanı oluşturmuştur. Osmanlı Devleti de bu süreçte kayıtsız kalamamış ve modernleşme doğrultusundaki ilk hamlelerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyıl'da hayata geçirdiği Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet girişimlerini bu minvalde değerlendirmek mümkündür. Tüm bu girişimler, Osmanlı Devleti'nin yanbaşındaki Avrupa'dan bir biçimde etkilendiğinin açık işaretleridir. Padişah otoritesinin mutlaklığı karşısında iktidarın bölünmesini isteyen bu girişimlerin sonucunda, Osmanlı'nın siyasal ve toplumsal algı düzeyinde derin dönüşümlerin meydana geldiği görülmüştür (Ortaylı, 2002; Deringil, 2007, 2005; Mardin, 2008). Osmanlı-Türk modernleşmesi olarak da ifade edilen (Mardin, 2008) bu dönüşümler, bir imparatorluk bakiyesi olarak kurulan

Cumhuriyetin de temellerini atmıştır. 1923'te kurulan Cumhuriyetle beraber Batılılaşma bir kültürel devrim olarak devlet politikası haline gelmiştir. Ancak bu kültürel devrime de yön veren siyasal düzeydeki köklü paradigma değişikliği, kendisine hedef olarak koyduğu Batılılaşma ekseninde şekillenememiş ve Batı tarzında kurum ve kuralların ihdas edilmesine olanak sağlanamamıştır (Kadioğlu, 1999; Türköne, 2006; Koçak, 2009). Bir başka deyişle, Batılılaşma ekseninde yaşanan kültürel devrimin bir benzeri siyasal düzeyde yaşanmamış ve siyasal devrim olarak nitelenen süreç, biçimselliğin ötesine geçememiştir. Bu anlamda, demokrasi, hukuk, insan hakları, basın özgürlüğü gibi temel kavramlar 1923'ten sonra büyük oranda biçimsel olarak ifade edilme olanağı ve yasal olarak düzenlenebilirlik kazanarak var olabilmış, fakat pratiğe aktarılma noktasında sorunlar yaşanmıştır. Söz konusu sorunların yoğunlaştığı başlıca alanlardan biri de basın-iktidar ilişkileridir. Siyasal iktidarların basın özgürlüğü karşısındaki yasaklayıcı tutumları ve genel olarak basın üzerinde uyguladıkları baskılar, Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin basın karşısındaki temel yaklaşımını oluşturmakla kalmamış, geçen seksen beş yıl içinde bu tutum ve baskı süreklilik kazanmıştır.

Esasında Türkiye'nin geçirdiği özgün tarihsel/toplumsal/siyasal dönüşümlere paralel bir şekilde, demokrasinin özsel bir parçası olan basın özgürlüğünün konumunu, mahiyetini ortaya koyabilmek son derece karmaşık bir uğraştır. Ancak sınırlandırılmış bir yaklaşımla belirli dönem ve olaylara odaklanılarak Türkiye'de basın özgürlüğü tartışmalarını, demokrasi sürecinin farklı bir okumasına imkân verecek bir malzeme üzerinden incelemek mümkündür. Böyle bir tespitten hareketle, Türkiye'de basın özgürlüğü söylemlerini analiz etmeyi amaçlayan bu çalışmada, ilk

olarak konuya dair somut materyalin yoğun bir şekilde mevcut olduğu dönemler belirlenmiştir.¹ Bu kapsamda, Türkiye’de basın özgürlüğü konusunun en yoğun biçimde gündemde olduğu ve tartışıldığı dönemlerin, basını doğrudan ilgilendiren konularda gerçekleştirilen yasal düzenlemelere denk geldiği görülmektedir. Söz konusu dönemlerde yoğunlaşan tartışmalar içinde ağırlıklı olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde (TBMM) gerçekleşen müzakerelere odaklanılmak suretiyle de çalışmanın çerçevesi belirlenmiştir. Cumhuriyet döneminin basına dair ilk kapsamlı yasal düzenlenmesi olan 1931 Matbuat Kanunu’ndan başlamak üzere, süreç içerisinde gerçekleştirilen diğer Basın Kanunları, bu konular üzerinde yapılan önemli değişiklikler ve ilgili mevzuatın oluşturulması sürecinde parlamentoda gerçekleştirilen müzakereler, farklı dönemlerde basın özgürlüğü

¹ Türk basın tarihine dair literatürde, genellikle, ilk Türkçe gazetelerin yayınlanmaya başladığı 19. yüzyılın ilk yarısından başlamak üzere konunun tarihsel olarak belirli dönemler dâhilinde ele alındığı görülmektedir. Bu bağlamda örneğin Uygur Kocabaşoğlu Türk basın tarihinin birinci evresinin, başlangıcından II. Meşrutiyet’e kadar olan dönemi kapsadığını, *Takvim-i Vekayi* (1831) ve sonrasında yayın hayatına giren gazetelerin bulunduğu bu dönemde basının “hem doğusunun hem de ezeli rahatsızlığı olan ‘nefes darlığı’nın bir arada” görüldüğünü belirtmektedir. II. Meşrutiyet’in sağladığı nisbi canlanmayla birlikte başlayan ve İmparatorluğun tasfiyesine kadar olan dönemi ayrı bir evre olarak değerlendiren Kocabaşoğlu bu dönemde “giderek genişleyen bir okuyucu kitlesi karşısında, meslek olarak pek fazla gelişmemiş bir basının, gerçek anlamda basın özgürlüğüne sahip olmayan bir siyasal ortamla karşı karşıya bulunduğunu” ifade etmektedir. Mütareke, ulusal mücadele ve Cumhuriyet’in kuruluş aşamalarını kapsayan ve 1946 yılında çok partili siyasal yaşama geçiş sürecine kadar uzanan dönemi gazeteciliğin yeterince gelişmediği ve “devlet gazeteciği” yapıldığı bir devre olarak niteleyen Kocabaşoğlu II. Dünya Savaşı sonrasında yeniden şekillenen uluslararası dengelerinin etkisi ve çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinden başlayan ve yakın tarihe kadar uzanan dönemi de kendi özgün tarihsel bağlamı içinde irdelemektedir (Kocabaşoğlu, 1997). Benzer şekilde Türk basın tarihini Tanzimat döneminden itibaren ele alan Hıfzı Topuz, Meşrutiyet ve savaş yıllarını, CHP ve DP iktidarı dönemlerini ayrı ayrı ele almakta, 1960 sonrası dönemleri de askeri müdahaleler ve 1980 sonrası değişen sosyoekonomik koşullar ekseninde incelemektedir (Topuz, 1996; 2003). Türk basınının tarihsel gelişimini ‘demokrasi’ ve ‘sansür’ açılarından ele alan Alpay Kabacalı da bu doğrultudaki çalışmalarını, Türkiye’de basın faaliyetlerinin gündeme geldiği yıllardan başlamak üzere yukarıda zikredilen dönemleri kronolojik bir şekilde takip eden bir yapıda biçimlendirmiştir (Kabacalı, 1990; 1994). Türk basın tarihiyle ilgili benzeri izlekleri takip eden diğer kaynakların bazıları için ayrıca bkz. İskit, 1939; 1943; Oral, 1967; Şapolyo, 1969; Ertuğ, 1970, İnuğur, 1992; 1993; Gevgilili, 2005; Koloğlu, 2006. Türk basın tarihini başlangıcından yakın dönemlere kadar inceleyen kaynakların yanısıra anılan dönemlerin herhangi birisine odaklanan daha spesifik çalışmalar da mevcuttur. Bu kapsamda örneğin Osmanlı basını, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemleri, mütareke ve ulusal mücadele yılları, tek partili siyasal yaşam ve çok partili siyasal yaşama geçiş süreci veya 2. Dünya Savaşı gibi dönemlere yoğunlaşan çalışmalar anılabilir. Bu tür çalışmaların bazıları için bkz. Hanioglu, 1985; Kabacalı, 1985; Koloğlu, 1985; Varlık, 1985; Güvenir, 1991; Gürkan, 1998; Koloğlu, 2005; Kocabaşoğlu, 2008; Kudret, 2000; Kocabaşoğlu, 2010. Bu çalışma ise basın tarihiyle ilgili söz konusu kaynaklardaki izleklerden yararlanmakla birlikte basın özgürlüğü konusunu belli başlı düzenlemelere dair parlamento müzakereleri temelinde ele almaktadır.

söyleminin analizini mümkün kılan dokümanı sağlamıştır. Ayrıca Cumhuriyet öncesi dönemde kabul edilen 1864 ve 1909 tarihli Matbuat Nizamnameleri ekseninde şekillenen tartışmalar incelenerek, iki dönem arasında bir karşılaştırma yapmak suretiyle de dönemler arası geçişler/süreklilikler irdelenebilmiştir. Özellikle anılan bu nizamnameler üzerinde kısaca durulmasının nedeni, basın tarihi yazınında onların değerlendirilmesine imkân tanıyan ifade biçimlerine yer vermek suretiyle basın özgürlüğü üzerine geliştirilen söylemlerin bir düzeyini oluşturan dilsel yeğlemeler hakkında bir fikir verebilmektir.

Çalışmada, Türkiye’de özgür konuşma hakkı ve pratikleri ile bu hakkın kurumsallaşmasına dayanan demokratik işleyişin ne şekilde algılandığı, nasıl tanımlandığı ve hangi parametreler üzerinden anlamlandırıldığına sorgulanması ve tartışılması yoluyla farklı dönemlerde farklı basın özgürlüğü anlayışlarının ortak özellikleri/sürekliliği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Türkiye’de özgür konuşma hakkı önündeki engellerin, ikna ve uzlaşmaya dayalı demokratik kültürün gelişimi noktasındaki sorunların irdelenmesine çalışılmıştır. Bu bağlamda, basın özgürlüğünün Türk demokrasi tarihi açısından ne ifade ettiğini ve nasıl tanımlandığını anlamak üzere, TBMM’de gerçekleştirilen ilgili müzakerelerin incelenmesi, tezin konusunu oluşturmaktadır. Bu şekilde yasa yapıcı/politik elitler tarafından meselenin hangi bağlamlarda ve düzeylerde ve hangi ifade biçimleri aracılığıyla tartışıldığını tespit edebilmek ve böylelikle Türkiye’de demokratikleşme sürecinin ve bunun unsurlarından biri olan basın özgürlüğü kavrayışlarının temel dinamiklerinin belirli bir boyutunu ortaya çıkarabilmek amaçlanmaktadır.

Parlamento müzakerelerinin incelenmesi yoluyla elde edilmesi umulan sonuçlar, aynı zamanda söz konusu müzakerelerin çalışmanın odağına alınmasının da nedenini oluşturmaktadır. Zira müzakerelerin gerçekleştiği mekân olan parlamento, demokratik sistemlerde birincil politik konuşma zeminini teşkil etmektedir.² Parlamento, toplumdaki mevcut söylem ve tartışmaların yansıdığı bir alan olduğu gibi, bunlara kaynaklık teşkil edebilecek bir konuma da sahiptir. Bu bağlamda, egemen paradigmanın dolaysız ve net bir biçimde ortaya konulduğu meclis kürsüsü, aynı zamanda farklı anlayışların ve yaklaşımların belli bir oranda karşılaşması ve mücadelesine de sahne olabilmektedir. Bu bağlamda parlamento müzakereleri, Türkiye’de basın özgürlüğü ile demokrasi söylemi arasındaki ilişkiselliğin siyasal, kültürel ve ideolojik arka planına dair yapılacak bir araştırmanın en temel malzemelerinden birini oluşturmaktadır. Parlamento müzakereleri, konuyla doğrudan ilgili temel siyasaların ve bağlayıcı mevzuatın nihai biçimlendirilme ve kesinleştirilme faaliyetlerinin gerçekleştiği aşama olması yönüyle de büyük bir önem taşımaktadır.

Gerek genel/eşit oy hakkı gerekse temel hak ve özgürlüklerin teminat altında bulunması gibi demokrasinin belirleyici vasıfları, parlamentoyu modern demokrasilerin en önemli kurumlarından ve siyaset biliminin başlıca araştırma konularından biri olarak işaretlemeyi gerektirmektedir. Liberal demokrasilerde siyasal katılımın en geniş ve yaygın biçiminin seçimlere katılmak şeklinde cereyan

² Kökeni ‘parlare’ (konuşmak) kelimesinden türeyen ‘parlamento’ kavramı, ‘konuşulan yer’ anlamına gelmekte, hukuk ve siyaset literatüründe ise “yasama organını oluşturan meclis ya da meclislerin bütünü” anlamını taşımaktadır (Sezen, 1944: 52).

ediyor olması, siyasal temsilin zemini olarak parlamentonun geçtiğimiz yüzyıllardan beri taçlandırılmasını sağlamıştır. Bunun yanısıra temsili demokrasilerde güçler ayrımı ilkesinin bir gereği olarak yasama fonksiyonunun parlamentoda gerçekleşiyor olması, bu kuruma ve burada gerçekleşen faaliyetlere vazgeçilmez bir nitelik kazandırmaktadır. Parlamentonun kamu politikasının oluşturulmasındaki merkezi rolünü vurgulayan Philip Norton, bu kurumun siyasal sistemdeki önemli işlevlerini Robert A. Packenham'ın tasnifine referansla meşruiyeti sağlama, siyasal sosyalleşme, güvenilir bir sübap görevi görme, şikâyetlere çözüm üretme, görüşleri ifade etme, idari nezaret, kanun yapma, vatandaşları yönlendirme ve eğitme, çatışmaları çözme olarak sıralamakta, siyasal irade ile bu olanakların güçlendirilmesi gereğinin altını çizmektedir (1993: 203). Benzer şekilde Bill Scheuerman da, parlamentonun ve burada gerçekleşen faaliyetlerin önemine dikkat çekerek “insanoğlu arasında eşitsiz bir şekilde dağıtılan akıl parçalarının” zengin, çeşitli ve çok boyutlu bir şekilde parlamentoya yansıyabileceğini, çağdaş toplumda geniş tabanlı, çok sesli bir yasama meclisinin seçilmiş yüzlerce temsilcisi ile “akıl parçalarının heterojenliğini” yansıtmada oldukça etkili olabileceğini vurgulamaktadır (1995: 152).

Parlamentonun ve işlevlerinin önemine dair bu genel belirlemelerin yanısıra, her kurumun içerisinde yer aldığı ekonomik, siyasal ve toplumsal yapıdan etkilendiğinin altı çizilmelidir. Buradan hareketle toplumsal yapıya bakılarak parlamentonun yapısı anlaşılabilir gibi, parlamentonun yapısı ve işlevlerine bakılarak da toplumun nitelikleri hakkında önemli bulgulara ulaşılabilecektir (Yücekök, 1983: 9). Bu anlamda, basın özgürlüğü söyleminin parlamento konuşmalarına odaklanarak

incelendiği bu çalışma, ilgili yasal düzenlemelerin oluşum sürecinde gerçekleşen tartişmaların analizi suretiyle, bu konuya yönelik algının ve anlamların nasıl Őekillendiđini irdelemeyi hedeflemektedir. Parlamenterlerin TBMM’de kullandığı demokrasi söylemini incelediği çalışmasında lk Doğanay, parlamento konuşmalarında vurgulanan önceliklerin, demokrasi sürecinin temel dinamiklerini ortaya koyduğunu ve kamusal alanda demokrasiye yönelik egemen düşüncelerin esas olarak temsil edildiği parlamento aracılığıyla demokrasiyle ilişkilendirilen anlamlar çeşitliliğini açığa çıkardığını belirtmektedir (2007: 388-389). Benzer Şekilde, Paul Bayley de, etkinliğinin büyük lde linguistik bir mahiyet taşıdığını belirttiği parlamentonun, mevcut toplumda neler yapılacağına dair düzenlemelere ilişkin somut eylemleri oluşturan söylemlerin/tartişmaların merkezi olduğunu belirtmekte, bu bağlamda “anlamlar üzerinde bir mücadele alanı” olan parlamentodaki konuşmaların niteliğinin (soyut, somut, dışlayıcı, kuşatıcı dil tercihleri, kullanılan ironiler, mizah unsurları vb.) hâkim paradigmaları ortaya koymada önemli analiz birimleri olduğunu vurgulamaktadır (2004: 12-13). Bu çalışmada da, bahsi geçen incelemelerden de yararlanmak suretiyle, TBMM’de basını doğrudan ilgilendiren yasal düzenlemelerin yapıldığı dönemlerde yoğunlaşan basın özgürlüğü tartişmaları incelenmektedir.

Türkiye’de basın özgürlüğü konusunu ele alan akademik çalışmaların büyük lde hukuk ve iletişim disiplinleri içerisinde yoğunlaştığı görülmektedir. Hukuk alanında yapılan çalışmalar basın özgürlüğünü büyük lde insan hakları hukukunun bir dalı olarak ele almakta ve ulusal-uluslararası yasal düzenlemeler kapsamında değerlendirmektedir. Basını anayasal bir kurum olarak ele alan bu

çalışmaların ilgili mevzuat kapsamında basın özgürlüğünü genellikle haklar, sorumluluklar, teminat ve müeyyideler bağlamında analiz ettikleri görülmektedir. Bu tür çalışmalar, basın özgürlüğünün mevcut hukuk rejimi içerisindeki konumu üzerine yoğunlaşmakta, çoğunlukla sınırlamanın hukuki boyutunu irdelemektedir.³

Özellikle kamu hukuku alanında ‘temel hak ve özgürlükler’ sorunu en temel araştırma konularından biri olarak değerlendirilmektedir. Nitekim alanın önde gelen çalışmalarındaki genel eğilimi örneklemek üzere İlhan F. Akın’ın *Kamu Hukuku* isimli eserinin, “Devlet Doktrinleri” ile “Temel Hak ve Özgürlükler” olmak üzere iki ana bölümden oluştuğu görülmektedir. Akın, hukuk disiplininin aslında özgürlük konusunda derinlikli bir yaklaşımdan ziyade, belli sorunların çözümü noktasında yoğunlaştığını belirtmekte, ancak hukukun toplumsal bir bilim dalı olması hasebiyle de, insan ilişkilerinin tümünü ele alabilmesi gereğine işaret etmektedir (1974: 259). Bu bağlamda hukukun, her insanın doğuştan sahip olduğu hak ve özgürlükleri, toplumsal bir karşılığının olabilmesi için tanımlamak ve bir takım kalıplara sokmak yönünde işlevleri bulunmaktadır. Özgürlüklere hukuki biçimini veren devlet ise

³ Hukuk disiplini içinde basın özgürlüğünü doğrudan ilgilendiren lisansüstü çalışmaların sınırlı sayıda olması ve çok az bir kısmının doktora tezi olması dikkat çekmektedir. Bu yöndeki çalışmalara örnek için bakınız: Tayfun Aksoy, *Basın Hürriyeti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya, 1991; Yaşar Salihpaşaoğlu, *Türkiye’de Basın Özgürlüğü*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2007; Ahmet Çiftçi, *Basın Hürriyetinin Sınırlandırılması ve Basın Suçlarında Ceza Sorumluluğu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 1987; Turgay Keskin, *1982 Anayasasında Basın Özgürlüğünün Sınırlandırılması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995; Ersoy Yüce, *Basın Özgürlüğü ve Olağanüstü Hal Rejimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 1995; Sezai Uğurlu, *Anayasa Işığında Basın Özgürlüğü ve Kişilik Hakları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 1996; Elif Küzeci, *Basın Özgürlüğü ve İnternet*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2004; Özgür Temiz, *Basın Özgürlüğünün Sınırlanmasında İlke Sorunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

özgürlükleri tanıma ve nasıl kullanılacağını açıklama noktasında kendi iktidarının da sınırlarını çizmiş olmaktadır (277).

Bu noktada klasik kamu hukuku yaklaşımında temel hak ve özgürlükler kapsamında zikredilen düşünce ve ifade özgürlüğünün bir parçası niteliğindeki basın özgürlüğünün de ilk etapta ‘negatif hak’ kategorisi içinde ele alındığı belirtilmelidir.⁴ Bunun kökenini klasik liberal bireyselci bir karakteristiği bulunan 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Beyannamesi’ne dayandırmak mümkündür. Bireyin toplumun temel unsuru sayılmasından hareketle bireysel haklar beyannamede son derece açık ve kesin bir şekilde koruma altına alınmıştır. Bu durum dönemin liberal siyasi anlayışına paralel bir görünümde dir. İktidarın sınırlandırılması kişi hak ve özgürlükleri çerçevesinde düşünülmüş bu anlamda kişisel hak ve özgürlüklerin

⁴ Hak ve özgürlükler için verilen mücadeleler tarihsel süreç içinde temel/bireysel hak ve özgürlüklerden çevre hakkına, siyasal haklardan gelişme haklarına kadar bir dizi öncelikler temelinde şekillenerek gelişim ve çeşitlilik kazanmıştır. En temel düzeyde “kişinin sırf bir insan olduğu için sahip olduğu haklar” (Donnelly, 1995: 19) anlamında kullanılan insan hakları konusu, tarihsel kaynakları çok daha gerilere gitmekle beraber, 18. yüzyıldan itibaren birinci, ikinci ve üçüncü kuşak haklar ve özgürlükler olarak nitelendirilen bir gelişim sürecinde ele alınabilmektedir. Büyük ölçüde Amerikan ve Fransız Devrimlerinin şekillendirdiği bireysel özgürlükleri ve siyasal hakları kapsayan birinci kuşak haklar, aristokrasi –burjuvazi çatışması temelinde bireyin iktidar ve diğer kişiler karşısında güvenliği ve özerkliğini sağlamaya yönelik hak ve özgürlükleri ifade etmektedir. Düşünce ve ifade, toplanma ve dernek kurma, katılım gibi hak ve özgürlükler bu kapsamda değerlendirilmiş ve dönemin İngiliz-Amerikan ve Fransız haklar bildirgelerinde yer alarak hukuk düzeninin yapı taşları haline gelmişlerdir. Sosyal, ekonomik ve kültürel hak ve özgürlükleri içeren ikinci kuşak haklar ise sanayi devriminin yarattığı sorunlar ve yükselen işçi sınıfının toplumsal/siyasal mücadelelerinin sonucunda şekillenmiştir. Özellikle sosyalist düşünce akımlarının biçimsel olarak nitelendikleri bireyci burjuva özgürlüklerinin toplumun geneline hitap edememesi gerçeğinden hareketle verilen mücadeleler sonucu, çalışma ilişkilerinin iyileştirilmesi, sendika, grev, siyasal örgütlenme gibi hak ve özgürlükleri içeren sosyal, kültürel ve ekonomik haklar 19. yüzyılın ortalarından itibaren hukuki metinlerce de tanınmış, 20. yüzyılın başlarından itibaren anayasalara girmeye başlamıştır. Çevre, gelişme ve barış haklarını içeren üçüncü kuşak haklar ise II. Dünya Savaşı sonrasında Üçüncü Dünya devletlerinin baskısı, bilim ve teknikteki ilerlemelerin yol açtığı sorunların etkisiyle geliştirilmiştir. Dayanışma hakları olarak da nitelenen bu kategori, gelişme sorununun yarattığı toplumsal ve uluslararası düzeydeki dengesizlikler temelinde şekillenmiştir. Sürekli gündemde olan savaş tehlikesi, barış özlemini bir hak talebine dönüştürmüş, endüstri ve teknoloji alanındaki gelişmelerin çevrede meydana getirdiği telafisi güç tahribat da sağlıklı ve temiz bir çevre istemini çevre hakları olarak sistemleştirmiştir. Uluslararası toplumu ve hukuku ciddi şekilde ilgilendiren bu haklar demeti 1982 tarihli İnsan Hakları Üçüncü Paketi Öntasarısı’nda çevre hakkı, gelişme hakkı, barış hakkı ve insanlığın ortak mal varlığına saygı hakkı olarak sistemleştirilmiştir (Kaboğlu, 2002: 41-47).

devlet müdahalesinden bağımsızlaştırılması temel gaye olmuştur. 18. yüzyılda hâkim olan bu anlayış devleti kişilerin yaşamlarına müdahale etmekten men etmesi yönüyle ‘pasif’ ya da ‘negatif’ bir içeriktedir. Ne var ki liberal bireyselci bir zemine oturan negatif hak ve özgürlük anlayışı pratik alanda insanların maddi yaşam koşulları göz önüne alındığında soyut/teorik bir düzeyin ötesine geçememiştir. En temel hakları dahi kullanabilmenin belirli imkânlarla sahip olmayı gerektirdiği gerçeği, bu hakların nihai noktada ancak belirli bir sosyo-ekonomik düzeyde yaşayan bir azınlıkça kullanılabilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu durum 19. yüzyıldan itibaren başlamak üzere devletin söz konusu pasif rolünü terk ederek yurttaşların hak ve özgürlüklerden tam ve eşit yararlanabilmeleri noktasında aktif, tedbir alan, müdahil bir konuma gelmesi gereğini doğurmuştur. Yurttaşlar artık devletin yersiz müdahalelerine karşı ileri sürdükleri negatif özgürlüklerin sahibi olmak yerine devletten olumlu bir hareket, hizmet ve yardım talebini sağlayan pozitif hakların öznesi olarak kabul edilmektedir (Kapani, 1972: 47-50; Köker, E., 1998: 143-144).

Bu noktada kamu hukukçularının bazıları tarafından düşünce açıklama özgürlüğünün bir parçası olarak görülen basın özgürlüğü ‘pozitif hak’ kategorisi içinde değerlendirilmektedir (Gölcüklü, 1970; Kapani, 1972; Kaboğlu, 2002). Özgürlük alanına hiçbir şekilde müdahale edilmemesi ve bir anlamda özgürlüğün “rastlantıya” ya da onu ele geçirebilecek dar bir burjuvaziye bırakılması gibi yönlerden eleştirilen klasik liberal yaklaşımın yetersizliği, söz konusu hak ve özgürlüklerin teminat altına alınması hususunda “devletin aktif/olumlu tututmu”nun gerekliliği anlayışıyla temellenmektedir (Gölcüklü, 1970; Dönmezer, 1976; Danışman, 1982). Zira Çetin Özek’in de belirttiği gibi, “basın özgürlüğü soyut bir

kavram olmadığı” için genel siyasal yapı, yasal düzen ve siyasal iktidarın politikaları belirleyici bir konumda bulunmaktadır (1999: 204).

Basın özgürlüğünün de içinde yer aldığı düşünce ve ifade özgürlüğünün, diğer hak ve özgürlük kategorilerinin bir parçası olmakla birlikte, onları önceleyen ve onlara hukuki ve felsefi zemin sağlayan bir mahiyeti de bulunmaktadır. Zira ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğü doğaları itibariyle bir toplumsallığa işaret etmekte, bireyselliği aşan bir kolektif hak ve özgürlük niteliği taşımaktadır. İbrahim Kaboğlu, bu niteliğinden dolayı basın özgürlüğünü, ‘kolektif özgürlüklere dönüşen bireysel özgürlükler’ içerisinde zikretmektedir (1989: 88-89).

Basın özgürlüğünün kolektif nitelikli bireysel özgürlükler içerisinde zikredilmesi, basının haberleşme özgürlüğünün gerçekleşmesini sağlayan araçların en önemlilerinden biri olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim yalnızca düşünce açıklama hakkının varlığıyla haberleşme özgürlüğünün gerçekleşmeyeceği ortadadır (Özek, 1999: 207). Bu bağlamda “haber, fikir ve düşünceleri, çoğaltıcı araçlarla, serbestçe açıklayabilme” olarak tanımlanan basın özgürlüğü, aynı zamanda söz konusu haber, fikir ve düşünceleri serbestçe toplayıp yorum ve eleştiri yaparak çoğaltmayı, yayınlamayı ve dağıtabilmeyi de kapsamalıdır. Bir başka anlatımla, basın özgürlüğü, yayın öncesi sansürün olmamasını, düşüncelerin serbestçe açıklanabilmesini ve dağıtıma müdahale edilmemesini de içermektedir (Dönmezer, 1976: 41; Özek, 1978: 34-38). Bu bağlamda liberal yönelimlere göre basın özgürlüğünün iki temel unsuru bulunmaktadır. Bunlardan ilki; basının varoluş nedenini topluluğun politik iletişim kanallarının artırılması ya da kısaca halkın

bilgilenmesinin sağlanmasına bağlamaktadır. Diğeri ise hükümetleri ve yönetimleri halk adına denetimdir ki bu denetim fonksiyonu çoğu kez basın dördüncü güç olarak nitelenmesine yol açmıştır.

Basın özgürlüğünü merkeze alan akademik çalışmaların yukarıda zikredilen hukuk disiplini içerisinde olanların yanısıra önemli bir kısmını da iletişim disiplini içerisinde yapılanlar oluşturmaktadır.⁵ İletişim alanında yapılan çalışmalar basın

⁵ Türkiye’de iletişim alanındaki akademik ya da akademi dışı çalışmalarda doğrudan ‘basın özgürlüğü’ne odaklanan araştırmaların sınırlı sayıda oluşu dikkat çekmektedir. Bu alanda yayınlanan eserlerde ‘basın özgürlüğü’ tarihsel gelişim süreci içinde ele alınmakta, Batıda ve Türkiye’de kavramın ortaya çıkışı, gelişimi ve bu konuda yaşanan sorunlar irdelenmektedir. Büyük çoğunluğu yukarıda bahsi geçen ‘basın tarihi’ çalışmaları kapsamında olan kaynaklarda küreselleşme, teknoloji ve piyasa gibi etmenlerin şekillendirdiği yeni iletişim düzeni ve problemleri de ele alınmaktadır. Bunu yanısıra gazetecilik mesleği içinden sektörün dinamikleri ve kısıtlama sorunları bağlamında ‘basın özgürlüğü’ meselesini ele alan eserler de mevcuttur. Literatürde ‘basın özgürlüğü’ne odaklanan çalışmalara örnek için bkz. Perin, 1974; Danışman, 1982; Şahin, 1991; Köker, E., 1998; Köker, E., 2005; Çankaya- Yamaner, 2006. İletişim alanındaki lisansüstü çalışmalarda da konunun çoğunlukla tarihsel süreçte ele alındığı, sansür ve kısıtlama biçimleri ve bu konuda yaşanan sorunların boyutlarının irdelendiği görülmektedir. Basın sektöründeki sorunlar, meslek pratikleri gibi açılardan konuyu inceleyen bu çalışmaların basın-iktidar-kamuoyu ilişkilerine de eğildikleri görülmektedir. İletişim alanında da basın özgürlüğünü merkeze alan akademik çalışmaların sınırlı sayıda olması ve bunların büyük bir kısmının yüksek lisans tezlerinden oluşması dikkat çekmektedir. Söz konusu çalışmalara örnek için bakınız: Rıza Kadılar, *Basın Özgürlüğünü Tehdit Eden Unsurların Ekonomik, Hukuki ve Uluslararası Boyutunun İncelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2000; Güler Demir, *Basın Özgürlüğü, Sansür ve Ülkemizdeki Görünümü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basın Yayın Yüksek Okulu, İstanbul, 1990; Kemal Avcı, *Türkiye’de Düşünceyi İfade ve Basın Özgürlüğü Sorunları Üzerine Bir İnceleme: (1980-1995 Dönemi Düşünceyi İfade ve Basın Özgürlüğü Sorunları –Suçlar, Cezalar ve Suçlular-)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 1998; Elçin Uyguntürk, *Medyada Denetim ve Özdenetim*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, İstanbul, 1999; Muazzez Sönmez, *Türkiye’de ve Dünyada Haberleşme Özgürlüğünün Gelişim Süreci*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 2000; Gül Kayhanlı, *Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Basın Özgürlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği Bilim Dalı, İstanbul, 2002; Gazi Yaramış, *II. Meşrutiyet Sonrası Basın Özgürlüğü ve Basına Getirilen Kısıtlamalar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2005; Zeliha Duygu Doğan, *Doğru Haber ve Bilgi Verme Doğrultusunda Gazetecilerin Haber Kaynaklarını Açıklamalarının Basın Özgürlüğündeki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2008; Gülcennet Öztürk, *Osmanlı Devleti’nden Günümüze Basın Özgürlüğü Kavramının Anayasalar Bağlamında Ele Alınışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 2010; Serin Erdökmeci, *Türkiye’de ve Avrupa Ülkelerinde Gazetecilerin Sosyal ve Yasal Hakları ve Basın Özgürlüğü*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

tarihini büyük ölçüde basın özgürlüğüne yönelik müdahale ve sansürlere karşı verilen mücadelelerin bir tarihi olarak ortaya koymaktadır. Düşünceleri ifade ve yayma serbestliği meselesi uzun bir tarihsel geçmişe yayılmış olmakla birlikte, özellikle matbaanın icadından sonra ön plana çıkmaya başlamıştır. Matbaayla birlikte ilk olarak dini metinler basılmış, 15. ve 16. yüzyıllar boyunca Batı'da halkın okur-yazarlık oranı artmış, bu bilinçlenme döneminin Reform ve Rönesans hareketlerinde önemli bir etkisinin olduğu görülmüştür. 17. yüzyılın başından itibaren bilim, sanat, kültür ve benzeri alanlardaki basım faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte, akla ve pozitif bilimlere yönelik ilgi giderek belirginleşmiştir. Bu tarihten itibaren düzenli ve periyodik bir biçimde yayınlanan ve gazete olarak nitelenebilecek yayınlar gözlenmeye başlamış, bunların ilk örnekleri daha çok ticari haberleri içeren ve tüccarların elden ele dolaştırmak suretiyle birbirlerinden ve faaliyetlerinden haberdar olmalarını sağlayan 'haber mektupları' görünümünde olmuştur. Bu mektuplar zamanla içeriği zenginleşip tüccarlar dışında toplumun diğer kesimlerine de yayılarak gazetelerin oluşumunu sağlamıştır. 16. ve 17. yüzyılın mutlak krallıkları yaklaşan değişime direnmek üzere, özellikle burjuvaların kontrolündeki basın faaliyetlerini kısıtlamak için ciddi bir sansür uygulamasına girişmişlerdir. Bu anlamda, örneğin 17. yüzyıl İngiltere'sinde parlamentoyu savunan ve kralın yetkilerinin sınırlandırılmasını isteyen gazetelere yönelik olarak hem krallık taraftarı gazeteler hem de sansür yasaları aracılığıyla belirgin bir direnç gösterilmiştir. Basın özgürlüğünü savunan ilk ciddi ve etkili metinler de, söz konusu engellemelere karşı koymak üzere, bu dönemde ortaya çıkmıştır (İnuğur, 1993: 57-70).

Avrupa'nın birçok ülkesinde gazetelerin büyüyüp serpildiği 17. yüzyıl ve sonrasındaki dönemde, iktidarların sansür uygulamaları da devam etmiş, bu süreçte sansürü eleştirmenin/basın özgürlüğünü savunmanın dili de değişimler geçirmiştir. Buna örnek olarak, liberalizmin kurucularından John Locke'un basın özgürlüğünü insanın insan olmak vasfıyla haiz olduğu doğal hak ve özgürlükler kapsamında değerlendirdiği, doğal hakların sınırlanamaz/kısıtlanamaz nitelikte olmasından dolayı basının özgür olması gerektiği yönündeki düşünceleri büyük rağbet görmüştür (Keane, 1999: 36).

18. yüzyıla gelindiğinde günlük düzenli gazetelerin hızla yaygınlaştığı, sansürün ve buna karşı verilen mücadelelerin de yoğunlaştığı görülmektedir. Aklın, eleştirinin, bilimin ve ilerlemenin yüceltiildiği Aydınlanma düşüncesinin hâkim olduğu bu yüzyılda, birçok farklı görüş ve düşünce temsil olanağı bulmuş, özellikle gazeteler edebi işlevi ağır basan bir nitelikte çeşitlenip yaygınlaşmıştır. Bu ortam, politik-toplumsal yaşamda gerçekleşen dönüşümlerin şekillendirdiği 'burjuva kamusalılığı'nın zeminini oluşturmuştur. Fransa'daki salonlar, İngiltere'deki kahvehaneler, Almanya'daki sohbet toplulukları gibi ortamlarda bir araya gelen yurttaşlar, topluluğun ortak sorunlarına yönelik akılcı, eleştirel bir tartışma ve karar üretme faaliyeti içinde olmuşlardır (Habermas, 1999: 100-103). Jürgen Habermas bu durumu, insanlardan müteşekkil akıl yürüten kamusal topluluğun 'ortak varlığın' sorunları üzerinde uzlaşma sağladığında 'vatandaşlar'dan oluşan akıl yürüten kamusal topluluk biçimini alması şeklinde belirtmektedir (207).

Gazetelerin ciddi siyasal işlevler de edindikleri bu dönemde basın özgürlüğü açısından önemli bir kazanım gerçekleşmiştir. 1771 yılında basın özgürlüğü mücadelelerinin en ileri düzeyde olduğu İngiltere’de, parlamento görüşmelerinin gazetelerde yayınlanmasını sağlayan yasal düzenleme kabul edilmiş ve böylece hükümet politikalarının gizliliğine ve sınırlı sayıda insanı ilgilendirmesi anlayışına karşı verilen mücadelede önemli bir mevzi kazanılmıştır (Köker, E., 1998: 127-128).

Basın özgürlüğü uğrunda verilen tüm bu mücadeleler, devlet iktidarının karşı mücadelesiyle ve çeşitli baskı/sansür biçimleriyle paralel bir doğrultuda ilerlemiştir. Bu kapsamda olmak üzere, pul resmi, basın malzemelerine konan ağır vergiler, gazete kapama, okuma salonları için izin belgesi zorunluluğu gibi uygulamalar devletin basını kontrol altında tutma çabasının ifadesi olmuştur (İnuğur, 1993: 86).

Basının gelişimi ve basın özgürlüğü mücadelesinin değişik boyutlar kazanmasında 19. yüzyıl önemli bir dönem olmuştur. Söz konusu dönemde bilimsel ve teknik alandaki yeniliklerin üretime aktarılmasıyla kapitalist gelişme daha önce görülmedik bir seviyeye ulaşmış, endüstri devrimi olarak da nitelenen bu süreç toplumsal yaşamı kökten dönüştürmüştür. Üretim biçimindeki dönüşümler basın sektöründe de kendisini göstermiş, örneğin kâğıt üretiminde ağaç hamuru kullanılmaya başlanması maliyetleri düşürerek gazetelerin halkın büyük bir kesimi için ulaşılabilir hale gelmesini sağlamıştır. Fakat aynı süreçte basın faaliyetlerinde makineleşmenin yaygınlaşması büyük bir sermayeyi gerektirdiğinden sektörde büyük işletmeler sivrilmeye başlamış ve zamanla tekelleşmeye doğru evrilmişlerdir (İnuğur, 1993: 118-119). Gazetelerin tam anlamıyla ticarileşmeye başladığı bu süreç

tartışan, eleştiren okuyucunun kaybolduğu, basının ‘dördüncü güç’ niteliğinden arınarak iktidar bloğu içerisinde ideolojik/kültürel güç sahipliği misyonunu edindiği bir noktaya varmıştır. Bu süreç aynı zamanda işçi sınıfının politik mücadelesinde önemli bir araç olarak politik basının da gelişmesine sahne olmuştur. Buna karşı, yükselen milliyetçilik anlayışının da etkisi ile basın için kamunun birliği adına ulusal bütünlük ve beraberliği korumaya katkı sağlamak yönünde bir konum belirlenmiştir (Köker, E., 1998: 132-133).

20. yüzyıl ise basın özgürlüğüne dair biriktirilen görüşlerin değişimine sahne olmuştur. Eser Köker, bu değişikliklerin iki nedenden kaynaklandığını ifade etmekte ve bunları ticari basına yönelik eleştirilerin, gazetecilerin mesleki pratiklerinin sorgulanması üzerinde yoğunlaşması ile basın özgürlüğünü düzenleyen yasal anlayışların değişmesi olarak sıralamaktadır. Gazetecilerin, devletin ve egemen toplumsal güçlerin baskıcı yönlendirmeleriyle, özel ve kişisel çıkarlarını kamu hizmetine tercih etmeleri yoğun bir şekilde eleştirilmiştir. Böylece bir güç odağı ya da bir kurum olarak tanımlanmaya başlanan basın, siyasal işlevleri açısından sorgulanmıştır. Bütün bunlar, kapitalist girişimcilerin denetiminde kurulan eğlence endüstrisinin basın özgürlüğünü tahrip ettiğine ilişkin savların öne sürülmesine neden olmuştur. Sansasyonel haberciliğin öne çıkması, gazeteciliğin politik yaşam içindeki etkisini azaltmış ve gazetecilerin mesleki pratiklerinin eleştirilmesine yol açarak, basın özgürlüğü tartışmalarının yeni yönelimini belirlemiştir. Bu yönelim, basın özgürlüğünün sınırlandırılmayacağına ilişkin görüşlerin değişimini tetiklemiş ve İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra basın özgürlüğü, “devleti tehlikeye sokma, genel ahlaka aykırı davranma ve hukuki bir neden olmaksızın kişilerin zararına hareket etme” durumlarıyla sınırlandırılmıştır (Köker, E., 1998: 140-143).

Ancak bütün bu sınırlandırma gerekçelerinin dışında, modern devletlerin geliştirdiği yeni sansür biçimleri, günümüz demokrasilerinde sıkça yaşanan sorunlar haline gelmeye başlamıştır. John Keane, bu yeni siyasal sansür biçimlerini olağanüstü hal erkleri, silahlı gizlilik, yalan söylemek, devlet reklamcılığı ve korporatizm olarak sıralamaktadır. Olağanüstü hal erkleri ile, ülkemizde de sıkça görülen ve bu çalışmada da ayrıntılı bir biçimde incelen yasal düzenlemeler, talimatlar, tehditler ve benzeri yöntemlerle ‘olağanüstü’ dönemlerde basın üzerinde yoğunlaşan baskılar kastedilmektedir. Toplama, tutuklama, müdahale gibi birçok uygulama biçiminde somutlaşan bu baskılar, alternatif görüşlerin sindirilmesi ve resmi görüşlerin yaygınlaştırılması amacına yöneliktir. Silahlı gizlilik, devletin büyük ölçüde ‘ulusal güvenlik’ gerekçesiyle bilgi akışını denetlemesi, yönlendirmesi ve böylesi uygulamaları da askeri ve polisiye tedbirlerle güçlendirmesini ifade etmektedir. Yalan söylemek ise bilgilerin belirli bir süzgeçten geçirilerek ayıklanması, gerekli durumlarda çarpıtılması veya yok sayılması gibi yöntemlerle gerçeklerin üzerinin örtülmesi sürecine işaret etmektedir. Devlet reklâmıcılığı olarak nitelenen olgu ise gazetelerin ve diğer yayın organlarının ayakta kalabilmek için gereksinim duydukları ilan-reklâm gelirlerinin devamlılığı açısından iktidarın güdümüne girebilme durumunu tanımlamaktadır. Bu anlamda, iktidar yanlısı basın devlet imkânlarını yüksek düzeyde kullanırken, muhalif basın diğer baskı ve sindirmelerin yanısıra ekonomik açıdan da kısıkaça alınmaktadır. Korporatizm olarak nitelenen durumsa, devletin bir takım işlevlerini belli başlı örgütlenmelerle birlikte yerine getirmesini, bu anlamda seçilmiş bir takım örgütlenmelerin kayırılması sürecini ifade etmektedir (Keane, 1999: 98-109).

Basın özgürlüğü konusunda önemli sorun odaklarını teşkil eden bu ve benzeri problemlerin Türkiye’de de basının tarihsel gelişim süreci içerisinde sıkça yaşandığı belirtilmelidir. Osmanlı-Türk modernleşmesiyle koşut bir şekilde gelişen bu süreçte, basın özgürlüğü, genellikle ülkenin içinde bulunduğu koşullara bağlı olarak ortaya çıkan ve bu tez kapsamında da ayrıntılı bir şekilde ele alınan yasal düzenlemeler ekseninde şekillenmiştir. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan söz konusu yasal düzenlemeler, her devrin kendine özgü farklılıklarını yansıttığı kadar, basın özgürlüğünün Türkiye’deki gelişimini karakterize eden ortak özellikleri görmeye de imkân sağlamaktadır. Bu bağlamda, Türk basın tarihinin gelişimini Cumhuriyet öncesi ve sonrası olarak iki ayrı evreye ayırmak ve bu evreleri de kendi içlerinde bölümlendirmek mümkündür. Böylece Türk basın tarihindeki süreklilikler ve kopuşlar daha net bir şekilde görülebilmekte, ana uzlaşma ve çatışma noktaları daha kolay bir biçimde belirlenebilmektedir.

Bu açıdan bakıldığında, Cumhuriyet dönemindeki basın-iktidar ilişkilerinin, Osmanlı Devleti’nden tevarüs edilen olumsuz bir mirasa sahip olduğu söylenebilir. Söz konusu olumsuz miras, öncelikle basına ve basın faaliyetlerine karşı duyulan genel bir şüphencilğe istinat eden siyasal baskıyı ifade etmekte ve bu baskı aracılığıyla basının sıkı bir kontrol ve denetime tabi tutulmasını içermektedir. Osmanlı döneminin basın alanına ilişkin ilk kapsamlı yasal düzenlemesi olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi’nden itibaren söz konusu kontrol ve denetleme mekanizmasının izlerini görmek mümkündür. Gazete ve dergilerin çıkarılabilmesini hükümetin iznine tabi tutan bu nizamnameyi, ülkenin genel yararına aykırılıklar

taşıdığı iddiasıyla gazetelere karşı hükümetçe sert önlemler alınacağını belirten 1867 tarihli Âli Kararname'nin yayınlanması izlemiştir (Kabacalı, 1994: 17-21; Topuz, 2009: 44-46).

Bütün bu yasal düzenlemeler, içinde bulunulan dönemin tikel olaylarından hareketle geliştirilen konjonktürel eleştirileri ve bir bütün olarak Osmanlı düzenine yönelen sistemsal-yapısal eleştirileri karşılamaya dönüktür. Bu durum, eleştirel ve özgür bir basının gelişimini engellediği ya da en azından yavaşlattığı kadar, iktidarın güdümünde hareket eden bir basının oluşmasına da kaynaklık etmiştir. Basın-iktidar ilişkilerindeki bu olumsuz nitelik, basın özgürlüğü kavramının da bir takım siyasal mülahazalarla araçsallaştırılmasına yol açmış ve dolayısıyla basın özgürlüğü normatif bir değer olarak kabul görmemiştir. Söz konusu dönemin en önemli siyasal aktörlerinden biri olan İttihat ve Terakki'nin tarihsel gelişim süreci bile tek başına bu durumu kanıtlamaya yeterlidir. II. Abdülhamid yönetimine karşı yürütülen muhalefeti organize eden İttihat ve Terakki, iktidara geldikten hemen sonra, önceki söylemleriyle çelişen birçok uygulamaya imza atmıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesinden sonra oluşan ve basın alanındaki faaliyetlerde de belirgin bir canlanmanın yaşanmasını sağlayan görece özgür ortam, İttihat ve Terakki'nin giderek sertleşen tutumu ve zamanla gazetecilerin öldürülmesine kadar varan olaylarla son bulmuştur (Kabacalı, 1990: 86-94; Topuz, 2003: 87-91). Bu durum, basın özgürlüğünün, ulaşılması gereken bir 'amaç' olarak değil de, daha çok iktidarı ele geçirmeye yarayan bir 'araç' olarak görüldüğü varsayımının teyidi niteliğindedir. Bu noktada, II. Abdülhamid yönetimiyle İttihat ve Terakki'nin kontrolü altındaki meşruti monarşi dönemi arasında basın özgürlüğüne yaklaşım konusunda benzer bir

tutum bulunduğu gör÷lmektedir. Her iki dönemde de, özgür ve eleştirel bir düşünce geleneğinin kurumsallaşması engellenmeye çalışılmış, iktidarın güdümünde ve onun ihtiyaçlarıyla paralel olarak hareket eden bir basın anlayışı inşa edilmek istenmiştir.⁶ Basın özgürlüğünü düzenleyici kanunların yürürlüğe girmesine rağmen, yönetimlerin temsili denetimlerini sağlamak üzere eleştiri hakkının sınırlarının sürekli daraltılması ve dördüncü güç olmaklığın kültürel iklim içinde cılız bir biçimde dile getirilmesi liberal yönelimlerin sınırlılığına işaret etmektedir.

Basın-iktidar ilişkilerinin söz konusu niteliği, aynı zamanda yukarıda da değinilen, Cumhuriyet öncesi ve sonrası dönemler arasında düşünsel ve eylemsel yönlerden belirli düzeylerde bir sürekliliğın bulunduğu yolundaki varsayımın da temel nedenini oluşturmaktadır. Zira gerek II. Abdülhamid dönemine gerekse II. Meşrutiyet dönemine atfen dile getirilen tüm olumsuzluklar, Cumhuriyet dönemi basın-iktidar ilişkilerinin de önemli belirleyicilerinden olmuştur. Ulusal mücadele yıllarından başlamak üzere, basın, bu dönemde de araçsal bir konumda tutulmaya devam etmiştir.

Ulusal mücadelenin gerek örgütlenmesinde gerekse kazanılmasında büyük bir rolü bulunan basın, Cumhuriyetin kuruluşuyla birlikte, ‘rejim yanlısı basın’ ve ‘rejim karşıtı basın’ türünde ayrımlara tabi tutulmuş ve özgür/eleştirel bir basının

⁶ Osmanlının son yüz elli yılı üzerine yapılan incelemelerde gayrimüslimlerin yayın hayatında olan gazete ve dergilere dair araştırmaların azlığı teyidi zorlaştıran bir sınırlılıktır. Farklı dillerde çıkan bu yayınların dikkate alınmaması Osmanlı’da basın özgürlüğü tartışmalarını şüphesiz eksik bırakmaktadır. Korkmaz Alemdar’ın 1875-1964 yılları arasında Fransızca yayınlanan *İstanbul* gazetesi üzerine incelemesi bu konudaki az sayıdaki çalışmalardan biridir. En uzun süre Fransızca yayınlanan gazete olma ayrıcalığına sahip bu yayın hakkındaki söz konusu çalışmanın amacı, “Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinde yabancı bir gazetenin tutumunu anlamak” şeklinde sınırlandırılmış, dolayısıyla konunun Türkiye’de basın özgürlüğüne dair boyutları kapsama alınmamıştır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Alemdar, 1980).

varlığı tehlikeli bulunmuştur. Cumhuriyetin ilk yılları göz önünde tutulduğunda, basına yeni rejimin kurumsallaşması ve devrimlerin kökleşmesine katkı sağlamak doğrultusunda bir amaç belirlenmiş, bu amacın dışında hareket edenler “vatan haini”, “gerici”, “inkılâp düşmanı” gibi suçlamalara maruz kalmışlardır. Parlamento konuşmalarında sık sık dile getirilen suçlamalar, gazetecilerin İstiklal Mahkemeleri’nde yargılanmasına ve mahkûm olmalarına yol açmış, gazetelerin sıkı bir kontrol ve sansür uygulamasına tabi tutulmasına ya da kapatılmasına neden olmuştur (Tunçay, 2005: 149-152; Koloğlu, 2006: 117-118). Özellikle tek parti yönetimine karşı içten içe yükselen muhalefetin ilk fırsatta basında da kendisini göstermesi, hükümetin konuyu kapsamlı bir şekilde ele alarak ciddi tedbirler alma zorunluluğunu hissetmesine yol açmıştır. Böylece Cumhuriyet Türkiye’sinin basın konusundaki ilk yasal düzenlemesi olan 1931 tarihli Matbuat Kanunu kabul edilmiştir. Basın üzerindeki sansür ve kısıtlamanın hukuki çerçevesini oluşturan kanun, aynı zamanda tek parti döneminin güdümlü basın anlayışının bir göstergesi mahiyetindedir. Muhalif gazeteler, kanunun kabulünün ardından ya kapatılmış ya da kendilerini iktidar yanlısı bir pozisyona taşımak zorunda kalmışlardır. Bu durum, basın özgürlüğü tartışmalarının propaganda düzeyinde kaldığını göstermekte ve basın özgürlüğünün normatif bir değer olarak görülmediği yönündeki varsayımı güçlendirmektedir.

Tek parti yönetiminin basına yönelik bu politikaları, basının araştırmaları açısından, Osmanlı dönemindeki tartışma ve uygulamalarla bir benzerlik arz etmesine rağmen, söz konusu tartışmalar ve uygulamalar sırasında kullanılan gerekçeler ve argümanlar açısından belirgin bir değişiklik de

göstermektedir. Ancak bu değişikliklerin, basının iktidar karşısındaki Osmanlı döneminden beri süregelen geleneksel konumunun farklılaşmasından kaynaklanan içerikle ilgili değişiklikler olmayıp, daha çok yeni rejimin benimsediği ilke ve ideallerden kaynaklanan biçimsel değişiklikler olduğu belirtilmelidir. Zira bu dönemde de basın, iktidarın izin verdiği ve ona hizmet ettiği ölçüde varlığını sürdürebilmiş, aksi durumda ise siyasal ve hukuksal bir baskıya maruz kalmıştır. Fakat burada siyasal ve hukuksal baskının gerekçelerinde bazı değişiklikler yaşanmıştır. Cumhuriyet öncesi dönemde ‘zararlı’ basın faaliyetlerini tanımlamak amacıyla kullanılan ‘ülkenin genel yararına aykırı hareket etme’ gerekçesi ‘saltanat düşmanı’ ya da ‘hilafet düşmanı’ türünden ithamlara maruz kalan gazetelerin ve gazetecilerin faaliyetleri üzerinde somutlaşırken; bu dönemde aynı gerekçe ‘vatan haini’, ‘bölücü’, ‘şeriatçı’, ‘komünist’, ‘partizan’, ‘inkılâp düşmanı’ gibi suçlamaların muhatabı olan gazete ve gazeteciler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Gazete ve gazeteciler üzerindeki baskıcı politikaların II. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte daha da arttığını söylemek mümkündür. 1931 tarihli Matbuat Kanunu’na yapılan 1938 tarihli ilavelerle beraber, basın rejimindeki otoriter karakterin iyice belirginleştiği bu dönemde, gazete ve gazeteciler iktidardan gelen talimatlarla yönlendirilmek istenmiş, bunun yetersiz kaldığı durumlarda da gazetelerin kapatılması yoluna gidilmiştir (Güvenir, 1991: 119-120). II. Dünya Savaşı yılları boyunca devam eden otoriter basın rejimi, savaş sonrasında belirlediği yeni uluslararası koşullar altında yavaş yavaş yumuşamaya başlamıştır. Söz konusu savaşın faşist yönetimlerin yenilgisi ve parlamenter demokrasilerin zaferiyle sonuçlanması, neredeyse tüm dünyaya yayılan bir siyasal liberalizmin oluşmasına

olanak sağlamış ve bu durum, savaş yılları boyunca biriken iç muhalefetin de etkisiyle çok partili hayata geçişi kaçınılmaz hale getirmiştir (Çavdar, 2004: 446-448). Bu gelişmelerin sonucu olarak, tek parti yönetiminin basın üzerindeki baskıcı politikalarına gerekçe olarak kullandığı 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun, özetle, gazetelerin kapatılması konusunda hükümete sınırsız bir yetki veren 50. maddesi, 1946 yılında değiştirilmiş ve kapatma yetkisi mahkemelere bırakılmıştır. Bu değişiklik, 1931 tarihli Matbuat Kanunu'na nazaran daha özgürlükçü sayılabilecek 1950 tarihli yeni Basın Kanunu'nun da habercisi olmuş ve Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelişine kadar geçen sürede basın hayatında belirgin bir canlanmaya yol açmıştır. Bu dönemde, DP'nin iktidara karşı sürdürdüğü sert muhalefet basın özgürlüğü alanında da kendisini hissettirmiş ve birçok gazetenin/gazetecinin desteğini almasına imkân sağlamıştır. DP'nin basınla kurduğu iyi ilişkiler, iktidara geldiği 14 Mayıs 1950 tarihinden sonra da devam etmiş ve DP iktidarının ilk icraatlarından biri 21 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren 5680 sayılı yeni Basın Kanunu'nu kabul etmek olmuştur. Söz konusu basın kanunu, izin ve ruhsat sistemini kaldırması, basın suçlarının yargılanmasına yönelik özel mahkemelerin kurulması, cevap hakkının yeniden düzenlenmesi ve gazete sahiplerinin cezai sorumluluktan kurtulması gibi düzenlemeleriyle basın-iktidar ilişkilerini önceki döneme nazaran daha iyi bir noktaya getirmiştir.

Ancak basın-iktidar ilişkilerindeki bütün bu düzelme emareleri, kısmen DP iktidarının ilk zamanlarında değişmeye başlayan siyasal ve ekonomik koşulların etkisiyle kısmen de tek başına iktidar olmanın getirdiği bir özgüven duygusuyla bozulmaya başlamış ve basın üzerindeki baskılar yeniden artmıştır. Basın üzerindeki

baskının arttığıının en somut göstergesi ise 1954 tarihli ‘Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun’un kabul edilmesi olmuştur. Basını devlet görevlilerinin şöhret veya servetlerine zarar verebilecek suçları isnat etmekten men eden, gazetecilerin elinden ispat hakkını alan bu yasal düzenleme, kamuoyunda basın özgürlüğü tartışmalarının yoğunlaşmasına neden olmuş ve hükümet ile basın arasındaki ilişkileri gerginleştirmiştir. 1955 yılında meydana gelen 6-7 Eylül olayları sonucunda ilan edilen ve dokuz ay süren sıkıyönetim döneminde ise, basında ne tür haberlerin yayınlanıp yayınlanmayacağına ilişkin yasak listeleri hazırlanmış ve basın üzerinde sıkı bir sansür politikası uygulanmaya başlamıştır. 1954 tarihli kanunun içeriğini genişleten ve 1956 yılında kabul edilen yeni bir yasal düzenlemeyle birlikte, sansür politikalarının kapsamı genişlemiştir. Böylece 1950 tarihli Basın Kanunu’nun öngördüğü görece özgürlükçü basın ortamının gerisine düşülmüştür.

DP iktidarı boyunca süregelen basın-iktidar ilişkilerinin, basın özgürlüğü söyleminin bulunulan siyasal pozisyona göre değiştiği yönündeki varsayımına haklılık kazandıracak bir içerik taşıdığı söylenebilir. Gerek muhalefet yıllarında gerekse iktidarının ilk dönemlerinde özgürlükçü bir basın söylemine sahip olan DP iktidarı, zamanla bu söyleminden vazgeçerek yasakçı bir zihniyete bürünmüştür. Bu durum, basın özgürlüğünü normatif bir düzeyde tanımlamaktan ziyade, onu araçsallaştıran anti-demokratik bir siyasal düşünce geleneğinden kaynaklanmaktadır. 1950-1960 yılları arasında gerçekleştirilen ve basına yönelik yukarıda sıralanan yasal düzenlemeleri esas alan parlamento müzakereleri, söz konusu anti-demokratik siyasal düşünce geleneğinin izlerini yansıtmaktadır. Bu müzakereler, DP iktidarının başlangıçta ‘yurttaşın en doğal hakkı’ olarak gördüğü basın özgürlüğünü, zamanla

nasıl birey ve topluma zarar verebilecek bir unsur olarak tanımlamaya başladığının izleriyle doludur. Çalışmanın üçüncü bölümünde incelenen bu müzakerelerde iktidar, özgürlüklerin ‘suiistimal edildiğini’, ‘devletin ve milletin bekası’ gerekçesiyle kısıtlayıcı düzenlemelerin zorunlu hale geldiğini savunmuş, böylece basın özgürlüğünü içselleştirilmiş bir ‘değer’ olarak değil, içinde bulunulan siyasi koşulların/pozisyonların belirlediği bir ‘çıkâr’ ya da ‘tehdit’ aracı olarak gören anti-demokratik siyasi düşünce geleneğinin bir temsilcisi haline gelmiştir.

27 Mayıs 1960’da gerçekleşen askeri darbe sonucunda DP iktidarı son bulmuş ve 1961 tarihinde yapılan yeni Anayasa ile de, basın özgürlüğü yeniden tanımlanmıştır. 1961 Anayasası, basının özgür olduğu ve sansüre tabi tutulamayacağı ilkesini benimsemiş ve basın özgürlüğünü sağlayacak tedbirleri uygulamada devlete sorumluluklar vermiştir. Anayasal düzeyde sağlanan bu güvencelerin sonucunda, 1960’lı yıllar Türk basınında dikkat çekici bir hareketlilik ve çeşitliliğin yaşanmasına sahne olmuştur. Ne var ki, bu görece özgür ve hareketli ortam, 1971 askeri muhtırası ile birlikte tekrar bozulmuş ve söz konusu dönemin sıkıyönetim uygulamaları, basınla ilgili birçok alanda kısıtlayıcı nitelikte yasal değişiklikleri hayata geçirmiştir. Siyasi gerginliklerin ve çatışmaların had safhaya ulaştığı bu yıllar, 1980 Askeri Darbesine giden yolu hazırlamış ve söz konusu müdahaleden sonra da, zaten zayıflamış olan basın özgürlüğü neredeyse ortadan kalkmıştır. Bu müdahalenin sonucunda 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmış ve iki yıl sonra da 1982 Anayasası kabul edilmiştir. Bir yönüyle askeri yönetimin kurumsallaşmasına yol açan bu Anayasa ile basına getirilen sınırlamalar anayasal bir boyut kazanmıştır.

Sık aralıklarla gerçekleşen askeri müdahaleler, genel olarak demokrasinin ve özelde de basın özgürlüğünün gelişmesini engellemiştir. Özellikle 1982 Anayasası'nın kabul edilmesinden sonra gerçekleşen olağanüstü hal uygulamaları ve 1990'lı yıllara damgasını vuran Terörle Mücadele Kanunu, birçok özgürlük alanını olduğu gibi, basın özgürlüğünü de zapturapt altına almanın yasal dayanağını oluşturmuştur. Ancak 1987 tarihinde başlayan Avrupa Birliği (AB) üyelik sürecinin 2000'li yıllarda hız kazanmasının bir sonucu olarak AB'ye uyum çerçevesinde diplomatik ilişkiler ve yasama faaliyetlerine hız verilmiş ve bu kapsamda çeşitli demokratikleşme adımları atılmıştır. 2004 tarihinde kabul edilen Basın Kanunu da bu süreç içinde yürürlüğe girmiştir. 1931 tarihli Matbuat Kanunu ile 1950 tarihli Basın Kanunu'nun ardından kabul edilen Cumhuriyet döneminin üçüncü ve son Basın Kanunu, önceki kanunlara nazaran daha kısa ve öz bir görünüm arz etmekle birlikte, basın özgürlüğünü, bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerecek şekilde tanımlamıştır. Ancak özgürlükçü niteliği ön plana çıkan bu kanunun yürürlüğe girmesinden sonra da, gazetecilere yönelik siyasal baskılar devam etmiş ve gazetecilerin çeşitli nedenlerle tutuklanmasının önüne geçilememiştir. Bu durum, Türkiye'de basın-iktidar ilişkilerinin görece olumlu seyrettiği dönemlerin, iç siyasal gelişmelerin sonucunda değil, çoğunlukla dış siyasal gelişmelerle bağlantılı olarak yaşandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. II. Dünya Savaşı sonrasında basın özgürlüğü alanında yaşanan nisbi rahatlamanın, uluslararası dengelerin değişen şartlarına uyum sağlamak amacıyla gerçekleştirilen bir yasal düzenlemeyle mümkün olması gibi, 2004 tarihli düzenleme de AB üyelik sürecinin şart koştuğu bir dış konjonktür içinde kabul edilmiştir. Nitekim 2004 tarihli son Basın Kanunu müzakerelerine hâkim olan liberal yaklaşım gerek iktidar gerekse

muhalefet sözcülerin de açık veya örtük bir biçimde ifade ettikleri üzere AB uyum sürecinin bir yansıması mahiyetindedir.

Türk basın tarihinin başlangıcından günümüze dek devam eden bu sorunlu niteliği, anti-demokratik uygulamalarla kendisini gösteren sonuçlardan çok, söz konusu sonuçların ortaya çıkmasına yol açan karar alma süreçlerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu gereklilik de, basına ilişkin düzenlemelerin gerçekleştirildiği parlamento müzakerelerine odaklanmayı kaçınılmaz hale getirmektedir.

Bu bağlamda, yukarıda da değinildiği gibi, özellikle söz konusu düzenlemeler ile bu düzenlemelerin gerçekleştirildiği parlamento müzakereleri sırasında yapılan konuşmalar ve tartışmalar, Türkiye’de basın özgürlüğü ve demokrasi söylemini analiz etmeyi mümkün kılacak mahiyettedir. Böyle bir amaca yönelik olarak hazırlanan bu çalışmada söz konusu materyalin incelenmesinde söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Böylesi bir tercihin nedeni konunun olabilecek en geniş şekilde değerlendirilmek istenmesidir. Zira söylem analizi, bir sosyal araştırma yöntemi olarak, mevcut söylemleri yeniden üretme, değiştirme, dönüştürme ya da mevcut söylemlerin özelliklerini açığa çıkarma işlevine sahiptir. Daha geniş bir tanımla ifade edildiğinde, söylem analizi, bir sosyolinguistik çalışma, metin analizi, sosyal analiz ve bütün bu analiz türlerini içine alan refleksif ya da eleştirel bir analizdir (Sözen, 1999: 82-83). Bu analiz aracılığıyla konunun hem

nesnel ve yüzeysel bağlamını hem de öznel ve derin bağlamını incelemek mümkündür.⁷

Bu tezde, Türkiye’de parlamento konuşmalarının tarihsel sürekliliği içinde basın özgürlüğü tartışmalarının toplumsal düşüncedeki yerleşiminin söylem analizi tekniğiyle irdelenmesi amaçlanmıştır. Söylem analizinin kullanılması, basın özgürlüğü ile demokrasi arasındaki ilişkiselliği mümkün olan en geniş ölçüde ortaya koyma olanağı tanımıştır. Araştırma kapsamında elde edilen nispeten daha nesnel ve genel veriler, söylem analizi kapsamında ortaya konulan öznel değerlendirmeler ışığında çeşitli yönleriyle detaylandırılmış, bu sayede ele alınan konunun yapısal ve konjonktürel bağlamları, yakın ve uzak göstergeleri, tarihsel ve güncel kapsamı hem bağımsız olarak ele alınabilmiş hem de birbirleriyle ilişkileri içinde değerlendirilebilmiştir. Bu doğrultuda, öncelikle tarihsel bağlamı oluşturulmak üzere, basın özgürlüğü mücadelesindeki tarafların konumlarını kurmak için mevcut akademik bilgilerden yararlanarak bilgi aktarma yoluna gidilmiş, parlamento tartışmalarını kuşatan politik iklim betimlenmeye çalışılmıştır.

⁷ Söylem analizi, mevcut durumun tespit edilmesine, buna ilişkin genellemeler yapılmasına imkân sağlayan ve analizi “olana”, “görünene” odaklayan bir araştırma yöntemi olmanın ötesinde, metnin ya da konuşmanın gerisindeki anlamlarla uğraşan ve bunlar aracılığıyla belirli bir dönemdeki siyasal, kültürel ve ideolojik yapılanmanın detaylarına ilişkin fikir yürütülmesine imkân tanıyan bir araştırma yöntemidir. Nitekim söylem analizinin doğuşuna öncülük eden retorik analizi çalışmaları da, aklın eleştirel kullanımını temel almak suretiyle, dünyadaki verili doğruluk iddialarının müzakeresini esas almaktadır. Bu yönüyle retorik analizleri, konuşulan kelimelerin gizlediği ya da açığa vurduğu egemenlik yapılarını ortaya çıkarmayı hedefleyerek temel form ve kategorilerin, toplumsal ve tarihsel varoluş yöntemlerinin eleştirisini üstlenen bir işlev görmektedir (Köker, E., 2005: 136). Söylem analizinin gelişimini ve kaynaklarını retorik çalışmalarına dayandıran Teun A. Van Dijk da, bu analiz yönteminin zamanla disiplinlerarası bir nitelik kazandığına vurgu yapmakta ve söylem analizinin bütünüyle yalıtılmış ve soyut sözel nesne bakımından değil, aynı zamanda çeşitli bağlamlarla ilişkisi açısından da analiz edilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Van Dijk bu ifadesiyle, söylem analizinin, kendisine muhatap aldığı araştırma nesnesini yalnızca konuşma eylemine verili içerikle sınırlı olarak incelememesi gerektiğini vurgulamakta ve söz konusu konuşmanın toplumsal ve tarihsel pratiklerle ilişkili olarak ele alınmasını salık vermektedir (1985: 11).

Ancak tez konusu, 19. yüzyılın ikinci yarısından 21. yüzyılın başlangıcına kadar uzanan geniş bir dönemi kapsadığından, söylem analizi yönteminin kullanımında bazı güçlüklerle karşılaşıldığı da belirtilmelidir. Basın özgürlüğü ve demokrasi söylemlerinin izinin sürüldüğü söz konusu dönem, her ne kadar yapısal bir sürekliliğin bulunduğu varsayımına dayalı olarak ele alınmışsa da, bazı açılardan da konjonktürel farklılaşmaların ve kopuşların yaşandığı bir tarihsel sürece tekabül etmektedir. Dolayısıyla tezde kullanılan söylem analizi yöntemi, söz konusu tarihsel sürece içkin sürekliliklerin yakalanması adına, konjonktürel farklılaşmalara ve kopuşlara dayalı sapmaları zaman zaman ihmal etme olasılığını taşımaktadır. Zira basın özgürlüğü ve demokrasi arasındaki ilişkiselliğin incelendiği uzun tarihsel süreç, tek bir analiz birimi ve ölçütünün kullanımını güçleştirmekte, bu durum da dönemler arasındaki bazı farklılaşmaların ve kopuşların dikkatten kaçmasına yol açabilmektedir. Ancak tez kapsamında ele alınan dönemin uzunluğundan kaynaklanan bu sınırlılığı aşmak için, tezin ana materyalini oluşturan parlamento tutanakları her dönemin kendi özgün koşulları içinde okunmaya çalışılmış ve dönemler arasındaki sürekliliğin izi sürülürken, farklılaşma ve kopuş olarak nitelendirilebilecek sapmalara da değinilmeye çalışılmıştır.

Bu kapsamda, TBMM’de basın özgürlüğüne yönelik tartışmaların yoğunlaştığı dönemler; yukarıda da değinildiği üzere basın kanunları, basını ilgilendiren özel kanunlar ve bu gibi kanunlarda yapılan değişikliklerin tartışıldığı oturumlar olarak sıralanabilir. Dolayısıyla çalışmada söz konusu dönemlere odaklanılmıştır. Çalışmanın temel materyalini oluşturan parlamento müzakerelerinin tutanak kayıtları TBMM Kütüphanesi ve Arşivi, kısmen de Milli Kütüphane ve

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kütüphanesi Arşivi'nden sağlanmıştır. Cumhuriyet döneminde gerçekleştirilen yasal düzenlemeler ve müzakere tutanakları için TBMM Zabıt Cerideleri ve Tutanak Dergileri taranmış, ilki 1931, sonuncusu ise 2004 tarihlerinde olmak üzere ilgili dönemler ve düzenlemeler tespit edilmiştir. Konuyla doğrudan bağlantılı doküman seçiminin ardından çalışma kapsamında değerlendirilen 500 sayfa üzerindeki müzakere tutanakları ayrıntılı bir biçimde irdelenmiştir. Bu kapsamda ilk olarak söz konusu tutanaklar metin çözümlemesi yapabilmek amacıyla dikkatli bir şekilde irdelenmiş ve tutanaktaki süreklilikler, farklılaşmalar ve tekrar edilen temalar tespit edilmiştir. Bu tespitler ışığında ön plana çıkan öğeler belirlenerek metnin ana başlıkları oluşturulmuş ve her bir başlık hem kendi özgün içerikleri bağlamında hem de diğer başlıklarla ilişkisi içinde karşılaştırılmalı olarak ele alınmıştır.⁸

⁸ Söz konusu parlamento müzakereleri ve ilgili oldukları yasal düzenlemeler şu şekilde sıralanabilir:

- 25/07/1931 tarih ve 1881 sayılı 'Matbuat Kanunu' müzakereleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 2-3, Fevkalâde İctima (Olağanüstü Toplantı), İnikat (Birleşim): 21-22, 04-05/07/1931, s. 212; 1-44; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Fevkalâde İctima, İnikat: 35, 25/07/1931, s. 353-380.
- 13/06/1946 tarih ve 4935 sayılı 'Matbuat Kanunu'nun 50. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun' müzakereleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, 13/06/1946, s. 261-288.
- 15/07/1950 tarih ve 5680 sayılı 'Basın Kanunu' müzakereleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 9, Cilt: 1, Birleşim: 23, 14/07/1950, s. 726-771.
- 09/03/1954 tarih ve 6334 sayılı 'Neşir Yoluyla ve Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun' müzakereleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60-61-62, 07-09/03/1954, s. 386-535.
- 07/06/1956 tarih ve 6733 sayılı 'Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun' ve 07/06/1956 tarih ve 6732 sayılı 'Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlavesine Dair Kanun' müzakereleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, 06/06/1956, s. 91-221.
- 18/04/1960 tarih ve 2247 sayılı 'CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini tetkike memur Meclis Tahkikat Encümeni kurulmasına dair TBMM Kararı' müzakereleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 58, 18/04/1960, s. 189-213.
- 27/04/1960 tarih ve 7468 sayılı 'Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selâhiyetleri Hakkında Kanun' müzakereleri için bkz. TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 61, 27/04/1960, s. 274-309.
- 09/06/2004 tarih ve 5187 sayılı 'Basın Kanunu' müzakereleri için bkz. TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, 09/06/2004, s. 227-278.

Bu çerçevede, tezin ilk bölümünde konunun tarihsel arka planını betimlemek üzere Cumhuriyet öncesi dönemdeki basın özgürlüğü tartışmaları ele alınmış ve yeni kurulan Cumhuriyet'in ne türden bir siyasal, kültürel ve entelektüel mirası devraldığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda basını doğrudan ilgilendiren ilk yasal düzenleme olan 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi etrafında dönen tartışmalardan başlamak üzere, düzeni sağlamlaştırmak ve korumak ile basını kontrol altına almak için sansürü meşrulaştırma yöntemlerinin ilk örneklerinin izi sürülmüştür. Ardından II. Abdülhamid dönemi ve peşisıra gelen II. Meşrutiyet ile 1909 Matbuat Nizamnamesi'nin oluşturduğu basın ortamı incelenerek Cumhuriyet dönemine aktarılan geleneğin ana hatları çizilmeye çalışılmıştır. Gazetecilerin sansürün kaldırılması, görüş ve düşüncelerin aktarılmasındaki sınırların kaldırılması doğrultusundaki taleplerini şiddetle, ekonomik yaptırımlarla ve yasal tedbirlerle engellemeye çalışan yönetimlerin kısıtlama gerekçeleri, 'devlete saldırı ve husumetin önlenmesi', 'halkın tahrik edilmesi' ve 'genel adaba ve milli ahlaka aykırılık' türündeki argümanlar üzerinden irdelenmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tek partili dönemin ulusal çıkar ile sınırlanan basın özgürlüğü söylemi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Cumhuriyetin kuruluş yıllarında gazetecilerin ulusal mücadele içinde yer alış biçimleri (Anadolu basını-İstanbul basını) ele alınmış ve genç Cumhuriyetin muhalif basına yönelik baskılarını gerekçelendirmek amacıyla kullandığı 'vatan hainliği', 'rejim/inkılâp düşmanlığı' söylemleri irdelenmeye çalışılmıştır. Daha sonra Cumhuriyet döneminde çıkarılan ilk basın yasası olan 1931 tarihli Matbuat Kanunu üzerine odaklanılarak siyasal işlevlere sahip yayıncılık anlayışının özellikleri betimlenmeye çalışılmıştır.

Söz konusu kanuna dair parlamento müzakereleri ayrıntılı bir biçimde analiz edilerek ‘matbuat suiistimalleri’ savı ile her tür muhalefete karşı tahammülsüzlük ve bunun doğal sonucu olarak güçlü bir ‘inkılâp basını’ gerekliliği yönündeki görüşler irdelenmek suretiyle tek parti döneminin basın özgürlüğü söylemi detaylı bir şekilde analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise çok partili siyasal yaşama geçişten sonra gerçekleştirilen basın kanunları ve basını ilgilendiren diğer düzenlemeler ile bunlara ilişkin parlamento müzakereleri ele alınmıştır. Bu bölümde bir yandan ‘devlet ve milletin bekası’ gibi gerekçelerle basın özgürlüğünün sınırlarını yeniden çizme doğrultusundaki yaklaşımlar incelenirken öte yandan basın özgürlüğü konusunda ağırlığını hissettirmekte olan liberal yorumlar sorgulanmıştır. Bu bağlamda basın özgürlüğünü kısıtlamaya dönük gerekçelendirme çabalarının (her ne kadar dönüşüme uğrasa da) nasıl süreklilik arz ettiği incelenmiştir. Bu bölümde 2004 tarihli Basın Kanunu müzakereleri de ele alınmış ve böylelikle basın özgürlüğü konusunda yakın döneme dair analizler yapma imkânı da bulunabilmiştir.

1. BÖLÜM

CUMHURİYET DÖNEMİ ÖNCESİNDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ TARTIŞMALARININ TEMEL ÇERÇEVESİ

I. 1864 Matbuat Nizamnamesi Etrafında Dönen Tartışmalar

Türkiye’de basın, modernleşme sürecinin bir parçası olarak ortaya çıkmış ve Batı basınından farklı bir gelişim çizgisi izlemiştir. Bu durum, toplumun sosyo-politik gelişmesiyle ilgili olduğu kadar, bizzat basının tarihsel gelişiminin ortaya koyduğu özelliklerle de yakından ilişkilidir. Zira ilk Türkçe gazetenin yayınlandığı günden bu yana, basına modernleşmenin itici gücü olmak gibi bir işlev yüklenmiştir (Ahmad, 1995; Lewis, 1996; Zürcher, 1998; Hanioglu, 2006; Mardin, 2008). Ancak bu işlev, toplumun demokratik bir şekilde dönüşümünü esas almamış, daha çok güdümlü modernleşmeyi sağlayacak bir manivela olarak tanımlanmıştır. Basının doğuşunda egemen olan bu “paternalist yaklaşım”, Türk basın hayatında çok uzun yıllar boyunca varlığını sürdürmüş ve basının siyasal iktidarlara kurduğu ilişkinin temel belirleyicisi olmuştur (Kocabaşoğlu, 1997: 35-37). Batılılaşma girişimlerinin bir sonucu olarak eğitim sisteminde ve bürokraside yapılan reformlar, önce bizzat devletin, daha sonra da bazı aydınların eliyle basın ve yayın hayatının canlanmasına da imkân sağlamıştır. Bu süreçte kurulan gazete ve dergiler toplumun hem yeni fikirlerle hem de eleştiri olgusuyla tanışmasına olanak sağlamıştır. Agâh Efendi’nin kurduğu *Tercüman-ı Ahval* (1860) ve bundan iki yıl sonra yayın hayatına başlayan ve “asıl sıçrama”yı gerçekleştiren *Tasvir-i Efkâr* gibi gazeteler ile yine 1862 yılında yayınlanan *Mecmua-i Fünun* adlı dergi bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu bağlamda örneğin *Tasvir-i Efkâr*’ın kurucusu İbrahim Şinasi, Türk gazeteciliğinin

“pîri” olduğu gibi 18. yüzyıl akılcılığının da taşıyıcısı/temsalcisi olmuştur. *Tasvir-i Efkâr*’daki yazılar zamanla toplumsal/siyasal eleştiri biçimine bürünmüş, anayasal-parlamenter bir idarenin savunusu misyonunu yüklenmiştir (Mardin, 1985: 1699). Namık Kemal, Rezaizâde Ekrem gibi etkili kalemleri de bünyesinde barındıran bu gazete ‘meclis’ ‘Anayasa’ ve benzeri konuları tartışmaya açarak meşrutiyet taraftarı görüşlerin oluşumunda büyük bir katkı sağlamıştır.⁹

Osmanlı İmparatorluğu’nda gerek Meşrutiyet dönemleri öncesinde gerekse sonrasında siyasal ideolojik akımların/ideolojilerin çekirdeğini oluşturan aydın kadroları, imparatorluğun ekonomik, toplumsal ilerlemesine ilişkin özgün çözümler getirmeyi amaçlayan yazılarını çeşitli gazetelerde yayınlamış, gazete ve dergi çevrelerinde bir araya gelmişlerdir. Dolayısıyla imparatorluğun son dönemlerinde gazeteler bir “aydınlar merkezi” haline gelmiş, Osmanlı aydınlarının bazı sorunları kendi aralarında tartıştığı bir “kulüp” biçimine dönüşmüştür (Çavdar, 2004: 28-30). Örneğin, 1860’lı yılların ideolojik koşullarını oluşturan çekirdek kadro arasında yer alan Şinasi, Namık Kemal gibi isimler önce *Tasvir-i Efkâr* gazetesi etrafında, bu gazetenin kapatılmasının ardından ise daha önce kapatılmış ancak 1867’de Namık Kemal, Ziya Bey, Ali Suavi, Agah Efendi, Hüseyin Vasfi Bey gibi aydınlarca yeniden açılan *Muhbir* gazetesinde bir araya gelmişlerdir. Benzer şekilde 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk dönemlerinde Jön Türk hareketi içinde oluşan gruplar ileride değinileceği üzere belirli yayın organları etrafında toplanmışlar,

⁹ *Tasvir-i Efkâr* ile ilgili geniş kapsamlı bir çalışma için bkz. Necdet Hayata, *Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)*, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yay., 2002.

yayınlar aracılığıyla düşün akımlarını kamuyla paylaşmışlardır.¹⁰ Enver Ziya Karal, “aydınlar grubu” tarafından kurulan söz konusu gazeteleri şu şekilde betimlemektedir:

¹⁰ Osmanlı'nın son dönemlerine ilişkin değerlendirmelerde, dönem içinde açığa çıkan ve basında da yankı bulan siyasal düşünce akımlarının sayısı ve mahiyeti hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Örneğin, Tarık Zafer Tunaya *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri* adlı kitabında, II. Meşrutiyet döneminde beş çeşit fikir akımının mevcut olduğunu belirtmektedir. Tunaya'ya göre bu akımlar; “Garpcılık, İslamcılık, Türkçülük, Mesleki İçtimaî (‘teşebbüsü şahsi’ ve ‘adem-i merkeziyetçilik’ olarak da adlandırılır) ve Sosyalizm cereyanlarıdır” (1960: 78-95). Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* adlı eserinde II. Meşrutiyet düşünce akımlarının İslamcılar, Türkçüler ve Batıcılar arasında olduğunu ileri sürmektedir (2005: 410-411). Hilmi Ziya Ülken de buna benzer bir yaklaşımla *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserinde dönemin ‘siyasal cereyanları’nın “İslamcılık, Avrupacılık ve Türkçülük” olduğunu belirtmektedir (1979: 200). Kemal Karpat ise, *Türk Demokrasi Tarihi* adlı çalışmasında, 1908 sonrası fikir tartışmalarının iki kutupta sürdüğünü söyleyerek, bu iki kutbu muhafazakâr İslamcılar ve yenilikçiler (yenilikçileri de kendi içinde Garpcılar ve Türkçüler biçiminde ikiye ayırır) olarak adlandırmaktadır (1996: 41). Mete Tunçay ise, *Eleştirel Tarih Yazıları* adlı eserinde II. Meşrutiyet döneminde beş çeşit siyasal düşünce akımının mevcut olduğunu, bu akımların; Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Sosyalistlik ve Batıcılık şeklinde sıralanabileceğini belirtmektedir. (2006: 194). Akademik yazında dönem içinde açığa çıkan siyasal akımların neler olduğu üzerinde bir uzlaşma görülmezken, akımların ortaya çıkış nedenleri konusunda ortak bir yargıya varıldığı görülmektedir. Bu yargı, dönem içinde tartışılmaya başlanan siyasi/ felsefi akımların, “bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna yanıt arama çabalarının bir sonucu olarak açığa çıktığıdır. Osmanlı devletinin çökmekten nasıl kurtulabileceği, nasıl modernize edilebileceği ve modernizasyonun bağlayıcı unsurunun ya da dayanak noktasının ne olabileceği konusundaki düşünsel çabalar, dönem içinde açığa çıkan siyasi/felsefi akımların temel itici gücü olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde “Devlet nasıl kurtulur?” sorusu bağlamında açığa çıkan düşünsel çabaların tarihi Yusuf Akçura'nın 1904 yılında Kahire'de *Türk Gazetesi*'nde yayımlanan “*Üç Tarz-ı Siyaset*” başlıklı makalesine kadar uzanır. “Türkçülüğün manifestosu” olarak da adlandırılan makale; İslamcılık, Osmanlıcılık ve Türkçülük siyasetlerini birbiri ile kıyaslayarak, Türkçülük siyasetini Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu için bir çözüm yolu olarak sunar. Bu makaleyi, Ziya Gökalp'in “*Muasırlaşmak, İslamlaşmak ve Türkleşmek*” (1918) başlıklı ilk önemli ideolojik eserinin ardından yazdığı “*Üç Cereyan*” başlıklı makalesi takip eder. Meşrutiyet düşünürlerinin yazdığı makalelerde öne çıkan düşünce akımları ‘Osmanlıcılık’, ‘İslamcılık’ ve ‘Türkçülük’ ve muasırılık yani ‘Batıcılık’ akımlarıdır (Tunaya, 1952: 72; Karpat, 1996: 41). Bu akımlar esasında II. Meşrutiyet dönemi öncesinde tartışılmaya başlanmıştır. Örneğin: ‘Osmanlıcılık’, Tanzimat dönemi tartışmalarına egemen olmuş; ‘İslamcılık’, II. Abdülhamid döneminin temel politik unsuru olmuş, ‘Türkçülük’ ise II. Meşrutiyet dönemi öncesinde İttihat ve Terakki örgütlenmesi içinde tartışılmaya başlanmıştır (Zürcher, 2005: 264-265). Ancak bu akımlarının belirginlik kazanması ya da siyasal bir akım olarak görünürlük kazanmaları 1908 sonrası II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte mümkün olmuştur. II. Meşrutiyet döneminde bu akımların yoğun olarak tartışılmasının bir nedeni, dönemin getirdiği kısmi özgürlük ortamıdır. Bu akımların görünür olmasını sağlayan diğer bir etken ise, dönemin tarihsel koşullarıyla ilgilidir. Özellikle, 1908'den sonra yaygınlık kazanan ayrılıkçı-milliyetçi hareketler Osmanlı aydınlarını devletin bekası konusunda daha çok düşünmeye itmiştir. Her biri ‘medeniyet’, ‘muasırlaşma’, ‘çağdaş uygarlık düzeyine ulaşma’ arayışının birer sonucu olan bu akımların temel tezleri özetle şöyle sunulabilir: ‘Osmanlıcılık’, müslüman ve gayri-müslim tüm vatandaşlara kanun karşısında ve parlamenter temsil sisteminde eşitlik verildiği takdirde İmparatorluğun çeşitli etnik ve dinsel gruplarının tek bir Osmanlı vatandaşı kimliği altında birleştirilebileceği görüşünü savunmaktadır. ‘İslamcılık’, müslüman toplumunu yani ‘ümme’ti temel alıp, Osmanlı'nın yeniden güç kazanması için İslam hukukuna dönmesi gerektiği düşüncesidir. ‘Türkçülük’ ya da sonradan Türk milliyetçiliğine dönüşen ‘Turancılık’ ise bu akımlara son eklenen düşüncedir. Özellikle, Türk halklarının ortak kökenlerini ön plana çıkaran söz konusu akımın programı, Türklerin kültürel ve siyasal birliğine dayanarak Osmanlı İmparatorluğunu çöküşten kurtarmayı hedeflemektedir (Zürcher,

Bu gazetelerin idarehaneleri birer siyasi kulüp gibi idi. Orada toplanılır, siyasi, iktisadi ve içtimai meseleler görüşülürdü. Bu gazeteler bir halk kürsüsü karakteri de iktisab etmişti. Orada memleketin dertleri, davaları deşilmekte, incelenmekte ve tedbir araştırılmakta idi. İstanbul'da ve Batı'da yabancı dilde çıkan gazetelerde, Osmanlı İmparatorluğu'nu alâkadar eden yazılar da Türkçe'ye çevrilerek yayınlanıyordu. Bu çalışmalar sayesinde, Osmanlıların, kendilerini Avrupa'nın siyasi ve fikri cereyanlarından tecrit etmek prensibi artık son bulmuştu. Bu fikir ve tenkit hareketi umumi efkârın da gelişmesine yardım ediyordu... Bunun neticesi olarak da hükümet icraatlarına karşı kesin bir muhalefet belirliyordu... (Karal, 1983: 301).

Çoğunlukla Avrupa'da eğitim görmüş ve batılı tarzda bir yönetim anlayışını savunan kişilerce (Genç Osmanlılar) çıkarılan bu gazete ve dergilerin devlet katında yarattığı tepki, basın-yayın hayatının zapturapt altına alınması biçiminde ortaya çıkmıştır (İnuğur, 1993; Kabacalı, 1994; Topuz, 2003; Mardin, 2003; Akşin, 2009). Bu kapsamda ilk olarak 1845 tarihli Zaptiye Nizamnamesi ve ardından da 1857 tarihli Matbaa Nizamnamesi çıkarılmıştır. Ancak basının gerçek anlamda "nizama" sokulabilmesi 1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi ve bundan üç yıl sonra çıkarılan 1867 tarihli 'Âli Kararname' ile mümkün olabilmıştır (Kocabaşoğlu, 1997: 37). Bu düzenlemeler aracılığıyla basın konusunda ilk resmi sınırlamalar getirilerek yasaklama ve gazete kapatma gibi uygulamaların yasal zemini oluşturulmuştur. Söz konusu yasal düzenlemelerle oluşturulan zeminin niteliği ve kısıtlamaya yönelik ihtiyacın gerekçeleri hakkında fikir edinmek için bu kanunlarda ön plana çıkan düzenlemelere bakmak yardımcı olacaktır.

2005: 264-265, Eroğlu, 1977: 38-44). II. Meşrutiyet akımlarının ilk ikisi yani 'Osmanlıcılık' ve 'İslamcılık' dönemin koşulları içinde kısmen etkisini yitirmiş, 'Türkçülük' ve 'Batıcılık' akımı ise dönüşüme uğrayarak Cumhuriyet döneminde daha belirgin bir görünüm sergilemiştir (Tunçay, 2006: 194).

1864 tarihli Matbuat Nizamnamesi'nin ilk maddesiyle gazete ve dergilerin "...istihsal-i ruhsat olunmaksızın ihdas ve neşr olunmayacağı..."na hükmedilmiş, ruhsatın verilmesi ve geri alınması tamamıyla hükümetin yetkisine bırakılmıştır. Kanunda yurtdışında "Devlet-i Âliyye'ye taarruz ve husumet efkârıyla..." çıkan gazetelerin ülkeye sokulması yasaklanmıştır (mad. 9). Ayrıca "Devlet-i Âliyye'nin emniyet-i dâhiliyesini... asayişini ihlal edecek" ve de "eşhası tahrik ve iğva" (şahısları tahrik ve yanlış yola sürükleme) kastındaki yayınlar yasaklanmıştır (mad. 13). Kanunda suç kapsamında değerlendirilen diğer konuların bazıları da; "adab-ı umumiye ve mahâsin-i ahlak-ı milliyeye mugayır" (genel adaba ve milli ahlakın güzelliklerine aykırı) yayınlar (mad. 14), "Hükümet-i Seniyye-i hazreti Padişâhi aleyhine taarruz" (mad.15), "Vükelâ-yı Saltanat-ı Seniyye'ye... dokunacak" türde yayınlar (mad. 16) ve benzerleridir.¹¹ Burada anılan kimi maddelerinin de gösterdiği üzere basın özgürlüğü açısından sorunlu olan Matbuat Nizamnamesi, yine de bu konudaki keyfilğe bir son vermiş ve basın faaliyetlerine ilişkin sınırlamaları hukuki kurallara bağlamıştır.

Matbuat Nizamnamesi, yürürlüğe girdiği tarihten itibaren belli bir canlanma yaratmış ve bu ortamda birçok yeni gazete ve dergi kurulmuştur. Bu yayınlardan bir kısmı, muhalif bir konumda yer alarak daha fazla özgürlük talebinde bulunmuştur.¹²

¹¹ Padişah tarafından 15 Kasım 1864 tarihinde onaylanan ve 1 Ocak 1865 tarihinde tebliğ edilerek yürürlüğe konulan bu Nizamname'nin Latin harfleriyle yazılmış metni için bkz. Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, Başvekalet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yay., Ankara, 1943, s. 15-21.

¹² Dönemine göre hayli ilerici ve özgürlükçü yayın politikası izleyen bu gazetelerden bazıları *Muhbir*, *Tasvir-i Efkâr*, *Vatan*, *Utarit* ve benzerleridir. Yönetimin alışmadığı düzeyde "ileri giden" bu gazetelerin yayınları sansürün kapsamını genişleten Âli Kararname'nin çıkarılmasında gerekçe olarak kullanılmıştır (İskit, 1943: 22-24).

Bu kapsamda olmak üzere 1865'ten itibaren Şinasi'nin yerine Namık Kemal in başyazarlığını yürüttüğü *Tasvir-i Efkâr*, 1866'da Filip Efendi tarafından yayınlanan ve Ali Süavi'nin de yazdığı *Muhbir* gibi gazeteler, özgürlük yanlısı görüşleri savunmuşlardır. Bu yazarlar genellikle “yurttaşlık haklarına dayalı bir yasalar düzeni kurulmasını önererek, çözüm yolu olarak halkın oylarıyla seçilen bir parlamentonun toplumsal yaşamı yönetmesi” doğrultusunda meşruti bir yönetimin gerekliliğini tartışmaya açmışlardır (Gevgilili, 2005: 204-205). Bu bağlamda *Muhbir Gazetesi*, Girit meselesi üzerine bir kampanya açarak Meclis-i Milli'nin açılması yönünde yaptığı yayınlardan dolayı 3 Kasım 1867'de geçici olarak kapatılmıştır (Topuz, 2003: 45). Gazetenin kapatılmasına ilişkin resmi beyanda *Muhbir Gazetesi*'nin “menafi-i devlete ve adab-ı umumiyyeye karşı ittihaz eylemiş olduğu meslekte ısrar eylediği...” gerekçesi öne sürülmüştür (Akt. İskit, 1943: 30). Bu kapatma kararıyla ilgili olarak Tercuman-ı Ahval'de “bir ülkede kanun altında olan gazetelerin tümü bir ayrıcalıkta ve eşit serbestlikte olmak gerekirse de, nasılsa bu bizde görülmüyor ve olmuyor” şeklinde bir açıklama yapılmıştır (Kabacalı, 1994: 18-19).

Muhbir'in kapatılmasının ardından Kastamonu'ya sürgüne gönderilen Ali Suavî, Mustafa Fazıl Paşa'nın daveti üzerine Avrupa'ya gitmiştir. Paris'ten sonra Londra'ya geçen Suavî burada 31 Ağustos 1867'de yeniden *Muhbir*'i yayınlamaya başlamıştır. Gazetenin ilk cümlesi de şöyledir: “*Muhbir*, doğru söylemek yasak olmayan bir memleket bulur, yine çıkar.” Bu cümleyle Babiâli'ye kendilerini susturamayacakları mesajı verilirken, İngiltere'deki basın kanununun da elverişli bir ortam sağladığı vurgulanmaktadır (Çelik, H., 1999: 98).

Dönemin basınındaki eleştirilerden rahatsız olan hükümet, 1867 yılında Matbuat Nizamnamesi'nin hükümlerini yok sayan ve hükümete basınla ilgili idari tedbirler alabilme yetkisi tanıyan Âli Kararname'yi yayınlamıştır. Bu kararname ile İstanbul'da yayınlanan gazetelerin "...menafi-i umumiye-i memlekete mugayeret..." (ülkenin genel yararına aykırılıklar) taşıdığı, "...vikaye-i asayiş ve nizam kazıye-i müstelzimesine binaen..." (asayişin ve düzenin korunması için) "...hükümetçe icrayı muamele-i tedbiye ve ittihaz-ı tedabir-i mâniaya..." (hükümetçe düzenleyici ve önleyici tedbirler alınacağına) karar verilmiştir.¹³ Bu kararnamenin sonunda, hükümete tanınan yetkinin geçici olduğu ve kararnameyi yaratan şartların ortadan kalkması halinde kararnamenin de yürürlükten kaldırılacağı ifade edilmiştir. Ancak kararnamenin uzun yıllar yürürlükte kalması, basın özgürlüğünü kısıtlayan yasal bir dayanak olarak kullanılmasına neden olmuştur (İskit, 1943: 25-26; Topuz, 2003: 45-46; Salihpaşaoğlu, 2007:142-143).¹⁴ Bu kararnameye dayanılarak mizah gazetesi *Diyojen* birkaç kere çeşitli sürelerde kapatılmış, aynı yıl *İbret* gazetesi bir ay yasaklanmıştır. Bunu yanısıra mizah gazetesi *İbretnuma-yı Alem, Letaif-i Asar, Hadika, Basiret, Hülasatül Efkâr* ve *Hayal* gibi yayınlar belirli süreler yasaklanmıştır (Topuz, 2003, 46-47). Yönetimin bu dönemdeki kapatma uygulamalarında da çoğunlukla "menafi-i devlete ve adab-ı umumiye" aykırı yayın yapma gerekçesi öne sürülmüştür. Bu gerekçeyi ortaya çıkaran somut olaylar ise söz konusu gazetelerin devlet yönetimine dair eleştirileri veya mizahi taşlamaları olmuştur. Örneğin *Diyojen*'in kapatılma gerekçeleri arasında, yayınladığı "edebî aykırı

¹³ Kararnamenin Latin harfleriyle yazılmış tam metni için bkz. İskit, 1943: 24-25.

¹⁴ Kararnameyle ilgili olarak Abdülhamid'in Sadrazam Mithat Paşa'ya gönderdiği duyuru ve sonrasındaki gelişmeler ileride "Sansürün Düzen İle Meşrulaştırılması" başlığında ayrıntılandırılmıştır. Bkz. s. 21-25.

fıkralar” ya da “hükümete dokunacak, aşağılayıcı makale ve resimler” gösterilmiştir. Benzer şekilde ücretlerini alamayan tersane işçilerinin şikâyetlerini içeren dilekçelerini Sadrazam’a ulaştıramayınca *Hadika*’da yayınlatmaları da gazetenin iki ay kapatılmasına neden olmuştur (Kabacalı, 1990: 36-39).

Yukarıda anılan düzenlemeler, Türkiye’de siyasal iktidarların basın faaliyetlerini kontrol etme ve kendi güdümüne alma isteğinin ve aynı zamanda “devlete saldırı ve husumet”, ‘ulusal güvenlik’ (“emniyet-i dâhiliye”), ‘asayişin sağlanması’ ve ‘kamu düzeni’ (“vikaye-i asayiş ve nizam”), ‘genel adaba (“adab-ı umumi”) ve milli ahlaka (“ahlak-ı milli”) aykırılık’, ‘şahısları tahrik ve yönlendirme’ (“eşhası tahrik ve iğva”) gibi gerekçeleri öne sürerek sansürü haklılaştırma çabasının, basın tarihinin ilk dönemlerinden itibaren gündemde olduğunu göstermektedir. Nitekim çalışmanın ilerleyen kısımlarında ayrıntılı olarak ele alındığı üzere gerek tek parti iktidarında gerekse çok partili siyasal yaşamda bu ve benzeri sebeplerin kısıtlamaları gerekçelendirmede sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

A. Yönetimin Basını Kontrol Altına Alma Yöntemleri

Matbuat Nizamnamesi ve Âli Kararname’nin tanıdığı tüm yetkilere rağmen basın üzerinde istenilen oranda bir denetim kurulamamış ve basın özgürlüğü kavramı, Osmanlı Devleti’nin parlamenter-anayasal yönetime geçiş yaptığı 1876 yılından itibaren daha farklı bir boyut kazanmaya başlamıştır. 1876 yılında tahta geçen II. Abdülhamid döneminde ilan edilen I. Meşrutiyet’in sağladığı görece özgürlük ortamı, basın özgürlüğünün de anayasal düzeyde tanınmasına imkân

sağlamıştır. 1876 Anayasası'nın 12. maddesinde yer alan “matbuat kanun dairesinde serbesttir” hükmü, bu durumun bir göstergesidir.

Ne var ki Meşrutiyet'in ilanıyla sağlanan görece özgürlük ortamının yarattığı iyimser bakış açısı çok kısa süre içerisinde yerini karamsarlığa bırakmış ve basın özgürlüğünün önündeki zorlu dönemlerden biri başlamıştır. Zira Meşrutiyet'in ilanından kısa bir süre sonra patlak veren 1877–1878 Osmanlı-Rus savaşını gerekçe göstererek meclisi fesheden II. Abdülhamid, otuz yıl boyunca sürecek olan ve ‘istibdat’ olarak da nitelenen kapalı bir yönetimle ülkeyi idare etmeye başlamıştır. Bu dönemde basın üzerinde ciddi bir baskı ve sansür mekanizmasının işletildiği görülmektedir (Zürcher, 1998: 117-119). Örneğin Teodor Kasap'ın çıkardığı *İstikbal Gazetesi* ile *Hayal* ve *Rumca Memos* adlı mizah dergilerinin yayınlarına son verilmesi¹⁵, ‘Basiretçi Ali Bey’ diye de tanınan Ali Efendi'nin çıkardığı *Basiret Gazetesi*'nin kapatılması¹⁶, kısaca Saray'dan “tahsisat alan” ve “suya sabuna dokunmayan” birkaç istisna dışında (*Tercuman-ı Hakikat*, *Ruzname-i Ceride-i*

¹⁵ Uzun yıllar Fransa'da da yaşayan ve dönemin Avrupasının basın ve mizah konularında deneyim sahibi olan Teodor Kasap, İstanbul'a döndüğünde *Diyojen*, *Çingiraklı Tatar* ve *Hayal* gibi mizah dergilerini çıkarmıştır. 31 Aralık 1873'te *Diyojen*'in üçüncü kez kapatılması ile ilgili olarak *Takvim-i Vekayi*'de yayınlanan haber kısıtlayıcı mantığın gerekçesini gösterir mahiyettedir: “*Diyojen*, mizah gazetesi olduğunu bahane ederek genel adaba aykırı ve hükümet kurallarına uymayacak bir yolda dil kullanmaya alışmıştır. Kendisine yol değiştirmesi defalarca ihtar edilmiş ve gazete birkaç kez kapatılmışsa da *Diyojen* kendi mesleğinde dayatarak bazı kişilerin onuruna dokunacak yazılar yayınladığı için süresiz kapatılmıştır.” 1877'de yayınlanmaya başlanan *Hayal* dergisinde de “matbuat kanun dairesinde serbesttir” yazısıyla bir karikatür yayınlanmış ve elleri, ayakları zincire vurulmuş bir karagöz karikatürü ile matbuat nizamnamesi eleştirilmiştir. Bu eleştiri nedeniyle 3 yıl hapse mahkûm edilen Teodor Kasap kefaletle serbest kaldıktan sonra Paris'e yerleşmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Topuz, 2003; Tokmakçioğlu, 2011.

¹⁶ 1869-1878 yılları arasında yayın hayatını sürdüren *Basiret*'in yazar kadrosunda Ahmet Mithat Efendi, Mustafa Celalettin Paşa, Suphi Paşazade Ayetullah, Muharrir İsmail Efendi gibi isimler bulunmaktadır. 1870-1871 Prusya-Fransa savaşı sırasında Saray ve Babıâli Fransa'yı desteklediği halde Prusya taraftarı yayınlar yapmış ve bu destek üzerine Prusya'ya davet edilerek kendisine yeni baskı makineleri armağan edilmiştir. Ali Efendi, Abdülaziz döneminde, Zaptiye Müşiri Hüsnü Paşa hakkında yayınlanan yazılar nedeniyle dört ay, 1878 yılında Ali Suavi'nin yazılarını yayınlaması nedeniyle de beş buçuk ay tutuklu kalmış, ardından Kudüs'e sürgüne gönderilmiş ve gazete kapatılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Topuz, 2003; Tokmakçioğlu, 2011.

Havadis, gibi) ¹⁷ birçok süreli yayının yasaklanması bu dönemdeki sansür uygulamalarındandır. Bunların yanısıra 1895 tarihli Matbaalar Nizamnamesi ile Osmanlı Devleti içinde basılan ve dışarıda basılıp ülkeye sokulan her türlü matbuatın denetimden geçirilmesine yönelik yasa, yine 1898 tarihli “bilumum matbaaların daima zaptiye nezareti altında bulundurulması hakkındaki” yasal düzenlemeler dönemin sansür mekanizmasının belli başlı olanlarıdır (Kabacalı, 1990: 51-55).

Bu dönemde; sansür, gazete kapama ve benzeri uygulamaların yanısıra, yabancı ülkelerle haberleşmenin kısıtlandırılması, kimi gazetecilere Padişah iradesi ile hazineden yardımda bulunulması gibi yöntemlere de başvurulmuştur. Esasında basını sansüre tabi tutmak konusunda herhangi özel bir kanun ya da nizamname yayınlamamış olan II. Abdülhamid, sansür uygulamalarını, Matbuat Nizamnamesi’yle birlikte, 1876 Anayasası’nın kendisine vermiş olduğu yetkiye dayanarak 1877 yılında çıkarmış olduğu Sıkıyönetim Kararnamesi’yle yürütmüştür (Kudret, 2000: 45-46; Kabacalı, 1990: 50-51). Bu dönemdeki sansür uygulamaları kapsamında, birçok kelimenin gazete ve dergilerde kullanılmasının Sansür Kurulu tarafından yasaklanması gibi çarpıcı uygulamalara gidildiği de görülmektedir.

¹⁷ William Churhill adında bir İngiliz tarafından kurulan ve Osmanlı Devleti’nde yayınlanan ilk özel gazete olarak da kabul edilen *Ceride-i Havadis*, hükümetten yardım ve destek alması yönüyle ‘yarı-resmi’, zaman zaman da ‘resmi’ bir kimlik kazanmıştır. Gazetenin adı 25 Temmuz 1865’ten itibaren *Ruzname-i Ceride-i Havadis* olarak değiştirilmiştir. 27 Haziran 1878 tarihinde İstanbul’da Ahmet Mithat tarafından yayınlanmaya başlayan *Tercuman-ı Hakikat* ise yayın politikasında ağırlığı Batı dillerinden çevrilen, roman tefrikaları, edebiyat, bilim ve teknik gibi konulara vermiştir. Ahmet Mithat, gazeteyi halkın bilgilendirilmesi ve kültür düzeyinin yükseltilmesine araç olacak bir okul olarak değerlendirmiş ve bu doğrultuda yayınlar yapmıştır. Aynı zamanda Ahmet Mithat Efendi, Mülkiye Mektebi hocaları Sakızlı Ohannes Paşa ve Portakal Mihail Paşa’nın liberal ekonomiye ilişkin görüşlerinin şiddetli eleştirilerini kaleme almıştır. Abdülhamid döneminde basını kontrol altında tutmak için uygulanan mali destekten yararlanmış ve hazineden 120 bin kuruş tahsisat almıştır. *Tercuman-ı Hakikat*, II. Meşrutiyet yıllarında tarafsız bir çizgi izlemiş, daha sonra İttihat ve Terakki’ye muhalefet etmiştir. 1912’de Ahmet Mithat Efendi’nin ölümünün ardından Ağaoğlu Ahmet gazetenin başyazarı olmuş ve İttihatçılara karşı muhalefete devam edilmiştir. Gazete 1926 yılına kadar yayın hayatını sürdürmüştür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Topuz, 2003; Tokmakçioğlu, 2011.

Yasaklı kelimelere bakıldığında, bir anlamda döneme hâkim olan baskı, korku, tehdit algısı, savunma ve içe kapalılık atmosferi sezilmektedir. Bu kelimelerden bazıları; “hürriyet”, “inkılâp”, “ihtilal”, “istibdat”, “yıldız”, “kargaşa”, “bomba”, “infilak”, “dinamit”, “anarşi”, “grev”, “suikast”, “kargaşalık”, “vatan”, “Bosna”, “Hersek”, “Makedonya”, “Kanun-i Esasi”... ve benzerleridir (İskit, 1943: 98; İnuğur, 1993: 248; Berkes, 2005: 350). Üzerinde sansür uygulanan bu kelimeler, dönemin ruhunu açığa vurması açısından oldukça önemlidir. Bu kavramların kullanılmasından rahatsız olan II. Abdülhamid yönetimi, çareyi söz konusu kavramlar üzerinde sansür uygulamakta bulmuştur. Sansür uygulamaları yalnızca kelime yasaklama ile sınırlı kalmamış, II. Abdülhamid döneminde hükümetin çıkacak gazeteleri önceden denetleyeceği de bildirilmiştir (Topuz, 2003: 47).

Kelimelerin ve kavramların kullanılmasını yasaklayacak denli genişletilerek uygulanan bu sansür girişimlerinin bir sonucu olarak, bu dönemde basın faaliyetlerinde “siyasa dışı konular” ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu doğrultuda “popüler fen yazıları” gibi ilginç ve hoş vakit geçirmeyi ve dolayısıyla okumayı eğlenceli hale getirmeyi sağlayan bir yönelim gelişmiştir.¹⁸ Niyazi Berkes okumanın yaygınlaşması ve “dünyasallaşması” gibi bir gelişmenin böylesi bir dönemde gerçekleşmesini tarihin ilginç bir “cilvesi” olarak değerlendirmektedir. Buna paralel bir biçimde matbaaların, kitap basımının, çeviri çalışmalarının (yoğun olarak Sultan’ın da müdavimi olduğu polisiye macera romanlarının...) miktarında belirgin

¹⁸ Dönemin kültürel atmosferi göz önüne alındığında birbirinden ilginç konu başlıklarına örnek olarak; “Renkli fotoğraf nedir?”, “Kristof Kolomb’un Amerika’yı bulması”, “Çinlilerin acaip yemekleri”, “Alman öğrencilerinde miyopluk”, “Omurgalı hayvanların menşei”, “Havada, deniz altında seyahat”, “Lâponyalıların, Eskimoların hayatı” ve benzerleri gösterilebilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Berkes, 2005: 368-369.

bir artış görülmüş, bu dönemde Bâb-ı Âli Caddesi, çoğunluğu Ermeni, Rum, Yahudi olan kitapçıların ve aynı zamanda basının merkezi haline gelmeye başlamıştır. Tüm bu gelişmeler gerek dil konusunda gerek akıl ve muhayyilenin gelişimi açısından modernleşmenin ilginç bir kesitini oluşturmuştur (Berkes, 2005: 368-370). Modernleşme sürecinde Osmanlı'da “anonim bir haberleşme ve okuma hayatı” başlatan bu süreçte gazetelerin oynadığı rolü İlber Ortaylı da şu sözlerle ifade etmektedir:

Gazete Osmanlı milletlerine haber taşımıştır, belki haberden çok devletin teamüllerini duyurmuştur. Okuyucusuna tarih, coğrafya, dilbilgisi dersi vermiş; tabiatı ve dünyayı öğretmiştir. Gazete, kitlelere bir nevi ansiklopedik kültür aracı olarak ulaşmıştır. Kıraathane denen yerde bir gazetenin etrafında belki elli kişi toplanıp okumuş ve dinlemiştir (2008: 112-113).

Ancak her ne kadar söz konusu alanlarda bir takım olumlu gelişmelerin meydana gelmesine vesile olmuş ve toplumu muhtelif konular hakkında bilgilendirme işlevi görmüşse de, bu durum, siyasal nitelikli gazetecilikten çok, edebi nitelikli gazeteciliğin ön plana çıkmasına olanak sağlamış ve basının gerçek anlamda muhalefet edebilmesinin olanakları oluşturulamamıştır. Böylesi bir ortamda gazete çıkarmak suretiyle siyasal muhalefet edebilmenin yolu da çoğunlukla yurtdışında faaliyet gösteren yayınlar vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Jön Türkler'den İttihat ve Terakki'ye uzanan çizgide entelektüellerin gazete çıkarma ve muhalefet etme biçimleri arasında güçlü bir bağ oluşmuştur.

Gerek kişisel gerekse kurumsal düzeyde, dönemin Avrupa'sında tartışma yaratan kuramlardan hareketle dile getirilen muhalif görüşler, Ali Şefkati Bey'in ilkin Napoli'de daha sonra Cenevre'de çıkardığı *İstikbal* (1879), Hakkı Bey'in Paris ve Cenevre'de çıkardığı *Teessüf* (1880), Esad Bey'in Atina'da çıkardığı *Teşvik* (1880) gibi gazetelerde tartışmaya açılmıştır. 1890'lardan itibaren belirgin bir canlanma dönemine giren bu faaliyetler kapsamında 1895 yılında Paris'te yayınlanmaya başlayan ve II. Meşrutiyet'in ilanına kadar varlığını sürdüren *Meşveret*'in önemli bir yeri bulunmaktadır. Ahmed Rıza¹⁹, Abdullah Cevdet²⁰, Mizancı Murad gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önemli isimlerini kadrosunda barındıran bu gazete, örgütlü muhalefetin yurt dışındaki temsilcisi konumunda olmuştur. Türkçe'nin yanısıra Fransızca da yayınlanan (*Mechveret Supplément Français*) gazete, hem İmparatorluğun sorunlarıyla ilgili muhalefet tezlerini hem de dönemin Avrupa düşünce hareketlerine dair konuları işlemiştir. Cemiyet'in 1896-1897 yıllarında resmi yayını görünümünde olan *Mizan* ve onun kapatılmasının peşisıra Cenevre'de 1897'de kurulan *Osmanlı* adlı gazeteler de bu kapsamdadır.

İshak Sukûti, Abdullah Cevdet ve Tunalı Hilmi yönetimindeki *Osmanlı*, Türkçe'nin

¹⁹ Viyanalı soylu bir aileden gelen annesinin etkisiyle Batı kültürüyle yetişmiş olan Ahmet Rıza, çeşitli eserlerinde Montesquieu, Locke, Voltaire, Gustave Le Bon, Herbert Spencer gibi 17. ve 18. yüzyıl Batı düşünürlerinden etkilendiğini belirtmiştir. Ancak düşüncelerinin teorik çerçevesini belirleyen esas etken pozitivism olmuştur. Comte'un 1789 Devrimi sonrası Fransız toplumu için yaptığı çözümleme, Ahmet Rıza için 19. yüzyıl Osmanlı toplumunu tahlil etmeye uygun bir zemin sağlamıştır. Comte, devrim sonrası ortaya çıkan kargaşa döneminde mevcut manevi boşluğun entelektüel ve ahlaki önderlikle aşılabileceğini öne sürmektedir. Pozitivizmin ihtilalciliği reddeden ve ilerlemenin ancak düzen içinde gerçekleşeceğini savunan bu görüşlerinin, büyük bir bunalım içindeki Osmanlı toplumunun tahliline uygun olması Ahmet Rıza'yı pozitivism'e yaklaştırmıştır (Ünüvar, 2006: 120-123; Akşin, 2009: 39-43).

²⁰ Kuleli Askeri Tıbbiye İdadisi ve Mekteb-i Tıbbiye'den mezun olan Abdullah Cevdet, daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin kurucuları arasında yer almıştır. Birçok kez tutuklanarak ve sürgüne gönderilmiştir. *Meşveret*'e imzasız veya "Bir Kürd, Cevdet Hacı Şakir, İbn-i Ömer Cevdet, Karlıdağ" takma adları ile yazılar yazan Abdullah Cevdet, Cenevre'de ve daha sonra Kahire'de *İçtihad* dergisini yayımlamıştır (Hanioglu, 1981; Ünüvar, 2006). Yöneticileri arasında yer aldığı ve başyazarlığını üstlendiği, Jön Türkler'in merkezi yayın organı olarak yayın hayatına başlayan *Osmanlı*'dan sonra, *İçtihad*'ın Jön Türk fikirlerine getirdiği yenilik, monarşi aleyhtarı tutum olmuş, Osmanlı aleyhindeki yayınları büyük tartışmalara neden olmuştur (Mardin, 2003:248).

yanısıra Fransızca (*Osmanlı Supplément Français*), Almanca (*Osmanlı Deutsche Beilage*) ve İngilizce (*English Supplement to the Osmanlı*) olarak da basılmış, yedi yıllık yayın hayatında güçlü muhalefetiyle yönetim tarafından söz konusu yazarların ‘pazarlıklar’ neticesinde önemli mevkilere getirilmelerine varacak derecede tedirginliğine yol açmıştır. 1902 yılında Sami Paşazade Sezai yönetiminde kurulan *Şûra-yı Ümmet*, Paris’te Prens Sabahaddin tarafından çıkarılan ve ‘teşebbüs-i şahsi’ ve ‘adem-i merkezîyet’ taraftarı *Terakki* gibi yayınlar da bu kapsamda değerlendirilebilir (Hanioğlu, 1985: 845-850; Gevgilili, 2005: 206-210).

Ağır bedeller ödeme pahasına muhalif görüşleri ve yenilikçi fikirleri tartışmaya açan söz konusu gazeteci-aydınların bu yöndeki çabalarında basına/gazetelere verdikleri önem, Mizancı Murad’ın şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

Bugünkü günde matbuat hem hissiyât-ı milliyyenin âyîne-i in’ikâsıdır (yansıtan aynasıdır), hem efkâr-ı umumiyenin rehber ve tercümanıdır... Gazetelerin vezâif-i esasiyyesi yalnız havâdis-fürûşluktan ibaret olmayıp umumun menâfîini, vatanın, devlet ve milletin saadet ve selâmetini müstelzim olan (gerektiren) hususât ile derdest-i icrâ (yürürlükte) bulunan teşebbüsât u tedâbîr-i hükûmet (hükümetin teşebbüs ve tedbirleri) hakkında arz ü amik mütâlâat arz eder (geniş ve derin mütâlâlar sunan) ez’îkaz-ı ebsâr eylemektir (uyarılarda bulunmaktır) (Akt. Emil, 1979: 286-288).

Bu sözler bir anlamda yönetimin basını değil basının yönetimi denetlemesi gereğini ortaya koyduğu gibi bunun gerçekleşebilmesinin de özgür bir basının varlığıyla mümkün olabileceği imasını taşımaktadır.

B. Sansürün Düzen İle Meşrulaştırılması

II. Abdülhamid döneminde Kanun-i Esasi ve Meclis'in askıya alınması yoluyla bütün gücün padişahın elinde toplanması, ciddi bir bürokratik örgüt gerektirdiği gibi, bu örgütün ve daha genel anlamda halkın devlete bağlılığını kontrol edecek geniş bir hafiye ve jurnalci oluşumu başlatmıştır. Siyasal iktidarın merkezileşmesini ve sağlamlığını tesis etmek üzere, halkın fikirlerini ve hareketlerini zapturapt altına alma çabalarının önemli bir boyutunu da yoğun bir biçimde işletilen sansür mekanizması oluşturmuştur. Gazetelerin yayın öncesi denetimden geçtiği, "sakıncalı" kısımlarının kaldırılmasından dolayı yer yer "beyaz boşluklar"la çıktıkları bu dönemde baskı hataları bile kapatma gerekçesi sayılmış, böylesi bir gerekçeyle resmi gazete olan Takvim-i Vekayi dahi kapatmaya maruz kalabilmiştir (Akşin, 2008: 46).

Bu dönemde basına yönelik ciddi sınırlamaların ve sansür uygulamalarının gerekçesini bizzat II. Abdülhamid'in tahta çıkışının ilk yılında 1876 tarihinde Sadrazam Mithat Paşa'ya gönderdiği bir duyuruda görmek mümkündür:

Dersaadette tab ve neşrolunmakta bulunan gazeteler bir müddetten beri umur-u dâhiliye-i devlete (develetin iç işlerine) dair bir takım eracif (uydurmalar) ve ekâzip (yalanlar) ihtira (türetme) ve ilan etmeyi ihtiyar edip (seçip) bu keyfiyet halkça tedhiş-i ezhanı mucip (zihinlerde korku/heyecana yol açıcı) ve muzır olduğu (...) gazete muharrirlerinin (...) resmi muamelat hakkında bir şey yazacak oldukları anın gazetelerine derç ve neşrinden evvel sual ve tahkiki için Matbuat kalemine müracaat eylemeleri resmen ihtar olunur (Akt. İskit, 1943: 29).

Düşünce ve ifade özgürlüğünü sınırlayan bu duyuru ile, devlet işlerine dair üretilecek her türlü haber-yorum ve benzeri gazetecilik etkinliği yasal bir otoritenin denetimine tabi tutulmuş ve söz konusu uygulamanın gerekçesi olarak soyut ve muğlak ifadelerle başvurulmuştur.

II. Abdülhamid yönetiminin tehlikeli bulduğu yazıların ana temasını, yukarıda da bahsedildiği üzere, “hürriyet”, “ihtilal”, “inkılâp” ve “istibdat” gibi kavramlar oluşturmuştur. Bu ve benzeri kavramların, insanların zihinlerini ve düşüncelerini ‘bulandırarak’, onları aslında hiç düşünmedikleri ya da akıllarına bile getirmedikleri taleplere karşı açık hale getireceğini savunan, tebaasını sakıncalı gördüğü düşüncelerden korunacak bir ‘çocuk’ gibi algılayan²¹ II. Abdülhamid yönetimi, oldukça geniş bir sansür ve denetim politikası geliştirmiştir.²² Söz konusu politikanın genişliğini ve bu politika doğrultusundaki uygulamaların gerekçelerini ve sertliğini, Anayasa’nın ilanından sonra yayınlanan resmi bir tebliğdeki ifadeler aracılığıyla bir kez daha teyit etmek mümkündür:

²¹ Osmanlı siyasal kültüründe bu algının biçimlendiği halka bakış açısı yönetimin karar ve uygulamalarında önemli bir rol oynamaktadır. Geleneksel Osmanlı kültürü büyük ölçüde ‘peder-evlat’, ‘hoca-talebe’, ‘pir-mürid’, ‘padişah-kul’ gibi bir kişiye bağlılıkla karakterize olabilecek ilişkiler üzerine kuruludur (Mardin, 2008: 85). Osmanlı’da halk teb’adır. Hükümdarlarla teb’a arasındaki ilişki baba ve çocuk arasındaki ilişki gibidir. Teb’anın selameti hükümdarın elindedir, buna karşılık teb’a oğlun babaya gösterdiği itaati göstermek zorundadır (İnalçık, 1958: 74). Bu anlayış neredeyse tüm Osmanlı tarihi boyunca geçerlidir. Halkın yetişkin olarak görülmediği, soyut ve somut iç/dış tehlikelerden korunması gereken bir çocuk gibi değerlendirildiği siyasal geleneğin izlerini çalışmanın ileriki bölümlerde ayrıntılandırılan basın özgürlüğüne yönelik tartışmalarda ve sansür gerekçelerinde de takip etmek mümkündür.

²² Hüseyin Cahit Yalçın’ın şu ifadeleri, II. Abdülhamid döneminde uygulanan sansürün boyutları hakkında fikir vericidir: "Türk basınının Abdülhamid zamanıyla ilgili tarihi yazılırken sansür bölümünün önemli bir yer alması gerekir. Bugünkü gençlik ve Abdülhamid zamanına yetişip de gazetecilik yaşamına yaklaşmamış kişilerin, bu sansürün dehşeti ve aynı zamanda işkilliği üzerine doğru düşünce edinebilmeleri olanaksız. Bunu belgeler üzerinde görmedikçe insan inanamaz" (Yalçın, 1975: 105).

...Şimdiki halde ise herkesin aklına gelen şeyler sanki birer hakikat-i mahza (katıksız gerçek) imiş gibi (...) gazeteye dercedilmiş bulunmasından dolayı hemen kâffeten gerçek olmak üzere telakki eylemekte bulunduğundan efkâr-ı nâsta (halkın düşüncelerinde) şu yüzden hâsıl olan galatat (yanlışlar) ve hatiat (hatalar) evvelkinden daha ciddi görünse sezadır (...) İcraat-ı hükümet aleyhinde ıtlak-ı lisan eyleyenlere (söz sarfedenlere) sa-i bilfesat (fesatçı) nazarile bakılıp ve naşir ve muharrikleri (kışkırtıcıları) zahire çıkarılıp haklarında lazım gelen tedabir-i siyasiye-i kanuniyenin (hukuکی- siyasi tedbirlerin) şediden icra kılınacağı cümlelerin malumu olmak üzere heyet-i devlet namına şimdiden ilan olunur... (Akt. İskit, 1943: 69-70).

Bu ifadeler, II. Abdülhamid döneminde basın özgürlüğünün kısıtlanmasının boyutlarını açık ve net bir şekilde ortaya koymakta ve devlet aleyhine çıkan her yazının bir suç unsuru olarak addedilebileceğini göstermektedir. Muhalif olmanın oldukça ağır bedeller ödemeyi gerektirdiği bu ortamda, gazetecilerin eleştiri hakkı lehinde tavır takınılmamış ve yalnızca statükoyu sahiplendiği ya da hükümet politikalarına tam ve sürekli destek verdiği sürece gazetecilere var olma şansı tanınmıştır.²³ Esasında söz konusu olan gazetecilik ve gazeteciler olunca, bu türden bir varoluş biçimi, özgür ve eleştirel bir basına değil, güdümlü ve araçsal bir basına tekabül eder. Nitekim II. Abdülhamid de, basını kendi iktidarıyla kayıtlı ve ona

²³ Basın özgürlüğünün hukuken var olduğunu iddia edebilmek için geleneksel olarak üç hakkın varlığı zorunlu görülmektedir. Bunlar, sırasıyla, haber, fikir ve düşünceleri bilmek, bunlara ulaşmak ve bunları toplamak hakkı, yayınlayıp dağıtabilmek hakkı ve eleştiri hakkı olarak sıralanmaktadır. Bu haklar arasında sayılan eleştiri hakkı, haber, fikir, düşünce ve kanaatleri yorumlama ve analiz etme özgürlüğünü içermektedir. Bu içeriğin ne olması ve ne gibi nitelikleri taşıması gerektiği konusunda tam ve kesin bir ölçü bulmak güç olsa da, eleştiri hakkının sınırını hakaret suçunun oluşturduğu noktada genel bir kabul bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, eleştiri ile hakareti ayırmayı mümkün kılan bazı ölçülerin de zaman içinde geliştirildiği görülmektedir. Özü itibarıyla düşünsel bir değerlendirme olan eleştiri, kamusal yararı hedefleyen ve dış dünyada olgusal karşılığı olan bir içerik taşımalı ve farklı düşünen kişi ya da topluluklara yönelik küçük düşürücü bir amaç gütmemelidir. Bu yönüyle bakıldığında, eleştiri hakkının sınırları, gerçeklik, objektiflik ve sübjektif hak çerçevesi ile çizilmektedir (Dönmezer, 1976: 94-96).

hizmet eden bir araç olarak görmüş ve onun eleştirel ya da muhalif taraflarını bastırdıktan sonra ondan azami derecede istifade etmeye çalışmıştır.

II. Abdülhamid döneminde, ülkenin içinde bulunduğu zor durumu idare edebilmek ve bir anlamda Selim Deringil'in ifadesiyle "imaj yönetimi ve hasar denetimi" (2007: 175) yapabilmek adına, gerek iç gerekse dış basına büyük bir önem verilmiştir. Bu bağlamda ülke içinde iktidarın sağlamlığını hissettirmek, dış dünyada da Osmanlı'nın 'Düvel-i Muazzama'nın bir üyesi olduğu iddiasını desteklemek üzere, büyük ve masraflı bir çabaya girişilmiştir. Dış basında Osmanlı hakkında çıkan haberlerin Yıldız Sarayı'nda arşivlenmesi, hatta özellikle Avrupa kamuoyunu etkilemek üzere istenilen türde haberlerin bizzat 'sipariş edilmesi', önemsiz dahi olsa, olumsuz/eleştirel bir yazı veya haberin yer yer diplomatik kriz konusu haline getirilebilmesi, bu dönemde basının 'abartılı' bir düzeyde önemsendiğini göstermektedir (175-182). Fakat II. Abdülhamid döneminin neredeyse tamamına yayılan basın özgürlüğü konusundaki olumsuz tutumuna rağmen, bu önemseme düzeyini, basının özellikle 20. yüzyıl boyunca oynayacağı önemli rolün, daha o dönemlerden başlayarak fark edildiğini gösteren önemli bir veri olarak değerlendirmek de mümkündür.

Ancak daha önce de belirtildiği gibi, II. Abdülhamid'in basına yönelik yaklaşımı, onu kontrol altında tutmaya ve onun olanaklarından faydalanarak kendi iktidarının iç ve dış çıkarlarını gerçekleştirmeye odaklı bir yaklaşımdır. Fakat bu durum, yalnızca basınla sınırlı olmayıp toplumsal yaşamın birçok alanına sirayet

ettiğinden, rejime karşı gelişen muhalefet de giderek büyümeye başlamıştır. II. Abdülhamid yönetimine muhalif görüşlerin, 1889'da Gülhane Askeri Tıbbiyesi'nde başlamak üzere, diğer okullardaki gençler ve Osmanlı'nın yeni tür eğitilmiş bürokratik, askeri, mülki kadroları arasında da yaygınlaşması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin oluşumu ve örgütlenişinde somutlanmıştır (Tunçay, 1997: 28). 1908'de Makedonya sorununun da etkisiyle ordu içindeki genç, reform yanlısı subayların çabalarıyla Rumeli'deki ordu birlikleri ayaklanarak İstanbul üzerine yürümüş ve sonuçta Abdülhamid Anayasa'yı yeniden yürürlüğe koymak durumunda kalmıştır. 23 Temmuz 1908'de meclisin yeniden açılmasıyla birlikte II. Meşrutiyet dönemi de başlamıştır.

II. 1909 Matbuat Nizamnamesinde Liberal Eğilimler

A. II Meşrutiyet Sonrasında Yayın Hayatındaki Gelişmeler

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte, son otuz yılda sayısı azalan, sansür uygulamalarıyla zayıflamış olan basın hızlı bir canlanma dönemine girmiştir. Öncelikle sayısal açıdan basında büyük çapta bir artış görülmüştür. "Basın patlaması" olarak da nitelendirilen bu artışın sayısal ifadesi 1907 ve 1909 yılları arasında yayınlanan gazete sayıları karşılaştırıldığında rahatlıkla görülebilmektedir (Koloğlu, 2005). İstanbul'da 1907 yılında 52 gazete çıkıyorken, 1909'da bu sayı 377 olarak kaydedilmiştir. Benzer şekilde, tüm yurttaki 1907 yılında 120 gazete yayınlanıyor olmasına karşın, 1909'da bu sayı 730'a çıkmıştır. 1909'da yayınlanan gazetelerin büyük çoğunluğu İstanbul merkezli olmakla birlikte, ülkenin diğer

önemli merkezlerinde de yayıncılık faaliyetlerinde belirgin bir artış görülmüştür.²⁴ Trabzon, Bağdat, Kudüs ve hemen hemen bütün şehirlerde de gazeteler çıkarılmıştır.²⁵ Bu dönemdeki entelektüel ve kültürel hareketleri inceleyen Bernard Lewis de gazete ve dergi sayısındaki artışa dikkat çekerek, sansür korkusuyla baskı altında tutulan fikirlerin bu dönemde açığa çıktığını, kısa bir süre sonra Nisan 1909'da meydana gelen 31 Mart Vakası ve sonrasında uygulanan sıkıyönetim kapsamındaki baskı tedbirlerine rağmen yeni fikir ve tartışmaların sürdüğünü belirtmektedir (Lewis, 1996: 229-230).²⁶

Meşrutiyetin ilk günlerinde denetimlerin gevşemesiyle birlikte dönemin gazete başyazarları yazılarını sansüre göndermeme konusunda ortak bir kararlılık göstermişler ve bunun sonucunda 25 Temmuz 1908'den itibaren ülkede bütün gazeteler sansüre tabi olmadan çıkmaya başlamıştır. Söz konusu dönemde günlük sansür uygulamasına göre, gazeteler yayınlanmadan önce bütün yazıların provalarını akşamdan Sansür Kurulu'na göndermek zorundaydı. 'Sansör' denen kurul görevlileri bu yazılarda gerek duydukları düzeltmeleri/çıkarmaları yaptıktan sonra provaları gazetelere geri gönderirler ve gazeteler bu şekilde yayınlanırdı. 1900'lerin ilk yıllarında Mercan İdadisi müdürü olan Hüseyin Cahit (Yalçın)²⁷, anılarında

²⁴ Bu dönemde İzmir-Aydın bölgesinde 110, Selanik'te 57, Suriye-Lübnan'da 85 gazete yayınlanmıştır.

²⁵ Bu dönemde Rumlar; İzmir, Giresun, Samsun, Trabzon gibi şehirlerde gazete çıkarırken, Ermeniler ise 1914'e kadar neredeyse bütün Anadolu şehirlerinde (Van, Erzurum, Harput, Bahçecik, Sivas, Tokat, Erzincan, Gevaş, Aktamar, Sivrihisar, İzmit, Giresun, Merzifon, Kayseri, Amasya, Antep, Konya, Samsun, İzmir...) yayın faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Basın-yayın hayatındaki hızlı canlanma hakkında detaylı bilgi için bkz. Orhan Koloğlu, *1908 Basın Patlaması*, İstanbul, Bas-Haş Yay., 2005, s. 20-21.

²⁶ Lewis'in aktardığı bilgilere göre Kanun-i Esasî'nin ilanının ardından 25 Temmuz 1908 günü *İkdam* 60.000, *Sabah* 40.000 nüsha basmış, ikinci gün içinde bu nüshalar satış fiyatlarının kırk misli fiyatla elden ele dolaşmıştır (1996: 230).

²⁷ Polemik yazıları ve siyasal eleştiri konusunda dönemin önemli kalemlerinden olan Hüseyin Cahit Yalçın (1875-1957) Batılılaşma ve Türkçülük konusundaki fikirleriyle öne çıkmıştır. "İnsanlık demek

Meşrutiyet'in ilan edildiği günün ertesinde *İkdam Gazetesi*'nden²⁸ Abdullah Zühtü ve dönemin diğer gazete yazar ve yöneticilerinden Babanzade İsmail Hakkı, Ali Reşat, Mahmut Sadık, Cevdet Bey ve Mihran Efendi gibi isimlerle bu yeni durumu kutlamak ve artık ne şekilde hareket edeceklerini belirlemek üzere bir araya geldiklerini anlatır. Bu toplantıda, yazıları artık sansüre göndermeme ve hatta sansür heyetinden görevli gelse dahi vermeme kararı çıkmıştır. Alınan bu karar uygulanmış ve Sansür Kurulu'ndan o günden sonra gazetelere yönelik herhangi bir talep de gelmemiştir. Basın üzerindeki baskıların büyük ölçüde kalktığı bu günlerin anısına daha sonraki dönemlerde II. Meşrutiyetin duyurulduğu 24 Temmuz günü, sansürün kaldırılışının yıl dönümü olarak 'Basın Bayramı'²⁹ adıyla kutlanmaya başlanmıştır (Yalçın, 2000: 395). Baskı ve sansürün bir anda sona erdiği düşünülen ilk günlerin

Batı demektir...” yazacak kadar keskin bir Batı savunuculuğunda bulunmuştur. Gazetesi *Tanın* üzerinden İttihat ve Terakki Cemiyeti ile gayri resmi ilişki kuran Hüseyin Cahit cemiyetin görüşlerinin önemli savunucularından biri haline gelmiş, gazetesi de Cemiyet'in yarı-resmi yayın organı olarak telakki edilmiştir. “Millet-i Hâkime” makalesi ile Osmanlılık söyleminin içindeki Türkçü eğilimleri güçlendirmiş ve makalesinde Müslüman ile Türk sözcüklerini birbirinin yerine kullanarak devletin bekasını Müslüman unsur kadar isteyen başka bir unsur olmadığını yazmış ve gayrimüslimlerin hep bir emel arkasında olduklarını ve başka bir merkeze tabi olduklarını ileri sürmüştür. İttihat ve Terakki'nin iktidarının sarsıldığı zamanlarda gazetesi çeşitli kereler kapatılmış ve *Cenin*, *Senin*, *Renin* gibi isimlerle çıkarmaya devam etmiştir. Tek Parti döneminde batılı liberal fikirlere atıfla döneme ilişkin eleştiriler yöneltmiş, Ankara'ya yönelik muhalefeti 1925'te İstiklal Mahkemesi'nce ömür boyu Çorum'a sürülmesine neden olmuştur. ‘Onuncu Yıl Affı’ ile yurda dönebilen Yalçın, Milli Şef döneminde beş dönem milletvekilliği yapmış, *Ulus* gazetesinde anti-komünizm ağırlıklı yazılar yayınlamıştır. 1954 yılında bu sefer *Ulus* gazetesinde Demokrat Parti'yi eleştiren yazıları nedeniyle 79 yaşındayken cezaevine girmiş ve 3,5 ay cezaevinde tutulduktan sonra Bakanlar Kurulu kararıyla salıverilmiştir. 1957 yılında hayatını kaybetmiştir (Çetinkaya, 2009: 321-325; Çavdar, 2007: 180).

²⁸ 5 Temmuz 1894'ten 8 Mart 1910'a kadar yayın hayatını sürdüren *İkdam* ilk rotatif makinesini kullanan gazete olarak bilinmektedir (Kocabaşoğlu, 2010: 46). Gazetenin sahibi Mekteb-i Mülkiye ve Mekteb-i Hukuk mezunu ve iyi derecede Fransızca ve Arapça bilen ve önemli memuriyetlerde (Osmanlı Bankası ve Hariciye Nezareti) bulunan Ahmet Cevdet Bey'dir. Dil ve tarih alanlarında Türkçülük akımının savunulduğu yazılar yayımlanan gazete başlığına “Türk Gazetesi” deyimini yerleştirmiş ilk gazetedir (Koloğlu, 2006: 65). A. Cevdet Bey, Abdülhamid döneminde padişahın politikalarıyla çelişmeyen bir yayın politikası ve üslubu benimsemiş, haber toplama ve yazma pratiğini öne çıkararak döneminin en çok muhabir çalıştıran yayını olmuştur (Tokmakçioğlu, 2011: 129).

²⁹ II. Meşrutiyet'le birlikte basın üzerindeki ağır resmi sansüre başkaldırıcıyı simgeleyen 24 Temmuz günü, 1946 yılında Türk Gazeteciler Cemiyeti tarafından Falih Rıfkı Atay'ın Akşam Gazetesi'nde getirdiği öneri üzerine Türk basınından sansürün kaldırılması ve ‘Basın Bayramı’ olarak ilan edilmiştir.

atmosferini dönemin önemli gazetecilerinden Zekeriya (Sertel) şu şekilde anlatmaktadır:

İlk defa demokratik hak ve hürriyetlere saygı gösteriliyor, bunları azaltan ve sınırlayan hiçbir tedbire başvurulmuyordu. Hele basın hürriyeti kayıtsız ve şartsız gibiydi. Bu hürriyet devri kısa sürdü ve Türkiye uzun bir süre böyle bir hürriyete özlem çekti (1968: 16).

Hüseyin Cahit Yalçın, Zekeriya Sertel, Ahmet İhsan Tokgöz'ün anılarında belirttiği döneme ilişkin değerlendirmelerin bir benzerine tek-partili yılların önemli aktörleri arasında yer alan Hasan-Âli Yücel'in anılarında da rastlamak mümkündür. II. Meşrutiyet'in ilanını "1908'de bizde 'hürriyet' ilan edilmişti" sözleriyle değerlendiren Yücel'in Abdülhamid dönemi politikalarına ilişkin basın özgürlüğü meselesini de kapsayan genel değerlendirmeleri şöyledir:

Hafiyeye nizamı aydınlarda cesaret, halkta gönül rahatı bırakmamış; memleket hududları birer duvar olup dış âlemlerle bütün münasebetler kesilmiş; matbuat sıkı bir sansürün elinde küçük dilini yutmuş; din kitapları bile saltanattan düşürülme korkusuyla külhanlarda yakılmış veya izbe yerlere kapatılmış; düşünmek, günahların en büyüğü, düşündüğünü söylemek cürümlerin en affedilmesi olmuş(tur) (Yücel, 1998: 132) .³⁰

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Halise Karaaslan- Şanlı, *Milli Şef Dönemi Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in Politik Konuşmalarında Ulusal Kimliğin İnşası ve Yurttaş Terbiyesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, 2010.

Meşrutiyet döneminin görece özgür ve ümit vaat eden havası içinde basının yeri, işlevi ve konumunda önemli dönüşümler yaşanmıştır. II. Meşrutiyet döneminin tanıklarından gazeteci Ahmet İhsan (Tokgöz) Meşrutiyet'in ilanını takip eden dönemde basın konumunu, "Matbuat Hatıralarım" isimli kitabında şu şekilde betimlemektedir:

Babiâli Caddesi, gazetecilik ve yazarlık noktalarından çok tuhaf manzaralar gösteriyordu. Sanki ülkenin eli kalem tutanlarının hepsi yazar oluyordu! Kimin beş on parası varsa, hemen bir gazete kurmaya kalkıyordu! Hazır parası olmayanlar, evlerindeki mallarını satıp matbaa ve gazete açıyorlardı. Yayına başlayan günlük gazetelerin sayısı elliye geçmişti; dergilerin, risalelerin hesabı yoktu. Temmuzun 22'sinde İstanbul'da günlük olarak *İkdam*, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat*'ten başkası yokken, *Servet-i Fünun*'un günlük çıkışı başta olarak, liste gittikçe uzuyordu... Bunların kimi on gün, kimi iki hafta yaşıyor, ölüp gidiyordu... Sıralanıp çıkan günlük gazeteler içinde gücünü siyasi bir kaynaktan alanlardan başkası tutunamadı... Bir de ortalığı velveleye vermek ve sözde halk tarafından görünüp her şeye karşı çıkmak isteyenlerin ve şuna buna çatanların gazeteleri sürüm buluyordu... (1993: 151-153).

Dönemin basın dünyasına ilişkin bu tanıklık, basın sektöründeki hareketliliğin aslında nitelikli bir oluşuma değil, Meşrutiyet'in ilanıyla sağlanan özgürlük ortamının yarattığı bir heyecana denk düştüğünü göstermektedir. Yine bu tanıklık, plansız ve programsız bir şekilde yayın hayatına başlayan gazetelerin bir müddet sonra kapanmak zorunda kaldığını ve yalnızca siyasal desteği olan gazetelerle ciddi ve tarafsız yayın yapmaktan uzak gazetelerin varlıklarını sürdürebildiklerini ortaya koymaktadır. Bu tablonun kısa bir süre içerisinde "basın

kargaşası” ve “anarşi”ye döndüğünden yakınan Tokgöz, bu durumun nedenlerini de şu sözleriyle ifade etmektedir:

1908 inkılâbının sonuçsuz kalan ve sarsıntılı geçen hayatı, şu yeni ve eski kafanın köktenci biçimde birbirinden ayrılamamasından ileri gelmiştir. Dört beş yüzyıldır eski kafada yaşıyor, eski kafaların dediklerini dinliyorduk. İnkılâp yapmak, kafayı değiştirmek, yani Asyalılıktan Avrupalılığa geçmek olmalıydı. Yazık ki bu kesin adımı bize attıracak kimse yoktu, hep bocalıyorduk... İttihat ve Terakki içinde belki köktenci inkılâp ruhunu taşıyanlar ve duyanlar vardı, ancak onların çoğu, hele söz geçirenleri, düşüncesi sınırlı kişilerdi. Gittikçe tutucu ve cahil kara kalabalıklara dayanarak oradan güç almak istiyorlar ve sonra sözün, toplantının, basının özgürlüğü var diyorlardı. Cahil kara kalabalık ise ‘hürriyet’ sözcüğünü istediğini yapmak, yasayı ve kimseyi dinlememek anlamına almıştı (1993: 153-154).

Bu sözler, yalnızca dönemin basınındaki niteliksizliği değil, aynı zamanda bir bütün olarak Osmanlı entelijansiyasının içinde bulunduğu çıkmazı net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yerleşik düşünce kalıplarının dışına çıkamayan, köklü değişiklikler yapma azim ve yeteneğini taşımayan bir entelijansiyanın varlığından şikâyet edilmektedir. Bu entelijansiya, halkı savunduğu değerler doğrultusunda dönüştürmek bir yana, varlığını onların tutucu ve gerici desteğine borçlu olarak görmektedir. Oysa gerçek bir dönüşüm yalnızca köklü ve radikal değişikliklerin yapılmasıyla mümkündür. Gerçi bu durumun farkında olan küçük bir azınlık da bulunmaktadır. Ancak bu azınlık, kalabalıkların kitlesel desteğini kazanmak uğruna hareket eden mezkûr entelijansiya karşısında etkisiz kalmakta ve ‘özgürlük’ kavramı başıbozukluk olarak anlaşılmaktadır. İşte bu ortam, yalnızca basın özgürlüğünün değil, aynı zamanda Türk siyasal hayatının da arka planına ilişkin önemli ipuçları

vermektedir. Söz konusu ipuçlarını Kocabaşoğlu'nun II. Meşrutiyet basınına ilişkin şu saptamasında görmek mümkündür:

İster kronolojik, isterse tematik ya da ideolojik ayrıştırmalara göre ele alınsın, İkinci Meşrutiyet'in etkili olmuş ya da etkili olmaya aday süreli yayınlarının azımsanmayacak sayıda olmasına karşın, kalıcı olabilmiş süreli yayınlarının sanıldığı kadar çok olmadığı gözlenmektedir. Bunun nedenleri arasında kuşkusuz içinde yeşerdiği kültür ortamının sınırlılıkları kadar, ifade özgürlüğüne gösterilen tahammülsüzlüğün de rolü vardır (2010: 40).

Sistematik ve kararlı bir düşünce geleneğine dayanan, olay ya da olguların yalnızca biçimlerine değil, aynı zamanda içeriklerine de dikkat eden, kendi tarihsel bağlamına ve ihtiyaçlarına uygun olarak geliştirilmiş tezlerle şekillenen bir arka plana sahip olmayan Türk siyasal hayatı, yine bu hayatın önemli bir parçası olan basın özgürlüğü konusunda da oldukça sorunlu bir geçmişe sahiptir. Türk basınının basın özgürlüğü anlamında görece rahat dönemlerinden birini yaşadığı Meşrutiyet dönemindeki bu olumsuz tablo bile tek başına bu durumun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Meşrutiyet dönemi, basın hayatında özgürlüğün açık biçimde kısıtlanmadan yaşandığı bir tecrübe fırsatı yaratmakla birlikte, dönemin ünlü basın çalışanlarının hatıralarında da görüldüğü üzere, gerek bir anda büyüyen basın sektörünün tecrübesizliği ve konjonktürel etmenler, gerekse sonrasında kurulan hükümetlerin düzenleme ve uygulamalarıyla sağlam temelli ve uzun soluklu bir özgür basın anlayışının devamı sağlanamamıştır. Daha önceki dönemlerde uzun süre baskı ve

sindirmeye maruz kalan basın, mesleki ve teknik açıdan yeterli donanımı edinmeye fırsat bulamamasının yanısıra, Orhan Koloğlu'nun ifadesiyle “yıllarca tartışmamaktan gelen bir tutuklulukla” mesaj verme veya fikirsel mücadele yönünde de tecrübesizlikler yaşamıştır.

Sosyal/ekonomik konularda çözümler aramaya yeni başlanırken, kitlelerin aydın-yönetici kadrolardan tamamen kopuk olduğu bir toplumda bu sonuç doğaldı. Dolayısıyla otuz yıl boyunca hükümdarın ‘şahsına’ yöneltilen saldırıların bu kez tartışmacılar tarafından birbirlerine yöneltilmesi, yani tartışmaların ‘şahsiyata/kişisel hesaplaşmalara’ yönelmesi kaçınılmazdı (Koloğlu, 2005: 189).

Demokratik ve eleştirel bir tartışma geleneğinden uzak olan düşünce hayatı, sistemik ve kuramsal analizler yerine, konjonktürel ve kişisel hesaplaşmaların ön planda olduğu bir zemin üretmiştir. Bu zemin, basının ülkenin gidişatına yönelik sergilediği muhalefetin de sınırlı düzeyde kalmasına yol açmıştır. Uzun erimli bir gelecek tahayyülünden yoksun ve çoğunlukla kişisel hesaplarla kayıtlı bir basın faaliyetinin, özgürlüğün gelişmesine katkı sunmak bir yana, özgürlüğün araçsallaştırılmasına neden olma ihtimali bulunmaktadır. Nitekim II. Meşrutiyet dönemi Türk basınının önemli bir kısmının özgürlüğü araçsallaştırdığını söylemek mümkündür.

B. Gazeteciliğin Siyasileşmesi

Padişah otoritesinin zayıfladığı Meşrutiyet'in ilk dönemlerinde, basında yönetime karşı sert eleştiriler yoğunlaşmış ve dini gruplar, azınlıklar, İttihatçılar ve

bunun gibi birçok kesim kendi gazetelerini çıkararak hararetli tartışmaların içine girmişlerdir. Bu ortamda, Meşrutiyet'in ilanını sağlamada başlıca etken olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, *Tanin* ve *Şurayı Ümmet* gazeteleri ile temsil edilmeye başlanmış, II. Abdülhamid döneminde sürgüne gönderilen gazetecilerin yurda dönmesiyle kurulan Fedakaran-ı Millet adlı örgüt de *Hukuk-u Umumiye* ve *Serbesti* gazeteleri çevresinde toplanmıştır. İttihat ve Terakki ile mücadele eden gruplar içindeyse; adem-i merkezîyetçilik ve liberal ekonomi yanlısı olan Ahrar Fırkası ile Prens Sabahattin taraftarlarınca çıkarılan *Osmanlı Gazetesi* ve İslamcılık iddialarıyla kurulan İttihad-ı Muhammedi derneği ve yayın organı (Derviş Vahdeti'nin yönettiği) *Volkan Gazetesi*³¹ anılabilir (İnuğur, 1993: 312-313).

Basında nicelik yönündeki artışın yanısıra, Meşrutiyet'in sağladığı özgürlüğe paralel bir biçimde gazetelerde söz konusu dönem itibarıyla yeni ve farklı konular, fikirler işlenmeye başlanmıştır. Örnek olarak din ile devlet işlerinin ayrılması, hukuk alanındaki ikiliğin (sivil adliye ve şeriat mahkemeleri) ortadan kaldırılması için şeriat mahkemelerinin kapatılması, kapitülasyonların yarattığı ikiliklerin (devlet postanesi ve yabancı devletlerin postanelerinin birlikte işlemesi gibi) ortadan kaldırılması, biri Türk diğeri yabancı iki gümrüğün yerine tek gümrük sistemine geçilmesi gibi dönemin koşulları göz önüne alındığında oldukça cesur sayılabilecek öneriler ve tartışmalar gazetelerde yer almaya başlamıştır (Sertel, 1968: 16-17).

³¹ 11 Aralık 1908-Nisan1909 tarihleri arasında İstanbul'da yayınlanan *Volkan*, İslamcı, Osmanlıcı bir yayın politikası izlemiştir. Yazarları arasında Şeyh Feyzullah Efendizâde, Mehmed Ali, Bediüzzaman Said Nursi, Kadızade Abdullah Ziyaeddin, Derviş Sükûti, Hasan Tahsin gibi isimlerin bulunduğu gazete II. Abdülhamid yönetiminden mali destek alan yayınlar arasındadır. İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti'nin yayın organı olan gazete, tirajını 8000'e kadar çıkarmış, İttihat Terakki, Meşrutiyet ve Meclis-i Mebusan'a karşı sert eleştiriler yöneltmiştir. 27 Şubat 1909'da askere alınmak istemeyen medrese öğrencilerinin düzenledikleri gösterilere öncülük etmiş ve 31 Mart Vak'ası ile ilgili görülerek hükümet tarafından kapatılmış, Derviş Vahdeti İngiliz ajanı olduğu gerekçesiyle Ayasofya Meydanı'nda idam edilmiştir (Tokmakçioğlu, 2011: 229).

II. Meşrutiyet dönemi basınında ele alınan konu ve fikirlerin çoğalmasının yanısıra, basın özgürlüğüne yönelik konular da açık bir biçimde ele alınmaya başlamıştır. Örneğin *Resimli Kitap* mecmuasında Saffeti Ziya'nın 28 Ağustos 1908 tarihli "Mesleki Değerlendirme" başlıklı yazısı basının önemi ve basın özgürlüğü hakkında önemli değerlendirmeler içermektedir:

Tarih-i Medeniyet yazarı ünlü Guizot'nun meşhur bir sözüdür; der ki: Bir eyleme yine eylemle karşılık verilir. Bir fikre ve görüşe ise diğer bir rey ve görüşten başka bir şeyle mukabele olunmaz. Eylemlere ceza veya ödül verilir; izin verilir ya da engellenir; demek şudur ki fikirler her türlü saldırıdan masundur (korunmuştur). Dolayısıyla basın özgürlüğü aleyhinde hiçbir kanun yapılamaz. İşte basın özgürlüğünün kısa bir felsefesi, görülüyor ki basın özgürlüğü, vicdan özgürlüğü gibi maddeten saldırılamazdır... Şunu söylemek isterik ki; Anayasanın ayrılmaz parçası olan basın özgürlüğü ile hakikate, ilerlemeye doğru gideceğiz ve şüphe yoktur ki halimiz iyi olacaktır... Basın gerçeklerin ve adaletin koruyucusu, korkusuz millet ve vatan koruyucusudur. Görevi pek büyüktür... Akıl ve mantık şunu icap eder; şu meselede bu hata edildi zemininde makaleler yazmak, hükümet işlerine karışmak demek değildir. Gerçeği söylemek kamuoyunu uyarmaktır... Dünyanın her tarafından basın özgürlüğü saldırıdan korunmuştur. Basın bir milletin kalbi, fikri, hissidir. Ne vakit bir insan düşünmekten, his etmekten men edilirse, belki o zaman basın özgürlüğünün sınırlandırılması tasavvur olunabilir... Özetle, ciddi Osmanlı basını şahsiyattan kaçınarak, işin iç yüzünü tetkik ve tenkid eder. Zerrece şüphe edilmemelidir ki gazeteler bu gerçek haklarını her zaman savunacak ve muhafaza edecekler, anayasa geçerli kaldıkça bu hakları her zaman geçerli kalacaktır... (Akt. Koloğlu, 2005: 37-41).

Bu ifadeler, basın özgürlüğünün ciddi bir savunusu niteliğindedir. Ancak yazarın basın özgürlüğünün gerçekte neye tekabül ettiğini detaylı bir şekilde

açıklama ihtiyacı duyması, dönemin şartları içinde basın özgürlüğünün ne denli yanlış anlaşıldığını da açık bir biçimde ortaya koymaktadır. Basın özgürlüğünün, hükümetin işlerine müdahale olarak anlaşılmaması gerektiğinin altını çizen yazar, bu özgürlüğün yalnızca düşünce özgürlüğüyle ya da kendini özgürce ifade etmekle sınırlı olduğunu belirtmektedir. Bir başka deyişle, basın özgürlüğünün, özü itibarıyla eleştiri özgürlüğü veya hakkı olduğu dile getirilmektedir. Ancak Saffeti Ziya'nın basın özgürlüğünü felsefi bir zeminde savunması ve bu yöndeki benzeri girişimler, pek alışlagelmedik ve ilerici bir hamle olmakla birlikte, ileride değinileceği üzere, bu özgürlük havası kısa bir süre içinde yerini kişisel husumetlere dayalı 'kalem savaşları'na ve yeni baskı ve sansür uygulamalarına bırakacaktır.

İlk dönemlerdeki özgürlükçü ortam içinde Batıcı merkezîyetçi akımlar kadar sosyalist, dinci, liberal ve gelenekçi akımlar da II. Meşrutiyet sonrası örgütlenmelerini genişletmişler ve her akım kendi yayın organını çıkarmaya başlamıştır. II. Meşrutiyet'in ilan edildiği 24 Temmuz 1908'den 31 Mart Vakası'nın gerçekleştiği 13 Nisan 1909'a kadar geçen sürede basın nisbeten özgürleşmiş, çeşitlenmiş ve yaygınlaşmıştır. Fakat 31 Mart olayı sırasında *Tanin* ve *Şura-yı Ümmet* gazetelerine gerçekleştirilen saldırı ile bazı nazır, mebus ve subayların sokaklarda öldürülmeleri sonucunda ülkede tekrar sıkıyönetim ilan edilmiş ve II. Abdülhamid'in yerine de V. Mehmet Reşat tahta geçmiştir. Sultan Reşat da Anayasa'nın 113. maddesinden aldığı yetkiyle bir askeri yönetim kurup, basına tekrar sansür uygulamış ve bazı gazeteleri kapatma yoluna gitmiştir. Sultan Reşat'ın tahta geçişi, basın tarihi açısından önemli bir gündür. Kapatılan gazetelerin benzer adlarla yeniden yayınlanmalarının da etkisiyle, basın yaşamını yeniden düzenlemek

üzere 28 Nisan 1909'da basın kanunu tasarısı meclise sunulmuştur. Böylece 45 yıl yürürlükte kalan 1864 Matbuat Nizamnamesi'nin yerini alan ve 32 yıl sonra 1931 Matbuat Kanunu'yla yürürlükten kaldırılacak olan 1909 Matbuat Kanunu yürürlüğe girmiştir (Kabacalı, 1994: 69-71).

1909 Matbuat Nizamnamesi'nin mecliste gündeme gelmesi aşamasında, milletvekili ve aynı zamanda dönemin önemli gazetecilerinden olan Ebuzziya Tevfik, mazbataya basın özgürlüğüne yönelik görüşlerini içeren bir önsöz yazmıştır. Buradaki ifadeler dönemin basın özgürlüğü anlayışının ve söz konusu kanunun ne tür kaygılarla biçimlendirildiğini anlamak bakımından önem taşımaktadır:

Hürriyet-i matbuat Fransa İnkılâb-ı Kebiri üzerine tanzim olunan şeraiti idareye (Kanun-i Esasiye) serlevha (başlık) makamında olarak hukuk-u beşeri mübeyyin (ortaya koyan) olmak üzere tertip olunan kavaid-i siyasiye (siyasi ilkeler) meyanında şu yolda münderiçtir (yer alır). Efkârının ve mütalatının müdavelesi (görüş alış verişinde bulunması) insanın en muazzez hukukundandır. İşte hürriyet-i matbuatın mebnaaleyhi (dayanağı) budur. Lakin cay-i mübahese (tartışma) ve ihtilaf olan cihet; bu hakkın suistimalatına karşı ittihaz olunacak tedabirin (alınacak tedbirlerin) nevi ve derecesidir.

Ekser müdekkikin ve müellifin (çoğu düşünür ve yazar), basın için tazminat ve mücazat (cezalandırma) esasını kabul etmişlerdir. Elhaletihazihi Avrupa'ca müttetikun aleyh olan rey şudur (Şu an Avrupa'nın ittifak ettiği görüş şudur): Hürriyet-i basın bir haktır ve tabiatı beşerin ihtiyacından maduttur (sayılır). Bu hürriyeti men edecek hiçbir kanun olmamalıdır. Ancak bu hakkın suiistimali bir zarar vukuunu veyahut müstahakkı ceza olacak bir fiil intaç ederse (doğurursa); mutazarrır (zarara uğrayan) mazhar-ı tazminat (tazminat sağlamış) ve mütecasir (suça yeltenen) mücazat (cezalandırılmış) olmalıdır (Akt. İskit, 1943: 156).

Basın özgürlüğünün ‘doğal bir hak’³² olduğunun altını çizen bu satırlar, basın özgürlüğüne duyulan ihtiyacın ivediliği kadar, bu özgürlüğün yol açabileceği risklerden çekinildiğini de göstermektedir. Esasında Türk basın tarihi, Ebuzziya Tevfik’in yukarıda zikredilen ifadelerinden anlaşılacağı üzere, bir anlamda koşulsuz ve tam olarak gerçekleşecek bir basın özgürlüğüne duyulan ihtiyaç ile bu ihtiyacın karşılanmasından kaynaklanacak riskler üzerine inşa edilmiş iki farklı yaklaşımın mücadelesine sahne olmuştur. Demokratik bir düzenin gerekleri açısından bakıldığında, bu türden mücadelelerin önünü kesebilmek amacıyla çeşitli hukuki tedbirlerin alınması yeterlidir. Ancak Türkiye örneği söz konusu olduğunda, alınan ya da alınacak hukuki tedbirlerden çok, ideolojik kaygıların ön plana geçtiği ve kendini koruma, dolayısıyla da statükoyu savunma refleksinin baskın çıktığı görülmektedir. Tam da bu nedenle, Ebuzziya Tevfik’in yukarıda ifade ettiği türden “tecziye” yöntemleri aracılığıyla basın özgürlüğünün “kötü niyetlerle” kullanılabilmesinin önüne geçmek ya da bu özgürlüğe evrensel standartlarla uyumlu bir sınırlama getirmek mümkünken bu doğrultuda bir çabanın içine girilmemiştir.

1909 Matbuat Kanunu tasarısının mecliste görüşülmesi esnasında yapılan konuşmalarda da bu açmazın izlerini görmek mümkündür. Bu görüşmeler dikkatli bir şekilde incelendiğinde, ileride daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan Cumhuriyet dönemindeki tartışmalarla paralellik taşıdığı ya da süreklilik ilişkisi içerisinde bulunduğu göze çarpacaktır. Bu durum, Aykut Kansu’nun, 1908 ile 1918 yılları

³² John Keane, basın özgürlüğü savunusunun batıdaki gelişimini anlatırken dört evre belirlemektedir (teolojik yaklaşım- doğal hak- faydacılık- hakikate ulaşma) (Keane, 1999: 34-42). İlk evre olan düşünme ve düşüncenin açıklanmasının ilahi nedenlerle gerekçelendirilmesi evresinin, Osmanlı düşünce hayatında izlerine yukarıda aktarılan ya da üzerine yazılan metinlerde rastlanmamıştır. Dönemin pozitivist yönelimleri dikkate alındığında doğal hukuk ile gerekçelendirilme evresinin (batıdaki ikinci) basın özgürlüğü söylemlerine kaynaklık ettiği söylenebilir.

arasındaki Türkiye'yle 1923 sonrası Türkiye arasında bir karşılaştırma yapıldığında kökten bir farklılaşmanın görülemeyeceği ve yeni Cumhuriyetin devrimci bir karakterden ziyade, evrimci bir çizgi içinde ve geçmişle ilişkisini koruyacak bir biçimde olduğu yönündeki tespitine de haklılık kazandırmaktadır (1995: 19). 1909 Matbuat Kanunu'nun görüşülmesi esnasında yapılan konuşmalarla, ileride ele alınacak olan 1931 tarihli Basın Kanunu'nun görüşülmesi esnasında yapılan konuşmalar karşılaştırıldığında, geçmişle gelecek arasındaki bu süreklilik daha net bir şekilde gözlenmektedir.

Dönemin basını ve basın özgürlüğü anlayışı hakkında da ipuçları veren bu konuşmalarda muhtelif kaygıların ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin bu kanunun görüşülmesi esnasında Fazıl Arif Efendi'nin yaptığı aşağıdaki konuşma, söz konusu kanunun basın üzerinde ekonomik bir baskı unsuru oluşturacağına ve kabulü halinde de, basın diye bir şeyin kalmayacağına vurgu yapmaktadır:

Eğer hükümetin gönderdiği kanun maddesini kabul edecek olursak Osmanlı ülkesinde basına artık paydos deyip çıkmalıyız. Çünkü yalnız 200 lira depozito yatırabilecek olanlar gazete çıkartabileceklerdir. Basımevlerini büsbütün kapatalım; hiç kimse gazete çıkaramaz (Akt. Topuz, 1996: 61).

Çıkarılacak kanunun basını ekonomik dar boğaza sürükleyeceğini ve giderek yok edeceğini öne süren konuşmaların birini de Vartkes Efendi yapmıştır:

Yalnız parası olan adam gazete çıkartabilecek demektir. Gazetecilik böylece yalnız zenginlerin tekelinde olacaktır. Fıkara olan, fakat bilgin ve aydınlık düşünceli olanlar gazete çıkaramayacaktır. Böylece bir fıkara ahalinin haklarını ellerinden almış oluyoruz. Depozito istemek bütün basımevlerinin ayaklarını bağlamak ve bunları zenginlere teslim etmektir. Basını daima serbest bırakmalıyız (Akt. Topuz, 1996: 61).

Kanunun meclisteki müzakereleri esnasında yapılan bu konuşmalar, basın üzerinde bir çeşit ekonomik vesayet oluşturulduğuna ve bu yolla da basının susturulmaya çalışıldığına ilişkin güçlü bir kanının bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, basının yalnızca siyasal araçlarla değil, aynı zamanda ekonomik araçlarla da kontrol altına alınabildiğinin açık bir göstergesidir. Ancak meclis müzakereleri esnasında kanuna ilişkin olarak yöneltilen tek suçlama ekonomik temelli değildir, Sabri Efendi'nin konuşmasında görüldüğü gibi başka açılardan da eleştirilmiştir:

Bir adam hükümetin yaptığı işlerden birini tenkid edebilir. Bunlar ispat olunur şeyler değildir. Hükümetin işlerindeki yolsuzluğu eleştirme yetkisini basından alacak olursak basın özgürlüğü kalmaz (Akt: Topuz, 1996: 61).

Basın özgürlüğünün, hükümetin icraatlarını ve varsa yolsuzluklarını eleştirme hakkını da içerdiğini, daha doğrusu içermesi gerektiğini ifade eden bu görüşlerin de ortaya koyduğu gibi, söz konusu kanun bu açıdan da ciddi eleştirilere tabi tutulmuştur. Hükümet icraatlarını eleştirme hakkının memleketin yararına sonuçlar doğuracağı da müzakereler sırasında ifade edilmiştir. Sait Bey'in konuşmasında bunun örneği görülebilir:

Bir kimsenin kötülüğünü gazeteler yazmazsa adamın fenalığı anlaşılmaz. Böyle kimseler önemli işlere atanabilirler, halka zararlı olurlar, vatana ihanet ederler. Bunları aydınlatmak gazetelerin görevidir. Eleştiri ve kötüleme doğru bir şeydir, cezalandırılması gerekmez (Akt. Topuz, 1996: 62).

Burada basına geleneksel olarak atfedilen rollerden birine başvurulduğu ve onun halkı aydınlatma misyonuna vurgu yapıldığı görülmektedir. Basının insanları bilgilendirme amacıyla yaptığı ya da yapacağı yayınların bir ceza konusu haline dönüştürülmemesi gerektiği ifade edilmekte ve İsmail Paşa'nın konuşmasında olduğu gibi, basının bu doğrultuda oynayacağı rolün ülke yararına sonuçlar doğuracağı belirtilmektedir:

Basın özgürlüğünün ülkeye zararları olacak korkusu ile Encümen basını büsbütün mahvedecek ölçüde ağır cezalar koymuştur. Basını hem hapis, hem de altın zincirlerle bağlamaya kalkmıştır... Bir ülkede basın ne kadar özgür olursa Hükümet de o kadar çok şey duyar. Gazeteler hükümetin kulağıdır. Hükümetin yardımcısıdır. Toplumun ilerlemesini basın sağlar. Basın ne kadar kısıtlanırsa da o derecede sağır olur (Akt. Topuz, 1996: 62).

Ancak basın özgürlüğünün erdemlerine ve basının faydalarına ilişkin olarak yapılan bu konuşmalara karşın, Ankara mebusu Talat Bey gibi basın özgürlüğünün sınırlandırılması gerektiğini ifade eden mebuslar da olmuştur:

Müvezziler (-gazete- dağıtıcılar) halkın rahatını bozuyorlar. Geçenlerde Arap kılıklı bir herif, eline bir destan almış 'Tokatlıyan Lokantası'nda yemek yiyip de milletin işini görmeyen mebusların destanı 10 para' diye bağırıyordu. Bunun yasaklanması gerekir (Akt. Topuz, 1996: 62).

Gazetelerde neşredilen haberlerin reklamı üzerinden gazetenin satışını gerçekleştirmeye çalışan gazete dağıtıcılarının mebusları hedef gösteren beyanlarından rahatsız olduğu anlaşılan Talat Bey'in, çareyi yasak alanını genişletmekte bulması döneme içkin egemen yaklaşımın anlaşılması bakımından manidardır. Oysa yasağın gerekçesi haline getirilmek istenen bahse konu ifadeye bakıldığında, mebusların aşağılanması zıya, görevlerini hakkıyla yerine getirmediklerinin vurgulandığı görülmektedir. Bu vurgu, basitçe bir eleştiri olarak görülmek yerine, mebusların aşağılanmasını amaçlayan ve yasak kapsamında değerlendirilmesi gereken zararlı bir içerik olarak kabul edilmektedir. Mebusların kendi kişisel çıkarları için değil, ülkenin ve halkın menfaatleri için çaba sarf etmeleri yönündeki bir uyarının bu denli abartılması, kanun metninin kısıtlayıcı hükümler taşıyacağını göstermektedir.

Esasında dönemi itibariyle oldukça liberal bir içeriğe sahip olduğu söylenebilecek olan 1909 Matbuat Kanunu'na dair meclis müzakerelerinde dikkat çeken eleştirel yaklaşımlar, bir anlamda meşrutiyetle elde edilen özgürlük konusundaki hassasiyete de işaret etmektedir. Birçok milletvekili uzun yıllar boyunca baskı altında kalmanın tecrübesiyle yapılacak düzenlemenin olabildiğince özgür olmasını talep etmiştir. Gerek mecliste gerekse basındaki benzer tutumu Koloğlu, hiç kimsenin "özgürlükten santim ödün vermemek" niyetinde olmasıyla açıklamaktadır (2006: 89).

Uzun tartışmalar sonucunda kabul edilen 1909 Matbuat Kanunu'nun yürürlüğe giren ve aşağıda bazı örneklerine değinilen maddelerinde açık bir sansür uygulamasına meydan vermemeye çalışıldığı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte zararlı yayınları önleme kaygısı da düzenlemelerde kendini belli etmektedir. Öncelikle matbuatın kanun dairesinde serbest olduğu ve hiçbir surette tedbir ve kontrole tabi tutulmayacağı belirtilmiştir (mad. 1). Kanunda gazete çıkarabilmek için beyanname verilmesi yeterli görülmüş, ruhsatname alınmasına gerek duyulmamıştır (mad. 3-4). Kanunda bir takım yayınlar cezai müeyyidelere bağlanmıştır. Padişah (mad. 26), dost devlet hükümdarları (mad. 27), hanedan, milletvekilleri, hâkimler, ordu (mad. 28) hakkında kasten itibardan düşürücü ve kişiliğine saldırgan mahiyetteki yayınlar yasaklanmış, fakat tartışma adabı çerçevesinde eleştiri suç olarak görülmemiştir (mad. 25). Ayrıca ülke içinde tanınmış dinlere, mezheplere ve unsurlara yazılı hakaret suç kapsamına alınmış (mad. 16), genel ahlaka aykırı (mad. 20), toplumu tahrik (mad. 17) ve kişilerin namusu ve itibarını zedeleyici yayınlar (mad. 18) suç kapsamında değerlendirilmiştir. Basın özgürlüğünü sağlayabilme ve 'zararlı' yayınları engelleyebilme gibi kaygıların iç içe olduğu bu kanun, dönemi açısından liberal sayılabilecek bir nitelik taşımaktadır. Ancak ilerleyen yıllarda gerçekleştirilen değişikliklerle birlikte bu kanunun kısıtlayıcı tonu artmıştır.

1909 Matbuat Kanunu'nun öngördüğü basın özgürlüğü anlayışı, 31 Mart Vak'ası sonrasında yürürlüğe girmiş olan sıkıyönetim nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir. Takip eden yıllarda İttihat ve Terakki iktidarı, örneğin Balkan Savaşı vesilesiyle ilan edilen seferberlik ve benzeri sorunlar gerekçesiyle basın üzerinde baskıcı ve kısıtlayıcı bir tutum takınmıştır. "Cemiyet iken sansüre karşı

savaşım veren İttihat ve Terakki Fırkası, iktidara geldikten sonra basına sansür uygulamaktan çekinmemiştir” (Mazıcı, 1996: 137). 23 Ocak 1913’teki Bâb-ı Âli Baskını’yla da iktidarını pekiştiren İttihat ve Terakki’nin basına yönelik tutumu kendisini destekleyen yayın organlarının bile tepkisine neden olmuştur. Nitekim İttihatçılara verdiği destekle tanınan *Tanin Gazetesi* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), İttihatçıların orduda ve yönetimdeki keyfi tutumlarından söz etmekte, örneğin gazetesinde bir belediye veya bakanlık uygulamasıyla ilgili basit bir yakınma sonrasında muhatap olduğu “incelikli ricalar”, “tavsiyeler” ve benzeri sorunlardan dolayı gazetesini bırakmak durumunda kaldığını anlatmaktadır (2000: 282-284).

Hüseyin Cahit’in bu ifadeleri, Türk düşünce tarihi açısından özgürlük sorunsalının ilkesel bir temelde sahiplenilmediğinin örneklerinden birini oluşturmaktadır. Zira İttihat ve Terakki, muhalefette iken basın özgürlüğünü savunmasına rağmen, iktidara geçtiğinde rahatlıkla bu özgürlüğün kullanılmasına karşı bir tutum takınabilmiştir. Bu durumu, özgürlük savunusunun bir takım siyasal ve ideolojik hesaplar adına araçsallaştırıldığı bir göstergesi olarak görmek mümkündür.

1909 tarihli Matbuat Kanunu’nun yürürlükte kaldığı dönem boyunca geçirdiği değişikliklerin muhtevası incelendiğinde, basın özgürlüğünün ilkesel düzeyde değil, araçsal bir yaklaşımla sahiplenildiği daha net görülecektir. Cumhuriyet döneminin 1931 tarihli ilk Matbuat Kanunu’nun kabulüne kadar yürürlükte kalmış olan 1909 tarihli Matbuat Kanunu, geçerli olduğu dönemin olağanüstü koşulları, siyasal çekişmeler, savaş koşulları... gerekçe gösterilerek sık

sık değişikliğe uğramış ve basın özgürlüğünü kısıtlayıcı bir niteliğe bürünmüştür. Bu kısıtlayıcı düzenlemelere örnek olarak 9 Kasım 1913 tarihli “devletin iç ve dış güvenliğini bozabilecek biçimde yayın yapan gazetelerin Bakanlar Kurulu kararıyla kapatılabilmesi”, 25 Ağustos 1914 tarihli “askeri sansür memurlarının izni olmadan ordu hareketleriyle ilgili haberlerin yazılamaması”, 5 Şubat 1919 tarihli “sıkıyönetim bölgelerinde sansür kurulunun izni olmadan gazete yayınlanamaması”, 5 Ağustos 1920 tarihli “iç güvenlik ve dış ilişkilerle ilgili belge yayınlanamaması” gibi birçok yasal düzenlemeyi sıralamak mümkündür (Topuz, 1996: 62).

C. Gazetecilere Yönelik Şiddet Eylemleri ve Sıkıyönetim Uygulamaları

1909 yılı, Meşrutiyet’le gelen özgürlüğün yanısıra, ülkenin iç ve dış sorunlarının (ekonomik sorunlar, kapitülasyonlar, ayaklanmalar, toprak kayıpları...) son derece yoğunlaştığı bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bu sorunların da etkisiyle basında artan eleştiri karşısında iktidar konumundaki İttihat ve Terakki de gittikçe sertleşen bir tutum geliştirmiştir. Tartışmalar kısa bir süre içinde silahlı hesaplaşmalara dönüşmeye başlamış ve 6 Nisan 1909 tarihinde muhalefet gazetesi *Serbesti*’nin başyazarı Hasan Fehmi Galata Köprüsü’nde kurşunlanarak öldürülmüştür. Ertesi gün bu haber gazetelerden öğrenilince İstanbul Üniversitesi öğrencileri büyük bir gösteri yaparak Bâb-ı Âli’ye yürümüşler, Sadrazam Hilmi Paşa ile görüşerek katilin bir an önce yakalanması talebini iletmişlerdir (Şapolyo, 1969: 177-178).³³ Hasan Fehmi cinayetinin soruşturulması için İsmail Hakkı, Zöhrap,

³³ Söz konusu görüşmede kalabalık adına Sadrazam’la konuşan kişi o sırada üniversite öğrencisi olan Burhan Felek’tir.

Kozmide, Hamparson Boyacıyan, Kasım Zeynel ve arkadaşlarının meclise verdiği takrirden yer alan ifadeler bu olaya dair genel kanaatin bir özeti mahiyetindedir:

Dün gece atılan kurşunlar, Serbesti gazetesinin başmuharririne atılmadı. Bütün matbuata, bütün hürriyeti fikriye ve vicdaniyeye, bütün Osmanlı milletine atıldı. Bu gün İstanbul da asayişci cidden muhafazaya kâfi bir hükümetin bulunmadığı katilin derdest edilmemesiyle büsbütün zahir oldu... (Akt: Oral, 1967: 188).

Hasan Fehmi cinayetine dair basının tepkisini ve ittihatçılara yönelik eleştirileri ortaya koyan önemli bir yazı da, kendi gazetesi *Serbesti*'de cinayetten birkaç gün sonra 9 Nisan 1909'da yayınlanmıştır:

Siz bu yetersizlik, bu yeteneksizlikle makamınızda buldukça milletin bu günün ve geleceğini mahvedeceksiniz. Ne olur, milletin çıkarları namına geliniz bir kere de basının öğütlerini dinleyiniz, bize, özellikle Avrupa'ya kabinenin hiçbir gizli nüfuz altında bulunmadığını söyleyiniz... Daha önce milletin kurtuluş sebebi olan Cemiyet bugün yıkımına yol açıyor. Meclis-i Mebusan'ın bir kısmı, bir kısım çoğunluğu adeta hükümet oldu. Milletin değil sanki yürütme erkinin vekilleriymiş gibi hükümet ne derse, velev deli saçması olsun, ya da açlıktan ölüm tehlikelerine gelmiş olan vatandaşlarımıza dayak atılmak teklifi bulunsun, hemen beğenilen, övgüler, alkışlar yağıyor... (Akt. Kabacalı, 1994: 70-71).

Bu satırlar, başlangıçta ülke için kurtuluş ümidi olarak görülen İttihat ve Terakki'nin giderek ülke açısından yıkıcı olmaya ya da en azından bu doğrultuda bir kamuoyunun oluşmaya başladığını göstermektedir. Halkın temsilcileri konumunda olan ve tam da bu nedenle halkın ihtiyaçlarını ve taleplerini gözeterek bir çizgi takip etmesi gereken mebusların, bütünüyle hükümetin emrine girmesinin yarattığı

tehlikelere de ayrıca işaret edilmiştir. Bu durum, hükümetin herhangi bir muhalefetle karşılaşmadan, dilediği her şeyi kolaylıkla yapabilmesinin önünü açmış ve giderek güçlenen hükümetin karşısında basın özgürlüğü iyice zayıflamaya başlamıştır.

Ancak zayıflayan yalnızca basın özgürlüğü değildir. Bu süreçte gazetecilerin can güvenliği de kalmamış ve cinayetler devam etmiştir. Hasan Fehmi'nin öldürülmesiyle başlayan gazeteci cinayetleri, 9 Haziran 1910'da muhalefetin önemli gazetelerinden *Sadâyı Millet*'in başyazarı Ahmet Samim'in, 10 Temmuz 1911'de ise *Şehrâh* Gazetesi başyazarı Zeki Bey'in benzer biçimde kurşunlanarak öldürülmeleriyle devam etmiştir. Ahmet Samim'in öldürülmesiyle ilgili olarak yönetimin sert tepkisinden çekinildiğinden dolayı gazetelerde fazla yazı yayınlanamamıştır. Dönemin tanığı Refik Halit (Karay) bu durumun nedenini şu sözlerle ifade etmiştir:

Bir şeyler yazacak, suçu işleyenin hükümet olduğunu ispata çalışacaktık. İstanbul'da sıkıyönetimin, divan-ı harplerin, kısacası hem askeri hem sivil iki başlı bir Makedonya diktatörlüğünün hüküm sürdüğü bir sırada bildiri basmak bizi idama kadar götürebilirdi. Fakat yayınımızı gazete ile yapabilirsek müebbet kürek (hayat boyu hapis) ile kurtulabilirdik. Peki, öyle bir gazete nerede? En aşağı bizler kadar deli birinin bulunması, bu delinin de bir gazeteci olması gerekiyordu. Bulduk, Türkiye'nin ilk sosyalisti Hilmi. Gazetenin adı da *İştirak* (Akt. İnuğur, 1993: 324).

Görüleceği gibi, artan baskılar karşısında direnebilme ya da düşünce ve ifade özgürlüğünü kullanabilme cesaretini göstermenin adı “delilik” olarak sunulmuştur. Delilik metaforu, yalnızca söz konusu dönemin ağır baskılarına direnebilme

cesaretine değil, aynı zamanda bu ağır şartların niteliğine dair de bir fikir vermektedir. Ancak sıkıyönetimlerin, olağanüstü mahkemelerin ve diktatöryal bir yönetimin karşısında muhalefet yapabilmenin bedeli idam ya da ömür boyu hapis cezası da olsa, bu tehlikeleri göze alabilecek birileri çıkabilmekte ve baskılara karşı meydan okuyabilmektedir. Hüseyin Hilmi'nin cesaretini ya da "deliliğini" de bu bağlamda değerlendirmek mümkündür.

Gerçekten de Ahmet Samim'in öldürülmesiyle ilgili olarak, Hüseyin Hilmi, kimsenin yayınlamaya yanaşmadığı yazıları *İştirak*'ta "Ahmet Samim Fevkalade Nüshası" adıyla özel bir sayıyla çıkarmış, ne var ki cinayetle ilgili yazıların toplandığı bu yayın derhal toplatılarak gazete Divan-ı Harb-i Örfî (Sıkıyönetim Mahkemesi) tarafından kapatılmıştır (Kabacalı, 1994: 74). Ancak bu cesareti yalnızca Hüseyin Hilmi değil, aynı zamanda başka gazeteciler de göstermiştir. Örneğin Ahmet Samim cinayetin ardından gazeteci ve muhalif milletvekillerinden Fazıl Ahmet Bey, *Servet-i Fünun*'un Haziran 1910 tarihli 993 numaralı sayısında şöyle demektedir:

Madem ki hürriyet-i fikriye ve hürriyet-i kalemiye için çalışanların sesini kâtil kurşunlar boğuyor; o halde niçin çalışmalı ve niçin yazmalı?... Bu istintâcım (çıkarmım) sırf bir zehabdan (sanıdan), sırf malûl bir muhakemenin vehminden ibarettir... Hakikat için, insaniyet için, adalet için, saadet için bütün muzdarip beşeriyet ve bütün insaniyet için çalışanların gayreti, onlarla beraber gömülmemiştir. Samim'in akıbeti, vazifemizin büyüklüğünü kanlı ve iğrenç surette, fakat açık bir lisanla ispat eyliyor. Bâdema (bundan böyle) daha büyük cesaret ve metanet ile çalışmak lazımdır...

Burada Samim'in başına gelenler, aslında bütün gazetecilerin paylaşabileceği ortak kaderi temsil eden bir pozisyon olarak tanımlanmakta ve gazeteciliğin her ne pahasına olursa olsun bazı değerlerin yaşaması ve yaşatılması adına sahiplenilmesi gereken önemli bir meslek olduğuna işaret edilmektedir. Bir başka deyişle, Samim'in şahsında gazetecilik mesleğinin önemine ve erdemlerine değinilmektedir. Ancak Ahmet Samim'in öldürülmesiyle ilgili olarak *Servet-i Fünun*'da çıkan yazı yalnızca bununla sınırlı değildir. Ahmet Samim'e adanmış birçok şiirin de yer aldığı *Servet-i Fünun*'un aynı sayısında yazdığı makalede Ahmet İhsan (Tokgöz) şunları ifade etmiştir:

Memleketin inkılâp ve ihtilâlden çıkıp kuvvetli ve adil bir hükümete ve sükûnet ile gayrete muhtaç olduğu bir zamanda ortaya, böyle siyasi katil çıkaracak ve buna müzakere ile karar verecek hiçbir adam ve muhit tasavvur etmek istemiyorum. Hükümet bu vak'ayı saran perdeyi kaldırmalı ve hükümet ile efkâr-ı umumiye arasına atılan itimatsızlık tohumunu mahvetmelidir... (1993: 198).

Hasan Fehmi, Ahmet Samim gibi öldürülen gazetecilerin isimleri ileride görüleceği gibi 1931 Matbuat Kanunu müzakereleri esnasında da gündeme gelecek, ne var ki o dönemde bu gazetecilerden bahsedenler, konuyu muhaliflerin müstahak oldukları akıbet olarak değerlendirecek ve bir gözdağı malzemesi olarak kullanacaklardır.

Özgürlük ve karmaşanın giderek iç içe girmeye başladığı Meşrutiyet döneminde işlenen Hasan Fehmi cinayetinin peşisıra, 13 Nisan 1909'da tarihte 31 Mart Vak'ası olarak bilinen isyan girişimi gerçekleşmiş, bu girişim Selanik'ten gelen

Harekât Ordusu'na bastırılmış, akabinde II. Abdülhamid tahttan indirilmiştir. İttihat ve Terakki iktidarının pekiştiği bu günlerde ilan edilen sıkıyönetimle birlikte sansür yeniden gündeme gelmiş ve bu şekilde II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamı ortadan kalkmıştır. Sina Akşin söz konusu dönemdeki baskıcı atmosferi, "...sıkıyönetimin sert tutumu nedeniyle İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefet yapabilecek bir ortam kalmamıştı. Hatta ılımlı muhalefete karşı dahi bu sert tutumdan vazgeçilmiyordu" sözleriyle betimlemektedir (1985: 1429). Dönemin önemli gazetecilerinden Hüseyin Cahit Yalçın o dönemde bütün olup bitenlerden basının sorumlu tutulduğunu, adeta bir "günah keçisi" haline getirildiğini ve ilan edilen sıkıyönetimin ilerleyen dönemlerde resmi varlığı görülme de "ruhunun" sürüp gittiğini belirtmiş, durumun vahametini "basın bir daha özgürlüğe kavuşamadı. Bu ülkede, yönetim başındakilerin görüş ve düşüncelerine uygun değilse, hür ve samimi hiçbir düşünce ve kanı artık açıklanamadı. Sonra da bunun adına hürriyet ve Meşrutiyet denildi" sözleriyle ortaya koymuştur (2000: 178).

Bu görüşler, yukarıda da ifade edildiği gibi, siyasal ve hukuksal sistemin tam olarak kurumsallaşamamasından kaynaklanmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü ile basın özgürlüğünün de böyle bir sistemde tam olarak özümsemesi zaten mümkün değildir. İttihat ve Terakki örneğinde de görüldüğü üzere, muhalefette iken talep ve vaat edilen özgürlük söylemleri, iktidara geldikten sonra unutulmuş ve basına karşı sürdürülen baskıcı politikalar ile sansür uygulamaları devam etmiştir. Muhalefete karşı tahammülsüzlüğü, Türkiye'nin siyasal geleneğinde Osmanlı'dan beri süregelen "siyasi ortodoksiden en küçük bir sapmayı bile fitne sayma" geleneğiyle açıklayan Şerif Mardin bu bağlamda İttihat ve Terakki'nin, muhaliflerini "vatana ihanet" ile

suçlamasını “hasımları olan bu kişilerin, fırkanın otoritesini ‘genel irade’nin tartışılmaz bir ifadesi olarak onaylamamaları” ile izah etmektedir (2008: 181-187). Türkiye’nin siyasal kültüründe muhalefete karşı yerleşikleşen bu ‘düşmanlık’ ögesinin iz düşümlerini aşağıda gerek tek parti döneminde gerek çok partili evrede meclis müzakerelerinde de detaylı bir biçimde görmek mümkündür.

Gazeteci cinayetlerinin yaşandığı söz konusu dönemde Sıkıyönetim kapsamında uygulanan sansürle birlikte birçok gazete kapatılmış, bunlardan ismini değiştirerek yeniden yayınlananlar olmuşsa da, basın faaliyetlerinde ciddi bir azalma görülmüştür.³⁴

I. Dünya Savaşı’nın başlaması ve Osmanlı’nın savaşa girmesiyle beraber, basın yaşamındaki mevcut kısıtlamaların yanısıra, askeri sansür de uygulanmaya başlamıştır. Savaş sürecinde alınan tedbirler basını neredeyse çalışamaz duruma getirmiştir. 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması’yla girilen Mütareke döneminin başlarında padişah V. Mehmed Vahideddin ile Sadrazam Tevfik Paşa’nın ve Bakanlar Kurulu üyelerinin imzasıyla “sıkıyönetim uygulanan yerlerde her türlü kitap, dergi, kâğıtlar ile süreli ve süresiz yayınlar hakkında” bir kararname yayınlanmıştır. Kararnamenin ilk maddesi Matbuat Kanunu’nun ilgili maddelerini askıya alarak her türlü yayının ve basılı kâğıdın askeri yönetim ya da mülkiye sansür kurulunun özel yazılı izni olmadan basılıp yayınlanmasını yasaklamıştır. Kanunda yasaklara aykırı hareket edenlerin Divan-ı Harb-i Örfi’de

³⁴ 1909’da 353 olan gazete sayısı, 1910’da 130’a, 1911’de 124’e 1912’de ise 45’e düşmüştür. (Bkz. İnuğur, 1993: 317).

yargılanacağı hükmü yer almıştır. Bu düzenleme, İstanbul'un işgali ardından sansür kurulunda işgal komutanlıkları temsilcilerinin de yer almasıyla birlikte daha da perçinlenmiştir. Nitekim bu kurullarda basına en küçük bir hoşgörü göstermeyen İngiliz subayların karar ve uygulamaları "İngiliz sansürü" olarak nitelenmeye başlamıştır (Kabacalı, 1990: 101-102). Dönemin tanıklarından gazeteci Zekeriya (Sertel) mevcut durumu şu şekilde anlatmaktadır: "... Basın sıkı bir kontrol altına alınmıştı. Bütün yazılar sansürden geçiyordu. Sansürden gelen yazıların dörtte üçü silinmiş olurdu. Bu yüzden gazetelerin birinci sayfaları, çiçek hastalığı geçirmiş bir yüz gibi parça parça idi" (1968: 66).

19. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak devam eden basın özgürlüğü sorunu, Osmanlı Devleti'nin varlığı nihayet buluncaya kadar çözülememiştir. Zaman zaman görece bir özgürlük ortamına kavuşmuş olsa da, basın özgürlüğü hiçbir dönemde tam olarak tesis edilememiştir. Kaldı ki, bu anlamda zengin bir düşünce ve tartışma geleneğine sahip olunmaması da, konunun sıklıkla araçsallaştırılmasına neden olmuş ve hakkıyla özümsemesinin önüne geçmiştir. Dolayısıyla bu dönemdeki basın-iktidar ilişkileri, iktidarın basın üzerinde kurduğu ya da kurmak istediği aşırı denetim ve kontrol sistemine karşı sürdürülen mücadelelerden ve bu yolda ödenen bedellerden oluşmuştur. Sık aralıklarla savaş yapan ve 1911'den itibaren de aralıksız olarak savaş durumunda bulunan Osmanlı Devleti, basın özgürlüğü konusunda olumlu bir tarihsel miras bırakmamıştır. Bu olumsuz tarihsel mirasın izdüşümlerini ve söz konusu basın özgürlüğü karşıtı tutumun sürekliliğini Osmanlı

İmparatorluğu'nun tasfiyesiyle sonuçlanan 1. Dünya Savaşı sonrasında kurulan Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde de görmek mümkündür.³⁵

³⁵ Osmanlı İmparatorluğu'nun Kemalist devrim ve tek-parti sürecinden başlamak üzere bir bütün olarak Cumhuriyet dönemi üzerindeki etkileri konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Süreklilik ve kopuş tezleri olarak da adlandırılan bu görüş farklılığının temelinde, Kemalist devrimin kendinden önceki dönemin/geçmişin bir birikimi, devamı ya da benzeri mi, yoksa önceki süreçlerden radikal bir kopuş mu olduğu tartışması yer alır. Süreklilik tezini savunanlara göre, Kemalist dönem önceki sürecin (Osmanlı İmparatorluğu ve İttihat Terakki'nin) bir uzantısı/devamıdır. Kemalist Devrim ve Tek-Parti dönemi, güçlü merkezileşme, seçkincilik ve otoriter yönetim gelenekleriyle örtüşen himayeci anlayışı ve karşılığında halktan beklenen itaati Osmanlı yönetim geleneğinden miras almıştır. Kopuş tezini savunanlara göre ise; Kemalist Devrim Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetim anlayışını ve mirasını tümüyle reddederek yeni bir yönetim anlayışı geliştirmiştir. (Bu görüşlerin ayrıntılı açıklaması için bkz.: Mete Tunçay, "Atatürk'ün Yöntemi ve Yönetimi Üstüne" Eleştirel Tarih Yazıları, Liberte Yay., 2006; Çağlar Keyder, Türkiye'de Devlet ve Sınıflar, İletişim Yay., 1995; Eric Jan Zürcher, Milli Mücadele'de İttihatçılık, Çev. N.Salihoğlu, Bağlam Yay., İstanbul 1987, Ahmet Saraçoğlu, "Cumhuriyetin 75. Yılı Kutlarken Demokratikleşme Bağlamında İttihatçı Geleneğin Siyasal ve Tarihsel Sürekliliğinin 1923 Cumhuriyetine Mirasının Değerlendirilmesi", Yeni Türkiye, 1998; Taner Timur, "Osmanlı Mirası", Geçiş Sürecinde Türkiye, Derleyenler: İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak Belge Yayınları, İstanbul, 1998, Feroz Ahmad, İttihatçılıktan Kemalizme, Çeviren: Fatmagül Bertay Baltalı, Kaynak Yay., İstanbul, 1996...) Bu çalışmada, İmparatorluktan Cumhuriyete geçişin tarihsel açıdan önemli bir dönüm noktası olduğu kabul edilmekle birlikte, Osmanlı geleneğinin, Cumhuriyet dönemi siyaset, devlet, toplum/birey algılayışındaki etkilerinin göz ardı edilemez olduğu ve ilerleyen bölümlerde basın-iktidar ilişkileri bağlamında tespit edildiği gibi belli başlı konularda süreklilik ilişkisi olduğu kabul edilmektedir.

2. BÖLÜM

TEK PARTİ DÖNEMİNDE ULUSAL ÇIKAR İLE SINIRLANAN BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ

1923-1946 yılları arasında kesintisiz bir biçimde iktidar olan Tek-Parti yönetimine ilişkin olarak, çeşitli politika ve uygulamalar temelinde farklı dönemlendirmeler yapılmaktadır³⁶. Eric Jan Zürcher'in de vurguladığı gibi dönemleme, yani geçmişi açık seçik şekilde teşhis edebilen ve birbirinden kolayca ayırt edilir şekilde farklılaşan dönemlere ayırmak, bitmek tükenmez bir tartışma konusudur. Bununla beraber, dönemleme ne kadar keyfi ve ne kadar tarihçinin kişisel tercihlerine tabi olursa olsun, geçmişi anlaşılır şekilde ifade etmenin kaçınılmaz ve hatta vazgeçilmez bir aracıdır. Dönemlemenin geçerli bir araç olabilmesi için iki ayrı talebi karşılıyor olması gerekir. Bunlardan ilki, açıklayıcı değeri olması; ikincisi ise, tanımlanmakta olan dönemin gerçek gelişmelerini yansıttığı olmasıdır (Zürcher,

³⁶ Tek-Parti dönemi uygulama ve politikaları temel alınarak yapılan farklı dönemleme çabaları, tek-partili dönemin ne zaman başlayıp bittiğini yani dönemin tarih aralığını tespit etmekle başlar. Örneğin; Halil İnalçık, "Mustafa Kemal Devrimleri ve tek-partili dönemin 1919-1946" yılları arasında kapsadığını iddia ederken (İnalçık, 2004: 88); Mete Tunçay, Türkiye Cumhuriyeti Tek-Parti döneminin 1925-1946 yılları arasında varlık bulduğunu söyleyerek, T.C. Tek-Parti Dönemi'ni, 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu'yla başlatır. Tunçay: "Bir dönemin bittiğini ve bir başkasının başladığını söyleyebilmek için aralarında farklar olmalıydı. Oysa, 29 Ekim'in birkaç ay öncesiyle birkaç ay sonrası arasında, bence, biçimler dışında pek bir şey değişmemişti. Sonra fark ettim ki, Şeyh Sait İsyanı üzerine 1925 Mart başında çıkarılan 'Takrir-i Sükûn Kanunu' ile kamusal yaşamda temel bir şeyler değişmişti. Ondan öncesiyle sonrası arasında bir kopuş vardı. 1925'te bir 'siyaset dönemi' sona erdi ve bir 'idare dönemi' başladı" diyerek görüşlerini açıklar (Tunçay, 2006: 239). Tefrik Çavdar da "Serbest Fırka ve aynı dönemde kurulan diğer iki partinin kapatılmasından sonra tek-parti dönemi başlamıştır" (Çavdar, 2004: 358) görüşünü savunanlar arasındadır. Eric Jan Zürcher ise, Tek-Parti'nin varlık gösterdiği tarihlere ilişkin olarak 1925-1945 yıllara işaret eder. (Zürcher, 1998: 257). Cemil Koçak'ta Tek-Parti Yönetimi (...) makalesinde "tek-parti yönetimi (1925-1945)" (Koçak, 2004: 119) tarih aralığını kullananlar arasındadır.

Bu açıklamalardaki görüşlere kısmi olarak katılmakla birlikte, çalışmada Tek-Parti dönem aralığına ilişkin olarak; tek parti iktidarına geçişte önemli bir basamak ve kuruluş sürecinin başlangıcı olarak yaygın kabul gören 1923 yılı ve çok partili yaşama geçişi simgeleyen 1946 yılları arasının kullanılması tercih edilmiştir.

1998: 11-12). Çalışmanın tek parti dönemini ele alan bu bölümünde Cumhuriyetin kuruluş yıllarından başlamak üzere³⁷ 1946 yılına kadar olan süreçte basın hayatındaki gelişmeler incelenmekte ve bu bağlamda söz konusu dönemin basın özgürlüğü söylemi analiz edilmektedir. Çalışmanın çok partili siyasal yaşamı ele alan son bölümü de Demokrat Parti'nin kurulduğu ve iktidara geldiği 1946 yılından itibaren yakın zamana kadar olan dönemi kapsamaktadır.

I - Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Gazetecilerin Ulusal Mücadele İçinde Yer Alış Biçimleri (Anadolu Basını-İstanbul Basını)

Türk basın tarihi, I. Dünya Savaşı sonrasında yeni bir döneme girmiştir. Bu savaşta yenilgiye uğrayan Osmanlı Devleti'nin topraklarının Mondros Ateşkes Antlaşması uyarınca işgal edilmeye başlamasına tepki olarak gelişen Milli Mücadele'nin bir sonucu olarak, basın da 'İstanbul basını' ve 'Anadolu basını' olarak nitelendirilen iki ayrı kampa bölünmüştür. Bu bölünmenin temel ölçüsünü, Anadolu'da sürdürülen Milli Mücadele'ye taraftar olup olmamak belirlemiştir. Bu açıdan bakıldığında, İstanbul'da çıkıp da Milli Mücadele'ye taraftar olan gazeteler olduğu gibi, Anadolu'da çıkıp da Milli Mücadele'ye karşı duran gazeteler de olmuştur.³⁸ Ancak bu çeşitliliği, artan basın özgürlüğüne ya da demokratik

³⁷ Nitekim CHP'nin (o dönemki adıyla Cumhuriyet Halk Fırkası) kuruluşu da Cumhuriyetin ilanının yaklaşık bir buçuk ay öncesinde (9 Eylül 1923) gerçekleşmiştir.

³⁸ İstanbul basınında Millî Mücadele'den yana olan önemli gazeteler *Tasvir-i Efkâr*, *Vakit*, *İkdam*, *Zaman*, *Akşam*, *Tercüman*, *İstiklâl*, *İleri* ve *Yenigün*'dür. Millî Mücadele'ye karşı olan İstanbul gazeteleri ise *Peyam-ı Sabah*, *İstanbul*, *Alemdar* gazeteleridir. Anadolu basınında da, Millî Mücadele'den yana olan önemli gazeteler *İzmir'e Doğru*, *Açıksöz*, *Arkadaş*, *Yeni Adana*, *Albayrak*, *Anadolu*, *Babalık*, *Dertli*, *Işık*, *Öğüt*, *Emel*, *Ahali*, *İstikbal*, *İrade-i Milliye* ve *Hakimiyet-i Milliye* gazeteleridir. Millî Mücadele'ye karşı olan bazı Anadolu gazeteleri ise *Ferda*, *İrşat*, *Zafer* isimlerini taşımaktadır (Baykal, 1988: 472).

gelişmelere değil, işgal döneminin yarattığı olağanüstü şartlara bağlı olarak açıklamak gerekir.³⁹

Çünkü ülkenin işgal altında kaldığı, iki ayrı siyasi rejim savaşı verildiği bu dönemde, İstanbul Hükümeti, ülke çapında, özellikle Anadolu'da, basını denetleyecek güçte değildir. Kuvva-i Milliyeciler ise kendi basınlarına hukuksal yön verecek siyasi örgütlenmeye henüz kavuşmamışlardır. Ancak İstanbul basınının yaklaşık 70 yıllık kurumsallaşması göz önüne alındığında, Anadolu'nun ilkel ve yoksul koşullarında Ulusal Kurtuluş Savaşı'na destek veren gazetelerin gerek basını gerekse geniş halk yığınlarına ulaşabilecek biçimde dağıtımıyla Anadolu basınının adeta bir misyonerlik üstlendiğini ve bunda da oldukça başarılı olduğunu söyleyebiliriz (Mazıcı, 1996: 138).

İşgal yıllarının sürdüğü bu dönemde, bir yandan basınla ilgili olarak iç güvenlik, seferberlik ve benzeri gerekçelerle peşpeşe kısıtlayıcı yasal düzenlemeler yapılırken, diğer yandan da Anadolu'daki bağımsızlık mücadelesi, 23 Nisan 1920'de

³⁹ İstanbul basını-Ankara basını arasındaki ayrıma denk düşen biçimde Türkiye'de radyo yayıncılığının ilk yıllarında da Ankara-İstanbul radyoları ayrımı da dikkat çekicidir. İki radyo arasındaki farklılıklar esas olarak yayınların düzeni konusunda değil, kurumların örgütlenmesi ve yayıncılık perspektifleriyle ilişkilidir. Müzik yayınına ağırlık verilen 1927-36 yılları arasında, Batı ve Türk müziği dengeli biçimde yer bulmuştur. Bununla birlikte, yayınlanan müziğin üretiliş biçimi açısından önemli bir fark vardır. İstanbul Radyosu, müzik yayınına radyo için örgütlenmiş orkestralar ve topluluklarla yürütürken, kent müzik ve eğlence dünyasıyla sıkı ilişkiler kurmuş ve ünlü müzisyenlerin (Safiye Ayla, Hamiyet Yüceses gibi) radyoda çalıştırılması sağlanmıştır (Ahıska, 2005). Ancak Ankara Radyosu'nda durum daha farklıdır. Ankara Radyosu'nun müzik yayınları, askeri bir bando olan Riyaseticumhur Müzik Takımı ile yapılmıştır. Hem Batı müziği hem de Türk müziği çalan bu bandonun şefi Veli Kanık aynı zamanda radyonun da müdürüdür. Uygur Kocabaşoğlu, bu iki radyo arasındaki farkı, yayıncılığın ilk döneminde "eğlence" ve "eğitici" yanı konusundaki kafa karışıklığı ile açıklamaktadır (1980). Ona göre, eğlence yanı ağır basan İstanbul Radyosu, akşam işinden yorgun gelen ve her zaman müzikli eğlence mekânına gidemeyenleri rahatlatmak üzere tasarlanan burjuva radyosudur ve ABD örneğine denk düşmektedir. Ankara Radyosu ise çoğu kez toplu dinleme koşullarında halkı eğitecek, onu toplumsal sorunlardan haberi kılacak ve bilinçlendirecek niteliktedir ve SSCB örneğine uygun düşmektedir. Meltem Ahıska, ise bu farkın aynı zamanda ve kendi dönemi içinde millilik konusundaki bakış farklılığının iki ucunu temsil ettiğini belirtmektedir (2005). Ona göre bir uç, İstanbul Radyosu örneğinde olduğu gibi politik öznelik konusunda "liberal" Batı dünyasıyla aynılığı düşler ve milliliğin sabitlenmesi konusunda işlev yüklenmez. İkinci uç ise, Riyaseticumhur Müzik Takımı'nda olduğu gibi devlet-ordu disiplini ve katılımı içinde milli kimliği Batı'ya sınır koyarak tanımlama çabasına girer, ancak henüz bu sınırın neyle dolduracağı konusunda kafa karışıklığı vardır. Ahıska'ya göre bu iki yayın arasındaki fark, disipline edilmemiş bir batılılıkla içeriklendirilmemiş bir millilik arasındaki farka işaret eder (2005).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Meclisin ilk icraatlarından biri de 2 sayılı Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nu kabul etmek olmuştur. Buna göre meclisin yasallığına başkaldırmaya yönelik sözle, eylemle ya da yazılı olarak muhalefette bulunan ya da karışıklık çıkararak kimselerin vatan haini sayılacağı karara bağlanmıştır. TBMM'nin ulusun yegâne temsil makamı olarak tesisine yönelik uygulama ve düzenlemelere hız verilmiş, bu bağlamda örneğin 6 Mayıs 1920'de 2 sayılı İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi ile İstanbul'la her türlü haberleşmeye sansür konulmuştur. Bu doğrultudaki sansür uygulamaları Cumhuriyet'in ilanına kadar yürürlükte tutulmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Ankara'nın koyduğu sansür Anadolu basınına kapsayan geniş anlamda bir sansür olmayıp, İstanbul basınına etkilerinden korunmaya yöneliktir (Kabacalı, 1990: 107-108).

Milli Mücadelenin başarıyla sonuçlanmasından sonra, basın hayatındaki denetim ve sansür zayıflamaya başlamıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyeti'nin 25 Ekim 1923 tarihinde yayınladığı bir kararname ile de, uzun yıllar boyunca süren sıkıyönetim ve sansür askıya alınmıştır.⁴⁰ Böylece basın yeniden görece özgür olduğu bir döneme girmiştir. Ancak bu dönem çok uzun sürmemiş ve Cumhuriyetin ilanı ile birlikte gerginleşmeye başlayan basın-iktidar ilişkileri, Şeyh Sait İsyanı'nın da etkisiyle daha da olumsuz bir hal almıştır.

⁴⁰ 7 Ekim 1923 tarihinde kabul edilen ve 25 Ekim 1923'te 37 nolu Resmi Ceride'de yayınlanarak yürürlüğe giren "İdarei Örfiyenin ve Sansürün İlgasına Dair TBMM İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi" adlı düzenlemenin Latin harfleriyle yazılmış tam metni için bkz. İskit, 1939: 729.

Mustafa Kemal, Cumhuriyetin ilk döneminde basın ve iktidar arasında beliren bu güvensizlik ortamını aşmaya yönelik olarak bir takım girişimlerde bulunmuş olsa da, ileride görüleceği üzere, söz konusu girişimler beklenen sonucu vermeyecek ve siyasilerle gazeteciler arasındaki mesafe azalmak bir yana, artmaya devam edecektir. Nitekim siyasiler ve gazeteciler arasındaki mesafeye dair küçük bir anekdot, söz konusu dönemde milletvekillerinin bir kısmının basına bakışını belgeler niteliktedir: Kozan milletvekili Ali Saip Bey, mebus maaşlarıyla ilgili yapılan bir haberden dolayı muhabirleri “tokatlamış”, bu olay üzerine Ankara muhabirleri üç gün süren bir greve gitmişlerdir. Ali Saip Bey de, “düelloya izin verilmesine dair bir kanun teklifinde” bulunmuş ve bununla ilgili olarak Genel Kurul’da yaptığı konuşmada “... Umumi efkârla gazeteler arasında telefon konuşmaları mı var ki her yazdıkları umumi efkârdan geliyor? Gazetelerin şeref ve namus sahiplerine olan sataşmaları ne zamana kadar devam edecektir? Bu iş böyle kalamaz. Bu gün tokat, yarın silahtır. Bu sebepten düellonun kabulü kaçınılmaz bir çaredir” demiştir. Sonrasında teklif Adalet Encümeni’ne havale edilmiş ve reddedilmiştir (Akt. Yalman, 1970: 101).

Basınla iktidar arasındaki bozulan ilişkilerin yumuşatılması ve gazetecilerin desteğinin sağlanması için Mustafa Kemal bazı önemli gazetecileri fikir alış verişi yapmak üzere İzmir’e davet etmiştir.⁴¹ Gazeteciler, 4-5 Şubat 1924’te M. Kemal’le görüşmüşlerdir. Görüşmenin ikinci gününde M. Kemal bir konuşma yapmış ve bu konuşmasında basının yeri, işlevi konusundaki yaklaşımını şu sözlerle ifade etmiştir:

⁴¹ Davetli gazeteciler; *Vatan Gazetesi* sahip ve başyazarı Ahmet Emin (Yalman), *İkdam Gazetesi* sahibi Ahmet Cevdet, *Tanin Gazetesi* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın), *Tevhidi Efkar Gazetesi* başyazarı Velid Ebuzyiya, *İleri Gazetesi* başyazarı Celal Nuri (İleri), *Akşam Gazetesi* başyazarı Necmeddin Sadık, *Vakit Gazetesi* başyazarı Mehmet Asım (Us) ve *Hakikat Gazetesi* başyazarı Hüseyin Şükrü’dür.

Türk basını milletin gerçek seda ve iradesinin kendini belirtmesi şekli olarak Cumhuriyet'in etrafında çelikten bir kale vücuda getirmelidir, bir fikir kalesi bir zihniyet kalesi... Basın mensuplarından bunu istemek Cumhuriyet'in hakkıdır. Bütün milletin samimi bir birlik ve tesanüd (uyum) içine bulunması bir zarurettir. Umumun selamet ve saadeti bundadır. Mücadele bitmemiştir. Gerçekleri milletin kulağına ve vicdanına lüzumu gibi ulaştırmakta basının vazifesi çok, çok mühimdir...

M. Kemal'in bu sözleri; basının, ulusal çıkarlar ve güvenlik noktasında adeta bir kalkan/silah olarak görüldüğünün bir göstergesi ve yine basının görevinin ancak rejimin/iktidarın ideallerini/amaçlarını gerçekleştirmeye hizmet etmek olduğunun bir ifadesidir. Ne var ki, amaçlanan bu "tesanüd"; hilafetin ilgası, Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TpCF)⁴² deneyimi, Şeyh Sait Ayaklanması ve benzeri gelişmelerin de etkisiyle gerçekleşmemiş, basın uzun yıllar ciddi bir baskı ve sindirmeye tabi tutulmuştur. M. Kemal'in yukarıda zikredilen konuşmasının tanıklarından olan Ahmet Emin (Yalman), bu durumu "...İzmir'den sonra ortaya çıkan anlaşmazlık memlekete ve basına pahalıya mal oldu ve 1925 ile 1936 arasında

⁴² CHP'nin politika ve uygulamalarına karşı çıkarak CHP içinden ayrılan 32 milletvekilinin 17 Kasım 1924'te kurduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'na Ali Fuat (Cebesoy) ve Rauf (Orbay) gibi eski subaylar önderlik etmiştir. TpCF, CHP gibi laik ve milliyetçi politikalarından yanadır ancak, onun köktenci, merkezîyetçi ve otoriter eğilimlerine açıkça karşı çıkmıştır. Bunun yerine âdem-i merkezîyetçiliği, güçler ayrımını ve devrimci değişimden çok evrimci değişimi savunan bir program ortaya koymuştur. Tek-Parti iktidarına karşı ülke içindeki hoşnutsuzluk havası bu partinin kurulmasını kolaylaştırmış, parti halk arasında benimsenmeye başlamıştır. Bu süreci sezen Cumhuriyet Halk Fırkası yöneticileri tehlikeyi kavrayıp, karşı önlemler almış, parti içerisindeki disiplin sıkılaştırılmıştır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması, ülkede ilerçilik ve gerçilik tartışmalarını yaygınlaştırmış, bu tartışmalarda TpCF gerçicilerin odaklandığı yer olarak görülmüştür. Kurtuluş Savaşı'nın önemli isimlerinin de yer aldığı partiye yönelen bir başka suçlama da İttihat ve Terakki'yi canlandırmaya çalışmak olmuştur. TpCF ile CHP arasında yaşanan tartışmalar sürerken, 1925 yılında açığa çıkan Şeyh Sait isyanı bu muhalefet hareketini bastırmak için bahane edilmiş ve parti 5 Haziran 1925'te kapatılmış, parti üyeleri ve yönetici kadroları İstiklal Mahkemelerinde yargılanmıştır (Ahmad, 1995: 85-87; Zürcher, 1998: 246).

memlekette gerçek manasıyla tek bir gazete bile kalmamasına yol açtı” sözleriyle ortaya koymuştur (Yalman, 1970: 106).

A. Basın Davalarında Basının İşlevinin Yeniden Tanımlanması

TBMM'nin kurulması, Cumhuriyetin ilanı ve sonrasında siyasal/toplumsal yaşamda gerçekleştirilen köklü dönüşümler esnasında basının, yönetimin gözünde hem bir imkân hem de bir tehdit vasıtası olarak değerlendirildiği söylenebilir. Bu değerlendirme biçimi milli mücadeleyi ‘destekleyen’ ve ‘muhalafet eden’ (çoğunlukla İstanbul basını) kategorileştirmesinde de kendini göstermektedir. Yeni rejimin tahkim edilmesi ve kurumsallaştırılması çabalarının yoğun olarak hissedildiği tek parti döneminde de, basına, sistemi ve resmi politikaları destekleme işlevi ön görülmüş; eleştiren, denetleyen, muhalafet eden, tartışan bir basın anlayışına müsamaha gösterilmemiştir. Bu tutum, basına ilişkin ilk yasal düzenlemenin yapılmasından daha önce (ve daha çok) İstiklâl Mahkemelerinin karar ve uygulamalarında kendini göstermiştir. Bir anlamda, “basının yola getirilmesi harekâtı” (Tunçay, 1985: 212) olarak da nitelendirilen bu girişimler, Cumhuriyet’in ilanının hemen sonrasında ilk İstiklâl Mahkemesinin basına yönelik bir dava vesilesiyle kurulmasıyla somutlanmıştır. Söz konusu davanın gerekçesi; Ağa Han ve Emir Ali adındaki iki Hintli Müslüman önderinin Başvekil İsmet Paşa’ya gönderdikleri, “bütün Müslüman halklar arasında manevi bir bağ olarak hilafetin korunması” tavsiyesini içeren bir mektubun, 5 Aralık 1923’te *Tanin*, *İkdam* ve

Tevhid-i Efkâr gazetelerinde yayınlanmış olmasıdır.⁴³ Aynı davada kovuşturma kapsamına alınan diğer bir konu da 10 Kasım 1923'te *Tanin Gazetesi*'nde, İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey'in halifeye hitaben bir açık mektup yazmış olmasıdır. Bu olaylarla ilgili olarak 8 Aralık 1923'te bir İstiklâl Mahkemesi kurulmuş ve *Tanin Gazetesi* başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) ile yazı işleri müdürü Baha Bey, *İkdam Gazetesi* başyazarı Ahmet Cevdet ile sorumlu müdürü Ömer İzzettin, *Tevhid-i Efkâr Gazetesi* başyazarı Velit Ebuzziya ile sorumlu müdürü Hayri Muhittin Bey ve İstanbul Baro Başkanı Lütfi Fikri Bey yargılanmıştır. 2 Ocak 1924'te sonuçlanan davada 'Hint mektubu' sanıkları, mektubu yayınlamaları suç olarak görülse de, suç işleme kasıtları olmadığı gerekçesiyle beraat ederken, Lütfi Fikri Bey 5 yıl kürek cezasına çarptırılmıştır. Bu yargılamalar aracılığıyla muhalif basına yönelik ne tür bir mesajın verildiği açıktır. "Bu gözdağı, halifeliğin kaldırılması olayında, basının uysallığını sağlamaya yetmiştir" (Tunçay, 1985: 212).

Cumhuriyet tarihinin bu ilk basın davasında mahkeme adına yapılan açıklamalar, bir anlamda iktidarın basının yeri, işlevi ve basın özgürlüğüne yönelik düşünceleri hakkında ipuçları verebilir. Bu meyanda örneğin mahkeme başkanının yayınladığı bildiri; "bazı kışkırtmaların eskisi gibi fesat çıkarmaya başladığı", bundan dolayı "Cumhuriyetin varlığına ve esaslarına aykırı hareket ve girişimlere cüret edenleri var olan yasayı uygulayarak şiddetle cezalandırmak" gerektiği belirtilmiştir. Duruşmaların sonunda ise mahkeme başkanı Topçu İhsan Bey "basın

⁴³ Cumhuriyete geçiş, kimi İstanbul gazetelerinin yayımlarıyla, halifeliğin ve Halife Abdülmecit'in ne olacağı sorununa dönüşürken Hindistan'ın Müslüman liderlerinin de bu tartışmaya katılmaları ve söz konusu mektubun alıcısına ulaşmadan önce basına sızması Başbakan İnönü'nün, bu yayımları saltanatın kaldırılmasına ilişkin TBMM kararına açıkça karşı çıkmak olarak değerlendirmesine neden olmuş ve söz konusu dava Vatana Hıyanet Yasası kapsamında içinde ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Turan, 2005: 39-41.

su ve ateş gibi bir unsurdur. Hem çok faydalı, hem de çok zararlı olabilir. Yapılacak şey, iyi münasebetlerle faydalarını en yükseğe çıkarmak, zararlarını en aşağı indirmektir” açıklamasını yapmıştır (Akt: Kabacalı, 1994: 118-119). Bu konuşmalarda örneği görülebilecek olan ulusal güvenlik, tehdit algısı, rejimin korunması türündeki kaygılar sonraki dönemlerde de basın özgürlüğünü kısıtlama girişimlerinde başvurulan gerekçeler olmaya devam edecektir. Mahkeme başkanının dava sonunda yaptığı açıklamanın diğer bir bölümü de basına yönelik açık bir ikaz olduğu gibi bir anlamda da iktidarın basına biçtiği rol ve öngördüğü işlevin bir özeti mahiyetindedir:

Sizin gibi aydın kimselerin bundan böyle mutlak surette milletin huzur ve sükûnunu her an korumaya çalışacağınıza eminiz. Düşünür ve takdir edersiniz ki milletimizin saf hislerinden faydalanmak isteyen hainler eksik değildir. Zararlı bir fikir, bazen bilinmeyerek, istenmeyerek vatanın muhitine yayılabilir. Bu yüzden meydana gelecek zararlardan hepimiz ayın derecede mesulüz. Milletin adaleti karşısında sizin de vicdan ve insaftan asla ayrılmayacağınıza, harap vatanımızın imarına yükselmesine, milli fikirlerin gelişmesine bundan böyle çalışacağınıza güven duyuyoruz (Akt. Yalman, 1970: 99).

Görüreceği gibi, basının halkı aydınlatma görevinin yalnızca rejimin öngördüğü alanlarla ve koyduğu hedeflerle sınırlı olduğu gerçeği hatırlatılmakta ve halkın cehaleti gerekçe gösterilerek basın özgürlüğünün sınırsızca kullanılmayacağı ifade edilmektedir. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu’nun tasfiyesi üzerine kurulan yeni rejimin, basınla kurduğu ya da kuracağı ilişkilerde, tıpkı İmparatorluk döneminde olduğu gibi, sıkı bir kontrol ve denetim mekanizması geliştireceğinin bir

işaretidir.⁴⁴ Burada İmparatorluk dönemine kıyasla, birçok açıdan bir kopuşu temsil eden yeni rejimin, söz konusu olan basın özgürlüğü olunca, bir süreklilik ilişkisini sürdürdüğü söylenebilir.

Bahsi geçen davayla ilgili olarak basının/gazetecilerin tavrı ise meslektaşlarına sahip çıkma ve dayanışma yönünde olmuştur. Gazetecilerin tutuklanarak mahkeme edilmeleri üzerine Matbuat Cemiyeti, İstanbul gazeteleri temsilcilerinin katılımıyla Halit Ziya (Uşaklıgil) başkanlığında toplanmış, görüşlerini üç maddelik bir bildiri halinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne göndermiştir. Bildiride; Cemiyet'in, ifade ve tartışma özgürlüğünün korunmasına yönelik teminatı memnuniyet ve şükran vesilesi sayacağı, görüş ayrılıkları ve kötü niyet taşımayan eleştirilerden dolayı gazetecilerin sorumlu tutulmayacağına itimat edildiği belirtilerek tutuklanan gazetecilerin vatan menfaatine aykırı ve kötü niyet taşıyan bir harekette bulunmayacaklarına güvenildiği bildirilmiştir (Tunçay, 2005: 85).

Dönemin gazetecilerinden basına yönelik sindirme girişimlerine karşı diğer bir tepki de o dönem Matbuat Müdürlüğü görevinde bulunan Zekeriya Sertel'den gelmiştir. Sertel, gazetelerde hükümetin basına sansür uygulayacağı yönünde yoğunlaşan iddialar neticesinde, Matbuat Umum Müdürlüğü adına bir bildiri yayınlarak basını yatıştırmak üzere, böyle bir uygulama düşünülmeyeceğini bildirmiştir. Ertesi gün İçişleri Bakanı Ferit (Tek) Bey'in, kendisini makamına çağırıp hükümetin belki böyle bir kararı olabileceğini belirterek ikaz etmesi üzerine

⁴⁴ Basına karşı giderek olumsuz bir tutum takınmaya başlayan iktidar, aradığı fırsatı Şeyh Sait isyanı ile bulmuştur. Bu isyanın akabinde çıkarılan 4 Mart 1925 tarihli Takrir-i Sükûn Kanunu ile muhalif basınla birlikte, ülke genelindeki tüm muhalefet bastırılabilmiştir.

“basına sansür koymak isteyen bir hükümette çalışamayacağını” söyleyerek istifa etmiştir. Sertel bu olayla ilgili olarak; “benden sonra gerçekten basına sansür kondu, baskı arttırıldı, basın hürriyetinden eser kalmadı. Hilafet propagandasını durdurmak için bundan başka çare bulamamışlardı...” demektedir (Sertel, 1968: 118-119).

Gazetecilerin basın üzerindeki baskı ve başlatılan mahkemeler karşısında bir dayanışma içine girmeleri, basın özgürlüğü konusundaki hassasiyetin giderek artmaya başladığının bir göstergesidir. Aslında İstanbul basınının yaklaşık 70 yıllık tarihi göz önüne alındığında, gazetecilerin, hem basın özgürlüğü hem de genel olarak basının kurumsallaşması konusunda önemli deneyimler kazanmış olması doğal bir sonuç olarak görülmelidir. Ancak basındaki ne bu dayanışma düzeyi ne de artan kurumsallaşma, özgür ve eleştirel bir basının ortaya çıkmasına imkân vermiştir. Zira ilerideki kısımlarda ayrıntılı bir biçimde ele alınacağı üzere yeni rejim, kendisini koruma kaygısıyla basın üzerindeki baskılarını aralıksız olarak sürdürmeye ve gazetecileri yargılamaya devam etmiştir.

B. Takrir-i Sükûn ve İstiklal Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler Aracılığıyla “Vatan Hainliği”

Şubat 1925’te patlak veren Şeyh Sait isyanı, Tek-Parti politikalarında yeni bir dönemin başlangıcı olmuş, bu süreçte Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarılarak temel hak ve özgürlükler, siyasi faaliyetler askıya alınmış, İstiklal Mahkemeleriyle de geniş bir tasfiye hareketine girişilmiştir⁴⁵. Kemal Karpat, Takrir-i Sükûn

⁴⁵ Stefanos Yerasimos, İstiklal Mahkemelerinin iki yıl boyunca 600 insanı ölüme mahkum ettiğini belirtir (1998: 98-99).

Kanunu'nun Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı sayılabileceğini ifade etmektedir (Karpat, 1996: 61). Tunçay da bu iddiayı desteklemekte ve Takrir-i Sükûn döneminin kamusal yaşamda önemli bir kopuşa ve dönüşüme işaret ettiğini belirtmektedir (2006: 239). Takrir-i Sükûn Kanunu, yalnızca Kürt hareketinin bastırılması ve gericilerin odağı olarak görülen TpCF'nin kapatılmasının bir aracı olmamıştır. Bu kanun, hükümete otoriter bir yönetim için gereken kurumsal çerçeveyi sağladığı gibi, aynı zamanda potansiyel muhalefet kanallarının ortadan kaldırılması için gereken yasal zemini sağlamıştır. Bu kanunun ardından, 1925'ten sonra (1930'da kısa bir dönem dışında) yirmi yıllık tek parti yönetimi boyunca muhalefet kanalları kapatılmıştır. Muhalefetin engellenmesinin çeşitli boyutları olmakla birlikte öncelikli alanlardan biri muhalif basının sindirilmesidir. Takrir-i Sükûn Kanunu, hükümete kamu düzeninin bozulmasına yol açtığını düşündüğü bütün örgüt ya da yayınları idari tedbirlerle yasaklama yetkisi vermektedir. Bu kanunun kabulünden sonra, 6 Mart 1925'te, muhalefetin en fazla destek gördüğü basın, özellikle de İstanbul basınından, *Tevhid-i Efkâr*, *İstiklal*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Orak Çekiç*, *Sebilürreşad* adlı gazete ve dergiler zararlı ve yıkıcı yayında buldukları gerekçesiyle kapatılmış⁴⁶,

⁴⁶ - Velid Ebuuzziye tarafından 2 Haziran 1921'den itibaren yayınlanmaya başlayan *Tevhid-i Efkâr*, yine uzun bir süre Ebuuzziye ailesinin yayınladığı *Yeni Tasvir-i Efkâr*'ın devamı mahiyetindedir. Genel eğilim itibarıyla muhafazakâr bir yapıda olan gazete milli mücadeleyi desteklemiş olmakla beraber radikal kararlar ve değişimler noktasında eleştirel bir pozisyonda bulunmuştur. Lozan barış görüşmelerinde hükümetin tutumuna muhalif bir tutum içinde olmuş, başyazarı Velid Ebuuzziye daha önce değinilen "Hint Mektubu" davasında İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve beraat etmiştir (Koloğlu, 2006: 117; Çavdar, 2007: 89).

- İsmail Safa ve Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu tarafından 14 Haziran 1924'te İstanbul'da yayınlanmaya başlayan *Son Telgraf*, 1960'lı yıllara kadar aralıklarla yayınlarını sürdürmüştür. Akşam gazetesi mahiyetinde olan *Son Telgraf*, gerek fiyat politikası gerekse de şehir, adliye, asayiş türünde haberlerle geniş kitlelere ulaşmayı hedeflemiştir. 1923-1925 yılları arasında başyazarı Sadri Ethem ile ilgi çekmiştir. Sol eğilimli yazı ve romanlarıyla da tanınan yazar Sadri Ertem olarak da bilinmektedir (İnuğur, 1992: 141-143; Çavdar, 248; Tokmakçioğlu, 2011: 192).

- 23 Aralık 1918'de yayınlanmaya başlayan *İstiklal*, başyazarı Rauf Ahmet'in yazılarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Açıkça Amerikan mandası veya İngiliz himayesi talebinde bulunan gazete bu

ulusal gazete olarak sadece hükümetin yayın organları olan Ankara'daki *Hâkimiyet-i Milliye* ve İstanbul'daki *Cumhuriyet* gazeteleri kalmıştır. İstanbul'un önde gelen gazetecilerinin hepsi tutuklanmış ve doğudaki İstiklal Mahkemelerine gönderilmiştir (Zürcher, 1998: 250-251). Takrir-i Sükûn Kanunu'nun basın üzerindeki bir diğer önemli etkisi günlük gazetelerin satışındaki azalmadır. Çağlar Keyder'in aktardığı bilgilere göre, 1925'te 120.000 civarında olan toplam gazete satışlarının katı bir sansürün kurulmasından sonra 1926'da, 50.000'in altına düşmüştür (Keyder, 1995: 118).⁴⁷

Şeyh Sait İsyanı basının da sert biçimde baskı ve sansüre tabi tutulmasını beraberinde getirmiştir. Hükümet bu olay üzerine sıkıyönetim ilan edip İstiklâl Mahkemeleri vasıtasıyla son derece sert tedbirlerle isyanı bastırma yoluna gitmiştir.

yönüyle milli mücadeleyi destekleyen basının ve Ankara hükümetinin tepkisini toplamıştır (Topuz, 2003: 115).

- Eşref Edip tarafından II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yayınlanmaya başlayan *Sırat-ı Müstakim* dergisinin devamı mahiyetinde olan bu *Sebilürreşad* Mehmet Akif (Ersay) Halim Sabit (Şibav), Babanzade Ahmed Rasim ve Eşref Edip gibi yazarlarıyla İslamcı muhafazakâr bir çizgide yayın hayatını sürdürmüştür. Milli mücadeleyi destekleyen *Sebilürreşad* Kastamonu, Ankara, Kayseri gibi Anadolu kentlerinde de geniş bir kitleye ulaşabilmiştir (Tokmakçioğlu, 2011: 192).

- 1921 yılında Türkiye Komünist Partisi'nin (TKP) yayın organı olarak çıkarılan *Aydınlık* dergisi 1920'li yıllar boyunca TKP'nin Türkiye'de sınıf sorunu ve sosyalizm mücadelesi hakkındaki görüşlerinin dolaşıma girmesine aracılık etmiştir. Toplumsal, politik ve ideolojik konularda Dr. Şefik Hüsnü (Değmen)'in etkili olduğu derginin sorumlu müdürü Sadrettin Celal eğitim ve kültür konularında yazmıştır. 1924 yılından itibaren yayın çizgisinde değişim görülen dergi daha çok tercümelemlerin yer aldığı Marksist teori üzerine bilgi veren bir içeriğe kaymıştır. Bu içerik nedeniyle yayının geniş kitlelere hitap etmediği eleştirisi getirilmiş ve 1924 yaz aylarından itibaren düzensiz aralıklarla, işçiler için resim, karikatür, mektup ve eleştiriler içeren "*Fevkalade Amele Nüshaları*" yayınlanmıştır. 21 Ocak 1925'ten sonra bu nüshalar Haftalık Siyasi Amele ve Köylü Gazetesi *Orak-Çekiç*'e dönüşmüştür. *Orak-Çekiç* gazetesinin 6. ve 7. Sayıları Şeyh Sait İsyanı başladıktan sonra çıkarılmış ve isyana karşı sert bir tavır alarak hükümete tam destek sunmuştur. Buna rağmen TKP'nin iki yayını olan *Aydınlık* ve *Orak-Çekiç* 12 Mart 1925'te Heyet-i Vekile tarafından kapatılmış, 1 Mayıs 1925'te İşçi Bayramı nedeniyle dağıtılan bildirin ardından TKP çevresinden 38 kişi tutuklanarak İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve yedi ila onbeşer senelik kürek cezalarına çarptırılmışlardır (Tunçay, 1967).

⁴⁷ Basının yola getirilmesi çabasıyla birlikte, rejimin kendine muhalif gördüğü başka unsurlar da baskı ve şiddet yoluyla engellenmeye çalışılmıştır. Tevfik Çavdar bu baskı ve şiddet eylemlerini üç grupta toplar: Muhalefetin ve özellikle ittihatçıların tasfiyesi, devrimlere, özellikle şapka kanununa karşı hareketlerin kaynağı olarak İslami akımların silinmesi, sol hareketin sindirilmesi (Çavdar, 2004: 314).

Bu atmosferde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu da hükümete özgürlükleri kısıtlayabilme konusunda olağanüstü yetkiler vermiştir. Bu kanuna göre; “İrticaa ve isyana ve memleketin sosyal nizamını, huzur ve sükûnunu, güvenlik ve asayişini bozmaya yönelik her türlü teşkilatı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları Hükümet Cumhurbaşkanı’nın onayı ile yasaklamaya yetkilidir. Sanıkları Hükümet İstiklâl Mahkemelerine verebilir (Çavdar, 2004: 309).” Bu kanunun mecliste tartışılması esnasında Cumhuriyet Halk Fırkası ileri gelenlerinden biri olan Recep Peker’in sözleri iktidarın basını nasıl değerlendirildiğini belgeler niteliktedir:

İstanbul gazetelerinin memlekette ne kadar müessese ve makam varsa hepsini tahribe geçtiğini görüyoruz. Şeyh Sait İsyanı’nın en birinci müsebbibi bunlardır. En başta Millet Meclisi olmak üzere bütün müesseselere saldırdılar. Bu kanunun teklif edilmesine de İstanbul basını sebeptir. Çünkü yayın ve telkinleriyle isyanın çıkmasına sebep olmuşlardır. İşte biz bu yılan yuvalarını tahrib etmek ve susturmak azmindeyiz. Bu yılanlar, bu zehirli yuvalar, kanun kuvvetiyle dezenfekte edilmedikçe, memleketin rahat yüzü görmesi ihtimali yoktur. İşte bu sebeple bu kanunu yüksek Meclis’in kabul etmesi bir vatani mecburiyettir (Akt. Topuz, 1996: 82).

Çıkan isyanın birincil müsebbibi olarak İstanbul basınına gören dönemin Milli Savunma Bakanı Recep Peker’in bu ifadeleri, basının çok sıkı ve sert tedbirlerle kontrol ve baskı altına alınacağını bir işareti olmuştur. Gazetelerin yayınları yoluyla halkı isyana teşvik etme gerekçesini bir kez daha kuran Peker, zararlı fikirlerin tanımını da yapmakta, bu kapsamda aslında devleti (bir anlamda da tek parti iktidarını) temsil eden her türlü “müessese” ve “makam” a yönelik eleştirileri “tahrip” ile eşleştirmektedir. Bununla birlikte öngörülen sert tedbirlerin hukukiliğinden ziyade muhalif yayınların yegâne müsebbip olması vurgulanmaktadır. Burada kullanılan

“yılanlar”, “zehirli yuvalar” gibi benzetmeler, yeni rejimin egemenlerinin eleştirel ve muhalif basına nasıl baktıklarının açık bir göstergesidir. Bu türden bir basın ve onun üyeleri, yeni rejimin ulaşmak istediği hedeflerin önündeki en önemli tehlike olarak tanımlanmış ve düşman kategorisine yerleştirilmişlerdir.

Basına yönelik böylesine ağır ithamlar ve basını her türlü kötülüğün kaynağı olarak görme, onu düşman olarak tanımlama eğilimi, bu kanunun peşisıra yapılan tutuklamalarda ve açılan basın davalarında da kendini göstermiştir. Recep Peker’in saldırısı karşısında, basın, kendini savunmak adına açıklamalarda bulunsa da, kanunun yürürlüğe girmesinin ardından açılan davalarda şiddetli cezalar almaktan, neredeyse tamamıyla susturulmaktan kurtulamamıştır. Peker’in bu konuşması üzerine, Ahmet Emin Yalman,⁴⁸ sahibi olduğu *Vatan Gazetesi*’nde , basının “milli davaya” ve inkılâplara daima hizmet ettiği hatırlatarak şöyle demektedir:

Memlekette yapılan her şey doğru, her yazılanı hata diye göstermek yanlış bir hareket olur. İstanbul gazetelerinin iyilikleri, herhalde hatalarından üstündür. Her dakika harice ve memleketin içinde cehalet ve taassuba karşı tesirli bir faaliyet

⁴⁸ II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde gazetecilik yapmış olan Yalman (1888-1973), bir dönem İttihat ve Terakki’nin yayın organı *Tanin*’in yazı işleri müdürlüğünü yapmış, daha sonra 1917 yılında *Vakit* ve 1923 yılında da *Vatan*’ın kurucuları arasında yer almıştır. Siyasi düşünceleri büyük ölçüde merkezîyetçilik karşıtlığı ve Liberalizme dayanmıştır. İttihat ve Terakki yönetimini ‘sıkı bir merkezîyet ve vasilik sistemi’ kurduğu iddiasıyla eleştiren Yalman, benzer eleştirilerini Cumhuriyet döneminde de sürdürmüştür. 5 Ekim 1923’te *Vatan* gazetesinde Mustafa Kemal’e açık mektup yazarak “Mustafa Kemal’in devlet başkanlığıyla meclisin doğal başkanlığını veya devlet başkanlığıyla yeni kurulacak olan partinin başkanlığını (CHP) birlikte götürmesi ihtimaline karşı çıkarak kendisinin CHP’ye organik bağı olmayan tarafsız bir cumhurbaşkanı, ‘inkılâbın rehberi’ olması gerektiğini vurgulamıştır. Yalman’ın yeni rejime ilişkin eleştiri ve uyarıları gazetecilik yaşamının uzun kesintilere uğramasına mal olmuştur. TPCF’nin kapatılmasına destek vermemesi gerekçesiyle 1925’te İstiklal Mahkemesi’nce gazetesi *Vatan* kapatılmış, kendisi de yargılanıp tutuklanmış, sonrasında beraat etmişse de uzun yıllar gazetecilik yapmasına izin verilmemiş, 1936’da Atatürk’ün izniyle gazeteciliğe dönebilmiştir. Bu dönemde eleştirilerini yumuşatan Yalman görüşlerini Kemalist bir çerçeveye çekerek tek parti anlayışına yakınlaşmıştır. 1940’ta *Vatan*’ı tekrar çıkarmaya başlamış, bu dönemde de gazetesi sık sık kapatılmıştır. 1925-1936 arası yasaklı döneminden sonra kırklı yıllarda da gazetesinin sık kapatılması Yalman’ın, tek-parti yönetimini “totaliter bir idare”, “totaliter diktatörlük”, CHP’yi de “totaliter parti” olarak tanımlamasına ve ‘tek parti’nin totaliter ve insafsız ruhu(ndan)” söz etmesine neden olmuştu (Demirci, 2005: 473-479).

göstermek vazifesini taşıyan milli bir vasıtayı ‘yılan’ kelimesiyle vasıflandırmak, Recep Bey gibi bir devlet adamından hiç beklemediğimiz bir hareket tarzıdır. Dünyanın her yerinde devlet adamları tenkide hararetle taraflar görünürler, fakat fiili surette tenkit vazifesini yapan gazetelerden hoşlanmazlar... (Yalman, 1970: 163).

Ahmet Emin Yalman’ın *Vatan* gazetesinde dile getirdiği bu görüşler, yeni rejimin de özgür ve eleştirel bir basın varlığından rahatsız olduğunu göstermektedir. Gazetecilerin “yılan”, “dezenfekte” edilecek ‘mikroplar’ olarak temsil edilmeleri ve böylece her türlü kötülüğün kaynağı olarak gösterilmeleri de Yalman’ı aşırı derecede rahatsız etmiştir. Ülkenin içinde bulunduğu koşullardan kaynaklı olarak ortaya çıkan huzursuzlukların, sorunların ve isyanların gerekçelerini söz konusu olay ve olguların kendi özgün bağlamları içinde değerlendirmek yerine, bu olay ve olgular dolayısıyla ortaya çıkan durumu analiz eden basını müsebbip olarak görmenin haksızlığına da ayrıca vurgu yapılmıştır. Ancak bu doğrultudaki vurgunun cılız veya ürkek sayılabilecek ifadelerle yapılmış olması bile, basının iktidar karşısındaki çaresizliğinin ve korkusunun bir işareti olarak görülebilir. Zira Yalman, makalesinde nelerin doğru ve nelerin yanlış olduğuna açıkça yer vermemekte ve yalnızca “her yazılanı hata olarak” göstermenin yanlışlığına işaret etmektedir. Oysa Recep Peker’in ifadelerindeki sertliğin ve suçlamaların bu türden muğlâk ve genel ifadelerle geçiştirilmesi mümkün değildir. Şeyh Sait İsyanı’nın asıl müsebbibi oldukları yönündeki oldukça ağır sayılabilecek bir ithama karşı daha açık ve kapsamlı ifadelerle yanıt verilememesinin, bu ithamın sahibine ve onun temsil ettiği yönetime karşı duyulan bir korkudan kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim bu kanunun çıkmasından sonra meydana gelen gelişmeler de, bu korkuların haksız ve temelsiz olmadığını göstermiştir.

Takrir-i Sükûn Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle beraber yukarıda zikredilen *Tevhid-i Efkâr, İstiklâl, Son Telgraf, Aydınlık, Orak Çekiç* ve *Sebilürreşat* gibi gazete ve dergilerin yanısıra takip eden günlerde de Bursa'da *Yoldaş*, Adana'da *Toksöz* ve *Sayha*, Trabzon'da *Kahkaha* ve *İstikbâl*, Mersin'de *Doğru Öz*, İzmir'de *Sada-yı Hak*, İstanbul'da *Presse de Soir, Resimli (Ay), Hafta, -Vatan*'ın yerine çıkan- *Millet* ve daha birçok gazete kapatılmış, bunun yanısıra birçok gazeteci de İstiklâl Mahkemelerinde yargılanmıştır.⁴⁹ Gazetecilerin davalarının sonucunu belirleyen olay ise kendilerine verilen “tavsiyeyle Reisicumhur'a “yalvarış telgrafları” çekmiş olmalarıdır (Tunçay, 2005: 148-151). Gazetecilerin bir bölümünün ağır cezalardan kurtulmalarını sağlayan bu olay, aynı zamanda mahkemenin ‘bağımsızlığı’ ve ‘yasallığı’ konusunda da fikir vericidir. Bu olayla ilgili resmi kayıtsa İstiklâl Mahkemesi Başkan Vekili Bozok mebusu Avni (Doğan) Bey'in Dâhiliye Vekili Cemil Bey'e gönderdiği şifreli mektubudur. Türk Tarih Kurumu Arşivi'nde Mete Tunçay tarafından bulunarak yayımlanan bu belgede şu ifadelere rastlanmaktadır:

Gazetecilerin memlekette ikâ ettikleri zararı en çok idrak edenlerden biriyim. Ahmet Emin ve rüfekasını (arkadaşlarını) buraya celp ve tevkif ettirirken bu hususta hiçbir tereddüt hissetmedim. Gazi Paşa Hazretlerinin, gazetecilerin kurtarılmaları şayan-ı arzuları tarzındaki şifreli emirleri gelinceye kadar muhakemenin tarz-ı cereyanı da çok iyiydi. Bu emir geldikten sonra içimizden bir arkadaş gazetecilere Gazi Hazretlerinin ulüvv-ü cenaplarına mazhar olarak beraat edecekleri ve beraatten sonra Fırka lehine sarf-ı mesai için Ankara'ya gidilerek Reisicumhur Hazretleriyle kendilerinin mülakatına delalet olunacağı ihsas olunur... (Akt. Tunçay, 2005: 151).

⁴⁹ İstiklal Mahkemesi'nce tutuklanan gazeteciler arasında Eşref Edip, Velid Ebuuzziya, Abdülkadir Kemali (Öğütçü), Fevzi Lütfi (Karaosmanoğlu), Sadri Ethem (Ertem), İlhami Safa, Gündüz Nadir, Ahmet Emin (Yalman), Ahmet Şükrü (Esmer), Suphi Nuri (İleri), İsmail Müştak (Mayakon) gibi isimler anılabilir (Tunçay, 2005: 149).

Bu belgede yer alan ifadeler, dönemin yargı bağımsızlığı ve basın özgürlüğü konusunda oldukça zihin açıcı bir tablo sunmaktadır. Gazetecilerin mesleklerini icra etmelerini zararlı bir etkinlik olarak gören bir mahkeme başkanı ile yukarıdan gelen emre göre haklarında karar verilen gazeteciler arasındaki ilişki hukuksal bir ilişki olmaktan çok uzaktır.⁵⁰ Kaldı ki, mahkeme başkanı Avni Bey'in yaptığı, beraat kararından ötürü bütün gazetecilerin 'Gazi Hazretlerine karşı minnettarlık duymaları ve onun bu lütfuna mazhar olacak şekilde hareket etmeleri gerektiği' yönündeki uyarı bile, mahkemenin ne denli kişisel ve keyfi gerekçelerle karar verdiğinin açık bir göstergesidir. Yargılama sürecindeki bu objektif ve hukuksal dayanaklardan yoksun olma durumunun, gazetecilerin tutuklanması ve davaların açılması için de aynen geçerli olduğu söylenebilir.

Gazetecilerin bir kurtuluş ümidiyle Gazi Paşa Hazretlerine çektikleri telgraflar da, hukukun ne denli kişisel ve keyfi bir şekilde işletilebildiğinin bir kanıtı niteliğindedir. Bu telgraflar üzerine gazetecilerin bir bölümü affedilmiştir. Ancak bahsedilen gazeteci davalarının peşisıra görülen diğer davalarda ise birçok gazeteci şiddetli cezalara mahkûm olmuştur. *Tanin* Gazetesi başyazarı Hüseyin Cahit (Yalçın) bazı yazılarından dolayı Çorum'da süresiz sürgün cezasına çarptırılmıştır. *Resimli Hafta* dergisi yazarı Cemal Şakir Kabağaçlı (Halikarnas Balıkcısı) Bodrum'a, derginin sahibi ve sorumlu müdürü Zekeriya (Sertel) ise Sinop'a üçer yıl sürgüne hüküm giymişler, diğer bir davada da *Doğru Söz Gazetesi* sahip ve başyazarı Ata

⁵⁰ Aslında başlangıçta yalnızca asker kaçaklarıyla ilgili olarak kurulan bu mahkemeler zamanla İhtilal Mahkemesi niteliği kazanmış ve 'Vatan Hainliği' kapsamına giren davalar da bu mahkemelerde görülmeye başlamıştır. Hukuki niteliği bir hayli tartışmalı olan bu mahkemelerin görevi, fiilen 7 Mart 1927 tarihinde sona ermesine rağmen, dayandığı yasa 4 Mayıs 1949'da kaldırılabilmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Sait Çetinoğlu, "İstiklal Mahkemeleri", içinde: Resmi İdeoloji Sözlüğü, Fikret, Başkaya, Tolga, Ersoy, Özgür Üniversite Yay., Ankara, 2007, s. 273-306.

Çelebi'ye bir yıl hapis cezası verilmiştir (Tunçay, 2005: 152). Burada isimleri zikredilen gazete ve gazetecilerden başka daha nice si bu kapsamda yargılanıp ağır cezalara çarptırılmıştır. Bir anlamda yeni rejim, kendisini tahkim edebilmek için verdiği gözdağı ve yarattığı korku ile muhalefetten sakınmayı tercih etmiştir. Bunu yanısıra basına, ancak rejimi ve iktidarı destekleyici bir misyon tayin edilmiştir. Bu anlamda basının sadece sakıncalı konulara el atmaması değil, belirlenen bir politikayı da desteklemesi ön görülmüştür. Tunçay'ın Osmanlı basını ile tek parti dönemi basınıni karşılaştırdığı makalesinde de belirttiği gibi “(tek partili) dönemde basın özgürlüğünün olmadığını söylemek yetmez Osmanlı mutlakiyetinde de, basın hükümetin istemediklerini yazamazdı TC'nin tek partili zamanında ise basın hükümetin istediklerini yazardı” (Tunçay, 2006: 121). Bu uygulamanın resmi ifadesinin bir örneği, 11 Ağustos 1937'de Dâhiliye Vekili Şükrü Kaya'nın Başvekâlet Müsteşarlığı'na gönderdiği bir yazıda görülebilir:

Muhtelif vekâletlerimize ve devlet faaliyetlerine ait işler, bilhassa Türkiye'nin inşa ve kültür hamleleri gazetelerimizde ya nakıs yahut da lazım olan ebatta gösterilmemektedir. Bilhassa bu neşriyatta yanlışlıklar nazar-ı dikkati calip bir haldedir. Bu mahzurları önlemek üzere yüksek makamları tarafından matbuata aksettirilmesi arzu buyrulan işler hakkında icap eden tafsilatı almak üzere bir memurumuz emrinize amade bulunmaktadır. Alakadar dairelere emir verilmesini ve neticeden vekâletimizin haberdar edilmesini rica eylerim (Akt: Kocabaşoğlu, 2008: 574).

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere tek partili yıllarda siyaset iktidar talimatla basını yönlendirme gayreti içindedir. Kısaca ifade etmek gerekirse

talep edilen ‘mazbut’ ve ‘makbul’ bir basındır.⁵¹ Daha önce de değinildiği üzere ‘düzenin kurulması’, ‘asayişin sağlanması’, ‘ulusal güvenliğin tesisi’ gibi gerekçeler öne sürülerek basın, hükümetin icraatlarına karşı çıkması istenmediği gibi, onun her türlü eylemini de desteklemesi kendisinden beklenmiştir. Bu noktada ‘makbul basın’ın ölçüte de yukarıda zikredilen öncelikler konusunda ‘halkın kandırılması’nın önüne geçmek, bir başka deyişle bu doğrultuda ‘halkı aydınlatmak’tır. Aksi durumda sıklıkla basının faaliyetleri askıya alınmış ve gazeteciler kovuşturmaya uğramıştır. Özellikle büyük ve kapsamlı reformların yapıldığı dönemlerle önemli siyasi ve toplumsal olayların cereyan ettiği zamanlarda basın üzerindeki baskılarda bir artış yaşanmıştır.

Bu süreçte, Takrir-i Sükûn ve İstiklâl Mahkemeleri döneminin gergin ve güvensiz atmosferinin faturası da büyük ölçüde basına çıkarılmıştır. Nitekim Başvekil İsmet Paşa’nın 2 Mart 1927’de TBMM’de yaptığı bir konuşmada geçen şu ifadeler hem basını uzun süre susturmanın bir gerekçesi olmuş hem de basını doğrudan ilgilendiren yasal düzenlemelerin üretim sürecinde hâkim olan algı ve üslubun bir örneğini teşkil etmiştir:

İki sene evvel karşısında bulunduğumuz hadisatın en mühimi Şeyh Said isyanı ile tebarüz eden hareket-i fiiliye değildi. Asıl tehlike, memleketin umumi hayatında hâsıl olan teşevvüş (karmaşa) ve tezebzüb (düzensizlik) idi... Bunu da; “küçük ihtirasatı (tutkuları) işletmeye alışmış mütereddi (soysuzlaşmış) münevverler yaratıyordu (Akt. Tunçay, 2005: 145).

⁵¹ ‘Makbul basın’ kavramlaştırmasında Füsun Üstel’in II. Meşrutiyet ve tek partili yıllarda rejimin ideal yurttaş tasavvurunu betimlemek için kullandığı “makbul vatandaş” kavramından esinlenilmiştir.(2005).

Cumhuriyet tarihinin ilk basın kanunu olan 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun çıkarılmasının arifesinde, "telefonla gazete başyazarlarına emirler verildiği" bir dönemde basının durumunu belki de en iyi özetleyebilecek cümlelerden biri de Zekeriya Sertel'in 27 Temmuz 1930 tarihli *Son Posta Gazetesi*'nde çıkan başyazısının başlığıdır. "Boğuluyoruz, biraz hava istiyoruz..." (Sertel, 1968: 188).

Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarındaki bu basın karşıtı tutumu, dönemin içinde bulunduğu özgün şartlarla açıklayarak olağan gören bir yaklaşım da bulunmaktadır. Buna göre, söz konusu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm siyasal kurumlarını tasfiye ederek kendi kurumlarını kurmaya çalışan, 'ulusal egemenliğe' doğru yönelen ve bunlara bağlı olarak şer'i mahkemelerin yerine 'çağdaş hukuk düzenini' yansıtan laik nitelikli mahkemeler kuran ve eğitim-öğretimin içeriğini geleneksellikten çağdaşlığa doğru dönüştüren 'devrimci' bir anlayış iş başındadır. Böyle bir ortamda basın özgürlüğünün tesis edilmesi beklenemeyebilir. Zira bütün bu devrimler, 'demokratik' bir nitelik taşıyalar da, hak ve özgürlükleri tam olarak hukuksal güvence altına almak böyle geçiş dönemlerinde mümkün değildir. Çünkü devrimlerin kurumsallaşabilmesi ancak bir süreç sonucunda oluşabildiğinden, karşı devrimlere yenik düşmemek için devrimler öncelikle kendilerini güvence altına almalıdırlar.⁵²

İşte bu güvence altına alma çabası, hak ve özgürlüklerin kısıtlanabilmesinin ve hatta dönem dönem ortadan kaldırılabilmesinin gerekçeleri olarak sunulmaktadır. Ancak konuya hak ve özgürlükler bağlamında yaklaşıldığında, bu dönemdeki

⁵² Tek parti döneminde basına yönelik müdahaleleri rejimin ihtiyaçlarıyla olağanlaştıran görüşlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mazıcı, 1996: 138-139.

uygulamaların, döneme içkin şartların olağanüstülüğüyle açıklanamayacak kadar abartıldığı ifade edilmelidir. Muhalif hiçbir görüşe hayat şansı tanınmaması, gazetecilerin yargılanıp mahkûm edilmeleri ve gazetelerin kapatılması gibi uygulamalar örnek olarak verilebilir. Oysa İmparatorluk dönemine ait kurumları tasfiye eden bir yaklaşımın, bu kurumlara yüzyıllar boyunca eşlik etmiş anlayışları da tasfiye etmesi ve bu anlayıştan farklı olarak basın özgürlüğünü geliştirecek tedbirler alması gerekirdi. Zira içinde bulunulan dönemin koşullarına atfen hak ve özgürlüklerin ertelenmesini ‘demokratik değerlerle ve ideallerle’ haklılaştırmak mümkün değildir.

II. 1931 Tarihli Matbuat Kanunu Tartışmaları

Cumhuriyet Türkiyesinin basınla ilgili ilk yasal düzenlemesi olan 1931 tarihli Matbuat Kanunu’nun gündeme gelmesi ve tasarının hazırlanma sürecinde ülkenin içinde bulunduğu özgün koşullar ve konjonktürel şartlar gerek müzakerelerde gerekse kabul edilen kanun metninde önemli bir etkiye sahiptir. Uzun yıllar savaş koşullarında yaşayan Türkiye ekonomisi 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’nın da etkisiyle istenilen düzeye getirilememiş, yoksullaşan halkın huzursuzluğu ve hoşnutsuzluğu hissedilir hale gelmiştir (Keyder, 1995). Zira tek parti yönetimi, onu temsil eden hükümetin meclis içinde bir denetime tabi tutulamaması nedeniyle, çeşitli çıkarların suiistimali ile karşı karşıya kalmış ve bütün bunlar toplum nezdinde iktidara yönelik genel bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Basının önemli bir kısmı da yönetimin basit bir aracı haline geldiğinden, bütün bu şikayetler orada da kendisini gösterememiştir. Sonuçta toplumsal eleştiriler, iktidarın

hiyerarşik kademeleri içinde erimiş ve alttan yukarılara doğru bilgi yansıtılamamıştır (Koçak, 2006: 60-61). Toplumda ekonomik ve sosyal konularda baş gösteren tüm bu rahatsızlıkların meclise yansıması, hükümeti bu konuda yeni bir tedbir almaya zorlamış ve Mustafa Kemal'in önerisi ile muhalefetin boyutlarının görülebilmesi ve kontrol edilebilmesine yönelik olarak yeni bir parti kurulması yoluna gidilmiştir. Bu doğrultuda, 12 Ağustos 1930'da Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF) adıyla, siyasal ve ekonomik anlamda liberalizmi benimseyen bir parti kurulmuştur.⁵³ İlk etapta fazla güçlü olmayan bir muhalefet partisi görünümünde olan SCF, beklenildiğinden daha da büyük bir ilgi görmüştür.

SCF kısa süre içinde o zamana kadar siyasal alanda temsil olanağından yoksun kalmış geniş yığınların desteğini sağlamaya ve yaygınlaşmaya başlamıştır. Bunda ülkedeki gayrimemnun yığınların bir inanç eksenine bağlı olmaksızın, yalnızca yönetime muhalif olduğu için Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı desteklemesinin önemli rolü olmuştur. Böylece 1930 yılında ülkedeki potansiyel muhalefet birdenbire canlanmıştır (Koçak, 1997: 89).

Serbest Cumhuriyet Fırkası, danışıklı olarak kurulmuş yapay ve güdümlü bir parti izlenimi vermiş olsa da, bir muhalefet partisinin kurulmasına izin verilmiş olması, (salt bir seçenek olarak görülmesi) ülke genelindeki "gayrimemnunların" hızla bu partiye yönelmelerine yol açmıştır. Böylece parti oldukça hızlı bir şekilde

⁵³ Ahmet Ağaoğlu, Serbest Fırka Hatıraları isimli kitabında, Mustafa Kemal Paşa'nın Yalova'da bulunduğu bir sırada kendisini ziyarete gelen Fethi Okyar'a, yeni bir parti kurulması yönündeki düşüncesini açtığını ve bu işi kendisinin üstlenmesini istediğini ifade etmektedir (1994: 25-27). Yine Mahmut Goloğlu da, Mustafa Kemal'in bu konuyla ilgili olarak İsmet İnönü ve Fethi Okyar'a şöyle söylediğini ifade etmektedir: "Ben şimdi bir babayım, ikiniz de benim çocuklarımsınız. İkinizin arasında bana göre hiçbir ayrılık yoktur. Benim istediğim, sadece memleket işlerinin Büyük Millet Meclisi'nde açıkça tartışılmasıdır. Büyük Millet Meclisi'nde, Türk milletinin gözü önünde konuşulamayacak hiçbir iş yoktur" (2007: 308).

kök salarak büyük bir toplumsal desteği arkasına almış ve hiç umulmamasına rağmen, çok kısa süre içerisinde bir iktidar seçeneği haline gelmiştir (Yetkin, 1982: 111-112).

Kontrol ve gözetim altında faaliyet yürütecek güdümlü bir muhalif parti olarak kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın hem basında hem de başta Batı Anadolu olmak üzere halk arasında büyük bir ilgi görmesi, İsmet İnönü hkmetini rahatsız etmiştir. Bunun da ötesinde, CHP içindeki sertlik yanlısı bir grup, Mustafa Kemal'in iki parti arasındaki tarafsız tutumunu değiştirmesini istemiş ve SCF'nin kapatılması gerektiğine inanmıştır. Sonuç olarak, Fethi Okyar'ın İzmir gezisi sırasında yaşanan olaylarla bozulan siyasi ortam, SCF yelerinin 1930 Belediye Seçimleri'nde hkmet tarafından kendilerine haksızlık edildiği yönündeki iddiaları meclise taşımalarıyla daha da gerilmiştir. Bunun zerine, Mustafa Kemal ile karşı karşıya gelme tehlikesinin belirlediğini gören Fethi Okyar, partisini 17 Kasım 1930 günü fesh etmiştir. Bu fesih, aynı zamanda Cumhuriyetin çok partili hayata geçme yönündeki ikinci teşebbüsünün de başarısızlıkla sonuçlandığının duyurusu olmuştur (Tunçay, 2006: 58).

Çok partili hayata geçme yönündeki bu ikinci başarısızlık, tek parti yönetiminin giderek daha da kökleşmesini ve kurumsallaşmasını beraberinde getirmiş ve Türkiye 1946 yılına kadar sürececek kesintisiz bir tek parti dönemine girmiştir. Tek parti yönetimine karşı içten içe yükselen muhalefetin ilk fırsatta basında da kendini göstermesi, hükümetin bu konuyu kapsamlı bir şekilde ele alarak

ciddi tedbirler koyma zorunluluğu hissetmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Meclis Başkanlığı'na verilen bir soru önergesiyle birtakım gazetelerin izledikleri yayın politikasıyla ilgili olarak hükümetin ne tür önlemler aldığı sorulmuştur. Aşağıda detayları verilecek olan bu soru önergesinin bir sonucu olarak hazırlanan yeni Basın Kanunu tasarısının 25 Temmuz 1931'de kabul edilmesiyle de Cumhuriyet Türkiyesinin basına dair ilk kapsamlı yasal düzenlemesi 'Matbuat Kanunu' adıyla yürürlüğe girmiştir. Söz konusu soru önergesi ve sonrasında Matbuat Kanunu'nun hazırlanması aşamasında mecliste yapılan müzakerelere bakıldığında dönemin basın ve basın özgürlüğü konusundaki algı ve anlayış biçimlerini ayrıntılı biçimde görmek mümkündür.⁵⁴

1931 tarihli Matbuat Kanunu, Cumhuriyet döneminde basın konusunda yapılan ilk yasal düzenleme olması açısından büyük önem taşımaktadır. Aynı zamanda söz konusu yasa, süreç içerisinde bazı maddelerinde değişiklikler yapılmakla birlikte, 1950 tarihli Basın Kanunu'nun kabulüne kadar yürürlükte kalmış, bu anlamda tek parti döneminin basınla ilgili mevzuatının da temel metni niteliğini kazanmıştır. Nitekim kanunun ortaya koyduğu düzenlemeler ve basın rejimi, ileride bahsedileceği gibi, son derece kısıtlayıcı bir görünümde olup basın faaliyetlerini sıkı bir baskı ve denetim mekanizması içine sokmaya yöneliktir.

⁵⁴ Söz konusu müzakerelerin tutanak kayıtları için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre:4, Cilt: 2-3, Fevkalâde İctima (Olağanüstü Toplantı), İnikat (Birleşim): 21-22, 04-05/07/1931, s. 212; 1-44; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Fevkalâde İctima, İnikat: 35, 25/07/1931, s. 353-380.

1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun yasalaşma sürecinde mecliste gerçekleşen müzakerelere bakıldığında, dikkati çeken en önemli husus yapılan konuşmaların bütünüyle uyum içinde olması, müzakere esnasında genel kanaatin dışında farklı/alternatif bir düşüncenin dile getirilmemesidir. Tamamı Cumhuriyet Halk Fırkası'na mensup olan milletvekilleri, konuya tek parti yönetiminin doğasına uygun olarak tek ses halinde yaklaşmış, sonuçta görüşülen konuda açık bir fikir birliği ortaya çıkmıştır.

4 Temmuz 1931'de Elaziz mebusu Fazıl Ahmet, Aksaray mebusu Ahmet Süreyya ve Ordu mebusu Ahmet İhsan tarafından verilen “bazı gazetelerin takip ettikleri neşriyat tarzı hakkında hükümetçe ne tedbir alındığına dair” soru önergesi, konunun TBMM'de gündeme gelmesini sağlamıştır. Önerge metnindeki ifadeler, sonrasındaki konuşmaların büyük bir bölümünün de özeti gibidir:

Bazı gazetelerimizin takip ettikleri muhtaralı (tehlikeli) istikamet vatandaşların ve vatanın siyasi iz'an ve medeni vicdanı üzerinde sarıh (açık) bir fikir şekaveti (eşkıyalık) icra ederek masum ruhları tamamen zehirleyecek mahiyetler almaya başladı. Hâle hiçbir faydası olmadığı gibi atıye de birçok vehamet ve zarar hazırlayan bu felaketli cereyan karşısında hükümet ne düşünüyor? Milli varlığı istilaya başlayan şu zehirli havadan âmmenin vicdanı pek mustarıptir. Binaenaleyh Büyük Millet Meclisi'nin vaziyeti mütalaa ile bu hususta bir karar vermesini elzem görüyoruz. Cemiyeti, matbuatın suiistimallerine karşı müdafaa için şimdiye kadar müracaat edilen tedbirlerin kâfi olmadığı meydandadır. Binaenaleyh keyfiyetin Hükümet'ten istizahını (açıklamasını) teklif ederiz.⁵⁵

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 2, Birleşim: 21, s. 212.

Gazetecilere yönelik klasik ithamların bulunduğu bu önerenin içeriği bile, tek başına tek parti yönetiminin basına ilişkin bakış açısını ortaya koymaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan köklü siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel devrimlerin önemli bir kısmının sistemsal düzeyde yerleşmeye ve yeni rejimin kendisini hem içeride hem de dışarıda yavaş yavaş güven içinde hissetmeye başladığı bu yıllar, aynı zamanda basın da muhalif ve eleştirel yönünün törpülenmeye çalışıldığı bir dönem olmuştur. Basının muhalif ve eleştirel niteliklerini, “zehir” metaforuyla ifade etmek de bu dönemin siyasal retoriğinin önemli bir parçası haline gelmiştir. Takriri-i Sükûn Kanunu’nun mecliste görüşüldüğü bir esnada, dönemin Milli Savunma Bakanı Recep Peker’in Şeyh Sait isyanının birincil müsebbibi olarak gördüğü basını “zehir saçan yılanlara” benzettiği 1925 yılından, bu önerenin verildiği tarih olan 1931 yılına kadar geçen sürede basına ilişkin bakış açısı değişmemiştir. Özgür, eleştirel ya da muhalif bir basın, her ne kadar Cumhuriyet rejimine ya da bahse konu önergede geçtiği şekliyle “milli varlığa” zarar veren bir “zehir yuvası” olarak tanımlanmışsa da, basının susturulmasıyla oluşan tek seslilik esas itibarıyla tek parti yönetiminin kurumsallaşmasını sağlamaya yöneliktir.

Mezkûr soru önergesi üzerine mecliste yapılan konuşmalarda bu gerçeği görmek mümkündür. Soru önergesi üzerine gerçekleşen oturumda toplam 27 milletvekili söz alarak görüşlerini ifade etmiştir.⁵⁶ Önergeyle ilgili olarak ilk

⁵⁶ Başvekil İsmet (İnönü) (Malatya), Ahmet Süreyya (Örgeevren) (Aksaray), Mazhar Müfit (Kansu) (Denizli), Rasih (Kaplan) (Antalya), Ziya Gevher (Etili) (Çanakkale), Ahmet İhsan (Tokgöz) (Ordu), Kazım (Süvektekin) (Diyarbakir), Kılıç Ali (Ali Kılıç) (Gazi Antep), Ali Saip (Ursavaş) (Urfa), Yunus Nadi (Abalıoğlu) (Muğla), Haydar Rüştü (Öktem) (Denizli), Yusuf (Başkaya) (Denizli), İzzet Ulvi (Akyurt) (Afyon Karahisar), Hakkı (Ungan) (Van), Şeref (Aykut) (Edirne), Refik (Koraltan) (Konya), Necip Asım (Yazıksız) (Erzurum), Refik Şevket (İnce) (Manisa), Emin (Sazak) (Eskişehir), Turgut (Türkoğlu) (Manisa), Hamdi (Ongun) (Mersin), Nazifi Şerif (Nabel) (Antalya), Galip (Yenen) (Niğde), Celal Nuri (İleri) (Tekirdağ), Fazıl Ahmet (Aykaç) (Elaziz), Halil (Menteşe) (İzmir).

konuşmayı yapan Başvekil İsmet Paşa, hükümetin “kendisine verilen yetkileri isabetle tatbik eylediği kanaatinde” olduğunu belirterek, mevcut durumla ilgili alınan tedbirlerin yeterli olup olmadığı konusunda görüş ve tekliflerin dinlenmesi için müzakereyi başlatmıştır.⁵⁷ İlk sözü önerge sahiplerinden Ahmet Süreyya alarak, verdikleri önergenin mahiyetini ve amacını açıklamış, meseleyi gündeme getirmelerinin gerekçesi olarak bir takım gazetelerin basın özgürlüğünün yok edildiği yönünde iddialarla kışkırtıcılık ve bozgunculuk yaptıklarını, bunun önlenmesi için de ciddi yasal tedbirler alınması gerektiğini belirtmiştir.⁵⁸ Burada basın özgürlüğünün yok edildiği yönündeki iddiaları bastırmak amacıyla basın özgürlüğünün yok edilmek istenmesi gibi ilginç bir durum söz konusudur. Bir başka deyişle, basın özgürlüğünün olmadığı yönündeki iddiaları nedeniyle bazı gazeteleri/gazetecileri kışkırtıcılık yapmakla suçlayanlar, gerçekten de bir basın özgürlüğünün olmadığını kanıtlar nitelikte davranmakta ve bu tür yayınların önüne geçilmesini istemektedirler.

Dönemin basınına bakıldığında, önerge sahiplerinin kastettiği gazetelerin Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) iktidarına muhalefetleriyle öne çıkan Arif Oruç⁵⁹

Söz konusu müzakerelerde konuşma yapan 26 milletvekilinden 7’si gazetecilik kökenli olup bu milletvekilleri Ziya Gevher (Etili), Ahmet İhsan (Tokgöz), Yunus Nadi (Abaloğlu), Haydar Rüştü Öktem, Celal Nuri (İleri), İzzet Ulvi (Akyurt) ve Şeref (Aykut)’tur. Diğer konuşmacıların mesleki kökenlerine göre dağılımı ise şu şekildedir: 5 asker, 5 hukukçu, 1 toprak ağası/müteahhit, 1 tarihçi (Türkolog), 1 eğitimci ve 1 ziraatçı. (Söz konusu dönemde TBMM’nin yapısı ve milletvekillerinin öğrenim, meslek vb. yönlerden dağılımı gibi konularda detaylı bilgi için bkz. Türk Parlamento Tarihi Araştırma Gurubu, Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935, C. II, Türkiye Büyük Millet Meclisi Yayınları, Ankara, 1996; ayrıca bkz. Çoker vd, 1985).

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 3.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 3-6.

⁵⁹ 1893’te Dimetoka’da doğan Arif Oruç gazeteciliğe 1913’te *Tanin*’de muhabir olarak başlamıştır. Ertesi yıl *Tasvir-i Efkâr*’da çalışan Oruç bir süre sonra da *Sabah*’a geçtikten sonra muhabir olarak Sofya’ya gönderilmiş burada Fethi Okyar ve Mustafa Kemal’le tanışmış Sofya dönüşünde tekrar *Tasvir-i Efkâr*’a geçmiştir (Topuz, 2003: 136). 1920 yılında Eskişehir’de Çekes Ethem tarafından çıkarılan ve kendisini “İslam Bolşevik” olarak nitelendiren *Seyyar-i Yeni Dünya* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yapmıştır. Başlığının altında “Dünyanın fukare-i kasibes (emekçileri) birleşiniz” cümlesi ile yayınlanan gazetenin Ankara’ya taşınmasıyla Arif Oruç’ta Ankara’ya gelmiştir (Topuz,

yönetimindeki *Yarın*, Zekeriya Sertel⁶⁰ yönetimindeki *Son Posta*, Ahmet Kadri yönetimindeki *Yılmaz* gibi gazeteler olduğu anlaşılmaktadır. Bu gazeteler, o dönemde *Cumhuriyet*, *Hâkimiyet-i Milliye* gibi iktidarın sözcüsü konumundaki gazetelerle sert bir mücadele içindedir. Bu tarz polemiklere örnek olarak, Falih Rıfkı'nın (Atay) muhalif gazeteleri sert ithamlarla eleştirdiği yazıları ve bu gibi yazılara muhalif gazetelerde verilen cevaplar gösterilebilir. Falih Rıfkı *Hakimiyet-i Milliye*'de "Alçaklık" başlıklı yazısında muhalif gazeteleri açık bir "hıyanet" içinde olmakla suçlayarak, "bütün bu muhalif gazeteciler, hepsi, bir kelimeyle alçaktırlar. Balkanlardan Amerika'nın öbür ucuna kadar böyle mahlûklar, casus ve baba katili

2003: 135). 29 Eylül 1921'de Ankara'ya geldikten iki ay sonra Yeni Dünya'yı yayınlamaya başlamıştır. Yeni Dünya gazetesinin Çerkes Ethem'le ilişkisi kalmamıştır. Gazetenin yazarlarından Tevfik Rüştü Aras, Anadolu'daki köylülün sorunları ve bunların çözümü için Sovyetler Birliği yanlısı politika izlemek gerektiğini vurgulayan yazılar yazmıştır (Topuz, 2003: 135). Ankara'dan ayrıldıktan sonra Antalya'da ve İzmir'de gazete yayınlara yapmaya devam etmiştir. 1924 Mart ayında gazetesinde İstanbul'da bir Hilafet Kongresi toplanacağı haberinin yayınlanması üzerine gazete kapatılmış ve Arif Oruç hapis cezasına çarptırılmıştır. Mahkûmiyet kararının ardından bir süre gazetecilik yapamamış ancak *Son Saat*, *Vakit*, *Milliyet* ve *Cumhuriyet*'te "Ayhan" takma adıyla yazı dizileri yazmıştır (Topuz, 2003: 136). 1929 Aralık ayında Fethi Okyar'ın Serbest Fırka'sını destekleyen *Yarın* gazetesini çıkarmış ancak 1931 Basın Kanunu'yla gazetesini kapatılmıştır. 1933'te Sofya'ya gitmiş, Şumnu'da *Yarın*'ı broşür biçiminde yayınlamıştır. Yedi sayı çıkan bu broşürlerde Arif Oruç "Türkiye Kurtuluş İşçi ve Çiftçi Fırkası" adında bir partinin programını hazırlamış ve yayınlamıştır (Topuz, 2003: 137). 17 Ağustos 1937'de yurda dönmüş ve tutuklanarak idam isteğiyle Ağır Ceza'da yargılanmış ancak beraat etmiştir. Çok partili döneme geçilmesiyle 1946'da *Yarın*'ı yeniden çıkarmış ancak bir süre sonra gazetesini kapatmıştır. *Milliyet*'te Ayhan adıyla tarihsel yazılar yazan Oruç 1950 yılında vefat etmiştir (Topuz, 2003: 135-137).

⁶⁰ Selanik'te hukuk eğitimi aldığı yıllarda 19 yaşındayken İttihat ve Terakki'nin yayın organı sayılabilecek Rumeli adlı gazetede mesleğe adım atan Zekeriya Sertel (1890-1980), Sorbonne'da toplumbilim, Colombia Üniversitesi'nde de gazetecilik eğitimi almıştır. Gazetecilik yaşamını 1915'te evlendiği Sabiha Sertel ile birlikte sürdürmüştür. Amerika'daki eğitiminden sonra 1923'te yurda dönen Sertel kısa bir süre Matbuat Umum Müdürlüğü görevine getirilmişse de tek parti yönetiminin basına yönelik tutumunu benimsemediğinden kısa bir süre sonra bu görevde ayrılmıştır. İstanbul'a dönüp Resimli Ay dergisini kurmuş, ancak buradaki yazıları nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nce üç yıl Sinop'a sürgün cezasına çarptırılmıştır. Tek parti yönetimine yönelik eleştirilerini 1930-1935 yılları arasında çıkardığı *Son Posta*'da, 1935 yılından itibaren de yine kurucusu olduğu Tan gazetesinde kaleme almıştır. Özellikle "Görüşler" köşesinde CHP ve 'milli şef' yönetimini 'diktatör', 'polis devleti' gibi nitelendirmeleriyle eleştirdiği yazıları büyük yankılar uyandırmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında köşesinde faşizm ve kapitalist emperyalizm karşıtı düşüncelerini dile getirmiş, Sovyetler Birliği'ni destekleyen bir konumda bulunmuştur. Bu yöndeki yazıları tepkilere neden olmuş, 4 Aralık 1945'te iktidarın da göz yumması ve teşvikiyle, tarihe 'Tan Olayı' diye geçen yağma ve yıkım hadiseleri yaşanmıştır. Saldırığı gerçekleştirenler hakkında ciddi bir kovuşturma yapılmamış, aksine Sertel'ler tutuklanıp altı ay hapse mahkûm edilmiştir. Bu olay sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kalan Sertel'ler, Sabiha Sertel'in hayatını kaybettiği 1968 yılına kadar Bakü'de yaşamışlardır. Zekeriya Sertel ise yaşamının kalan kısmını Paris'te geçirmiş, 1980 yılında hayatını kaybetmiştir (Topuz, 2003: 175-184; Tokmakçioğlu, 2011: 187).

gibi iğrenç mücrimlerle bir sıraya konur ve şahsi hürriyetleri bile kendi ellerine teslim edilmez. Biz ise gazete denilen müesseseyi teslim etmişiz...” demektedir. “Hürriyetin sokak köpekleri tarafından kemirilmek için kaldırım üstüne atılmış kemik parçası olmadığını” söyleyen Falih Rıfkı’nın bu üslubu muhalif basına tahammülsüzlüğün derecesini göstermesi bakımından oldukça çarpıcıdır (27/06/1931: 1). Meslektaşlarının muhalif görüşlerini, ifade ve düşünce özgürlüğü bağlamında değerlendirmek yerine, “vatan hainliği”, “alçaklık” ya da “casusluk” gibi ithamlarla ilişkilendirerek ele alan Falih Rıfkı, yalnızca kişisel düşüncelerini değil, aynı zamanda içinde bulunduğu dönemin basına ve basın özgürlüğüne ilişkin bakış açısını da yansıtmaktadır. Bu bakış açısı, her önüne gelenin istediği şekilde kullanabileceği ve herkes için eşit oranda bağlayıcı bir hak kategorisi olmadığından hareketle, özgürlüğün sınırlarını çizmekte ve ondan kimlerin istifade edebileceğini de belirlemektedir. Bu kapsamda, “sokak köpekleri”ne benzetilen muhalif gazeteciler, söz konusu özgürlük alanının dışına çıkarılmakta ve dahası aşağılık bir konuma indirgenmektedir. Esasında burada, ‘dışarıya çıkarılmanın’ ve ‘aşağılanmanın’ nesnesi gazeteciler değil, ifade ve düşünce özgürlüğüdür. Çünkü böyle bir ortamda, içinde bulunulan şartlara ve yönetim anlayışına karşı çıkmanın bedeli, bir karşı eleştiriye tabii olmak ya da ikna edilmek değil, cehaletle ve vatana ihanetle suçlanarak yargılanmak, hapse atılmaktır.

Zaten böylesine ağır bir baskıya maruz kalan muhalif basın da, bu ve benzeri ithamlar karşısında iktidarın ve iktidar yanlısı basının en ufak bir eleştiriye dahi tahammül gösteremediğini vurgulayarak, özgürlüklerin kısıtlanmasının ülkeye en büyük zararı vereceği uyarısında bulunmaktadır. Örneğin Arif Oruç *Yarın*

Gazetesi'ndeki "Rejimin Kanımı İçen Sülükler" başlıklı yazısında, muhalif basına getirilen eleştirilere karşı "asılıp kesilmekle memleket işleri düzelecekse seve seve boyunlarını uzatacaklar bulunacağı unutulmamalıdır" demekte, Halk Fırkası'nın her gün zayıfladığı ve içerisinde menfaat düşkünlerinin türediğini belirtmektedir. Bunun sonucunda da, ekonominin sarsıldığını, devlet işlerinin çıkmaza sokulduğunu ve halkın bıkip usandığını belirten Oruç, "rejimin müdafaası havale edilen ellere, milletin ve inkılâbın yakası bıraktırılmalıdır" demektedir (29/06/1931: 5). *Yarın Gazetesi*'nde çıkan "Türkiye ve Gazi" başlıklı diğeri bir yazıda da, muhalefetin yaptığı eleştirileri "hainlik"le nitelemenin "cehalet eseri" olduğu belirtilmiş, mevcut medeniyetin "eleştiri fikrinin eseri" olduğu vurgulanmıştır. Eleştirinin bir şeyi yıkmak değil, bir şey yaratmak olduğu ifade edilen yazıda asrın medeniyetine yetişmenin "dünyayı idare eden bir felsefe" haline gelen eleştiri fikri sayesinde mümkün olabileceğinin altı çizilmiştir (29/06/1931: 5). İktidarın ve iktidar yanlısı basının eleştiri ve ithamları karşısında Zekeriya (Sertel) yönetimindeki *Son Posta Gazetesi*'nin protestosu ise daha farklı bir biçimdedir. "İstedikleri Yazı Budur" başlığı altında boş bir sütun bırakılmış, muhalefetin tamamen susturulmak istendiğı çarpıcı bir biçimde ortaya konmaya çalışılmıştır (28/06/1931: 3).

Görüleceğı gibi, muhalif gazeteciler, kendilerine yönelik ağır itham ve baskılar karşısında, düşünce ve ifade özgürlüğünün kutsallığına atıfta bulunmakta ve eleştiri hakkının bir toplumun gelişmesine olanak sağlayan en önemli araç olduğunun altını çizmektedirler. Yine muhalif basından yükselen bu tepkiler, iktidar ve iktidar yanlısı basın karşısında öyle kolayca pes edilmediğinin ve baskılara karşı

direnildiğinin de açık bir göstergesidir. 1931 tarihli Matbuat Kanunu, bu direnci kırabilmek ve basını tam anlamıyla kontrol altına alabilmek amacıyla çıkarılmıştır.

1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun müzakereleri, tek parti döneminde basınla ilgili gerçekleştirilen tek ve en önemli yasal düzenlemeye dair olması ve söz konusu dönemin basın özgürlüğü söylemini karakterize etmesi açısından ayrıntılı bir biçimde analiz edilmeyi hak etmektedir. Söz konusu müzakerelerde ağırlıklı olarak *cemiyeti matbuatın suiistimallerine karşı müdafaa etmek doğrultusunda görüşlerin ileri sürüldüğü* görülmüştür. Bu yöndeki konuşmalarda büyük ölçüde “basın halkı kışkırtmaktadır”, “kamu/amme vicdanı yaralanmaktadır”, “demokrasimiz batı demokrasilerine benzeme” gibi argümanlar ileri sürülmüş ve işlenmiştir. Müzakerelerde çoğunlukla ‘vatan hainliği’ ile itham edilen *muhالیf basına karşı tahammülsüzlüğün gerçekleştirilmesi* çabası da konuşmaları biçimlendiren unsurlardandır. Bunun doğal bir sonucu olarak *inkılap basını gerekliliğinin gerçekleştirilmesi* de konuşmaların diğer bir ağırlık noktasını oluşturmuştur. Bahsi geçen bu görüşler ayrı ayrı başlıklar altında irdelenmeye çalışılacaktır.

A. Cemiyeti ‘Matbuatın Suiistimleri’ne Karşı Müdafaa Etmek’ Doğrultusundaki Görüşler

Müzakereler sırasında ‘matbuat suiistimleri’ basını özgürlüğünün sınırlanması yönündeki taleplerin temel gerekçesi olarak öne sürülmüştür. Bu kaygı, Çanakkale milletvekili Ziya Gevher’in, “bizim görüşümüz, bu hürriyeti matbuatın

fena halde suiistimal edildiğidir”⁶¹ ifadesinde açıkça görülmektedir. Benzer bir kaygıyı dile getiren Edirne milletvekili Şeref Bey de, “üç beş kişinin hürriyeti matbuat namına onu suiistimal etmek gayesini güderek yaptıkları şu maskaralıklarını düşündükçe cidden müteessir oluyorum”⁶² demektedir. Aynı konuyla ilgili olarak Elaziz milletvekili Fazıl Ahmet ise, “...başımıza binlerce felaket çıkarmış olan içtimai ve siyasi mesuliyetin en büyük mücrimi, en büyük mesulü bu matbuat hürriyetini yanlış istimal edenler (kullananlar) olmuştur”⁶³ demektedir. Matbuat suiistimallerini Başvekil İsmet Paşa da dile getirmiş, konuşmasında; “şimdi alacağımız ilk tedbir matbuat hayatında hürriyeti temin eden, suiistimalin zararlarını mümkün olduğu kadar men eden iyi bir kanun vücuda getirebilmektir”⁶⁴ çağrısında bulunmuştur.

1. Basın Özgürlüğünün Yanlış veya Kötüye Kullanıldığı İddiası

Düzenlemenin ana gerekçesini, basın özgürlüğünün kötüye kullanılmasını engellemek ya da en azından bu özgürlüğün “yanlış” veya “kötü” kullanımı dolayısıyla ortaya çıkabilecek zararları en aza indirmek düşüncesi oluşturmaktadır. Ancak basın özgürlüğünün yanlış ya da kötüye kullanılmasından neyin kast edildiğine dair objektif ve hukuki bir çıkarımda bulunmak mümkün değildir. Zira düzenlemeyi savunan milletvekillerinin konuşmaları, söz konusu hakkın hangi açılardan ve ne düzeyde bir kamusal zarar oluşturduğuna dair net ifadeler içermemekte, yalnızca “bu hakkın istismar edildiği ve memleketin başına gelen her

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 8.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 21.

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 39.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 38.

türlü kötülüğün baş müsebbibi olduğu” yönünde muğlâk bir içerik taşımaktadır. Bu muğlâklık, basın özgürlüğünün kullanılması dolayısıyla ortaya çıkan muhalif ve eleştirel görüşleri, ülkede meydana gelen her türlü olumsuzluğun kaynağı olarak göstererek onu bastırma/kontrol altına alma ihtiyacından kaynaklanmaktadır.⁶⁵

Bu nedenle, müzakereler sırasında matbuat suiistimallerine neden olduğu iddia edilen ‘zararlı düşünce’ sahibi muhalif gazeteciler hedef alınmakta, basın faaliyetleriyle toplumu ‘yanlış/tehlikeli’ yollara sevk ettikleri iddia edilmektedir. Bu durumu Mersin milletvekili Hamdi Bey, “maalesef bizde muhalefet namı altında yaşayan matbuat daima memleket için zararlı, daima tahrik edici ve tahrip edici olarak tecelli etmiştir”⁶⁶ sözleriyle dile getirmiştir. Muhaliflerin bu ‘zararlı düşünce’lerinin yol açacağı durumu “anarşi” olarak niteleyen Ordu milletvekili Ahmet İhsan, muhalif gazetecilerin maksadının anarşi yaratmak olduğunu ifade ederek, bu kişilerin “mukaddesata hücum, ondan sonra kabirse yağmankerlik”⁶⁷ yapmak istediklerini iddia etmiştir. Benzer şekilde, Edirne milletvekili Şeref Bey de, muhalif gazetecilerin ‘zararlı düşünce’leriyle yol açtıkları tehlikeyi şu sözlerle ifade etmektedir:

⁶⁵ Toplumdaki muhalif görüşlerin mevcudiyeti ve çeşitliliğinin bu müzakerelerde sıklıkla “kötülük”, “zarar” gibi vurgularla birlikte anılması, basın özgürlüğü savunusunun batıda 18 ve 19. yüzyıllarda önemli bir aşamasını teşkil eden “hakikate ulaşma” eksenindeki yaklaşımdan ne denli uzak olduğunu göstermektedir. Keane’in John Stuart Mill’e dayanarak açıkladığı bu görüşün temelinde ‘hakikat’e yurttaşlar arasında kısıtlamasız tartışma yoluyla ulaşılabilceği iddiası bulunmaktadır. Kanı ve düşüncelerin serbestçe dolaşıma girebilmesinin, hakikatin ortaya çıkmasını kolaylaştırabileceği savı; susturulan düşüncenin aslında doğru olabileceği, yanlış bile olsa içinde hakikatin parçaları bulunabileceği, tamamen hakikati ortaya koysa dahi bir görüşün karşıt görüşlerle karşılaşmadığı/zorlanmadığı takdirde önyargıya/dogmaya dönüşebileceği gibi açılardan temellendirilmektedir (Keane, 1999: 39-41).

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 30.

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 12.

Bunlar, iyi dikkat ediniz ki çok iyi işlenen ve arkada çok iyi çalışan, muntazam surette tedvir edilen (çekip çevrilen) bir menbadan saldırılan fesat şualarıyla hareket ediyorlar. Kimisi sinsi sinsi yazıyor. Sureti haktan görünüyor (iyi niyetliymiş gibi görünüyor). Kimisi uluorta sövüp sayıyor. Şu halde o ne kadar muzırsa öteki de o kadar muzırdır.⁶⁸

Müzakereler esnasında dile getirilen bu ve benzeri düşünceler, çıkarılmak istenen Matbuat Kanunu ile hedeflenen şeyin; basın özgürlüğünü sağlamak değil, tam aksine mevcut olanını da elden almak ve muhalif basını kesin bir şekilde susturmak olduğunu göstermektedir.

Önerge sahiplerinden Aksaray milletvekili Ahmet Süreyya'nın görüşleri tam da bu minvalde değerlendirilmeye müsait bir içerik taşımaktadır. Ahmet Süreyya gündemdeki konuyu; “bütün bir milleti ifsat ve idlâle (bozgunculuk ve delalet) uğraşan, bütün bir memleket huzur ve emniyetini münselip kılmaya (yok etmeye) çalışan şeni (alçakça) bir düşmanlık, sefil, menfur (nefret uyandıran) bir hıyanet, hakiki inkılâp ve Cumhuriyet hainliği meselesi”⁶⁹ olarak takdim etmiştir. Konuşmasının büyük bir bölümünde muhalif basını sert bir üslupla eleştiren Ahmet Süreyya, rejim ve inkılâpların savunulması gereğini vurgulamıştır. Konuşmasında basın özgürlüğünü kısıtlama gerekçelerini büyük ölçüde vatana ihanet edilmekte olduğu iddiası üzerine kuran Ahmet Süreyya; ‘tenkit’, ‘serbest münakaşa’ ve ‘fikir hürriyeti’ gibi kavramları kullanarak yapılmak istenen şeyin “memleketi anarşiye sürüklemek” olduğunu iddia etmiştir. Bunun açıkça “vatan hainliği” olduğunu söyleyen A. Süreyya, bu kapsamda değerlendirdiği muhalifleri “gizli, menfur

⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 22.

⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 3.

emelleri” olan “hileli, dolambaçlı planlar” yapan “idraksiz, faziletsiz insanlar” olarak nitelemektedir. Bu gibilerin “halk arasında irtica, isyan ve ihtilâl ateşleri körükleme” gayelerine engel olunması⁷⁰, önerilen tedbirlerin/kısıtlama gerekçelerinin en temel olanı görünümündedir.

Gazetecilere yönelik olarak geliştirilen bu denli geniş bir itham ya da suçlama listesinin varlığı bile, basına yönelik tahammülsüzlüğün bir kanıtı olarak görülebilir. Öte yandan dönemin yönetiminin, yapılan her icraatı ve söylenen her sözü aklamaya çalışan ya da en azından olumsuzlukları görmezden gelen işbirlikçi bir basın varlığına ihtiyaç duyduğu açıktır. Zaten hangi basının kötü olduğunu vurgulamanın bir yolu da, hangi basının ‘makbul’ olarak görüldüğünü göstermekten geçmektedir. Kaldı ki, muhalif basının en büyük karşıtları da, siyasiler değil, yukarıda da örnekleri verildiği gibi, iyi olarak gösterilen bu basının mensupları olmuştur. Buna göre, kendi varlığını, siyasal sistemin varlığını savunma refleksi üzerine inşa etmiş bu basın anlayışının mensupları, başka gazetecilerin ‘ihaneti’ temsil ettikleri yerde ‘sadakati’, ‘cehaleti’ temsil ettikleri yerde ‘bilgiy’ ve ‘ahlaksızlığı’ temsil ettikleri yerde ‘fazileti’ temsil etmektedirler. Bir başka deyişle, izin verilmeyenin ya da yasaklananın bütün kötücüllüğü, kendisine izin verilen veya yasaklanmayanın tüm iyiliğini zaten anlatmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Cumhuriyeti kuran kadroların ideal değer ölçülerinin ve o günkü şartlar içinde sahiplendikleri önceliklerin neler olduğu daha net bir şekilde görülmektedir. Basının rejim/inkılâp düşmanlığına alet edildiği görüşü

⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 3-4.

bütün konuşmacıların hemfikir olduğu bir kanaattir. Bu iddiayı gerekçelendirmek üzere sıklıkla 31 Mart olayı, Şeyh Sait isyanı, Menemen vakası gibi rejimin varlığına tehdit olarak değerlendirilen hadiseler örnek olarak gösterilmiş, bu tür olaylarda basının temel aktörlerden biri olduğu ve tedbir alınmadığı/sınırlanmadığı takdirde böylesi girişimlerin tekrür edebileceği vurgulanmıştır. Mersin milletvekili Hamdi Bey'in konuşmasındaki kimi iddialar bunun açık bir örneğini teşkil etmektedir:

31 Mart Vakası, Balkan felaketi, Şeyh Sait İsyanı, Menemen irticası... Bu hadiselerin esbap (sebepler) ve avamili (etmenleri) arasında matbuatın muzır neşriyatı ön safta gelir. Çünkü bunlar tenvir ve irşat edici (aydınlatici) değil yakıcı, yıkıcı, yıpratıcıdır. Bunlar irşat ve tenvir için yazı yazmazlar, yılan gibi zehir kusarlar.⁷¹

Basına karşı güvensizliğin boyutlarını gösteren benzer ifadeler Antalya milletvekili Rasih Bey'in konuşmasında da görülebilir: “Bugünkü nesil bunların yaptıklarını matbuat hürriyetidir, matbuat münakaşasıdır şeklinde kabul edemez. Bu adamlar doğrudan doğruya bu milletin, bu memleketin aleyhinde cephe almış adamlardır. Fırsat gözetiyorlar. Fırsat buldukları gün başlarını kaldırıyorlar.”⁷²

Bütün bu sözler, dönemin egemenlerinin, ortaya çıkan her türlü olumsuzluğun kaynağı olarak basını gördüğünü bir kez daha göstermektedir. Her bir olayı ya da olguyu, kendi tikel bağlamı içinde değerlendirmek yerine, suçu basına atmanın kolaylığı, ülkeyi özelde basın özgürlüğünden ve genelde de bazı demokratik

⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 30-31.

⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 3.

hak ve özgürlüklerden mahrum olarak yönetmenin/yönetebilmenin gerekçesi haline getirilmektedir. Bu tek yanlı bakış açısı, yukarıda da ifade edildiği üzere, bir taraftan neyin kötü olduğunu gösterirken diğer taraftan da neyin iyi olduğuna örtük olarak işaret etmektedir. Buna göre, İmparatorluk dönemindeki Balkan felaketine ya da Cumhuriyet dönemindeki Şeyh Sait isyanına yol açan siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve askeri süreçten bağımsız olarak ortaya çıkan olumsuzluklar basınla ilişkilendirilebilmekte ve basın yegâne sorumlu olarak gösterilebilmektedir.

2. Kamu Vicdanının Tahrip Edildiği İddiası

Müzakerelerde matbuatın suiistimal edilmesiyle ‘amme vicdanı’nın tahrip edildiği sıklıkla dile getirilmiş, bu iddia, kanunu gündeme getiren soru önergesinden itibaren birçok konuşmacı tarafından işlenmiştir. Nitekim önergedeki “milli varlığı istilaya başlayan şu zehirli havadan ammenin vicdanı pek mustarıptır...”⁷³ yargısı, müzakerelerde birçok milletvekilince de paylaşılmıştır. Örneğin Çanakkale milletvekili Ziya Gevher muhalif basını, “ellerindeki bir takım baltalar, kazmalar, kargılar ile milli vicdanı, gençliğin ruhunu, atinin istinatgâhı (dayanağı) masum dimağları mütemadiyen tahrip etmektedirler”⁷⁴ diyerek itham etmiş, muhaliflerin amaçlarının bütün devlet çalışanlarını yıpratarak “amme vicdanı üzerinde velev ki ufacık bir acaba kondurmak”⁷⁵ olduğunu iddia etmiştir. Konuşmasında muhalif basının faaliyetlerinin boyutuyla ilgili olarak da “... o kadar ileri gidilmiştir ki en nihayet milli vicdan ile mücrimlerle karşı karşıya bulunmak mecburiyetinde

⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 2, Birleşim: 21, s. 212.

⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 8.

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 10.

kalınmıştır”⁷⁶ ifadesini kullanmıştır. Benzer şekilde Urfa milletvekili Ali Saip de muhalif basının “yazılarıyla, neşriyatıyla halkın efkârını teşviş etmek (bulandırmak), terör yapmak, gazetecileri susturmak...”⁷⁷ gayesini taşıdığını iddia etmiştir. Muhalefetin toplumda huzursuzluk yarattığı savını dile getirenlerden Niğde milletvekili Galip Bey de “efkârı umumiyeyi bir takım iğfalkâr yazılar ile mütemadiyen teşviş (bulandırma) ve tağlit (yanıltma) tehlikesine”⁷⁸ dikkat çekmiştir. Bu tür iddiaları seçim bölgesinden aldığı sayısız mektuba dayandıran Mersin milletvekili Hamdi Bey ise “memleketin huzur ve sükûna çok muhtaç olduğu bir zamanda bunu ihlal edenler...”⁷⁹ gibi günümüzde de tanıdık gelen bir ifadeyle ‘ammenin vicdanı’⁸⁰ ve halkın efkârını bulandıranları mahkûm etmiştir. Konuşmalarda geçen “masum dimağları tahrip etmek”, “halkın efkarını bulandırmak”, “yanıltmak” gibi ifadeler daha önce Osmanlı dönemindeki basın özgürlüğü tartışmalarındaki kimi iddiaları anımsatmakta, Cumhuriyet döneminde de halkı basının tehlikelerinden korunması gereken savunmasız bir topluluk olarak görme eğilimi devam etmektedir.

Milletvekillerinin konuşmalarında sıklıkla kullandığı “amme vicdanı” ya da “milli vicdan” gibi soyut kavramların, kuramsal olarak neye tekabül ettiği, bu vicdanın sınırlarının nerede başlayıp nerede bittiği veya neyi içine alıp neyi dışarıda bıraktığı oldukça belirsizdir. Ancak 1931 Matbuat Kanunu’nun müzakereleri esnasında yapılan konuşmalar ve yine bu dönemdeki uygulamalar, söz konusu vicdanın içeriğine dair somut veriler sunmaktadır. Bu verilere bakıldığında, siyasal

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 8.

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 17.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 33.

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 31.

iktidarı ve onun uygulamalarını hedef alan neredeyse her türlü neşriyatın, ‘milli vicdan’ olarak nitelendirilen ‘erdem dünyasının’ dışına itildiği görülmektedir.⁸⁰ Böylece siyasal iktidarı ve onun uygulamalarını onaylayan, öven ve ona hizmet eden her türlü neşriyat da içeriye alınmakta ve yüceltilmektedir. Oysa bahse konu neşriyatın, belirli düzeyde bir kitlesel ya da toplumsal destek taşıdığı gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, söz konusu ‘milli vicdan’ın sınırlı bir kitleselliğe veya toplumsallığa denk düştüğü söylenebilir. Dolayısıyla ‘milli vicdan’ ya da ‘amme vicdanı’ gibi kuramsal düzeyde tanımlanması mümkün olmayan kavramlar, tüm toplumsal kesimlerin onayıyla ve irade beyanıyla oluşmuş homojen bir toplumsallığa değil, ancak uygulamada resmi ideolojinin her düzeyde sahiplenilmesiyle oluşan bir toplumsallığa atfen kullanılan kavramlardır. Tam da bu nedenle, bu türden bir kavrama istinaden karşı tarafı suçlamak, karşı tarafın sahip olduğu tüm toplumsal, siyasal ve ideolojik aidiyetlerin reddedilmesi ve karşı tarafın kişisel ya da tikel düzeyde bir mikro-varlık boyutuna indirgenmesi sonucunu doğurmaktadır. Oysa “milli vicdana aykırı hareket etmek”le suçlanan bu karşı taraf da, uzay boşluğunda asılı duran, içerikten yoksun bir formelliğe değil, belirli bir toplumsallığa ve dolayısıyla kendine özgü bir vicdana sahiptir. Burada hangi vicdanın ‘milli’ olanı yansıttığı hususu, objektif ölçülerle açıklanamayacak denli kişisel bir nitelik arz etmektedir. İşte 1931 Matbuat Kanunu’nun müzakerelerini de, bu kişiselliğin belirlediği bir iradeyi, siyasal düzeydeki egemenliğin verdiği bir ayrıcalıkla “milli vicdan” olarak tanımlamanın ve bu tanıma da tüm topluma dayatmanın örneği olarak okumak mümkündür.

⁸⁰ Bununla birlikte ‘kamu vicdanı’nın ‘milli vicdan’a kolayca dönüştürülmesi basın özgürlüğünün sınırlandırılması yönünde liberal tutumun bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Keane’in belirttiği burjuva kamusal alanının yekpareleştiren ‘millilik’ niteliği aynı zamanda çok parçalı olarak kurulan (tarihsel ve normatif) burjuva kamusal alanının tahrip edilmesine yol açan kavrayışların başında gelmektedir (bkz. Habermas, 1999; Keane, 1999; Curran, 1992).

Böylece resmi düzeyde tanımlanmış bir ‘milli vicdan’ inşa etmekle, başka vicdanları ve bu vicdanlar ekseninde şekillenen duyarlılıkları/duyguları/düşünceleri göz ardı etmek ve hatta onları bir yasak konusu haline getirmek mümkün olmuştur. Bu sayede gazetelerin ve gazetecilerin haberlerine ve/veya yazılarına yönelik geniş ve muğlâk suçlamalarla basın özgürlüğünün törpülenmesi istenebilmiştir. Örneğin muhalif gazetelerin yayın politikalarını eleştiren Ahmet Süreyya, muhaliflerin, “memurin kütlesini tahrik etmek ve Hükümete karşı nefret hissi ile müteharrik bir hale getirmek için ankastin (kasten) ihtiyar edilmiş (seçilmiş) bir gaflet, tahrik” veya “bugünkü rejimi yaratan ve yaşatan bir fırkanın çok muhterem olan İcra Vekilleri Heyeti’nin yıkılmasını ve mevkii iktidardan uzaklaşmasını temin için efkârı âmmeyi bulandırmak”⁸¹ maksadında olduklarını iddia etmiştir.

3. Türkiye’de Demokrasinin Kendine Özgürlüğü İddiası

Müzakerelerde basın özgürlüğünün ele alınışında, işlenişinde ve demokrasi ile bağlantısının kurulması noktasında belirgin bir ‘kendine özgürlük’, ‘biz bize benzeriz’ vurgusu dikkat çekmektedir. Bu durum, ilk konuşmacılardan biri olan Denizli milletvekili Mazhar Müfit’in açıklamalarında net bir biçimde görülebilir. Mazhar Müfit konuşmasında, “biz demokratız, amma bizim demokrasimiz başka bir demokrasidir” demektedir, bu ‘başkalığı’ da ‘Kemalizm’ ile çerçeveslendirmektedir.⁸²

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 5.

⁸²“ Bize özgü demokrasi” meselesiyle ilgili olarak Nur Betül Çelik’in “Kemalizm’in kendi merkezi özne konumunu yaratmak” adına “hegemonik bir söyleme dönüşmesi” yönündeki yorumlarına başvurulabilir. Çelik’e göre Türkiye’de modernleşme projesinin “tek meşru taşıyıcısı” olma misyonuyla Kemalizm, “çeşitli hegemonik pratiklerin kesişme noktasında” konumlanmaktadır. Eski olan ve gericiliği çağrıştıran her türlü kimliği ötekileştiren “radikal farklılık söylemi dayandığı bu dışlama mantığı yoluyla, yeni Türk devletinin ötekiliğinin koşullarını oluştur(muştur)” (Çelik, 1998:

“Biz demokrasiyi; vatanın saadet ve selameti için, vatandaşın refah ve saadeti için, önümüzde yürüyen Büyük Gazi’nin demokrasisini biliriz.” Konuşmada demokrasiye yönelik bu yaklaşımın basın özgürlüğüyle bağlantısı da aynı çerçevede şekillendirilmiştir: “Biz Kemalistiz efendiler; biz ancak ve ancak Kemalizm mektebinin evlatları, serbestii matbuatı (basın özgürlüğünü) takdis etmekle birlikte diğer vatandaşların hukuku sairesine tecavüze müsamaha edeceklerden değiliz.”⁸³

Demokrasinin kuramsal ve eylemsel düzeyde değil de, kişisel bir angajman dolayısıyla sahiplenildiğini gösteren bu satırlar, söz konusu sahiplenmenin *sui generis* niteliğini de açığa vurmaktadır. Bu nitelik, kendisini Kemalizm olarak dışsallaştırmakta ve yapılan ya da yapılacak her türlü icraatın ideolojik zeminini oluşturmaktadır. Bu zemin, bazı demokratik hak ve özgürlüklerin sınırlanabilmesinin ve hatta ortadan kaldırılabilmesinin meşruiyetini de üretebilmektedir. Bunun nasıl bir meşruiyete denk düştüğünü Elaziz milletvekili Fazıl Ahmet Bey’in konuşmasında görmek mümkündür. Söz konusu konuşmada, Türkiye ile Avrupa arasında esaslı bir fark bulunduğuna dikkat çekilmekte ve bu durumun tarihsel, kültürel kökenlerden ve mevcut konjonktürel yapıdan kaynaklandığına değinilmektedir:

Avrupa’dan çok büyük, çok esaslı farkımız vardır. Arkadaşlar, bilirsiniz ki; Avrupa’da birçok siyasi ve ictimai inkılâplar halktan gelmiştir. Yani halkın içinden kopmuş, ondan sonra mevkii iktidara gelmiştir. Bizim vaziyetimizde memleketin içindeki

28-35; 2002: 75-91). Yine “bize özgü demokrasi”nin özgünlüğüyle ilgili olarak Levent Köker’in Kemalizm ile demokrasi arasındaki ilişkileri değerlendirirken yer verdiği “vesayet” kavramı ekseninde şekillenen yorumlara da başvurulabilir. Köker, millet-devlet-parti özdeşliği çerçevesinde halk için neyin iyi olduğunu bilenlerin, halka rağmen bu iyiliği “bürokratik intelligentsia” eliyle yürütmeleri sonucunda Kemalizm’in kendine özgü “bürokratik-muhafazakâr bir ideoloji”ye dönüşme sürecini anlatmaktadır (Köker, L., 1995: 211-237; 2002: 97-111).

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 7.

inkılâp cevheri bir kere fezeyan ettikten (ortaya çıktıktan) sonra terakki isteyen, mukaddesat-ı medeniyeye koşan kuvvet değildir... Dikkat ediniz ki bizde Avrupa'nın zıddı bir vaziyet vardır. Yenilik fikri hükümette, hâkim kuvvettedir, hükümette olan fırkadadır. Bunun karşısında maalesef hâlâ maziden dem vuran mezbele mevcuttur. Binaenaleyh, bir inkılâp hükümetinin vazifelerini mücerret (soyut) bir takım mürekkebat-ı hukukiye (hukuki bileşimler) içinde onu budala haline koyarak hapsetmek gafletlerin en mücrimanesidir. Hem siyasi gaflettir, hem ahlaki gaflettir, neticesi de fecidir.⁸⁴

Yine aynı konuşmada, inkılâp hükümetinin bu şekilde hukukun üzerinde konumlandırılması ve yenilik fikrinin yegâne taşıyıcısı/uygulayıcısı olarak addedilmesinin bir gereği olarak, güçlü bir devlet otoritesinin lüzumu da vurgulanmıştır: “Bu devlet otoritesi heyeti ictimaiyenin (toplumsal yapının) amud-u fikarisidir (bel kemiğidir). Bu amudu fikari kırıldığı zaman memleket felakete sürüklenir.”⁸⁵ Yenilik fikrinin taşıyıcısı olarak konumlandırılan “hükümette olan fırka”nın aynı zamanda güçlü bir devlet otoritesini de temsil etmesi gereğine yapılan vurguyu, ‘parti-devlet özdeşliği’ anlayışının bir göstergesi olarak okumak da mümkündür. Nitekim bu dönemde iktidarın alternatifsiz sahibi olan partinin siyasal ve toplumsal yaşamı büyük ölçüde biçimlendirme gayreti içinde olduğu bilinmektedir.⁸⁶

⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 40.

⁸⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 40.

⁸⁶ 1930'ların sonuna kadar hukuken ve fiilen devam eden “parti-devlet özdeşliği”nin resmi ifadesi CHP Tüzüğü'nün 95. maddesindeki “Parti kendi bağrından doğan hükümet teşkilatı ile parti teşkilatını, birbirini tamamlayan bir birlik tanır.” cümlesidir. 1939'a kadar Dâhiliye Vekili'nin (İçişleri Bakanı) aynı zamanda CHP'nin Genel Sekreteri, valilerinse buldukları illerde CHP İl Başkanı olmaları uygulaması parti ile devlet arasındaki özdeşleşmenin, bir anlamda da devletin partiyi özümsemesinin somut göstergesidir. Söz konusu uygulamayla ilgili olarak Başbakan İnönü'nün yayımladığı genelgede düzenlemenin amacı, “parti faaliyetiyle hükümet idaresi arasında daha sıkı bir yakınlık ve daha ameli bir beraberlik sağlanması” olarak belirlenmiştir. 13 Şubat 1937'de CHP'nin ‘altı ok’unun Anayasa’ya alınması da bu bağlamda değerlendirilebilir. Daha geniş bilgi için bkz: Tunçay, 1983: 2021 vd.

Türkiye’deki gelişmelerin, Avrupa’daki siyasal ve toplumsal gelişmelerden farklı bir seyir izlediğinden hareketle, devlet otoritesinin toplumsal yapı karşısında çok güçlü olmasının gereği vurgulanmaktadır. Gerçekten de, Avrupa deneyimi göz önünde bulundurulduğunda, siyasal ve toplumsal nitelikli olayların/gelişmelerin, ilk olarak halk yığınları arasında başladığı ve bu doğrultuda gelişen muhalefetin devrimsel veya evrimsel bir süreç içinde sonuç verdiği görülmektedir. Oysa Türkiye deneyimi, bunun tam tersi bir istikamet izlemektedir. Zira Türkiye’de yenilik ve değişiklik istekleri, halktan değil, genellikle yönetici sınıflardan gelmiştir. Modernleşirmeci yönetici kadroların varlığı yalnızca Cumhuriyet dönemine özgü bir durum olmayıp, Osmanlı Devletinden beri süregelen bir özelliktir. Ancak İmparatorluğu tasfiye eden ve Cumhuriyeti kuran kadroların, Cumhuriyete özgü idealleri halka benimsetebilmesinin yolu da, yalnızca halkın bu yeniden inşa sürecine katılımının sağlanmasıyla mümkündür. Bunu gerçekleştirmenin kısmen bir sertlik gerektirdiği iddia edilebilmektedir. Fakat bu sertliği, Fazıl Ahmet Bey’in konuşmasında olduğu gibi, gerektiğinde devlet otoritesinin hukukun üzerinde konumlandırılmasını isteyecek kadar ileriye götürmeyi, Kemalizm olarak ifade edilen siyasal yapılanmanın demokrasiyle kurduğu kendine özgü ilişkinin bir sonucu olarak görmek gerekir. Zira bu ilişki, bir yandan yeri geldiğinde halkın bütününe duyarlılığına atfen kullandığı ‘milli vicdan’a sığınarak bazı icraatlarını haklılaştırabilmekte, diğer yandan aynı halkın ‘cehaleti’ karşısında devlet otoritesinin en şedit şekilde tesis edilmesinin gerekliliğine vurgu yapabilmektedir. Bu durumu, Osmanlı-Türk modernleşmesinin bir özelliği olarak “halka rağmen halk için” anlayışının bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür.

Konuşmalarda basın özgürlüğünün işlenişinde sürekli bir tehdit algısı kendini hissettirmekte, dolayısıyla bu yöndeki hemen her açıklama, “ama/fakat/ancak” gibi ‘koşullu’ bir anlatımla sürmektedir. Örneğin Ordu milletvekili Ahmet İhsan Bey, “hürriyet-i matbuat mutlaka mukaddesata, büyüklere, bu büyük Meclis’e hürmet, inkılâbı yapana hürmetle kaimdir... Matbuat hürdür fakat kimsenin faziletine dokunmamak ve en mukaddes olan devlet rejimine, devlet otoritesine zarar getirmemek şartıyla” sözleriyle basın özgürlüğünün sınırlarını çizerek, isteğinin; “memleketi istirahat, huzura, çalışmaya, ilme, fazilete sevk eden matbuatın hürriyeti...”⁸⁷ olduğunu belirtmiştir. Benzer bir yaklaşımla, Manisa milletvekili Turgut Bey de, “bu memleket için serbesti-i matbuat olabilir. Fakat rejime ve devleti idare eden teşkilata karşı hücum etmek, onu çürütmek, yapılacak hataların en dehşetlisidir”⁸⁸ sözleriyle basın özgürlüğünün mahiyeti ve çerçevesiyle ilgili olarak kendisinin ve diğer konuşmacıların çoğunun benzer kaygılarını ortaya koymuştur. Basın özgürlüğüne yönelik olumsuz algının en çarpıcı örneklerinden birini de yine Turgut Bey’in konuşmasında görmek mümkündür: “... Demokrasilerin parlamento hilelerini, desiselerini, fantezi kısımlarını ifade eden matbuat serbestîsi bizim için daha çok uzak ve çok tehlikeli bir yoldur.”⁸⁹ Bu ifade, müzakerelerin genelinde basın özgürlüğünün nasıl algılandığının bir özeti görünümündedir. Basın özgürlüğünü demokrasinin bir hilesi olarak görmekle yetinmek aslında parlamenter rejimlere güvensizliği ortaya çıkarmaktadır. Aşağıda incelenecek olan müzakerelerde öne çıkan diğer görüşler, bu anlamda basın özgürlüğünün nasıl çerçeveselendirildiğini gösterebilecek mahiyettedir.

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 11-13.

⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 30.

⁸⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 30.

Matbuat suiistimallerinin önüne geçme iddiasını desteklemek üzere konuşmalarda sıklıkla başvuru olan ‘karşılaştırmalar’ dönemin basın özgürlüğü anlayışını ortaya koymada yardımcı olabilecek niteliktedir. Bu bağlamda, özellikle batılı ülkelerle yapılan karşılaştırmalar çoğunlukla muhalif basını ve halkı eleştirme amacına yöneliktir. Ordu milletvekili Ahmet İhsan Bey’in halktan şikâyet ettiği şu sözleri örnek olarak verilebilir:

Bunların hepsi demokratik memleketlerde mevcuttur. O memleketlerde bu gibi gazeteleri ellerine bile almazlar. Halk kendi mesleğine ait gazeteleri okur. Bizde öyle değil, bunu gazete yazdı dendi mi her şeye inanılıyor. Mademki halk gazetelerin yazdığı her şeye inanıyor. Bizim için de milletin saadet ve selameti namına bu gibi neşriyatın önüne geçmek zarureti hâsıl oluyor.⁹⁰

Gazetelerin halk nezdindeki inandırıcılığı bir suç olarak gösterilmekte ve bu durumun önüne geçilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Demokratik toplumlarda böyle bir tehlikenin olmadığını, çünkü bu toplumların daha bilinçli bireylerden oluştuğunu kabul eden bu anlayışa göre, demokratik ve çağdaş bir Türkiye yaratmak uğruna yapılan inkılapların yerleşmesi için, bu değerlere aykırı hareket etmek ve “cahil halk yığınları” karşısında basın özgürlüğünün önüne geçmek gerekmektedir. Denizli milletvekili Mazhar Müfit Bey’in şu sözleri, bu gerekliliğin neden kaynaklandığını göstermektedir: “Efendiler, bugün İsviçre’de matbuat serbesttir. Fakat efendiler, orada böyle bir şey neşrolunursa okuyucular onları ellerine aldıkları zaman gülerler atarlar. Bizde ise hakikat zannolunur. İsviçre’de her okuyucu okuduğunu bilir. Her yazıcı da yazacağını düşünerek yazar. Efendiler, orada da pek

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 12.

çok ağır cezalar vardır...”.⁹¹ Bu ifadeler, ‘muasır medeniyet seviyesi’ndeki uygulamalara dayanarak halkın eğitim/kültür seviyesinin düşüklüğü gerekçesiyle kısıtlayıcı bir düzenleme talebinin meşruluk gerekçesi haline getirilmektedir.

Muhalif basının, 1929 Ekonomik Buhranı’nın etkilerinin yaşandığı dönemde hükümetin iktisat politikalarına yönelik eleştirilerine değinen Manisa milletvekili Turgut Bey ise “Avrupa, Amerika ve cihan milletleri bu sıkıntılı vaziyetlerini tetkik ederken, sebeplerini araştırırken hiçbir vakitte milletlerine yeis (karamsarlık) ve nevmidi (ümitsizlik) verecek neşriyat yapmıyorlar”⁹² sözleriyle hükümete yönelik eleştirel yayınların halk açısından “zararlı/tehlikeli” olduğunu iddia etmiştir. Diğer ülkelerdeki yayın politikalarını Türkiye’deki muhalif basına örnek gösteren Turgut Bey, hükümetin eleştirilmesi değil, desteklenmesi gerektiğini belirterek yaşanan olumsuzluklardan hükümetin sorumlu tutulmaması gerektiğini savunmuştur:

Fransızlar buhran geçiriyor, fakat hiçbir Fransız gazetesinde hiçbir hükümet reculüne (adamına) iflas eden filan tüccarın katilidir denmemiştir. Amerika, Almanya buhran geçiriyor. Almanya’da senelerden beri milyonlarla çalışan mühim ve kuvvetli ve son derece nafî (faydalı) firmaların ihtiyar, aksakallı müdürleri buhrandan kendilerini Rayn Nehri’ne atmak suretiyle intihar etmişlerdir. Fakat hiçbir Alman gazetesi bunların katili filan başvekildir dememiştir.⁹³

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 8.

⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 29.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 29.

Müzakerelerde ‘hürriyet’ ve ‘basın özgürlüğü’ gibi kavramlara yönelik nitelermelerin olumsuz ve kısıtlayıcı bir tonda olduğu görölmektedir. Örneğin Fazıl Ahmet Bey, “hürriyeti başıboş bir behimiyet (hayvanlık) manasında anlamak cahilce, gafilce bir şey olur”⁹⁴ derken, hürriyetin sınırı konusunda Edirne milletvekili Şeref Bey “devletin kudretini, devletin otoritesini, rejimin yaşamasını, inkılâbın yürümesini yıkacak, ona mani olacak, engel olacak hürriyet” şeklinde bir nitelme yaparak böylesi bir anlayışın “bir yılanın kafasını ezer gibi çiğnenip geçilmesi” gerektiğini ifade etmiştir. Şeref Bey konuşmasında; “matbuat hürriyeti, matbuat hürriyeti, evet! hürriyeti kuranlardan birinin dediğı gibi; ey hürriyet senin için irtikap edilen (işlenen) cinayetlere bak da hicap et!”⁹⁵ diyerek basın özgürlüğünü savunmanın zorluğunu ima etmiştir. Konya milletvekili Refik Bey de neredeyse aynı ifadeleri tekrarlayarak; “zavallı hürriyet! Senin namına ne cinayetler işlendi ve halen de işleniyor”⁹⁶ demek suretiyle basın özgürlüğünü sınırlandırma gerekçesini onu ‘yanlış kullananlara’ bağlamıştır.

1931 Matbuat Kanunu’nun müzakereleri sırasında kullanılan tüm bu tabirler, tanımlar, metaforlar ve karşılaştırmalar, söz konusu dönemdeki siyasal retoriğin bir parçasını oluşturmaktadırlar. Bu retorik, Cumhuriyet dönemine özgü ya da o dönemde ortaya çıkmış ve dönemle sınırlı bir retorik olmayıp, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren gelişmeye başlayan Osmanlı matbuatı karşısında sergilenen tutumun bir devamı niteliğindedir. Matbuat aracılığıyla sergilenen muhalefeti susturmak için uygulanan baskıların ve geliştirilen sansür politikalarının bir benzeri

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 39.

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 21-22.

⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 23.

de Cumhuriyet döneminde uygulamaya sokulmuştur. Geçmişte imparatorluğu koruma yönünde yaşanan kaygılar, bu sefer de Cumhuriyeti koruma kaygısıyla yaşanmış, basına uygulanan sansürün niteliği, yönü ve amacı değişse de, şiddeti, kapsamı ve derecesi değişmemiştir.

B. Muhalif Basına Karşı Tahammülsüzlüğün Gerekçelenirilmesi

Matbuat Kanunu'na dair meclis oturumunda, savaş sonrası yeni bir rejim tesis etmekte olan tek parti iktidarının muhalif düşünce ve hareketlere karşı 'aşırı hassasiyeti' en belirleyici faktör olmuştur. Bu bağlamda, müzakerede basın özgürlüğü konusu birçok milletvekili tarafından dile getirilmiş olmakla birlikte, genel olarak olumsuzlayıcı bir tarzda ele alınmıştır. Basın özgürlüğüne ve muhalif neşriyata karşı tahammülsüzlüğe varan bu olumsuz yaklaşım genel olarak 'vatan hainliği' kapsamında çerçeveslendirilmiştir.

Müzakerelerde yoğun bir biçimde işlenen 'vatana ihanet' konusu, rejim ve inkılâp düşmanlığı temelinde ele alınmış ve muhalif basına ve kişilere karşı tahammülsüzlük dolaysız bir biçimde ortaya konmuştur. Konuşmalarda savaş koşullarının ve yeni rejimin ilk yıllarının da etkisi ile tartışmalar büyük ölçüde vatan/inkılâp müdafaası ile vatan hainliği ekseninde sürdürülmüştür. Özellikle muhalif gazeteciler gündeme geldiğinde sıklıkla dile getirilen vatana ihanet iddiası bu kişilere karşı tahammülsüzlüğün temel gerekçesi olarak sunulmuştur. Antalya

milletvekili Rasih Bey'in konuşmasında bu durumu açık bir biçimde görmek mümkündür:

Nasıl olur da birkaç defa İstiklal Mahkemesi'nde vatana hıyanet ve vatana bilmem ne maddelerinden dolayı muhakeme edilmiş bir adam gazete çıkarır? ... Bu adamlar doğrudan doğruya milletin ve memleketin aleyhine cephe almıştır... Bunlar bu memlekete bu millete hitap edecek vaziyette bulunmamalıdır, hakları yoktur, çünkü millete hıyanet etmiş adamlardır.⁹⁷

Muhalif basına karşı tahammülsüzlüğün gerekçelendirilmesinde kişisel düzeyde eleştirilere de yer verilmiş, örneğin Sertel'ler, Arif Oruç, Sırrı, Ahmet Kadri, Zeynel Besim gibi gazetecilerin kişilikleri, mazileri, mahkûmiyetleri kanıt gösterilerek “vatan hainlikleri” ispatlanmaya çalışılmıştır.

Muhaliflere karşı eleştiriler, kişisel düzeyde ‘kötü şöhret sahibi olma’ nitelemesiyle ortaya konulmuş ve bunlara karşı açıkça şiddet gösterilerek mücadele edilmesi savunulmuştur. Bu anlamda Konya milletvekili Refik Bey, “Matbuat hürriyeti demokrasi icabı diye memleketin âli menafini yıkmaya çalışan bugünkü efendiler aynı nakaratı bin bir çeşitle ve bin bir kisve ile yıldızlayarak saf ve temiz fikirleri zehirlemek için savaşmışlardı”⁹⁸ demekte, önceki dönemlerde katledilen Hasan Fehmi, Ahmet Samim gibi gazetecilerden bahsederek adeta tehditvari bir biçimde mevcut muhalif gazetecilerle paralellik kurmaktadır:

⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 32.

⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 22-23.

Türk milleti solmayan ruhundaki hayatiyyetini, bu müthiş tehlikeye karşı da izhar ederek düşmana da ve bu vatansızlara da layık oldukları cezayı verdi. Her birisi birer suretle ve layık olduğu akıbet ile millet arasından yok oldular... (Muhafif gazetecileri kastederek) Bunlar da aynı maksatla, aynı ruhla mütemadiyen saldırıyorlar. Saldırdıkça bunların da akıbetleri elbet öbür arkadaşları gibi olacaktır... Bu yıkıcılara hadlerini bildirecek zaman gelmiştir. ('Geçmiştir bile' sesleri) Hükümet'in, Meclis'in ve nihayet bütün milletin hep beraber bunlara layık oldukları cevabı hatta cezayı vermesi zamanıdır.⁹⁹

Bu ve benzeri konuşmalar, çıkarılacak olan Matbuat Kanunu'nun basın yaşamını düzenlemekten çok muhaliflere ve aynı zamanda basın özgürlüğüne de son derece keskin sınırlamalar getirilmesi arzusunun yansıtmaktadır. Bu arzunun yansıtılma biçimindeki aşırılık, söz konusu dönemdeki baskının niteliği ve niceliği hakkında fikir vermektedir. Muhafif basın üzerindeki baskı, yalnızca ifade ve düşünce özgürlüğünü engellemeye yönelik bir baskı değil, aynı zamanda gazetecilerin bizatihi can güvenliklerini de tehdit eden bir nitelik arz etmektedir. Bu durum, 1931 Matbuat Kanunu'nun tehdit ve şiddet ekseninde şekilleneceğinin de bir işareti olmuştur.

Müzakerelerin geneline bakıldığında; 'biz/onlar', 'rejim-inkılâp müdafileri/hainler', 'İstanbul basını/Anadolu basını' türünde temel karşıtlıklar kurulduğu ve iddiaların bu konumlanmalar ekseninde şekillendirildiği görülmektedir. Örneğin Aksaray milletvekili Ahmet Süreyya'nın konuşmasında, diğer konuşmacılarda da görülebileceği gibi, çok keskin bir 'biz ve onlar' karşıtlığı kurulmaktadır. Buna örnek olarak, "onların bütün savlet (hücum) ve

⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 23.

muhacemelerinin (saldırılarının) bizim ruhumuz ve akidelerimiz (inançlarımız) üzerinde hiçbir tesiri olmadı”¹⁰⁰ cümlesi gösterilebilir. “Biz” denilerek “milli hâkimiyeti kabul ve ilan ettik... Cumhuriyeti tesis ve ilan ettik... Büyük mühim ve muazzam bir inkılâp yaptık...”¹⁰¹ gibi cümlelerde de görüldüğü üzere, Cumhuriyetin kurucu kadrosu ya da yeni rejimi koruma misyonunu üstlenenler kast edilmektedir. “Onlar” sözüyle kastedilense, “sefil insanlardan, bedbaht ve bedhah (düşman) bir zümre... harp cephelelerinden daha hassas ve daha nazik olan matbuat cephesinde... karşımıza çıkıyor”¹⁰² cümlesinde görüldüğü üzere açık bir biçimde muhalif basındır.

Buradaki ‘biz’ ve ‘onlar’ karşıtlığı, Cumhuriyeti kuran kadroların ‘öteki’ne yönelik bakış açısını da ortaya koymaktadır. Söz konusu bakış açısı, ‘biz’ olarak nitelendirdiği kendi varoluşunu, vatanseverlik, çağdaşlık, ilericilik vb. her türlü erdeme atıfla yüceltmekte iken; ‘onlar’ diye kategorize ettiği insanları tüm olumsuzlukların kaynağı şeklinde göstermektedir. Bu biçimde oluşmuş bir kategorik yaklaşımın, özneler arası bir ilişkisellikten çok, özne-nesne arası bir ilişkisellik yaratması daha olasıdır. Nitekim Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktidar-basın ilişkileri de kurumlar ya da özneler arası bir ilişki olarak değil, özne-nesne arası bir ilişki olarak gelişmiştir. Aksi söz konusu olsaydı, eleştirel ve özgür bir basınla, buna saygı duyan ve hatta bu eleştirinin yasal zeminini hazırlayan/koruyan bir iktidar söz konusu olurdu. Oysa tek parti dönemindeki iktidar-basın ilişkileri, bir anlamda ‘öğretmen-öğrenci’ ya da ‘ebeveyn-çocuk’ ilişkilerindeki hiyerarşiye tabii olmuştur. Zaten böyle bir hiyerarşinin olduğu ve dahası basın mensuplarının can güvenliğinin

¹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 4.

¹⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 4.

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 4.

bile olmadığı yerde, basın özgürlüğünün olmaması çok doğaldır. İzin verildiği ölçüde kullanılabilen basın özgürlüğü de, ‘onlar’ yaftası ile ötekileştirilen ‘asi çocuklar’ için değil, ‘biz’ nitelendirmesinin içine alınarak yüceltilen ‘uyal çocuklar’ için söz konusu olmuştur.

Gerçekten de, müzakereler sırasında yapılan konuşmalarda muhalif basını hedef alan ‘ötekileştirmeler’e sıklıkla rastlanmaktadır. Bu durumu, Urfa milletvekili Ali Saip’in konuşmasında geçen, “efendiler, kimlerle mücadele ettiğimiz meydandadır. Hainlerle, dolandırıcılarla, alçaklarla mücadele ediyoruz”¹⁰³ ifadelerinde görmek mümkündür. Konuşmasının devamında da “bunlara mademki hain-i vatan denmektedir, binaenaleyh bunlara yapılacak şey vatan dışına atmaktır. En son heyet-i celilenizden bunu isterim”¹⁰⁴ diyerek ötekileştirdiği kesim için müeyyideler de talep etmektedir. Konuşmacıların rejim ve inkılâp taraftarlığını en temel tanımlayıcı unsur olarak görmeleri, buna muhalif olmakla itham ettikleri bütün kişi/kurum/oluşumları ötekileştirmeleri sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu anlayışı Edirne milletvekili Şeref Bey’in, “bizim vazifemiz efendiler, genç nesle tertemiz bir Mustafa Kemal inkılâbı teslim etmek ve tertemiz bir Türk vatani vermektir. Onu kirleten varlıklar bu memleket içinde bir takım tufeyliyattır (parazittir).”¹⁰⁵ cümlelerinde de görmek mümkündür.

Tüm bu ifadeler, ‘onlar’ nitelendirmesine maruz kalan muhalif gazetecilerin, uğradıkları dışlanma ve hakaret düzeyini göstermesi açısından ilgi

¹⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 20.

¹⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 20.

¹⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 22.

çekicidir. Bu kişiler, muhalefet etmenin yarattığı ya da yaratacağı sıradan tepkilere maruz kalmaktan çok, ilkel toplumlarda görülen kan davalarına özgü bir düşmanlığın nesnesi haline getirilmişlerdir. Bir kez düşmanlık kategorisi içinde tanımlandıktan sonra da, yok edilmeye müstahak olarak görülmüş ve kendileri için söylenebilecek her türlü kötü sözü veya alınabilecek en ağır kararları hak ettikleri yönünde bir kamuoyu oluşturulmuştur.

Bu konuşmalarda muhalif basın, özellikle *Yarın Gazetesi*'nden Arif Oruç, *Son Posta Gazetesi*'nden Zekeriya Sertel ve Sabiha Sertel, Ahmet Kadri, Sırrı, Ali Kemal... isimleri de zikredilerek ötekileştirmenin, eleştirilerin ve sert ithamların hedefi haline getirilmiştir. Muhaliflere yönelik bu ötekileştirmeyi pekiştirmek üzere onların kökenleri, mazileri, kimlikleri gibi konular da gündeme getirilmiştir. Buna örnek olarak Urfa milletvekili Ali Saip, Sertel'lerin yurt dışında buldukları dönemde misyonerlerce yetiştirilip hain emellerle yurda gönderildiklerini iddia etmiş ve milletvekillerine "Efendiler, size soruyorum. Bu Zekeriya'nın bir zaharya (Rum kökenli) olmadığı ne malum..."¹⁰⁶ diye seslenmiştir. Bu cümle sonrasında Van milletvekili Hakkı Bey, konuşmacının sözünü keserek "iftira etme, dönmedir" diyerek söz konusu imayı pekiştirmiştir.

Görülebileceği gibi, muhalif basına hakaret etmenin herhangi bir yasal sınırı ya da ahlaki ölçüsü bulunmamaktadır. Gazetecilerin siyasal ve ideolojik aidiyetleri kadar, etnik ve dini aidiyetleri de, onların taşıdığı kötülüklerin bir parçası olarak sunulabilmektedir. İçinde bulunulan siyasal ve toplumsal gerçekliğe yönelik olarak

¹⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 18.

sergilenen muhalefet, her türlü aşağılanmanın gerekçesi haline dönüştürülebilmekte ve bu uğurda zaman zaman ırkçı söylemler de kullanılabilir. Bu ırkçı söylem, yalnızca basın özgürlüğünün bulunmadığına değil, aynı zamanda Cumhuriyetin eşit yurttaşlık idealinin de henüz bir söylemden ibaret olduğuna işaret etmektedir. Siyasal ve toplumsal gerekçelere istinaden yürütülen ve dönemine göre oldukça çağdaş sayılabilecek bir muhalefeti, içeriğinden çok, bu içeriği dile getiren kişi ya da kişilerin temsil ettikleri bireysel aidiyetler üzerinden değerlendirmek ve bunu meclis kürsüsünde açıkça ifade edebilmek bile tek başına bu yorumu haklılaştırmaya yetmektedir.

Yine muhalif basında eleştirilere uğrayan hükümetin ve Cumhuriyet Halk Fırkası'nın alternatifsiz olduğu ve bu anlamda muhaliflerin eleştiri yapmaya haklarının/liyakatlerinin bulunmadığı iddiası da söz konusu tahammülsüzlüğün bir gerekçesi olarak sunulmaktadır. Bu anlamda, Manisa milletvekili Turgut Bey, “bugün muhalif matbuat denen matbuat bu fırkayı yıkmaya çalışıyor. Yerine hangi fırkayı ikame edecektir?... Rejime ve devleti idare eden teşkilâta karşı hücum etmek, onu çürütmek yapılacak hataların en dehşetlisidir”¹⁰⁷ sözleriyle tek parti yönetiminde basın özgürlüğünün kısıtlı olması gerektiği iddiasını gerekçelendirmeye çalışmıştır. Çanakkale milletvekili Ziya Gevher ise aşağıdaki sözleriyle kötülüğün/zararın/tehlikenin kaynağı olarak addedilen muhalif basının ve de eleştirilerinin değersizleştirilmesi/gereksiz gösterilmesi çabası içine girmiştir:

¹⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 29-30.

Gerek matbuatta gerek siyasette muhalefet; bir esasın, bir umdenin, bir fikrin, bir eserin bize karşı ortaya konmasıdır. Bize muhalif olan insanların eserleri, fikirleri, sözleri, umdeleri nedir ki biz onları kendimizin karşısında bir muhalefet müessesesi olarak kabul edebilelim. Değil fikirleri, esasları; şuurları, vicdanları, ahlâki seviyeleri bile olmayan hezeyanlar mı muhalefet ve bunların neşri mi matbuat muhalefetine eseri addolunacak? Bu sadece hürriyeti matbuattan istifade edilerek zehir saçmaktan başka bir şey mi olur?¹⁰⁸

Muhalif basının muhtelif konulardaki ‘kışkırtıcı’ yayınları/yaklaşımları da kısıtlamayı gerekçelendirmenin bir yolu olarak sunulmaktadır. Bu yöndeki eleştirilere örnek olarak Mersin milletvekili Hamdi Bey’in, sansasyonel haberler yaparak halkın dikkatini çekip “sürüm artırma” gayesi yönündeki iddiası gösterilebilir. Hamdi Bey, muhalif basının “... yapılan şeyi fena göstermek suretiyle Hükümet’in otoritesini kırmak ve diğer taraftan tahrikat (kışkırtıcılık) yaparak nerede isyan havası esecek diye beklemek ve bu keşmekeş içerisinde bir şey kapabilmek...” amacıyla olduğunu, “muhalefet’ten anladıklarının da bu olduğunu” ifade etmiştir.¹⁰⁹ Manisa milletvekili Turgut Bey ise basında ekonomik duruma yöneltilen eleştiriler karşısında, mevcut ekonomik seviyenin Osmanlı dönemiyle karşılaştırıldığında daha iyi bir noktada olduğunu savunmuştur. İthalat-ihracat rakamları, işsizlik oranları ve benzeri ekonomik göstergelerle ilgili teknik bir açıklama yapan Turgut Bey, söz konusu eleştirilerin yegâne amacının hükümeti yıpratmak olduğunu belirterek bu aşamada basının, eleştirmek yerine “genç neslin üzerinde ümit telkin etmek, manevi kuvvetlerini takviye etmek” yolunda çalışmasının elzem olduğunu iddia etmiştir.¹¹⁰ Burada dikkati çekici olan unsur,

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 9.

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 31.

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 28-29.

müzakereler sırasında iktidar mensubu bir konuşmacının, belki de ilk kez olarak, basında dile getirilen iddialar karşısında doğrudan doğruya suçlama yöneltmek yerine, kendisince rasyonel sayılabilecek açıklamalarda bulunmuş olmasıdır. Gerçi bu kişi, daha önce de örnekleri verildiği üzere, konuşmasının diğer bölümlerinde, suçlayıcı ve itham edici ifadeler kullanmış, basın özgürlüğünü askıya alacak tedbirlerin gerekliliğini ifade etmiştir. Ancak yine de, aynı kişinin ekonomik durumla ilgili olarak basında çıkan haberlere ilişkin dile getirdiği bu görüşler, basın-iktidar ilişkilerinin hangi üslupla ve nasıl sürdürülmesi gerektiğini göstermesi açısından önemlidir. Fakat bu üslup, müzakerelerin çok az bir kısmına yansımış, basındaki en basit ve sıradan eleştiriler bile, ağır ithamlarla karşılanmıştır.

Örneğin basında bayındırlık ve sağlık konularında yapılan eleştirilere değinen Urfa milletvekili Ali Saip Bey, özellikle Zekeriya Sertel'in gazetesi *Son Posta*'da çıkan bu yöndeki yayınların hiç de masum olmadığını belirterek şunları ifade etmiştir:

Efendiler, dünyanın neresinde görülmuş yıkık evleri hükümet tamamen hepsini yaptırın da sahiplerine iade etsin. Sonra hastalıklar, dünyanın her tarafında hastalık vardır. Onunla mücadele için çok tahsisat (ödenek) koymuşuzdur. Bütün varlığımızla bunun önüne geçmeye çalışıyoruz. Maksat bu değildir efendiler. Sinsi sinsi memleket içerisine fesat sokmak, fenalık sokmak hıyanet istiyor. Misyonerler onu çok güzel yetiştirmiş, memleketimizi yıkmaya çalışıyor.¹¹¹

¹¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 18.

Bayındırlık ve sağlık alanına ilişkin olarak yöneltilen sıradan eleştiriler, misyonerlere hizmet eden ajan-provokatör veya fesat çıkaran vatan haini olarak sulanmaya yetmiştir. Sıradan eleştiriler karşısında maruz kalınan bu suçlamaların dozajının, eleştirinin niteliği değiştikçe arttığı da, önceki konuşmalardan bilinmektedir.

1931 Matbuat Kanunu'nun meclisteki görüşmeleri sırasında yapılan konuşmalarda, basın özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik gerekçelerden birini de, "halkın mevcut eğitim-kültür seviyesinin yetersizliği" ve bu yetersizlik nedeniyle "kullanılmaya/kandırılmaya" son derece açık olduğu iddiası oluşturmuştur. Örneğin Manisa milletvekili Turgut Bey, "muhakemesi noksan ve kıt olan vatandaşlar"ın kolaylıkla manipüle edilebileceğini şu sözlerle savunmuştur:

Para kazanmak yahut şahsi bir infiali tatmin etmek yahut cehlinden, zavallılığından bilistifade memleketi yıkmak için bazı düşman unsurların iktisadiyatımız hakkında yaptığı menfi propagandalara alet olmak suretiyle bu vatandaşlara bedbini (karamsarlığı) telkin etmek, vaziyetimizi elim göstermek şeklini kabul etmek matbuat serbestisi midir, matbuat hürriyeti midir?¹¹²

Benzer şekilde Ordu milletvekili Ahmet İhsan da "mademki halk gazetelerin yazdığı her şeye inanıyor, bizim için de milletin saadet ve selameti namına bu gibi

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 29-30.

neşriyatın önüne geçmek zarureti hâsıl oluyor”¹¹³ diyerek aynı argümanla kısıtlamayı gerekçelendirmeye çalışmıştır.

Muhalif basının iktidara yönelttiği eleştirilerin aşırı hassasiyet ve tepkisellikle karşılanması da tahammülsüzlüğü açık bir biçimde göstermektedir. Bu anlamda Konya milletvekili Refik Bey, “bu hayâsızca, bu nankörce hücumlar mesela Rusya’da, İtalya’da hatta İngiltere’de ve Fransa’da herhangi bir millet hadimine karşı böyle yapılırsa, o gibilere orada hakkı hayat mı verirler? Yoksa vatanın en bedbaht adamalarına layık sefillerin uğradığı akıbete mi uğratırlar?”¹¹⁴ sözleriyle “hayasız” ve “nankör” olarak nitelendirdiği muhalif basına karşı alınacak sert tedbirler arasına ölüm tehdidini de ekleyerek, gelişmiş ülkelerin isimlerini anmak suretiyle de argümanını desteklemeye çalışmıştır.

Konuşmalarda sıklıkla muhalif basının faaliyetleri gerekçe gösterilerek talep edilen kısıtlayıcı düzenlemeler, otoritelere atıf, aşağılama/değersizleştirme yanısıra geçmişte yaşanan olumsuz deneyimleri hatırlatma gibi yollarla da gerekçelendirilmeye çalışılmıştır. Örneğin geçmiş dönemlerde yaşanan Şeyh Sait, Menemen olayı gibi rejim karşıtı hadiseler konuşmalarda değinilerek basının bu olaylardaki rolü vurgulanıp mevcut muhalif basınla benzerlikler/paralellikler kurulmuştur. Örnek olarak Denizli milletvekili Mazhar Müfit’in mevcut muhalif basının ‘zararlı’ yayınlarını anlatırken; “Efendiler, bunun misali de var: Şeyh Sait İsyanı, Menemen’deki Kubilay meselesi nedir? İşte bunlar bu gibi yılanların saçtığı

¹¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 12.

¹¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 23.

zehirlerin neticesidir”¹¹⁵ sözleri gösterilebilir. Aynı durumla ilgili olarak Ordu milletvekili Ahmet İhsan da, “31 Mart hadisesi bunun güzel bir numunesidir.” demektedir, geçmiş dönemlerle kurduğu bu benzetme sırasında sözleri milletvekilleri tarafından “aynen bu günkü gibi!”¹¹⁶ sesleriyle tasdik edilmektedir.

Muhالیf basına karşı tahammülsüzlük dil kullanımını da belirleyen bir etken olup anlatımı güçlendirmek üzere kullanılan metaforlar da oldukça çarpıcıdır. Örneğin Çanakkale milletvekili Ziya Gevher basın faaliyetlerinde gördüğü olumsuzluklardan bahsederken; “bulaştırıcı bir mahiyet arz eden bir hastalığın memlekette kaldığını” dile getirmiştir. Burada kullanılan hastalık metaforu, “bizim istediğimiz hürriyeti matbuat formülü üzerindeki zehir saçan ve gittikçe yayılan haşereye bir antiseptik bulmaktır. O haşereyi itlâf için bir formül istiyoruz”¹¹⁷ ifadesiyle güçlendirilmeye çalışılmıştır. Aynı durumu betimlemek üzere, Başvekil İsmet Paşa’da “vatandaşlar arasında mütemadiyen zehirli hava ciğerleri zehirlenmektedir”¹¹⁸ diyerek muhalefetten duyduğu rahatsızlığı ortaya koymuştur.

Hazırlanacak kanunda yer alması istenen sert tedbirlerin gerekçesi olarak gösterilen muhalif basından söz edilirken tercih edilen ifadeler son derece olumsuz içeriğe sahiptir. Örneğin Mersin milletvekili Hamdi Bey, eleştirdiği gazetecilerle ilgili olarak “yılan gibi zehir kusarlar”¹¹⁹ biçiminde bir özdeşleştirmede bulunmuştur.

Yine basın hayatındaki istenmeyen kişilerle ilgili olarak Edirne milletvekili Şeref

¹¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 8.

¹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 12.

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 9.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 36.

¹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 30.

Bey de, “onları bir arpa tarlasına musallat olan bir delice gibi koparıp atıverelim”¹²⁰ şeklinde bir benzetme kullanmıştır. Muhaliflerin yazılarıyla “irfan kasaplığı, fazilet karmanyolacılığı (vurgunculuğu)” yaptıklarını ifade eden Elaziz milletvekili Fazıl Ahmet Bey, bunlara meydan vermenin “hastanın sargısını çıkarıp da cellât kemendi yapmaya” benzediğini belirtmiştir.¹²¹ Benzer şekilde Konya milletvekili Refik Bey de, muhalifleri “vatan harabelerinde öten baykuşlar”¹²² benzetmiştir.

Müzakeredeki dil kullanımında yaygın olarak tercih edilen ‘nitelemeler’ de konuşmacıların konuyu nasıl algıladığını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Konuşmalarda basını tanımlamak üzere kullanılan ifadeler; “mürebbi”, “mektep”¹²³ (Mazhar Müfit), (düşmana karşı kullanılacak) “silah”, (aksi takdirde) “şekavet (eşkîyalık) aleti”¹²⁴ (Ahmet İhsan), “iki tarafı keskin bir kılıç”¹²⁵ (Yunus Nadi) ve “asrın en son silahı olan gazete partisi, propaganda silahı olan gazetecilik desisesi (entrikası)”¹²⁶ (Ali Saip) gibi örneklerde görüldüğü üzere çoğunlukla kuşku ve güvensizliği ima edicidir.

Konuşmalarda muhaliflere yönelik kullanılan tanımlamalardan bazıları şunlardır: “Matbuat şakileri (eşkîyaları)”¹²⁷ (Ahmet İhsan-Ordu), “mücrimler”¹²⁸ (Ziya Gevher-Çanakkale), “hapishane kaçkınları”, “milletin şerefini satanlar,

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 22.

¹²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 39.

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 23.

¹²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 8.

¹²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 11.

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 13.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 18.

¹²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 12.

¹²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 8.

mel'unlar" ¹²⁹ (Hamdi Bey-Mersin), "serseriler" ¹³⁰ (Ali Saip-Urfa), 'idraksiz, faziletsiz, bedbaht, iftiracı, hayâsız, tezvirci (yalancı, kovucu), bozguncu, yaygaracı, tahrifçi, tezlilci (küstah), tahkirci, bozguncu, fesatçı, küstah"¹³¹ (Ahmet Süreyya-Aksaray), "alçak, kabadayı, hain, dolandırıcı, küfürbaz"¹³² (Mazhar Müfit-Denizli), "maskaralar, bedbahtlar"¹³³ (Şeref Bey-Edirne), "sahte vatanperverler, sahte hürriyet müdafileri, vatansızlar"¹³⁴ (Refik Bey-Konya)... Bu niteleme/sıfat/ithamlardan da anlaşılacağı gibi, muhalif basına karşı güvensizlik had safhadadır. Muhalifleri tanımlamak üzere kullanılan bu ifadeler, konunun; basın, demokrasi, basın özgürlüğü tartışmalarından ziyade vatan hainliği karşısında vatan müdafaası boyutunda algılandığını açık bir şekilde göstermektedir.

C. İnkılâp Basını Gerekirliğinin Gerekçendirilmesi

Yukarıda bahsedilen muhalif basına karşı tahammülsüzlüğün ve cemiyeti bu tür matbuattan koruma iddiasının doğal bir uzantısı olarak inkılâp basını gerekliliği de konuşmacıların üzerinde durdukları bir konudur. Bu durum, İstanbul basını ve Anadolu basını karşıtlığı üzerinden kendini göstermiş ve iddialar bu ekseninde şekillendirilmiştir. Örneğin Edirne milletvekili Şeref Bey'in konuşmasında geçen "mücadeleye başladığımız dakikalarda hepiniz çok iyi hatırlarsınız ki İstanbul matbuatı aynı yola dökülmüşlerdi ve çok iyi tahattur ederim (hatırlarım) ki Necmettin Sadık ve Falih Rıfkı arkadaşlarımıza hücum ediyorlardı"¹³⁵ ifadesi milli

¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 31.

¹³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 16.

¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 4.

¹³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 7-8.

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 22.

¹³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 22.

¹³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 21.

mücadele ve onu destekleyen basın ile İstanbul basını karşıtlığını kurmaktadır. Konuşmanın devamında da Anadolu basınının temsilcileri övgülerle anılırken İstanbul matbuatı ve gazetecileri son derece sert ve ağır ithamlarla eleştirilmektedir. Benzer şekilde Denizli milletvekili Mazhar Müfit de, Anadolu basınına mensup gazetecileri ayrı tutarak İstanbul matbuatını; "...hainane zehirler saçan bu mahut (bilinen) kalemlerin mazisi nedir?"¹³⁶ sözleriyle eleştirmiş, milli mücadeleye destek veren veya karşı çıkanlar yönünde bir karşıtlık temelinde konuşmasını sürdürmüştür. Konuşmalarda rejimin ve inkılâbın desteklenmesi ulusal bir ödev olarak sunulmakta ve basına bu noktada önemli bir misyon yüklenmektedir.

Bu durum, belirleyici olan asıl faktörün, Cumhuriyeti kuran kadroların baştan beri sürdürdükleri mücadeleye karşı takınılan tavır olduğunu göstermektedir. Buna göre, bir tarafta Anadolu basınına mensup olup da rejim taraftarlığı yapan ve inkılâpları destekleyenler ile diğer tarafta rejim ve inkılâplar konusunda eleştirel davranan ve Milli Mücadele dönemindeki tutumları düşmanca addedilen İstanbul basını arasında temel bir karşıtlık kurulmuş, bu durum geliştirilen argümanlarda önemli bir hareket noktası olarak kullanılmıştır. Bu karşıtlık, esasında imparatorluk ile Cumhuriyet arasındaki bir karşıtlığa da denk düşmektedir. İstanbul basını eski payitahtı, İmparatorluğu ve geçmişi temsil ederken; Ankara basını yeni başkenti, Cumhuriyeti ve geleceği temsil etmektedir. Dolayısıyla İstanbul basını, tek parti dönemindeki anlayışla da uyumlu olarak, muhalif olmanın tüm risklerine muhatap olmuştur. Buna karşılık, Ankara basını adı altında yeni ve tek parti yönetiminin tüm uygulamalarıyla barışık bir matbuat da oluşmaya başlamıştır. Çünkü yeni rejim,

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 7.

kendi uygulamalarıyla barışık ve hatta bu uygulamaların toplumsal düzeyde desteklenmesine ve yerleşmesine imkân sağlayan bir basın varlığına ihtiyaç duymuştur.

1931 Matbuat Kanunu'nun müzakereleri sırasında yapılan konuşmaların ayrıntılarına bakıldığında, bu ihtiyacın ne türden gerekçelere istinat ettiğini görmek mümkündür. Belirlenmiş/makbul bir basının gerektiği tezini güçlendirmeye yönelik öne sürülen gerekçelendirmeler, bir anlamda basın özgürlüğünü sınırlama veya muhalif basını susturma gerekçeleri olarak da okunabilir. Bir başka deyişle, basın özgürlüğünün sınırlanmasının ya da daha genel deyimiyile muhalif basının susturulmasının gerekçeleri olarak öne sürülen argümanlar, tersinden bakıldığında, ne türden bir basının varlığına ihtiyaç bulunduğunu da göstermektedir. Muhalif basın hangi gerekçelerle susturulmak isteniyorsa, belirlenmiş/makbul bir basın da aynı gerekçeyle istenmektedir. Örneğin inkılâpların siyasal ve toplumsal yapı içerisinde tam olarak kökleşmesini sağlamak amacıyla susturulan veya susturulmak istenen muhalefetin yerine, yine aynı gerekçeyle yeni bir basın oluşturulmak istenmektedir. Bu yeni basının, söz konusu inkılâpların siyasal ve toplumsal yapı içerisinde tam anlamıyla yerleşmesine hizmet edeceği öngörülmektedir.

Bu bağlamda, müzakereler sırasında kullanılan gerekçelendirmelerin en önemlilerinden biri, mevcut ideolojik ve konjonktürel konumun muhalefete asla mahal vermediği iddiasıdır. Söz konusu iddia Edirne milletvekili Şeref Bey'in, şu sözlerinde açıkça görülmektedir:

Efendiler; bize bir inkılâp matbuatı lazımdır. Çünkü inkılâp henüz vazifesini ikmal etmemiştir... Sağa sapamazsınız. Saptığınız takdirde irtica olur. Sola gidemezsiniz. Çünkü sola giderseniz henüz daha inkılâbın tam, kâmil manasıyla neticesine ermediğinden rejiminiz demode olur... İnkılâplar kendine mahsus kanunlara tabidir. Biz o kanunlar fevkine çıkamayız.¹³⁷

Benzer şekilde basının kısıtlanması gerektiğine yönelik iddialar, inkılâpların sağlamaştırılması ihtiyacının hissedildiği hassas bir dönemde, muhalefetin/eleştirinin zamanı olmadığı gerekçesiyle temellendirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda, Manisa milletvekili Turgut Bey'in, "4-5 sene zarfında bu memlekete Cumhuriyetin getirdiği yeni sistemlerin, yaptığımız teceddütlerin (yeniliklerin) sağlamaştığına, tam bir serbesti içinde bunları münakaşa edebileceğimize kani miyiz? ve bu muhalifler bu kanaati mi taşıyorlar?"¹³⁸ sözleri kısıtlama talebinin gerekçelendirilmesine örnek olarak gösterilebilir.

Konjonktürel yapının bir kısıtlama gerekçesi olarak öne sürülmesinin diğer bir boyutunu da ekonomik buhran döneminde bulunduğu ve böylesi kriz dönemlerinde muhalefetin yıkıcı olacağı iddiası oluşturmaktadır. Bununla ilgili olarak İzmir milletvekili Halil Bey, mevcut durumda her şeyden çok ihtiyaç duyulan şeyin "sükûn" ve "nizam" olduğunu belirterek; "muhalif matbuatın neşriyatı memlekette emniyet krizini çoğaltıyor. Burhanlı zamanda bir millet için en büyük felaket emniyet krizidir... Buhran zamanları çok tehlikelidir. Birbirleriyle kavga etmek ve o

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 21.

¹³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 30.

kavgayı kızgın mücadeleye döndürmek, asla doğru olmayan bir iştir”¹³⁹ diyerek kısıtlama isteğini kriz ve tehdit algısı temelinde gerekçelendirmektedir. Bu yaklaşım, Eskişehir milletvekili Emin Bey’in muhalif yayımlarla ilgili olarak “zaten buhrandan sinirli olan insanlar bittabi daha çok müteessir olurlar”¹⁴⁰ iddiasıyla da desteklenmektedir.

İncelenen konuşmalarda basın özgürlüğünün sınırlandırılması gerektiğine yönelik düşüncelerin, büyük ölçüde “rejimi/inkılâpları koruma” iddiası temelinde gerekçelendirildiği görülmektedir. Bu konuda gösterilen “kıskançlığın” en doğal ve “ulvi” bir hak olduğunu ifade eden Manisa milletvekili Refik Şevket, kendi pozisyonlarının tartışılmazlığını şu sözlerle ortaya koymuştur:

Rejimin etrafında tavaf ediyoruz. Hayatımızı rejimin hayatı için vakfediyoruz. Bunun için çalışıp dururken buna şu veya bu şaibe, lerze (titreme), endişe arız olmasın (bulaşmasın) diye tehalük (panik) gösteriyorsak bundan tabii bundan kutsi bir kıskançlık olabilir mi? ...Muhalefet eden arkadaşlarla bu noktada anlaşamıyorsak bu onların izansızlıklarındandır, kabahat bizde değildir...¹⁴¹

Müzakere edilen konuda göz önünde bulundurulmasını istediği temel konularda olası engeller karşısında “çok sert”, “insafsızca”, “şiddetle” hareket edebileceğini¹⁴² savunan Refik Şevket gibi Konya milletvekili Refik Bey de “hücum inkılâbıdır. Milli vahdeti parçalamak istiyorlar. Milli idareyi yıkmak

¹³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 42.

¹⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 25.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 24.

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 25.

istiyorlar.” yönündeki iddiası üzerinden muhalif basına karşı sert tedbirler alınması gereğini vurgulamıştır.¹⁴³

İdealize elden bir basının gerekliliği ve buna paralel bir biçimde muhalif basının hedef haline getirilmesinin en öncelikli nedeninin rejimi koruma ve inkılâpları yerleştirme kaygısı olduğu görülmektedir. Ancak bu kaygı, basın özgürlüğünün kısıtlanmasından muzdarip olan insanların siyasal ve ideolojik niteliklerindeki çeşitlilik göz önünde bulundurulduğunda, çok da gerçekçi görünmemektedir. Zira basın üzerindeki baskılar, yalnızca eski düzeni savunan ve inkılâplara karşı çıkan yenilik aleyhtarlarına yönelik değil, aynı zamanda çağdaş Batılı değerleri savunan Zekeriya Sertel, Arif Oruç ve Ahmet Emin Yalman gibi farklı düşüncedeki insanları da kapsamıştır. Dönemin uygulamalarına bakıldığında da, yeni rejimin eleştirisi ya da muhalefetin hiçbir biçimine tahammülü olmadığı açık bir şekilde görülebilir.

İşte bu tahammülsüzlük, rejim yanlısı ve inkılâpların savunucusu bir basının varlığını şart koşmuştur. İnkılâp basınının gerekliliği ve yüceltilmesi ise büyük ölçüde muhalif basınla karşıtlığı üzerinden dile getirilmiştir. Örneğin Muğla milletvekili Yunus Nadi'nin kullandığı, “İnkılâbın ve inkılâp fırkasının müdafii bir gazeteci olarak hıyanet matbuatının hezeyanlarıyla mücadeleye girişmiş bulunduğumu muhterem arkadaşlarımla bütün millet biliyor”¹⁴⁴ ifadesi inkılâp taraftarlığına atfedilen önemi açıkça göstermektedir. İnkılâp basınının gerekliliğine

¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 23.

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 15.

yapılan vurgunun bir başka örneğini de Aksaray milletvekili Ahmet Süreyya'nın “Vatancı, inkılâpçı ve cumhuriyetçi olan zümrenin inkılâp ve cumhuriyetperver muharrirlerinin matbuat sahasında beliren azim tehlike karşısında milleti irşat ve ikaz için yazdıkları yazılar, milleti irşat için bedhahlarla (düşmanlarla) yapılan mücadeleler...”¹⁴⁵ türünden ifadelerinde görmek mümkündür. Söz konusu karşıtlık konumu Milli Mücadele'ye katılmak veya karşı çıkmak üzerinde de güçlendirilmiştir. Bunun örneğini Denizli milletvekili Mazhar Müfit'in “mücadele-i milliye zamanında bu adamlar mücadele edenlere karşı celali eşkıyasıdır dediler”¹⁴⁶ cümlesinde görmek mümkündür. Aynı karşıtlık, Manisa milletvekili Refik Şevket'in “bunların sıfat-ı barizeleri milli mücadeleye iştirak etmemekle taayyün eder (belirlenir)”¹⁴⁷ ifadesiyle ortaya konmuştur. Bunların yanısıra Elaziz milletvekili Fazıl Ahmet'in “...yenilik fikri hükümette, hâkim kuvvettedir, hükümette olan firkadadır. Bunun karşısında maalesef hâlâ maziden dem vuran mezbele mevcuttur”¹⁴⁸ ifadesinde de muhaliflerin aşağılanması/önemsizleştirilmesi üzerinden iktidarın pozisyonu güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Meselenin bu şekilde net çizgilerle kategorize edilen bir ‘biz’ ve ‘onlar’ ayrımı içine yerleştirilmesi, ‘onlara’ izafe edilerek dile getirilen her türlü kötülükten uzak bir inkılâp basınının da niçin hayati bir önemi haiz olduğunu ortaya koymaktadır. Buradaki durumu, geçmiş zaman kipinde ifade edilerek her türlü aşağılanmanın nesnesi haline getirilen ‘onlar’a karşı, gelecek zamanın tüm güzelliklerine kucak açmış bir rejimin bugününü kutsayan ‘biz’ anlayışı olarak tarif

¹⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 4.

¹⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 7.

¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 24.

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt: 3, Birleşim: 22, s. 40.

etmek de mümkündür. İyilik ve kötülük modelleri arasındaki ayırım çizgilerinin bu denli net olduğu bir yaklaşımda, basın özgürlüğünün olmayacağı çok açıktır. Böyle bir sistemde, basına düşen rol yalnızca bir propaganda aracı olmaktan ibarettir. Zira muhalefet etme ya da eleştiri yapma hakkı elinden alınan, bu yollara tevessül ettiği takdirdeyse her türlü aşağılanmanın ve dahası tutuklanıp yargılanmanın konusu haline gelebilen bir basın, siyasal iktidarın uygulamalarına hizmet eden bir propaganda aracı olmaya mahkûmdur.

1931 Matbuat Kanunu'yla ilgili meclis müzakereleri, içerik açısından birbirine benzeyen konuşmalardan oluşmuş bir görünümde. Konuya dair farklı görüşlerin, alternatif yaklaşımların görülmediği konuşmalar, tek parti sisteminin gerektirdiği çerçeveye uygun bir bağlamda şekillenmiştir. Bu anlamda, muhalefetin etkinliğinden öte, varlığına bile tahammül gösterilmemiş, basına ancak iktidarın sözcüsü/destekleyicisi olma misyonu yüklenmiştir. Bu durum, dil kullanımında da tehditlere varan bir sertliği getirmiştir. Konuşmacıların neredeyse tamamının basın özgürlüğüne yönelik kısıtlayıcı/sınırlamacı bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Böylelikle meclistekine benzer bir biçimde basında da tek sesliğin yerleştirilmesine çalışılmıştır. Hazırlanan kanunun sadece bir red oyu (Hakkı Tarık) haricinde oybirliğiyle kabul edilmesi de bunun bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

III. 1931 Matbuat Kanunu'nun Kabulünden Sonra Basın Hayatında Gelişmeler

25 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilerek resmileşen Matbuat Kanunu 23 bölümden ve 68'i asil, 2'si geçici olmak üzere toplam 70 maddeden oluşmuştur.

Kanun, gerek basın organlarının/çalışanlarının taşımalarını öngördüğü nitelikler, gerek basın faaliyetleri kapsamında düzenlediği suç ve cezaların ayrıntılı biçimde ifade edilmesi ve benzeri yönlerden oldukça kısıtlayıcı bir içeriğe sahiptir. Kanun'un 9. maddesinde gazete ve mecmua neşri için gerekli koşullar, 12. maddede ise gazete veya dergi sahiplerinde/sorumlularında bulunması gereken özellikler ayrıntılı biçimde sıralanmıştır. Bu koşullar arasında; “vatan, milli mücadele, cumhuriyet ve inkılâp aleyhinde bulunup da herhangi bir mahkeme ve divan tarafından mahkûm olmamak”, “milli mücadelede işgal altında düşman emellerine hizmet edici neşriyat yapmamış olmak” gibi maddeler bulunmaktadır. 29. maddede “fertlerin şahsi veya ailevi hayatı hususiyetlerini ima tarikiyle dahi olsa neşredenler”, hakkında hükümlenilecek cezalar düzenlenmiştir. Ayrıca “Büyük Millet Meclisi azaları, İcra Vekilleri Heyeti ve resmi heyetlerle devlet memurları hakkında suizanna sebep olabilecek, şeref ve haysiyeti ihlal edebilecek yayınlar yasaklanmıştır (mad. 30). Bir kimsenin namusunu ihlal edecek, itibarını kırarak veya şöhret ve servetine zarar verebilecek tarzda neşriyatın yasaklandığı (mad. 32) kanunda milli paranın kıymetini düşürecek ve bu paraya itimadı sarsabilecek tarzda yayınlar da yasak kapsamına alınmıştır (mad. 33). Bütün bunlara ilave olarak “neşri memnu (yasaklanmış)” yayınlar 35. maddede ayrıntılı bir liste halinde sıralanmış, bunun yanısıra, “ahlaki duygulara dokunabilecek” (mad. 37), “intihar vakaları” ile ilgili (mad. 38), “bir kimsenin itibarını kırarak veya şöhret ve servetine zarar verebilecek” (mad. 32) türde yayınlar ayrıca yasak kapsamına alınmıştır. 40. madde ile “Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden neşriyat” yasaklanmış, 41. maddede ise “aile mevcudiyetini ve aile kurmak esasını sarsacak ve kadınlığın ana olma hususundaki fikri temayülünü zayıflatacak mahiyette her türlü neşriyat

yasaktır” hükmü getirilmiştir. Matbuat suçlarının mesullerini belirleyen 27. madde, herhangi bir gazete veya mecmuanın yayınından doğan sorumluluğu, “muharrir”in yanısıra “fiili olarak gazete sahibi ve umumi neşriyatı idare eden zatlara” da yüklemek suretiyle, bir yazıdan ötürü üç kişinin birden ceza alabilmelerini mümkün hale getirmiştir.

Bu ve benzeri hükümlerin yanısıra, kanunun basın özgürlüğünü kısıtlayan en önemli düzenlemelerinden biri de 50. maddedeki “Memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyattan dolayı İcra Vekilleri Heyeti kararıyla gazete veya mecmualar muvakkaten tatil olunabilir... Bu suretle kapatılan bir gazetenin mesulleri tatil müddetince başka bir isim ile gazete çıkaramaz” hükmüdür. Gazetelerin kolaylıkla kapatılabilmesi konusunda hükümete böylesine açık bir yetki verilmesi otoriter bir basın rejiminin yasal ifadesi görünümündedir. 51. madde ile de “Yabancı bir memlekette çıkan bir gazete veya mecmuanın Türkiye’ye sokulması ve dağıtılması İcra Vekilleri Heyeti kararıyla men olunabilir” şeklinde bir düzenleme yapılmış, Bakanlar Kurulu ve İçişleri Bakanlığı böylesi durumlarda “toplatma” konusunda da yetkilendirilmiştir.¹⁴⁹

1931 tarihli Matbuat Kanunu, yukarıda örnekleri verilen belli başlı bölümlerinden de anlaşılacağı üzere büyük ölçüde sansür ve kısıtlamanın hukuki çerçevesi görünümündedir. Sonrasındaki dönemde yapılan değişiklikler ve yeni

¹⁴⁹ 25/07/1931 tarih ve 1881 sayılı ‘Matbuat Kanunu’nun tam metni için bkz: 08/08/1931 tarih ve 1867 sayılı Resmi Gazete, s. 731-736.

düzenlemelerle¹⁵⁰ kısıtlamanın yasal zemini sağlamlaştırılmış ve tek parti döneminin güdümlü basın anlayışı belirginleşmiştir. 1950 Basın Kanunu'na kadar yürürlükte kalan bu yasa her türlü muhalefetin susturulmasına olanak vererek, basın-iktidar ilişkilerinin tek boyutlu/tek yönlü olmasına neden olmuştur.

Yürürlüğe giren Matbuat Kanunu'yla ilgili olarak basının tepkisi daha önce bahsedilmiş olan konularının devamı/pekişmesi şeklinde olmuştur. İktidar yanlısı basın (*Milliyet, Cumhuriyet, Hâkimiyet-i Milliye...*), kanunuu memnuniyetle karşılarken, muhalif basın (*Son Posta, Yarın...*) CHF'nin özgürlükleri yok etmeye dönük uygulamalarının yeni bir örneği olarak değerlendirmiştir. Hükümetin basındaki sözcüsü konumunda olan Falih Rıfkı, *Hâkimiyet-i Milliye*'de “Gazetecilik”

¹⁵⁰ Söz konusu değişikliklere örnek olarak, 1931 Matbuat Kanunu'nda 14/05/1932 tarihinde yapılan bir değişiklikle yabancı bir ülkede çıkan yayınların Türkiye'ye sokulması ve dağıtılmasının Bakanlar Kurulu tarafından yasaklanabileceğine yönelik düzenleme, 09/06/1932 tarihli değişiklikle intihar haberlerinin yayınlanmasının yasaklanması, 23/12/1934 tarihinde yukarıda zikredilen düzenlemeyle “yabancı bir ülkede çıkan yayınlar” ibaresinin “Türkiye’de veya yabancı bir memlekette çıkan...” biçiminde değiştirilmek suretiyle yasak kapsamının genişletilmesi gibi düzenlemeler anılabilir. 1931 Kanunda yapılan diğer önemli değişiklikler içinde 28/06/1938 tarih ve 3518 sayılı kanun da önemli yenilikler getirmiştir. 1938 tarihli değişiklikler Matbuat Kanunu'na çok daha otoriter bir mahiyet kazandırmıştır. Örneğin 9. maddede yapılan düzenleme, gazete ve dergi çıkarabilmek için bir bankadan alınacak 1000-5000 lira arası güvence mektubu ön koşulunu getirmiştir. Ayrıca gazete ve dergi çıkarılabilmesi için bildirim yanısıra hükümetten ‘ruhsatname’ alınması zorunlu hale getirilmiştir. Kanun’un 12. maddesinde yapılan bir değişiklikle de gazete ve dergi çıkarılacaklarda aranacak şartlara “su-i şöhret” sahibi olmama eklenmiş, benzer şekilde 21. madde ile de gazete ve dergilerin çalışanlarından muhbir, muhabir, ressam, fotoğrafçı, musahhih ve diğer personelde aranan nitelikler arasına ‘su-i şöhret’ sahibi olmama şartı eklenmek suretiyle muğlak bir gerekçeyle basında çalışmanın önüne geçilebilmesine zemin hazırlanmıştır. Bu maddeler aynı zamanda hükümete gazetecileri kötü ün sahibi olup olmama yönünden keyfî bir değerlendirmeye tabi tutma yolunu açmıştır. Matbuat Kanunu'nun 27. maddesindeki “...Müstear nam (takma isim) ile veya imzasız ve remizli imza ile intişar eden yazılar memleketin dâhili ve harici emniyetine ve esrar-ı askeriyyeye ait ise muharrirlerin hüviyetlerini Cumhuriyet Müddeiumûmîsi (savcısı) her istediği zaman gazete veya mecmuanın sahiplerinden ve umumi neşriyatı idare edenlerden sorabilir...” hükmü, 1938 yılında yapılan bir değişiklikle bütün yazıları kapsayacak şekilde genişletilmiştir. 1938 yılında yapılan diğer bir değişiklikle de Matbuat Kanunu'nun 38. maddesindeki “İntihar vakalarını mahallin en büyük zabıta memurundan mezuniyet almaksızın neşretmek memnudur...” hükmü, “Memleket dâhili ve haricindeki intihar vakaları ile okullarda ve fakülte ve enstitülerde disiplini bozacak mahiyetteki vakaları, gazetenin intişar ettiği mahallin en büyük mülkiye amirinden mezuniyet almaksızın neşretmek memnudur...” şeklinde kapsamı genişletilerek değiştirilmiştir (Bkz. 15/07/1983 tarih ve 3960 sayılı Resmi Gazete). 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nda yapılan değişikliklerle ilgili daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Koç, 2006: 31-33; Gevgilili, 2005: 217.

başlıklı yazısında kanunun getirdiği bağlayıcı kuralların gazeteleri terbiye ve fikir müesseseleri haline getireceğini iddia ederek, muhaliflerin eleştirdiği kısıtlamaların şerefli bir fikir adamını müsbet Cumhuriyet mücadelesinden men etmeyeceğini iddia etmiştir (28/07/1931: 1). Benzer şekilde Yunus Nadi de *Cumhuriyet Gazetesi*'nde kanunu “Vesika Öyle Değil Böyle Olur” başlıklı yazısıyla değerlendirerek basınla ilgili söz konusu yasal düzenlemenin özgürlüğü yerli yerine oturtacağı iddiasını savunmuştur (27/07/1931: 3). Mehmet Asım da, *Vakit* gazetesinde yeni basın yasasının biraz kaygı uyandırdığını, ancak kötüye kullanmalara karşı bu yasanın basına özgü bir tür Tahrir- i Sükûn Kanunu olarak anlaşılması gerektiğini söylemiştir. Ona göre beş on çocuğu eğitmek isteyen bir öğretmende, çeşitli bilimsel ve ahlaki vasıfları haiz olduğunu gösteren türde belgeye sahip olma koşulu aranırken, benzeri kriterler yüz binlerce insanın ülke işlerine ilişkin düşüncelerini etkileyen/belirleyen gazetelerin başına geçen ‘vatan hainlerini ve düşmanlarını’ engelleyenlerde de aranmalıdır. Bu yasa aracılığıyla, “kanında ihanet mikrobu keşfedilenlerin” dışlanması ve onlara karşı ivedi önlemler alınması mümkün olacaktır (Akt. Mazıcı, 1996: 150).

Dönemin muhalif basınının önde gelenlerinden *Son Posta Gazetesi*'nde Zekeriya Sertel, *Son Posta*'da “Yeni Basın Yasası” başlıklı yazısında kanunu muğlak ve yoruma açık olmakla eleştirmiş, örneğin gazetelerin hükümetçe kapatılabilmelerini sağlayan 50. maddedeki “umumi siyasete dokunacak...” türündeki ifadelerin sınırsız bir müdahaleye imkân verebileceğini, değil eleştirmek, meselelere değinmenin bile suç haline getirildiğini belirtmiştir (29/07/1931: 1). Benzer şekilde *Yarın Gazetesi* başyazarı Arif Oruç da “Yeni Basın Yasası” başlıklı

yazısında söz konusu düzenlemenin basın özgürlüğüne vurulmuş bir darbe olduğunu savunarak kanunun getirdiği sınırlamalar, keyfi biçimde uygulanabilecek cezalar, ağırlaştırılmış ve yaygınlaştırılmış sorumluluklar ve benzeri kısıtlayıcı düzenlemelerle basını adeta hükümetin bir memuru konumuna soktuğunu belirtmiştir (10/07/1931: 1).

Matbuat Kanunu'nun yürürlüğe girmesinin ardından basın üzerinde sıkı bir kontrol ve denetim uygulamasına gidilmiştir. Kanun'un tanıdığı geniş hareket serbestisi içinde Arif Oruç, Zekeriya Sertel gibi birçok gazeteciye yayınlarından dolayı davalar açılmıştır. Kısa bir süre içinde muhalif yayın organlarından *Yarın*, *Yılmaz* gibi gazeteler kapanmış, *Son Posta* gibi kimi gazeteler ise yayın politikalarını hükümeti destekleyici bir çizgiye çekmek durumunda kalmıştır.¹⁵¹ Bu dönemdeki basın davalarının niteliğiyle ilgili olarak; Zekeriya Sertel, kanunun yürürlüğe girmesinin hemen akabinde, üç yıl mahkûmiyete çarptırıldığı davada kararın üç kez değiştirildiğini, bunun da Ankara'dan gelen muhtelif talimatlar nedeniyle olduğunu anlatmaktadır (1968: 200). Sertel maruz kalınan baskıların boyutlarıyla ilgili olarak, *Tan Gazetesi*'nin başyazarlığını yaptığı dönemde, gazetelerde yayınlanan yazılarla ilgili olarak hükümetin işi telefonla talimatlar vermeye kadar vardığından yakınmaktadır. Sertel, yurt dışında bulunduğu bir günde dahi kendisini dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın aradığını ve gazetesinde yayınlanan başyazısından dolayı hesap sorduğunu anlatmaktadır (1968: 214). Bu tür uygulamalarla tek parti

¹⁵¹ *Yarın* gazetesi, yasanın yürürlüğe girmesinden sadece 11 gün sonra 19 Ağustos 1931'de kapatılmıştır. Bunun üzerine, gazetenin başyazarı Arif Oruç da *Mücadele* adlı bir başka gazete çıkarmaya başlamıştır. Ancak bu gazetenin de ilk sayısı toplatılmış ve devamı yasaklanmıştır.

yönetimine muhalefet eden girişimler her düzeyde engellenmeye çalışılmış ve basın özgürlüğü önünde ciddi barikatlar oluşturulmuştur.

Matbuat Kanunu'nun getirdiği sınırlamalar, 1930'lu yıllar boyunca yapılan (yukarıda zikredilen) değişikliklerle de pekiştirilerek Ceza Kanunu'nun ilgili maddeleri (141, 142, 161, 163)¹⁵² ile birlikte basın özgürlüğünü belirgin şekilde sınırlayıcı bir ortam yaratılmıştır. Bu yasal düzenlemelerin yanısıra, II. Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle, 1940'ta sıkıyönetim ilan edilerek hükümete olağanüstü yetkiler tanınmıştır. Bu dönemde hükümetin basın üzerinde çok ciddi kısıtlayıcı uygulamalarda bulunduğu, çıkacak haberlere sürekli müdahale edebildiği ve gerekli gördüğü her durumda gazete kapatma yoluna gittiği görülmüştür (Gevgilili, 2005: 218).

II. Dünya Savaşı yıllarında (1939-1945) Türk basınının konumunu inceleyen Murat Güvenir, "otoriter bir rejimin yürürlükte olduğu" bu dönemin basın-

¹⁵² 12/04/1991'de 'Terörle Mücadele Kanunu'nun kabulüyle yürürlükten kaldırılan bu düzenlemeler "devletin varlığının korunmasına yönelik sınırlamalar" kapsamında değerlendirilmektedir. TCK 141/1; "sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde tahakkümünü tesis etmeye veya sosyal bir sınıfı ortadan kaldırmaya veya memleket içinde müesses iktisadi veya sosyal temel nizamlardan herhangi birini devirmeye matuf cemiyetleri her ne suret ve nam altında olursa olsun kurmaya tevessül edenler..." için ağır hapis ve ölüm cezaları öngörmüştür. 142. maddede ise bunlara ek olarak "...devletin siyasi veya hukuki nizamlarını topyekûn yok etmek için her ne suretle olursa olsun propaganda yapan kimseler..." için ağır hapis cezalarına hükmedilmiştir. 161. madde "harp esnasında ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak veya halkın maneviyatını kıracak veya düşman karşısında memleketin mukavemetini azaltacak şekilde asılsız, mübalağalı veya maksad-ı mahsusa müstenit havadis yayan veya nakleden veya milli menfaatlere zarar verecek herhangi bir faaliyette bulunan kimseler" için ağır hapis cezaları öngörmektedir. 163. maddede ise "devletin iktisadi, siyasi hukuki ve sosyal temel nizamlarının laikliğe aykırı olarak dini esas ve inançlara uydurulması amacıyla din propagandası yapmak" fiilini cezalandırmaktadır. Söz konusu maddelerde zikredilen suçların basın yoluyla işlenmesi durumunda cezaların artırılması da göz önüne alındığında iktidarın, mevcut düzeni her şekilde korumaya ve neredeyse her tür düşünce açıklama fiilini katı bir şekilde engellemeye çalıştığı söylenebilir. Söz konusu hukuki düzenlemelerin ayrıntıları için bkz. İçel, 1978: 448-456; Akgüner vd., 1995: 593-597; Erman ve Özek, 200: 501.

iktidar ilişkilerini, tek parti yönetiminin basını denetleme/yönlendirme/güdümlenme alma biçimleri temelinde irdelemiştir (Güvenir, 1991). Bu dönemde iktidarın basını yönlendirme yollarını; gazeteci mebuslar aracılığıyla resmi görüşün kamuoyuna aktarılması, yayınlanıp yayınlanmayacak konular hakkında basına verilen talimatlar ve nihayetinde yayın organlarının kapatılması şeklinde sıralamak mümkündür.

1931 yılından itibaren partililerin sahip olduğu basın kuruluşlarına rejimin/iktidarın meşruiyetini sağlamaya dönük görevleri resmi bir şekilde de verilmiştir. Bunun göstergesi CHP Nizamnamesi'ne 1939 yılında eklenen bir maddedir:

Sahibi partili olan gazete ve mecmuaların yazıları ile parti âzâlarının neşriyatı parti prensipleri bakımından göz önünde tutulur. Partili gazeteciler, mecmua sahipleri ve muharrirlerle bu yolda görüş birliğine yarayacak temas ve toplantılar yaparlar. Partililer sermayesiyle alâkalı ve idaresinde müessir (etkili) buldukları gazete mecmua ve matbualarda parti program ve nizamnamesine, iç ve dış siyasetin ana hatlarıyla, yüksek devlet menfaatlerine aykırı düşen yazılar neşrettiremezler (Akt. Güvenir, 1991: 65-66).

Yine savaş yıllarında basının hangi doğrultuda yayın yapacağına ilişkin olarak, kimi durumda başbakan'ın imzasıyla kimi durumda da gazete temsilcilerinin Ankara'ya çağırılması suretiyle talimatlar verilmiş, bu durum zaman zaman gazetelere hazır haber/makale gönderilecek seviyeye varmıştır. Talimatlara uyulmaması uyarıya, sonuç vermediği durumlarda ise kapatmaya neden olabilmektedir. Dönemin başbakanlarından Refik Saydam'ın Matbuat Umum Müdürü Selim Sarper'e ve Örfi İdare Komutanlığı'na gönderdiği resmi bir yazı söz konusu

talimatların işleyişini gösteren bir mahiyettedir: “...Evvela dikkat nazarları çekilerek, dinlemedikleri takdirde kapatmak suretiyle cezalandırmak sistemi ilk saftaki tedbirler arasında görülmektedir...” (Akt. Güvenir, 1991).

Savaş yılları boyunca gerek Matbuat Kanunu'nun 50. maddesi, gerekse Örfi İdare Kanunu'nun 3. maddesinde tanınan kapatma yetkisine sıklıkla başvurulmuş, yukarıda zikredilen talimatın da gösterdiği üzere iktidar gerekli gördüğü her durumda bu yetkiyi kullanmıştır.¹⁵³

¹⁵³ Savaş döneminde kapatma uygulamasına maruz kalan gazeteler ve kapatma gerekçelerinden bazıları şu şekildedir:

- 1941 yılı ortasına kadar hükümetin Müttefiklere yakın, Almanya'ya uzak tutumu dışına çıkan yayınlarından dolayı *Cumhuriyet Gazetesi* 10 Ağustos 1940'dan itibaren üç ay süreyle kapatılmıştır. (Ne var ki *Cumhuriyet*'in kapatılmasına gerekçe olan yaklaşımı, kısa bir süre sonra devletin resmi pozisyonu haline gelecektir.)

- 11 Mart 1941'de İngiltere'nin Sofya Büyükelçisi'nin kaldığı Pera Palas'ta gerçekleşen ve Almanya'nın parmağı olduğu anlaşılan patlama hadisesinin 'büyütülmemesi'yle ilgili olarak basına verilen talimata uymayan *Yeni Sabah*, *Vatan*, *Hakikat*, *Hak*, *Vakit*, *Tan*, *Son Posta*, *Tasvir-i Efkâr*, *Akşam* ve *Demokrat Politika* gazeteleri ikişer ve üçer gün arasında değişen sürelerle kapatılmıştır. Konuyla ilgili olarak, "... infilak büyük puntolu harflerle yazılmayacak alelade vekayi sütununda dercedilecektir. Verilen izahat haricinde tafsilat verilmemesi Müddeiumumilik makamınca tasvip edilmemektedir. Hilafına hareket edenler hakkında kanunî takibat yapılacaktır" şeklindeki talimattan *Ulus*, *İkdam* ve *Cumhuriyet* dışındaki gazetelerin çoğu zamanında haberdar olamadıklarından, haberi ilk sayfada manşetten vermeleri neticesinde kapatma cezasına uğramışlardır. Bu durum, 13-14 Haziran 1941 tarihlerinde tüm yurttan ulusal yayın yapan sadece üç gazetenin yayınlanabilmesi gibi bir duruma neden olmuştur.

- Ahmet Emin Yalman'ın, *Vatan Gazetesi*'nde iktidarın kimi uygulamalarını üstü kapalı bir biçimde eleştirip çözüm yolu olarak 'çoğulculuğu' önerdiği "Berraklığa Doğru" yazı dizisinin yayınından ötürü gazete 5 Aralık 1941'den itibaren kırk beş gün süreyle kapatılmıştır.

- Savaş yıllarında Türkiye'nin denge politikası çerçevesinde Almanya ile iyi ilişkiler içinde bulunma amacıyla olduğu bir dönemde 7 Aralık 1942 tarihli *Vatan Gazetesi* Hitler'i alaya alan bir karikatür yayınlaması nedeniyle 8 Aralık 1942'den itibaren altmış gün süre ile kapatılmıştır.

- Savaşı 'demokrasi cephesi'nin kazanacağını anlaşılmaması üzerine, tek parti rejimine yönelik muhalefeti yoğun bir biçimde dile getiren *Tan Gazetesi* 13 Ağustos 1944, *Tasvir-i Efkâr Gazetesi* 3 Eylül 1944, *Vatan Gazetesi* 30 Eylül 1944 tarihlerinde süresiz olarak kapatılmışlardır. Söz konusu gazetelerin tekrar yayın hayatına dönebilmelerine ancak savaşın sonucunun kesinleşmesi ve Türkiye'nin galip devletlerce düzenlenen San Francisco Konferansına çağrılması üzerine izin verilmiştir. Bu durum iktidarın basına karşı tavrında dış konjonktürün de etkisini göstermektedir (Güvenir, 1991: 124-144)

3. BÖLÜM

ÇOK PARTİLİ DÖNEMDE BASIN ÖZGÜRLÜĞÜ TARTIŞMALARI

Çok partili siyasal yaşama geçişle birlikte basın konusundaki temel hukuki düzenleme olan 1950 tarihli Basın Kanunu'nun hazırlanmasına giden süreçte dönemin özgün koşullarının önemli bir etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda 1940'lı yılların ortalarından itibaren gerek aşağıda belirtilecek olan tarihsel bağlam gerekse yeni basın kanunun işareti niteliğinde kabul edilebilecek olan 1946 tarihli değişiklikten başlamak üzere çok partili dönemin basın özgürlüğü söylemi analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bölüm, 2004 tarihli son basın kanununun yürürlüğe girmesine kadar olan süreçte gerçekleştirilen önemli yasal düzenlemeleri ve bu kapsamdaki parlamento müzakerelerini içerek şekilde kurgulanmıştır.

I. 1950 Tarihli Basın Kanunu Etrafındaki Tartışmalar

II. Dünya Savaşı sonrasında Batı demokrasilerinin yeniden inşası süreci gündeme gelmiştir. Bunda, iki savaş arası dönemde etkili olan nazizm ve faşizm tecrübelerinin de etkisi bulunmaktadır. Nitekim “demokrasilerin yeniden inşası, nazi ve faşist geçmişin biçimsiz, boyun eğen siyasal topluluğu, ‘kitleyi’, değerle yüklü, amaçlı, biçimli, ancak ‘şüpheli’ bir politik topluluk olarak yeniden değerlendirme girişimine denk düşmektedir” (Köker, E, 1998: 22). Bu yöndeki girişimler, bir yandan akademik dünyada politik kurumların ve süreçlerin bilimsel/pozitif bir biçimde ele alınması anlamında siyaset biliminin üniversitelerde bağımsız bir disiplin

olarak yerleşmesine olanak sağlarken (Wallerstein, vd., 2003: 47-48), diğer yandan 1950'lerden itibaren hızla yaygınlaşmaya başlayan ve gelecek için plan ve programlar üreten bir uzmanlık alanı olarak bilimsel politika kavrayışının yaygınlaşmasına izin vermiştir (Köker, E., 1998: 22).

Bu dönemde gerek nazizm ve faşizmin yıkıcı etkileri gerekse yurttaşların politik kurum ve süreçlerle mesafelenme sorunları demokrasinin çoğulculuk ekseninde yeniden yapılandırılması sürecini hızlandırmıştır. Çoğulcu/katılımcı ve yaygın demokrasi talebinin gelişme/kalkınma arzusuyla da bütünleşmesi 'sosyal refah devleti'¹⁵⁴ olarak nitelendirilen yapılanmanın savaş sonrası dönemde Batı demokrasilerince benimsenmesi sonucunu doğurmuştur. Refah devletinin geniş toplumsal kesimlere yönelik sosyo-ekonomik desteğine paralel şekilde her bir toplumsal grubun özgürce siyasal alana girebilmesi ve çıkarlarını sağlamayı hedefleyen siyasal partilerin iktidar mücadelesi verebilmesi anlayışı, çoğulcu-demokratik yaklaşımların güçlenmesini sağlamıştır. Bu bağlamda şekillenen ve hızla yaygınlık kazanan siyasal sistemlerin ayırt edici özellikleri ise "seçim ve temsil, genel ve eşit oy, birden çok yarışan siyasal parti, çoğunluğun iktidarı kullanma hakkı

¹⁵⁴ Refah devleti, II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş ülkelerde çalışanlar, işverenler ve devlet arasında sağlanan uzlaşmaya bağlı olarak gelişen ve devletin sosyo-ekonomik yaşama etkin müdahalesini içeren bir yapılanmadır. Refah devleti uygulamaları, savaşın neden olduğu yıkımları telafi ettiği gibi, yirmi yıllık bir süreçte hızlı bir kalkınma ve ekonomik büyüme sağlamıştır. Devletin ekonomik ve toplumsal adaleti sağlama yönündeki müdahaleleri politik yaşamda da çoğulculuk yaklaşımının yerleşmesine zemin hazırlamıştır. İngiltere, Fransa ve İskandinav ülkeleri örneğinde görülen uygulamalar özellikle çalışan kesimler için refah ve güvence sağlayarak "kapitalizmin çaresiz bıraktığı bireyi" güvence altına almıştır. Ne var ki, devletin ekonomik yaşama geniş ölçekli müdahalesi, kapitalizmin mali krize girmesine gerekçe gösterilmiş ve refah devleti krize girerek 1970'lerin son yarısında çökmüştür. Refah devletinin çöküşü, devletin küçülmesi, ekonomik yaşamdan çekilmesi, kapsamlı özelleştirmeler vb neo-liberal uygulamalara yol açmış ve bu bağlamda kapitalizmin yeniden yapılandırılmasına neden olmuştur (Gülalp, 1993; Şaylan, 1995; İnel, 2004).

ve insan haklarının üstünlüğü ilkelerine bağlı olarak yapılanmıştır” (Şaylan, 2008: 368).

Bu durum, tüm dünyada çok partili demokratik siyasal sistemlerin yaygınlaşacağını ortaya koymuştur. Bu anlamda, blokların şekillendiği, Soğuk Savaş'ın başladığı, geri kalmış ülkelerin baş kaldırdığı ve yeni düzenin temellerinin atıldığı bu dönemde, Batı blokunda yer edinmek isteyen ülkeler için siyasal liberalizm ve demokratikleşme kaçınılmaz görülmüştür. Yirmi yılı aşkın bir süredir tek parti yönetimi altında bulunan Türkiye de, bu süreçte tercihini Batı blokundan yana kullanmış ve biçimsel de olsa demokratik bir yapının kuruluşuna kapı aralamıştır. Özellikle 1945 yılından itibaren CHP içinde baş göstermeye başlayan muhalif görüşler toprak reformu, ulusal egemenlik, anayasanın üstünlüğü gibi konularda yoğunlaşmış ve sistemin hangi doğrultuda evrileceğinin ilk işaretlerini vermeye başlamıştır (Eroğul, 1990: 2; Ahmad, 1995: 147-149).

Savaş yılları, CHP'nin tek parti iktidarının gittikçe yıprandığı, Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi gibi bir takım uygulamalarla gün geçtikçe yoksullaşan halkın güvenini kaybettiği bir dönemdir. Toplumun geniş kesimlerinde görülen muhalefet mecliste de yankısını bulmuş, ilerleyen yıllarda geniş bir muhalefet zeminine dönüşecek olan ilk aykırı çıkışlar 1945 yılından itibaren TBMM görüşmelerinde dile getirilmeye başlanmıştır. CHP'ye ve hükümete karşı süregelen sessiz muhalefetin mecliste somutlaşması ise Celal Bayar, Adnan Menderes, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın 7 Haziran 1945'te Meclis Grup Başkanlığı'na verdikleri 'Dörtlü

Takrir’de ifadesini bulmuştur. Parti içerisinde ve çıkarılacak kanunlarda demokratikleşme isteğini dile getiren bu önerge sonrasında mecliste belirginleşen siyasi kopuş, söz konusu isimlerin 7 Ocak 1946’da Demokrat Parti’yi (DP) kurmaları ile etkili bir muhalefet hareketine dönüşmüştür. 21 Temmuz 1946 erken genel seçimleri sonrası oluşan 8. Dönem TBMM’de iki parti arasındaki siyasi mücadele keskinleşirken, CHP’nin bu dönemde geleneksel yapısından ve tek parti yönetimine özgü niteliklerden sıyrılmaya çalıştığı görülmüştür. Batıyla bütünleşme çabalarının da hız kazandığı bu dönemde¹⁵⁵ iktidar partisi gerek toplumsal hoşnutsuzluk gerekse meclisteki sert muhalefet sonucu merkezîyetçi yapısından uzaklaşmaya başlayarak daha ılımlı ve liberal bir yapıya yönelmiştir (Eroğul, 1990: 9-15; Timur, 2003: 67-70).

Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 seçimlerinden, lağvedildiği 27 Mayıs 1960 askeri darbesine kadar olan dönemdeki ideolojik çizgisini ve geleneğini partinin genel başkanı ve başbakan Adnan Menderes üzerinden irdeleyen Tanıl Bora, kökü Osmanlı’nın son dönemine kadar uzanan bu siyaset geleneğini İkinci Grup, TıPCF, SCF soy çizgisiyle tanımlayarak, yerel eşrafa ve mülk sahibi orta sınıflara dayandırmaktadır. Söz konusu geleneğin temsilcileri, çoğunlukla merkezîyetçiliğe ve vesayetçiliğe tepkili olup ‘jakoben’ modernizme karşı ‘ılımlı’ veya muhafazakâr bir modernleşmeden yanadır. Bu yöndeki muhalefet, eleştirilerinde çoğunlukla “legalist bir teenni” (temkin) ile, onun ötesinde devlete mutlak sadakatin koşulladığı bir özdenetimle davranmaktadır (2005: 483). “Komünizme/sola, gerici-muhafazakarlığa, jakoben Kemalizme karşı olmak” gibi Türkiye’de liberal bir siyasal pozisyonu

¹⁵⁵ İMF ve Dünya Bankası’na giriş (1947) ile Truman Doktrini (1947) ve Marshall Planı (1948-1951) çerçevesinde alınan yardımları, Batı ile bütünleşme çabalarına örnek olarak vermek mümkündür.

belirleyebilecek tutumları benimseyen Menderes, “ilki liberalizmi genel olarak sağcılıkla, ikincisi Batıcı-modernist bir liberalizmle, üçüncüsü ise muhafazakarlıkla eşleşen bu seçenekler” içinde esas olarak üçüncü seçeneğin siyasal ve hegemonik imkanını temsil etmektedir (485).

DP'nin kuruluş ve muhalefet evresinde Menderes, incelenen meclis müzakerelerindeki örneklerin de gösterdiği üzere, otoriter tek-parti rejiminin mirasına karşı liberal-demokratik belagat örnekleri vermiştir. Söz konusu belagat, Türkiye'nin kendi siyasal, toplumsal ve ekonomik süreçlerine dayalı olarak beliren özgün bir belagat olmaktan ziyade, II. Dünya Savaşı sonrasında şekillenmeye başlayan uluslararası sistemin iki kutuplu yapısına yönelik tercihin bir sonucudur. Zira Türkiye bu dönemde, ABD ve Sovyetler Birliği'nin çevresinde iki kutuplu bir nitelik kazanan uluslararası sistemde, tercihini ABD'nin başını çektiği Batı bloklundan yana kullanmıştır. Yoğun bir komünizm karşıtlığı üzerine temellenen bu blok; genel ve eşit oy ilkesini, düzenli aralıklarla yapılan gizli oy ve açık sayımlı seçimlerle siyasal iktidarın el değiştirebilmesini, halkın temsil edildiği kurumların varlığını, hukukun üstünlüğünü, düşünce, ifade ve örgütlenme özgürlüğünü içeren ‘liberal demokrasi’ yaklaşımını esas almaktadır (Köker, L., 2008:11). Batı bloku içinde yer almak isteyen Türkiye de, siyasal söylemini söz konusu ilkeler temelinde şekillendirmeye çalışmış ve böylece DP iktidarının ilk yıllarındaki uygulamalar ve söylemler görece liberal-demokratik bir içeriğe kavuşmuştur.

Ancak DP, her ne kadar iktidarının ilk zamanlarında siyasal hak ve özgürlüklerin önündeki kısıtlamaları kaldırmaya dönük bir söylem benimsemiş olsa da, ilerleyen dönemlerde bu yönelimin değişmeye başladığı görülmüştür. Nitekim DP iktidarının ileriki dönemlerinde basındaki muhalefetin ‘ölçsüzlüğü’ gerekçe gösterilerek, hak ve özgürlüklere ilişkin ‘önlemler’ alınmaya, kısıtlamalar getirilmeye başlanmıştır. DP’nin mutlak çoğunluk konumunu yitirdiği 1957 seçimlerinden sonra, Menderes’in ‘ikazcı söylemi’, demokrasiyi istisnai sayan, ‘şartlar’a ve milli menfaatin önceliğine bağlayan bir istikamete dönüşmüştür. Muhalefete karşı ‘hoşgörüsüzlük’ Türkiye’nin siyasal tarih literatüründe, Menderes’in liberalliğinin ve demokratlığının sınırlarını tespit ederken en sık başvurulan motif olmuştur. Nitekim Menderes’in siyasal söyleminin sıklıkla üzerinde durulan özelliği, muhalefetteyken doktriner denebilecek liberal-demokratik tutumu ile iktidar dönemi arasındaki tutarsızlıktır (486-503).

Çok partili siyasal yaşama geçiş aşaması olarak görülebilecek 1945-1950 arası dönem, Türkiye’nin siyasal yaşamında önemli dönüm noktalarından biri olarak nitelendirilmektedir. Söz konusu dönemde mecliste görülen siyasal mücadele, basında da karşılığını bulmuş, aralarında Adnan Menderes ve Fuat Köprülü’nün de bulunduğu bazı muhalif milletvekillerinin, *Vatan* ve *Tan* gibi gazetelerde yazdıkları makalelerde iktidarı eleştirdikleri görülmüştür. Basındaki yoğun tartışma ortamında gazetelerin ve gazetecilerin birbirlerini sık sık faşistlik, komünistlikle itham ettikleri bu dönemin basını, öncesine nazaran daha hareketli ve çok seslidir (Kabacalı, 1994: 173-180). Dönemin konjonktürünün de etkisiyle CHP, DP’ye ve iktidara muhalif basın organlarına karşı daha ılımlı olma gereği duymuş ve bu bağlamda 1946 genel

seçimleri öncesinde, gerilen ortamı yumuşatmak üzere bir dizi yasa tasarısını meclise getirmiştir.¹⁵⁶ Hükümete, gazete kapatma da dâhil olmak üzere, basın faaliyetleri üzerinde neredeyse sınırsız bir sansür yetkisi tanıyan Matbuat Kanunu'nun 50. maddesinin kaldırılmasına ilişkin hükmün de bu düzenlemeler içerisinde yer alması, basın özgürlüğü açısından son derece önemli bir adımdır. Bu düzenleme, 1931 tarihli kanuna göre daha özgürlükçü sayılabilecek 1950 tarihli yeni Basın Kanunu'nun habercisi ve ön adımı niteliğindedir.

DP'nin kuruluşundan itibaren iktidarın faaliyetlerine karşı sürdürdüğü sert eleştirileri basın özgürlüğünü sağlama konusunda da süregelmış, basın özgürlüğüne yönelik bu tutumu birçok gazetenin/gazetecinin takdir ve desteğini toplamıştır. Bu anlamda DP'nin basınla kurduğu iyi ilişkiler 14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonrasında da devam etmiştir. DP'nin iktidara geldikten sonraki ilk icraatlarından biri 1931 yılından beri, birçok değişikliklerle birlikte, yürürlükte olan Matbuat Kanunu'nun yerine yeni bir Basın Kanunu hazırlamak olmuştur. 21 Temmuz 1950'de yürürlüğe giren 5680 sayılı yeni Basın Kanunu daha liberal bir içeriğe sahip olup önceki yasada basın özgürlüğünü kısıtlayıcı nitelikte olan bir dizi düzenlemeyi değiştirmiştir. Basın-iktidar ilişkilerini daha ılımlı bir noktaya çekebilecek tarzdaki hükümlere örnek olarak izin ve ruhsat sisteminin kaldırılmış olması, basın suçlarının yargılanmasına yönelik özel mahkemelerin kurulmasının sağlanması, cevap hakkının yeniden düzenlenmesi ve gazete sahiplerinin cezai sorumluluktan kurtarılması gibi düzenlemeler gösterilebilir (Topuz, 2003: 193).

¹⁵⁶ Söz konusu bazı yasa tasarıları şunlardır: Seçim Kanunu, Genel Toplantılar Kanunu, Basın Birliğinin Kaldırılması Hakkında Kanun, Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Kaldırılması Hakkında Kanun.

1950 tarihli Basın Kanunu etrafındaki tartışmalar, bir anlamda hazırlık ve geçiş aşaması olarak değerlendirilebilecek 1946 tarihli düzenlemeden itibaren ele alındığında, *basın özgürlüğünün hürriyetin temel taşı olarak nitelendirilmesi* gibi liberal bir yaklaşımı barındırmakla birlikte, daha önceki dönemde kısıtlamanın temel gerekçesi olan ‘vatana ihanet’ yerine *devlet ve milletin bekasının* yasal dile yerleşmesi yönünde ana izlekler taşıdığı dikkat çekmektedir. Bu yönelimler, bahsi geçen yasal düzenlemelere dair parlamento müzakereleri ekseninde irdelenmeye çalışılacaktır.¹⁵⁷

A. “Devletin ve Milletin Bekası” Gerekçesinin Yasal Dile Yerleşmesi

Çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde basın özgürlüğü söylemindeki dönüşüm ve yeni basın kanununun hazırlanmasında en belirleyici gelişmelerden biri 1931 tarihli Matbuat Kanunu’nun 50. maddesindeki “Memleketin genel politikasına dokunacak yayınlardan dolayı Bakanlar Kurulu kararıyla gazete ve dergiler geçici olarak kapatılabilirler” hükmünün kaldırılmasıdır. Haziran 1946’da kabul edilen bu tasarıyla birlikte, o tarihe kadar iktidarın gazeteleri keyfi bir biçimde kapatabilmesini/sansür edebilmesini sağlayan düzenleme yürürlükten kaldırılmıştır.

¹⁵⁷ Söz konusu müzakerelere dair tutanaklardan 28 sayfadan oluşan 1946 yılına ait olanı incelendiğinde aşağıda isimleri, seçim bölgeleri, eğitim ve mesleki kökenleri verilen 14 konuşmacının Adnan Menderes dışında tümünün CHP milletvekili olduğu görülmektedir. 1950 tarihli Basın Kanunu’na ilişkin 46 sayfalık tutanakları incelendiğinde ise 14 Mayıs 1950 genel seçimleri sonucunda çoğunluğu ele geçiren DP’nin ağırlığı hissedilmekte, müzakereye katılan 37 milletvekilinden 29’unun DP’li 8’inin ise CHP’li olduğu görülmektedir.

Sansür açısından hükümete son derece geniş yetkiler veren bu hükmün değiştirilmesi, çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde basın mevzuatında yapılan değişikliklerin ilkinde konu olmuştur. Yapılan değişikliklerle, kapatma yetkisi Bakanlar Kurulu'ndan alınarak mahkemelere verilmiş, kapatma gerekçesi olarak da “memleketin umumi siyasetine dokunmak” şeklindeki muğlâk ifade yerine “Türk Ceza Kanunu'nda (TCK) tanımlanmış olan suçlar” gösterilmiştir.¹⁵⁸ Gazete ve dergileri kapatma yetkisinin siyasal iktidarın elinden alınarak yargısal makamlara bırakılması ve kapatma gerekçesinin de eskiye nazaran daha objektif bir içeriğe kavuşturulması, görece ilerici bir adım olmakla birlikte, basının halen sınırlı ve kontrollü bir özgürlüğe sahip olduğu gerçeğini değiştirmemiştir. Nitekim ileride de inceleneceği gibi, söz konusu yasal düzenlemeden sonra da gazete ve dergiler çeşitli gerekçelerle soruşturulmuş ve kapatma davalarına muhatap olmuştur. Ayrıca yargı bağımsızlığının henüz tam anlamıyla tesis edilememiş olduğu gerçeği de dikkate alındığında, basın üzerindeki yargı kontrolünün siyasal iktidarın yönlendirmesinden uzak bir şekilde gerçekleştiğini söylemek son derece güçtür. Kaldı ki, ister siyasal karar alıcıların ister yargı kurumlarının uhdesine bırakılsın, düşünce özgürlüğünün uzun ve köklü bir geçmişe dayalı olarak kurumsallaşmadığı bir ülkede, yasakçı/sansürcü yaklaşımın kendisini farklı biçimlerde yenilemesi mümkündür. Nitekim söz konusu yasal düzenlemenin kabulünden üç ay sonra, 16 Aralık 1946'da Sıkıyönetim Komutanlığı, Cemiyetler Kanunu'ndaki değişiklikten yararlanarak kurulmuş olan kimi partilerle sol ve sağ gazeteleri, dergileri kapatmıştır. Bu kapsamda, *Sendika*, *Ses*, *Nor Or*, *Gün*, *Yığın* ve *Dost* gazete ve dergileri ve bunların matbaaları kapatılmıştır. Bunların yanı sıra, *Yarın* gazetesi ve matbaası ile *Büyük*

¹⁵⁸ 13/06/1946 tarih ve 4935 sayılı ‘Matbuat Kanunu’nun 50. Maddesinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun’un tam metni için bkz: 18/06/1946 tarih ve 6336 sayılı Resmi Gazete, s: 10779.

Doğu Dergisi ve matbaası dörder ay kapatılmıştır (Kabacalı, 1994: 208-209). Bu kapatma kararları, basın özgürlüğüne yönelik yasadışı-sansürcü uygulamaların devam ettiğini açıkça ortaya koymakta ve ideolojik yönelimlerinden bağımsız olarak, ‘tehlikeli’ addedilen her türlü yayın organının etkisizleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir.

Basın özgürlüğüne konan sınırları demokratik bir toplum düzeninin gerektirdiği ölçüde daraltmamış olmasına karşın, söz konusu kanun değişikliği hakkında gerçekleştirilen meclis müzakereleri, parlamentoda CHP dışında ilk kez farklı parti milletvekillerinin bulunması hasebiyle alternatif görüşlerin de seslendirilmeye başlanmış olması bakımından önem taşımaktadır.¹⁵⁹ Yapılacak değişikliğe dair oturumda iktidar partisi CHP’ye mensup milletvekillerinin¹⁶⁰ yanısıra, beş ay önce kurulmuş olan Demokrat Parti (DP) adına Adnan Menderes de görüşlerini ifade etmiştir. Ne var ki 1946, 1950 ve sonrasındaki düzenlemelerde, parlamentoda CHP ve DP çizgileriyle karakterize olan iktidar ve ana muhalefet konumları dışında, toplumun farklı kesimlerinin görüşlerinin tartışmalara yeterince yansımadağı görülmektedir.

¹⁵⁹ Müzakere tutanakları için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, 13/06/1946, s. 261-288.

¹⁶⁰ Adalet Komisyonu Sözcüsü Şinasi Devrin (Zonguldak), Osman Şevki Uludağ (Konya), Cavit Oral (Seyhan), Cemil Barlas, (Gaziantep), Rasih Kaplan (Maraş), Ali Rıza Türel (Konya), Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl), Ali Saim Dilemre (Rize), Hasan Reşit Tankut (Maraş), Adalet Bakanı Mümtaz Ökmen (Ankara), İhsan Ezgü (Samsun), Şefik Tugay (İçel).

Söz konusu müzakerede konuşma yapan toplam 13 milletvekili içinde basın mesleği kökeninden gelen bulunmamaktadır. Tümü yüksek öğrenim görmüş olan milletvekillerinin mesleki dağılımları ise şu şekildedir: 6 hukukçu, 4 bürokrat, 2 tıp doktoru ve 1 ziraatçi. (Detaylı bilgi için bkz. Çoker vd, 1985; Binark, 2009).

1- Kısıtlama Söylemindeki Dönüşüm

Çok partili siyasal yaşama geçiş sürecinde gerçekleştirilen düzenlemelere dair müzakerelerde dönemin atmosferinin yarattığı esneklik hissedilmekte, tek parti dönemindeki ‘vatan/rejim karşıtlığı/müdafaası’ temasının belirli bir dönüşüm geçirdiği dikkat çekmektedir. 1931 Matbuat Kanunu müzakerelerinde en belirgin kısıtlama gerekçesi olarak sunulan ‘vatana ihanet’ ve ‘inkılâpları/rejimi koruma’ vurgusu çok partili sisteme geçiş sürecinde ‘devlet ve milletin bekası’, ‘memleketin selameti’ yönünde bir dönüşüme uğramıştır. Bu noktada kurulan temel karşıtlığın diğer tarafına ise ‘memleketin varlığına kastetme’ ve ‘milli esasları’ zedeleme yerleştirilmiştir. Bu durumu belirlemek üzere Adalet Komisyonu sözcüsü Zonguldak milletvekili Şinasi Devrin, “basın hürriyeti mütalâa edilirken onunla birlikte her türlü hürriyetlerin menbaı, menşei ve teminatı olan memleket selameti ve devlet emniyeti bir arada mütalâa edilmek lazımdır”¹⁶¹ diyerek, getirilen tasarıdaki temel hassasiyetlerinin de bu noktada yoğunlaştığını ifade etmiştir. Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel de; “hasmın hedefi memleketin duygusu, milli mevcudiyeti, milli esaslardır. Amma buna vesile vermemek lazımdır” sözleriyle yapılacak düzenlemelerde millet/devlet karşıtlarını göz ardı etmeme gereğinin altını çizmekte ve devam etmektedir:

Bu memleketin varlığını yıkmak isteyenler her hadiseyi istismar ediyorlar. Memleket aleyhine, Türkiye aleyhine, Türk milleti ve devleti aleyhine istismar ediyorlar. Ben buna meydan vermekten endişe ederim. Bütün vatanperver kalpleri bunu daima nazarı itibâre almaya davet ederim. Dava ne CHP davasıdır ne DP davasıdır. Dava

¹⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 273.

mukaddes, mübarek al sancağı üzerinde dolaşan asil Türk milletinin mevcudiyeti, bekâsı ve daima yaşaması davasıdır.¹⁶²

Basın özgürlüğünün kullanımına ve sınırlandırılmasına ilişkin olarak geliştirilen siyasal retoriğin, içerik açısından olmasa bile, söylemsel düzeyde değiştiği görülmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri rejimin önceliklerinde/ihtiyaçlarında görülen değişikliklerdir. Nitekim tek parti dönemine ilişkin akademik çalışmalarda da belirtildiği gibi, 1923-1931 yıllarını rejimin kuruluş süreci, 1931-1946 yıllarını ise kurumsallaşma ve yerleşme süreci olarak değerlendirmek mümkündür. Rejimin yerleşme ve kurumsallaşma sürecinin tamamlanarak ‘demokrasiye geçildiği’ bu süreçte önceki dönemlerde dile getirilen “vatana ihanet” ve “inkılâpları” ya da genel olarak “rejimi koruma” türünden gerekçeler, yerlerini “devletin ve milletin bekası” veya “güvenliği” türünden gerekçelere bırakmaya başlamıştır. Esasında her iki gerekçe türü de, içerik itibarıyla benzer kaygılara istinat etmekte ve basın özgürlüğüne ilişkin devletçi ve milliyetçi söylemin sürdüğünü göstermektedir. Kaldı ki, önceki bölümde de ifade edildiği üzere, “devletin ve milletin bekası” ya da “güvenliği” türünden gerekçeler, hem içerik hem de kapsam açısından oldukça belirsizdirler. Dolayısıyla böylesine gerekçeler, basın özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin evrensel düzeyde kabul edilebilecek objektif bir zemin üretmekten uzaktırlar. Burada neyin devletin veya milletin bekasına uygun olup olmadığı ya da millet denilen monolitik/homojen bir varlık kategorisi bulunup bulunmadığı türünden sorular cevapsız kalmakta ve basın özgürlüğünün her türlü vesileyle sınırlandırılabilmesinin önü açılmaktadır.

¹⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 279.

Nitekim gerek 1946 gerekse 1950 tarihli düzenlemeler esnasında gerçekleşen müzakereler sırasında kullanılan ifadeler, genç Cumhuriyetin varlığı ve devamı konusunda endişe ve tehdit algısının süregeldiğini, dolayısıyla basın özgürlüğünün halen korkulan bir hak olarak görüldüğünü göstermektedir. Dönemin basın özgürlüğü ve sınırlama gerekçelerine yönelik anlayışın da bu bağlama yerleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu noktada, müzakerelerde basın özgürlüğünün normatif anlamda iktidarı sınırlandıran bir güç olduğu teslim edilmekte, ancak devlet otoritesinin gerekliliği vurgusundan da vazgeçilmemektedir. Bu çelişkili anlayış, Konya milletvekili Ali Rıza Türel'in konuşmasında açıkça görülebilmektedir:

Geçen asrın sonlarında ve içinde bulunduğumuz asırda yavaş yavaş devlet kuvveti ile çarpışabilecek birçok kuvvetler meydana geldi. Bu kuvvetler bilhassa son zamanlarda büyük bir genişlik almış olan basın hürriyetinden ve cemiyet kurma serbestliğinden doğmuştur... Bugün, basın devlete tahakküm edecek bir kudret kazanmış bulunmaktadır. Binaenaleyh basın hürriyetinden bahsederken bu tarihi gelişmeyi ve bugünkü vakıaları görerek ona göre yüksek memleket menfaatlerini koruyucu tedbirleri basın hürriyeti prensibi içinde ve o prensibin tamamlayıcı bir unsur olarak düşünmek ve almak zarureti olduğuna inanıyorum.¹⁶³

Bu ifadelerden hareketle basın özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğünün, 'ülkenin yüksek çıkarları' doğrultusunda törpülenmemesi durumunda ortaya çıkacak şey, devletin egemenlik alanını sınırlayacak veya onun egemenliğine ortak olacak denli güçlenmiş bir basındır. Söz konusu basın, 'devletin ve milletin bekasına' uygun olarak sınırlandırılmalı ve ona tanınacak özgürlük, siyasal otoritenin varlığını tehdit

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 265.

altında bırakmamalıdır. İşte bu nedenle, basın özgürlüğünün önemli bir bileşeni olan yargılama ve eleştiri hakkı, müzakerelerde, devlet otoritesini sarsabileceği gerekçesiyle büyük ölçüde olumsuzlanmaktadır. Ali Rıza Türel meclis başkanı, başbakan ve bakanlar hakkında yapılabilecek sert eleştirilerin ceza kapsamına alınması gereğini savunurken "...bu zatlara karşı yapılan tecavüzler bilhassa onların temsil ettikleri devlet otoritesine sirayet eder ve tecavüzün asıl hedefi de budur. Onun için doğrudan doğruya takibe tabi tutulmalıdır"¹⁶⁴ diyerek devlet otoritesine verdiği önemi ortaya koymaktadır.

Yönetmelik makamlar ile devlet otoritesi arasında birebir özdeşlik kuran ve bahse konu özdeşliğe hanel getirecek her türlü yayının yasak kapsamına alınmasını savunan bu anlayış, yalnızca basın özgürlüğünün düzeyi açısından değil, aynı zamanda siyasal kültürün düzeyini göstermesi bakımından da oldukça önemlidir. Devletin soyut otoritesini korumayı en önemli vazifesi addeden bu kültür, temel hak ve özgürlükleri de, söz konusu vazifenin yerine getirilmesinin önündeki engeller olarak görebilmekte ve eleştiri hakkının kullanılmasını, devlet otoritesini zayıflatacağı gerekçesiyle reddetmektedir.

Yine bu anlayışın devlet otoritesini belirli şahıslarda somutlaştırması, söz konusu kişilere dokunulmazlık atfedilmesinin de yolunu açmaktadır. Eleştirilere karşı tahammülsüzlük, hukukun üzerine çıkabilecek türden savunma reflekslerinin gelişmesine neden olabilmektedir. Bingöl milletvekili Feridun Fikri Düşünsel,

¹⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 264.

konusmasında “...her türlü vaziyet karşısında, her türlü ihtimalat karşısında, hükümetin elinde bir silah olması lazımdır. Memleketin mevcudiyetine karşı cephe almış olan ve kurşundan daha ağır yazanlara karşı bu silahın olmaması mesuliyetini, mesuliyet-i maneviyesini deruhte eder misiniz (üstlenir misiniz)?” diyerek eleştirilerin neden olabileceği her türlü olumsuzluğun sonucunu, buna göz yumanlara yüklemiştir. Konuşmasının devamında da “...her ihtimale karşı o silahın anında işlenmesi lazımdır. Kuvve-i adliyenin değil, memleketin mevcudiyetine dakikası dakikasına hâkim olan kuvvetin elinde böyle bir silahın mevcut olması lazım gelir”¹⁶⁵ demiş ve böylece gerek kuvvetler ayrımını gerekse hukukun üstünlüğünü göz ardı ederek eleştiri ve yargılamanın önüne set çekme talebini açıkça dile getirmiştir.

Bu ifadelerin sahibinin aynı zamanda bir hukukçu olması, dönemin egemen siyasal kültürüne ilişkin algılama biçimlerini daha da netleştirmektedir. Bu kültür, hukukun siyasallaştırıldığı ya da siyaset kurumunun elinde araçsallaştırıldığı bir içeriğe sahiptir. Hukuk, siyaset karşısında ikincil bir konuma itilmekte ve yargı ile yürütme arasında bir hiyerarşi oluşturulmaktadır. Ancak bu hiyerarşinin alt unsurunu oluşturmasına ve yürütmenin güdümüne sokulmasına rağmen, yargıya basın karşısında önemli bir rol verilmemekte ve basınla ilişkilerin doğrudan doğruya hükümet aracılığıyla olması istenmektedir. Çünkü bu siyasal kültürde ‘yasak’ kavramı çok önemli bir yer tutmaktadır. Fakat özü itibarıyla hukukun konusu olması gereken yasak kavramı, burada siyasetin konusu haline gelmekte ve siyasal iradenin en önemli ‘silahı’ haline dönüşmektedir. Yargı erkinin görev ve sorumluluk

¹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 278.

alanından çıkarılarak yürütmenin yargısız infazına bırakılmak istenen basın mensupları da, bu silahın hedefleri haline getirilmektedir. Özgür ve eleştirel düşüncenin bu denli korku ve endişe yarattığı bir ortamda, basın özgürlüğünün tam anlamıyla tesis edilmesi de mümkün değildir.

2- Basına Duyulan Güvensizlik

İncelenen müzakerelerde ‘devletin/milletin bekası’ konusunda basına yönelik açık bir güvensizliğin ortaya konulduğu ve bu durumun basın özgürlüğünü kısıtlamanın en önemli gerekçelerinden biri olarak sunulduğu dikkat çekmektedir. Örneğin Konya milletvekili Osman Şevki Uludağ, konuşmasında “...basını yalnız hürmet edilecek fikir aleti olarak kabul etmek bizim için mümkün değildir, hatta bu, gazetecileri tanıyan herkes için safdillik olur” diyerek muhalif/alternatif görüşlerin meşru bir zemini olarak basın anlayışını kabul etmemekte ve basındaki çok sesliliği, sınırlamanın gerekçesi haline getirmektedir: “Matbuat denilen, basın denilen şey öyle bir kılıçtır ki sağı da keser solu da. Binaenaleyh onların hareketlerini, onların yazılarını daima kontrol altında bulundurmak, memlekete muzır olmayacak bir şekilde bulundurmak çok doğru ve yerinde bir şey olur.”¹⁶⁶

Basın özgürlüğünü, ifade ve düşünce özgürlüğünün bir gereği olarak değil de, kaos yaratmanın ya da sorun çıkarmanın bir aracı olarak gören bu anlayış, doğal olarak onu yok etmek veya en azından kontrol altına almak için de çaba sarf etmiştir.

¹⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 265.

Nitekim Cumhuriyetin kurulmasının üzerinden bir çeyrek asır geçmiş olmasına rağmen, basına yönelik güvensizlik artarak devam etmiş ve basın, yukarıdaki sözlerde ifadesini bulduğu gibi, sağı da solu da kesen bir kılıç olarak betimlenmiştir.

Basına ve basın özgürlüğüne kuşkuyla yaklaşılan bu müzakerelerde basının ‘dördüncü güç olduğu’ da TBMM’de ilk kez dile getirilmiştir. Ancak ‘dördüncü güç’ nitelemesi de basının aslında ‘tehlikeli’ bir güç olması bağlamında ele alınmıştır. Gaziantep milletvekili Cemil Barlas; “matbuat bugün dördüncü kuvvettir; nasıl icra (yasama) kuvveti, teşrii (yürütme) kuvveti, kaza (yargı) kuvveti varsa bir de matbuat kuvveti peyda olmaktadır. Bunun yapacağı kötülükleri önleyecek bazı hadiseleri almak lazımdır”¹⁶⁷ diyerek, bir yandan basının dördüncü güç olduğunu teslim ederken diğer yandan da onun kontrol altında tutulması isteğini dile getirmiştir. Benzer şekilde Konya milletvekili Ali Rıza Türel de, “matbuat... bugün dördüncü kuvvet sayılan bir meslek-i mahsustur (özel meslektir). Nasıl ki doktorluk, eczacılık, avukatlık ayrı bir kanun isterse bu mesleğin icra tarzı da bu meslek mensuplarının vazifelerini kötü kullanmalarına karşı ayır bir nizam içinde tesbit edilmelidir”¹⁶⁸ sözleriyle ‘dördüncü güç’ nitelemesini sadece bir tabir olarak dile getirmekte, basının kontrol altında tutulması talebini mesleğin uzmanlık yönüne bağlamaktadır. Konuşmalarda sıklıkla karşılaşılan bu ve benzeri yaklaşımlar, basın özgürlüğünün pratik bir sorun olarak görüldüğüne işaret etmektedir.

¹⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 272.

¹⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 276.

B. Basın Özgürlüğünün Hürriyetin Temel Taşı Olarak Nitelenmesi

Gerek bahsi geçen 1946 tarihli müzakerelerde muhalefet adına yapılan konuşmalarda, gerekse de 1950 tarihli Basın Kanunu'nun görüşüldüğü müzakereler sırasında hem iktidar hem de muhalefet milletvekillerinin yaptığı konuşmalarda, basın özgürlüğü konusunda, kısıtlamaya yönelik gerekçelendirmeler ihmal edilmemekle birlikte, liberal bir yaklaşımın da kendini hissettirdiği görülmektedir. Nitekim 1950 tarihli Basın Kanunu'nun görüşüldüğü meclis müzakereleri,¹⁶⁹ yeni düzenlemelerin parlamentodaki muhaliflerin çok fazla tepkisine yol açmaması nedeniyle, diğer müzakerelere oranla daha ılımlı bir havada geçmiştir. Konuşmacılar,¹⁷⁰ kanunun genel yaklaşımından ziyade bir takım teknik meselelerde tartışmaya girmişse de, kanun geniş katılımlı bir mutabakatla parlamentodan geçmiştir.

İncelenen müzakerelerde, basın özgürlüğü, temel hak ve özgürlükler bağlamında da ele alınmış ve tek parti dönemi ile 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun

¹⁶⁹ Müzakere tutanakları için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 9, Cilt: 1, Birleşim: 23, 14/07/1950, s. 726-771.

¹⁷⁰ Kemal Türkoğlu (Mardin) Bağımsız, Süreyya Endik (Çanakkale), Kemal Özçoban (Afyonkarahisar), Cihad Baban (İzmir), Abdurrahman Boyacıgiller (Zonguldak), Saffet Gürol (Konya), Sıtkı Yırcalı (Balıkesir), Yunus Muammer Alakant (Zonguldak), Bahadır Dülger (Erzurum), Fahri Apaydın (Kayseri), Necip Bilge (Niğde), Firuzan Tekeli (İstanbul), Suat Başol (Zonguldak), Talat Vasfi Öz (Ankara), Mahmut Güçbilmez (Bolu), Müfit Erkuyumcu (Balıkesir), Cezmi Türk (Seyhan), Selim Ragıp Emeç (Bursa), Mehmet Enginün (Edirne-Karma Komisyon Sözcüsü), Kenan Akmanlar (Çanakkale), Nadir Nadi (Muğla), Ahmet Gürkan (Tokat), Halil Özyörük (İzmir-Adalet Bakanı), Fehmi Açıksöz (Zonguldak), Necdet Akın (Kütahya), Fethi Çelikbaş (Burdur), İzzet Akmanlar (Rize), Hüseyin Ortakçioğlu (Çorum), Refet Aksoy (Bolu), Halil İmre (Sivas), Aziz Uras (Mardin), Mahmut Goloğlu (Trabzon), Sedat Zeki Örs (Sivas), Baki Erdem (Siirt), Ömer Bilen (Ankara), Halil Ayan (Bursa-Maliye Bakanı), Atıf Topaloğlu (Ordu).

Söz konusu müzakerede konuşma yapan toplam 37 milletvekilinden 5'i gazeteci kökenlidir. Bunlar Cihad Baban, Saffet Gürol, Bahadır Dülger, Selim Ragıp Emeç ve Nadir Nadi'dir. 4'ü lise geri kalanları üniversite mezunu olan milletvekillerinin mesleki dağılımları ise şu şekildedir: 14 hukukçu, 8 bürokrat, 5 tüccar/iş adamı, 4 tıp doktoru ve 1 din adamı. (Detaylı bilgi için bkz. Çoker vd, 1985; Öztürk, 1998).

öngördüğü basın rejimine yönelik eleştiriler önemli bir hareket noktası teşkil etmiştir. Örneğin Aydın milletvekili Adnan Menderes, basın özgürlüğünün daha geniş bir çerçevede teminat altına alınması gereğini vurguladığı konuşmasında, öncelikle 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nun “geri bir zihniyetin mahsulü sayılacak mahiyet taşıyan” düzenlemeler içerdiğini, mevcut mevzuatın gerek gazetecilik mesleğini zorlaştıran hükümleri, gerekse ağır ceza tehditleriyle basının yaşamı ve gelişimini engellediğini ifade etmiştir. Matbuat Kanunu'nun gazeteciliği “amme vazife ve hizmeti” olarak telakki etmesinin, basın özgürlüğünün “yurttaşın tabii haklarından” olmasıyla çeliştiğini söyleyerek bunun “hakla vazife mefhumları arasındaki fark”a karşılık geldiğini belirtmiştir. Konuşmasında “demokratik idealleri kavramakta güçlük çeken rejimlerde yurttaş hak sahibi tanınmaktan ziyade ona sadece vazifeler ve mükellefiyetler âmili gözü ile bakılır”¹⁷¹ diyerek meseleye temel haklar ve özgürlükler nosyonundan hareketle yaklaşılması gerektiğini vurgulamıştır.

Cumhuriyetin kurulduğu günden bu yana süregelen basın özgürlüğü karşıtı söylem göz önünde tutulduğunda, bu konuşmanın oldukça ilerici ve basın özgürlüğü ile basın-iktidar ilişkilerinin normatif niteliğine ilişkin kısmen doyurucu bir içerik taşıdığı söylenebilir. Zira bu konuşma, yalnızca basın özgürlüğünü sınırlayan ve hatta zaman zaman ortadan kaldıran bir nitelik taşıyan 1931 Matbuat Kanunu'na ilişkin bir eleştiriye değil, aynı zamanda bu türden bir matbuat kanununu çıkararak siyasal iradenin gericiliğine yönelik bir vurguyu da içermektedir. Basın özgürlüğünün, vatandaşın en doğal haklarından biri olduğu belirtilmekte ve bu hakkın kullanımı aracılığıyla gazetecilerin kamusal bir hizmet verdikleri ifade

¹⁷¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 270.

edilmektedir. Bu hizmetin özgür bir biçimde verilmesine engel olunması, demokratik ideallerin anlaşılabilmesiyle bir tutulmakta ve buna yol açan zihniyet gericilikle suçlanmaktadır.

Menderes, “yurttaşın şahsi ve siyasi diğer hak ve hürriyetlerinin de teminatı” olarak nitelendiği basın özgürlüğünün “vatandaşın fikir ve kanaat kalesi” olduğunu da dile getirmiştir. Basın özgürlüğünün fikri ilerlemede büyük payı olduğunu vurgulayan Menderes, “cemiyet içinde iyiye, ileriye ve açıklığa doğru bütün hamleler, hızını ve kuvvetini matbuat hürriyetinden alırlar. Matbuat hürriyetinin mevcut olmadığı yerlerde ise vatandaşın diğer hak ve hürriyetleri de tehlikeye düşeceği gibi topluluk hayatı, gizliliğin ve kapalılığın kırı ve pası altında bunalıp çürümeye mahkûmdur” diyerek demokratik yaşamda ve gelişimde basın özgürlüğünün önemini altını çizmiştir. Basın özgürlüğünü kısıtlamanın bir gerekçesi olarak öne sürülen “istismar” ve “muhalif neşriyatın yıkıcı tesirleri” ile ilgili olarak da, “...bu memleket matbuat hürriyetinden ziyade hürriyetsizlik ıstıraplarını çekmiş ve eğer yakın tarihinin son devrelerinde acı durumlara düşmüş ise mutlak ve muhakkak hürriyetsizlik yüzünden düşmüştür”¹⁷² sözleriyle bir taraftan tek parti yönetimini eleştirirken, sorunun kişiler ve olaylar yerine daha genel ve ilkesel bir bağlamda ele alınması gereğine vurgu yapmıştır.

Menderes’in bu konuşması, basının tek parti iktidarı döneminde maruz kaldığı baskının, ne türden bir siyasal arka plana sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

¹⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 7, Cilt: 25, Birleşim: 64, s. 281.

Bu siyasal arka plan, basın özgürlüğünün tam olarak tanınması durumunda, kaosa ve dolayısıyla yıkıma yol açabileceği varsayımına dayanan bir bilinçaltını yansıtmaktadır. Başlangıçta inkılâpları ve rejimi korumak gibi gerekçelerle sınırlandırılan basın özgürlüğü, daha sonra da ‘devletin ve milletin bekası’ ya da ‘güvenliği’ türünden gerekçelerle sınırlandırılarak yapısal bir yasağa dönüştürülmüştür. İşte Menderes de, konuşmasında şu veya bu gerekçeden bağımsız olarak, koşullar değiştiğinde dahi devam eden yasakçı anlayışa atıfta bulunmakta ve sorunların özgürlüğün mutlak şekilde yok edilmesinden kaynaklandığını belirtmektedir.

Menderes’in dile getirdiği bu görüşler, incelenen müzakereler sırasında yapılan diğer konuşmaların da bir örneği gibidir. Zira diğer konuşmacılar da, genellikle eski Matbuat Kanunu’nun kısıtlayıcı ve hürriyetleri ortadan kaldıran bir düzenleme olduğunu ortaya koyarak yeni bir düzenlemeyle özgürlüklerin teminat altına alınması gereğini vurgulamıştır. İzmir milletvekili Cihad Baban’ın yaptığı konuşmayı söz konusu eleştirilere örnek olarak vermek mümkündür:

Eski Matbuat Kanunu’nda, Anayasa’ya aykırı olarak, mahkemelerin aleniyeti prensibi ve hakkı müdafaayı baltalayan hükümler vardı. Haberleşme serbestisine mani olan ve savcılara verilen yetkiler vardı. Bir 30. madde vardı ki hukuk ve adalet fikri namına bize hicap veren bir baskı maddesi idi... Yeni tasarıda bütün bunların hepsi kaldırıldı.¹⁷³

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 9, Cilt: 1, Birleşim: 23, s. 728.

Böylece Baban, 1931 Matbuat Kanunu'yla kıyaslandığında yeni Basın Kanunu'nun daha özgürlükçü olacağını ifade ederek, hazırlanan kanunu “basın hürriyetini teminat altında tutan bir kanun” olarak telakki ettiklerini belirtmiştir. Benzer şekilde Erzurum milletvekili Bahadır Dülger de, yaptığı konuşmada tek parti yönetiminin basın ve özgürlük anlayışını mahkûm etmiştir:

Mer'i Matbuat Kanunu, neşir hürriyetini ve vicdanları zedeleyen, hırpalayan, zincire vuran bir kanundu. O kanun sahte demokrasi nizamını yürütmek iddiasında bulunanların kanunu idi... Matbuatı boğan, zincirleyen, köstekleyen ve bu köstekler altında bütün milletin vicdanını inleten ve memleketi harabeye, ıstraba sürükleyen bir rejim takip etmişlerdir.¹⁷⁴

1931 Matbuat Kanunu ile beraber o döneme hâkim olan anlayışı eleştiren Dülger, “bugün bu memlekette yapılmış büyük hürriyet hamlesinin ilk temel taşı Matbuat Kanunu'yla koymuş olacağız... Matbuat Kanunu'nun tümü bize uzun zamandan beri hasreti çekilmiş bir fikir ve neşir hürriyetinin havasını verecektir” diyerek yeni Basın Kanunu'nun temel kaygısının basın özgürlüğünü sağlamak olduğunu iddia etmiştir. Basın özgürlüğünü “hürriyetin temel taşı, büyük teminatı, ana kurucusu” olarak nitelendiren Dülger, bugüne kadar böylesi bir anlayışın uygulamalara yansımadığını, ancak bundan sonraki düzenlemelerin hürriyet temelinde gerçekleşeceğini belirtmiştir.¹⁷⁵

¹⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 9, Cilt: 1, Birleşim: 23, s. 729.

¹⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem: 9, Cilt: 1, Birleşim: 23, s. 728-729.

Tüm bu konuşmalar, basın özgürlüğünün sağlanacağına dair bir umudun yeşermesine yol açmış ve yeni dönemin basın-iktidar ilişkileri açısından demokratik bir içerik taşıyacağı beklentisini yaratmıştır. Böylece DP'nin iktidarı devraldığı 14 Mayıs 1950 seçim sonuçlarıyla oluşan ortamda, basın da yeni yasasına kavuşmuştur. Yeni hükümetin kuruluşundan çok kısa bir süre sonra gündeme gelmiş olan yeni Basın Kanunu, yukarıda analiz edilen müzakereler sonrasında 15 Temmuz 1950'de meclis çoğunluğunun desteğiyle kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. 5680 sayılı yeni Basın Kanunu, ilkinde göre daha kısa bir görünümde olup 9 bölümden ve 44'ü asil, 2'si geçici olmak üzere 46 maddeden oluşmuştur. Yeni Basın Kanunu 1931 Matbuat Kanunu'nun hükümete tanıdığı geniş yetkileri kaldırmıştır. Bu kapsamda olmak üzere gazete çıkarmak için izin veya ruhsat almak gerekliliği kaldırılmış ve bildirimde bulunmak yeterli görülmüştür (mad. 8). Basın suçlarının Toplu Basın Mahkemeleri'nde yargılanması ve bunun basın için bir güvence niteliği taşıması hükme bağlanmıştır (mad. 36). Gazete sahipleri, yayımlanan yazılardan dolayı ceza sorumluluğu taşımaktan kurtulmuşlar, mesuliyet yazar ve sorumlu müdür ile sınırlı tutulmuştur (mad. 16). Ayrıca 19. maddeyle cevap ve düzeltme hakkı yeniden düzenlenerek bu konudaki belirsizlikler giderilmiştir.¹⁷⁶

II. 1950 Tarihli Basın Kanunu Sonrasında Basın Özgürlüğüne Konulan Sınırlamaların Tartışılması

Çok partili siyasal hayata geçildikten sonra kabul edilen 1950 tarihli Basın Kanunu, takip eden yıllar içerisinde bir takım değişikliklere maruz kalmış ve ayrıca

¹⁷⁶ 15/07/1950 tarih ve 5680 sayılı 'Basın Kanunu'nun tam metni için bkz: 24/07/1950 tarih ve 7564 sayılı Resmi Gazete, s. 18808-18811.

basını doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendiren çeşitli yasal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Bu bölümde, ilk olarak söz konusu yasal düzenlemeler ve bu dönemde yaşanan önemli siyasal gelişmeler ele alınmakta, daha sonra da söz konusu yasal düzenlemelere dair parlamento müzakereleri ayrı başlıklar altında incelenmektedir. İlgili müzakerelerin analizinde basın özgürlüğünün sınırlarını yeniden çizme doğrultusunda müdahalelerin gerekçelendirilme biçimleri ve bununla bağlantılı olarak muhalif basına karşı yasaklayıcı tutumun gerekçelerindeki süreklilik irdelenmektedir.

A. DP İktidarı Döneminde Basına İlişkin Düzenlemeler

Basın özgürlüğünü güçlendirme adına önemli yenilikler getiren 1950 tarihli Basın Kanunu basın-iktidar ilişkileri açısından önemli bir adım olmakla birlikte sağlanan bu olumlu atmosfer çok uzun ömürlü olamamış, ekonomik sorunların da etkisiyle hükümet, 1954 Genel Seçimleri öncesinden başlamak üzere, politikalarında ve genel uygulamalarında sert bir tutum takınmaya başlamıştır. Bu sert tutum, kurulduğu günden beri basın özgürlüğünü savunan ve iktidara geldikten sonra da liberal niteliği ağır basan bir basın kanununun meclisten geçirilmesini sağlayan Demokrat Parti'nin, basına karşı sergilediği tavra da yansımıştır. Gerek muhalefette olduğu yıllarda gerekse iktidarının ilk zamanlarında basının önemli ölçüde desteğini arkasına alan Demokrat Parti, kısmen değişen siyasal ve ekonomik koşulların etkisiyle kısmen de tek başına iktidar olmanın getirdiği bir özgüven duygusuyla, basına ilişkin tavrını değiştirmiştir. İktidar partisinin tutumundaki bu değişiklik, ilk etapta 1950 tarihli Basın Kanunu'nun liberal içeriğini zayıflatarak basını eskiden

olduğu gibi ciddi bir baskı rejimi ile karşı karşıya bırakacak düzenlemelerin meclisten geçirilmesine yol açmıştır.

Bu bağlamda, basın üzerindeki baskıları görünür kılan en önemli yasal düzenlemelerden biri, 9 Mart 1954'te çıkarılan 6334 sayılı 'Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun'dur. Kamuoyunda basın özgürlüğü tartışmalarının yoğunlaşmasına neden olan bu düzenlemeyle basın, çeşitli devlet görevlilerinin şöhret ve/veya servetlerine zarar verebilecek suçları isnat etmekten men edilmiştir. Bunun yanısıra söz konusu yasa, gazetecileri belirli kişilere yaptıkları suç isnatlarını ispatlama hakkından mahrum bırakmıştır. 'İspat hakkı'nın¹⁷⁷ yasaklanması gazetecileri mesleki pratikleri noktasında son derece kısıtlı bir duruma sokmuştur (Özgen, 2000: 36-37). Hükümet ile basın arasındaki ilişkileri son derece gerginleştiren bu düzenleme sonrasında basınla ilgili davaların sayısında ve niteliğinde büyük bir artış görülmüştür. Bu kapsamda, Demokrat Parti iktidarı sırasında dava konusu edilen yayınları, içeriklerine göre şu şekilde tasnif etmek mümkündür: Komünist propaganda, Kürtçülük propagandası, Ermenilik ve Rumluk propagandası, Türklüğe hakaret, komşu ülkelerle ilişkilere zarar veren yayınlar,

¹⁷⁷ Türk basın hayatında "ispat hakkı sorunu", 1947'deki Hasan Ali Yücel-Kenan Öner davasında güncellik kazanmıştır. Davalı Öner, komünistleri korumakla suçladığı eski Milli Eğitim Bakanı Yücel hakkındaki savını, Türk Ceza Yasası'nın 481. maddesi uyarınca kendisine ispat hakkı tanırsa kanıtlayacağını bildirmiştir. Mahkeme de ona bu imkânı vermiş ve duruşmalar sonunda Öner beraat etmiştir. Ancak Yücel'in başvurusu üzerine Yargıtay Genel Kurulu, bakanların memur sayılamayacağı gerekçesiyle, onlara ilişkin davalarda ispat hakkı tanınamayacağına karar vermiştir. 16 Mart 1949 günlü bu İçtihadı Birleştirme Kararı, kesin hüküm niteliğinde olduğundan artık bakanların davacı oldukları davalarda davalılara ispat hakkı tanınmaz olmuştur. DP iktidara geldikten sonra da, bu tür davalarda özellikle pek çok basın mensubu, iddialarını ispatlama hakkı tanınmadığı için mahkûm olmuşlardır. Bu durum zamanla DP içinde de huzursuzluğa yol açmış ve parti içinde "ispatçılar" adı verilen bir muhalif grup oluşmuştur. Bu grup daha sonra Hürriyet Partisi'ni kurmuştur (Turan, 2005: 119-123). Söz konusu davayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halise Karaaslan-Şanlı, Milli Şef Dönemi Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel'in Politik Konuşmalarında Ulusal Kimliğin İnşası ve Yurttaş Terbiyesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, 2010.

devlet büyükleri aleyhine yapılan yayınlar, misyonerlik ve dini propaganda yapan yayınlar (Yılmaz, Doğaner, 2006: 5-80).

Söz konusu tasnifin de gösterdiği üzere, basına yönelik yasakçı uygulamaların gerekçe listesi bir hayli zengindir. İç politikadan dış politikaya, etnik, kültürel ve siyasal içerikli istemlerden inanç özgürlüğüne dayalı taleplere kadar hemen hemen her türlü yayın faaliyeti sakıncalı görülmüş ve yargısal takibata uğramıştır. Bu durum, basın özgürlüğüne ilişkin sınırlamaların, esasında yalnızca iktidardaki siyasal kadroların ideolojik yönelimlerinden kaynaklanmadığını, bu sınırlamaların aynı zamanda yapısal nitelikli bir takım gerekçelerden de beslendiğini ortaya koymaktadır. Zira yukarıdaki tasnifte dile getirilen başlıkların her biri, ulus devlet projesiyle ulaşılmak istenen hedefin önündeki engeller olarak görülmüş ve iç-dış düşman tanımlarının gerekçesi olarak kullanılmıştır. Bu nedenle, ister tek parti iktidarı döneminde olsun ister çok partili hayata geçtikten sonraki dönemde olsun, farklılıklara dayalı her türlü talep ve bu talep doğrultusunda oluşan eylemsellikler tehlikeli görülerek bertaraf edilmek istenmiştir. Bu açıdan bakıldığında, CHP iktidarı ile DP iktidarı arasındaki farkın yalnızca küçük nüanslardan ibaret olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla her ne kadar basın özgürlüğüne ilişkin sınırlar, konjonktürel nedenlere dayalı olarak daralan ya da genişleyen bir gelişim çizgisine sahip olsa da, ulus devlet projesiyle hayata geçirilmek istenen homojenliğe zarar verebilecek tüm farklılıklar söz konusu gelişim çizgisinin dışında tutulmuştur. Resmi düzeyde kabul görmeyen farklılıkları dışarıda tutma işleminin, DP dönemine özgü bir 'istisna' değil, Türk siyasal yaşamının geneline yayılan bir 'süreklilik' arz ettiği söylenebilir.

Basın üzerindeki baskıcı uygulamaların sürekliliğini gösteren önemli düzenlemelerden biri olan ve 8 maddeden oluşan 6334 sayılı kanunu da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Söz konusu kanun, ilk maddesiyle “matbuat vasıtasıyla namus, şeref veya haysiyete tecavüz edilmesi veya hakarete bulunulması”nı, “itibar kırarak veya şöhret veya servete zarar verebilecek bir hususun isnat edilmesi”ni, “rıza hilafına hususi veya ailevi ahvalin teşhir olunması”nı suç kapsamına sokmuştur. Bunun yanı sıra “devletin siyasi veya mali itibarını sarsacak veya ammenin telaş ve heyecanını mucip olacak mahiyette yalan haber veya havadisler” suç kapsamına alınarak cezai müeyyideye tabi kılınmış olup (mad. 3), söz konusu suçların radyo ile işlenmesi halinde de kanunun geçerli olduğuna hükmedilmiştir (mad. 6).¹⁷⁸

TBMM’de yasalaşması öncesinde üç gün boyunca müzakere edilen bu kanunun hem geneli hem de ayrı ayrı maddeleri üzerine yoğun tartışmalar yaşanmıştır¹⁷⁹. Konuşmacılar¹⁸⁰ içinde iktidar partisi DP’ye mensup milletvekilleri;

¹⁷⁸ 09/03/1954 tarih ve 6334 sayılı ‘Neşir Yoluyla ve Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun’un tam metni için bkz: 17/03/1954 tarihli ve 8660 sayılı Resmi Gazete, s. 8653.

¹⁷⁹ Müzakere tutanakları için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60-61-62, 07-09/03/1954, s. 386-535.

¹⁸⁰ Osman Şevki Çiçekdağ (Ankara-Adliye Vekili), Faik Ahmet Barutçu (Trabzon), Rifat Özdeş (Kırşehir), Mehmet Kamil Baran (Mardin), Pertev Arat (İzmir), Cezmi Türk (Seyhan), Atıf Topaloğlu (Ordu), Nusret Kirişçioğlu (Çanakkale), Hüseyin Balık (Zonguldak), Muammer Alakant (Zonguldak), Kazım Arar (Çankırı), Halil Özyörük (İzmir-Adliye Encümeni Reisi), Ali Fahri İşler (Balıkesir), Hulusi Köymen (Bursa), Adnan Menderes (İstanbul-Baş Vekil), Ahmet Veziroğlu (Afyonkarahisar), Abidin Potuoğlu (Eskişehir), Arif Hikmet Pamukoğlu (Giresun), Celal Türkgeldi (İstanbul), Celal Yardımcı (Ağrı), Server Somuncuoğlu (Sinop), Abdurrahman Boyacıgiller (Zonguldak), Neşit Fırat (Samsun), Avni Doğan (Yozgat), İhsan Altınel (İstanbul), Refet Tavaslıoğlu (Denizli), Suat Başol (Zonguldak), Osman Kapanı (İzmir), Mustafa Ekinci (Diyarbakır), Sani Yaver (İstanbul), Firuzan Tekil (İstanbul), Arif Kalıpsızoğlu (Balıkesir), Feridun Fikri Düşünsel (Bingöl), Mufit Erkuyumcu (Balıkesir), Nadir Nadi (Muğla), Osman Bölükbaşı (Kırşehir), Vacid Asena (Balıkesir), Ahmet Kocabıykoğlu (Balıkesir), Behzat Bilgin (İzmir), Rifat Alabay (Konya), Yusuf Karşlıoğlu (Yozgat), Bahadır Dülger (Erzurum), Sırrı Atalay (Kars), Osman Kavrakoğlu (Rize), Abdullah Demirtaş (Elazığ), Murad Ali Ülgen (Konya), Ferid Melen (Van), Cemal Reşit Eyüboğlu (Trabzon), Hamid Şevket İnce (Ankara), Refet Aksoy (Ordu), Hidayet Aydın (Konya), Hayri Tosunoğlu (Kastamonu), Baki Ökdem (Aydın), Namık Gedik (Aydın), Muhittin Özkefeli (Samsun), Şevket Mocan (Tekirdağ).

Söz konusu müzakerede konuşma yapan toplam 56 milletvekilinden 4’ü gazeteci kökenlidir. Bunlar Kazım Arar, Nadir Nadi, Behzat Bilgin ve Bahadır Dülger’dir. 1 ilköğretim, 7 ortaokul, 7 lise ve 41

şahısların ve devletin şeref ve itibarını muhafaza etme amacıyla olduklarını iddia etmiş, muhalefet ise asıl amacın sınırlandırmayı meşrulaştırmak olduğunu savunmuştur. Söz konusu yasal düzenleme ve sonrasında basınla ilgili diğer yasama faaliyetleri kapsamında gerçekleşen parlamento müzakerelerinde ön plana çıkan temalar aşağıda ayrı başlıklar altında ayrıntılı bir biçimde irdelenecektir.

Bu dönemde basına yönelik sansür uygulamaları 1955'te gerçekleşen 6-7 Eylül olayları¹⁸¹ sonrasında ilan edilen ve dokuz ay sürecek olan sıkıyönetim döneminde yeni bir boyut kazanmıştır.¹⁸² Sıkıyönetim Komutanlığı söz konusu olayları gerekçe göstererek basında ne tür haberlerin yayınlanıp

üniversite mezunu olan milletvekillerinin mesleki dağılımları ise şu şekildedir: 22 hukukçu, 9 tüccar/iş adamı, 8 ziraatçi, 7 bürokrat/yönetici, 4 tıp doktoru, 1 işçi ve 1 asker. (Detaylı bilgi için bkz. Çoker vd, 1985; Öztürk, 1998).

¹⁸¹ 6 Eylül 1955 günü *İstanbul Ekspres* gazetesinde çıkan "Yunanlıların Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba koyduğu" haberleri üzerine üniversite öğrencilerinin olayı kınayan yürüyüşü sonrasında kışkırtıcıların öncülüğünde Rumlara ait Beyoğlu ve Karaköy'deki dükkanların yağmalandığı, kilise ve mezarlıkların tahrip edildiği olaylar yaşanmıştır. 6-7 Eylül olaylarından önceki yaz aylarında Türk basınında, özellikle *Hürriyet* gazetesinde, azınlıklara yönelik bir saldırı kampanyası başlatılmış, söz konusu kampanya özellikle Rum azınlıklar, Patrikhane ve Rum basını üzerine yoğunlaşmıştır. Bir yandan da "hedef tahtası" haline getirilen Partik, başını *Hürriyet*, *Yeni Sabah* ve *Tercüman* gazetelerinin çektiği kampanya ile Kıbrıs sorununa dahil edilmek istenmiştir. İstanbul'daki bazı piskoposların Kıbrıs'taki EOKA (Ethniki Organosis Kypriou Agoniston) faaliyetlerini desteklemek için milyonlarca lira bağış topladıklarını iddia eden gazete haberleri, "azınlıkların sadakatı" ile ilgili şüphelerin ve gayrimüslimlere karşı antipatinin yükselmesine neden olmuştur. Bu anlamda 6-7 Eylül olayları Kemalist elitin ulus-devlet kurma yolunda etnik-dini homojenleştirme girişimi, 50'li yılların özel demokratik-ekonomik koşulları ve Kıbrıs sorunu çerçevesinde değerlendirilebilir (Güven, 2005: 14). 6-7 Eylül olaylarının haber yapılmasında da Türk basınına olayların çıkmasından azınlıkları sorumlu tutan yaklaşımı dikkat çekmektedir. Basında yer alan haberlerde azınlıklarca benimsendiği iddia edilen "Yunan ordusu size gününüzü gösterecek", "siz Kıbrıs'a giderseniz İstanbul bize kalır" türünde yaklaşımlar azınlıkların Türklüğe hakaret ettikleri iddiasına gerekçe gösterilmiştir. Benzer şekilde azınlıkların balkonlarına bayrak asmayı reddetmiş olmaları da şiddet eylemlerine gerekçe olarak gösterilmiştir. Kimi haberlerdeyse kilise ve okulları Rumların kendilerinin yaktıkları, Rumların Türklerin ev ve işyerlerine saldırdığı iddia edilmiş, bazı azınlık mensuplarının öldüğü yalanlanmıştır. Örfi İdare Kumandanlığı'nın basına müdahalesinin ardından azınlıklar aleyhine yayınlar son bulmuştur. Basın tarafından resmi söylemi tamamen üstlenilirken, olaylar Türkiye'ye dönük komploların bir parçası olarak gösterilmeye çalışılmıştır (Ayrıntılı bilgi için bkz. Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, İletişim Yay., 1988, s. 1952; Güven, Dilek, Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında: 6-7 Eylül Olayları, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yay., 2005, s. 128-138).

¹⁸² Sıkıyönetim ilanını takiben Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlar bir basın toplantısı düzenleyerek, basının bu olaylarda sorumlu olduğunu, gazetelerin halkı kışkırttığını öne sürmüşlerdir (Topuz, 2003: 198).

yayınlanamayacağına yönelik ayrıntılı yasak listeleri deklare etmiştir. Sıkıyönetimin kalktığı gün de TBMM’de basınla ilgili iki yeni tasarı görüşülmüş ve sonuçta 7 Haziran 1956’da 6733 sayılı yasa kabul edilerek Basın Kanunu’nun kimi maddeleri değiştirilip sansürün kapsamı genişletilmiştir. Söz konusu diğer düzenlemeyle 1954 tarihli ‘Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun’un bazı maddeleri değiştirilip ‘Neşir Yoluyla veya Radyo ile yahut Toplantılarda İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun’ adıyla resmileştirilerek bir önceki yasanın kapsamı genişletilmiştir. Yapılan bu değişiklikler ve yeni düzenlemeler, 1950 tarihli Basın Kanunu’nun öngördüğü görece özgürlükçü ortamın oldukça gerisine düşülmesine neden olmuştur.

Yukarıda bahsi geçen 6733 sayılı ‘Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun’la yürürlükteki 1950 tarihli Basın Kanunu’nda bir dizi değişiklik yapılmış ve liberal bir görünümde olan kanuna çeşitli kısıtlayıcı düzenlemeler eklenmiştir. Bu düzenlemeler içinde; muhabir, mesul müdür ve mevkute sahibinin taşıması gereken vasıflar (vatandaşlık, eğitim, yaş, çeşitli suçlardan hükümlü olmama vb.), basın suçlarında mesuliyet (yazıyı yazan mesul müdür ve mevkute sahibinin müşterek sorumluluğu), cevap ve tekzip hakkının düzenlenmesi gibi hükümler bulunmaktadır. Ayrıca mahkeme kararları ile gizli tahkikat ve müzakerelerin yayınlanması hüküm kesinleşinceye kadar yasaklanmıştır.¹⁸³ Bunların yanısıra, “memleket ahlakını, aile nizamını bozacak veya cürüm işlemeye teşvik veya tahrik edecek şekilde heyecan uyandıracak tafsilat ile... intihar vakaları hakkında haber çerçevesini aşan ve okuyanları tesir altında bırakacak

¹⁸³ Bu hüküm 29.06.1960’ta Milli Birlik Hükümeti (MBK) tarafından kaldırılmıştır.

mahiyette tafsilat ve resimler neşredenler hakkında” para cezası getirilmiştir.¹⁸⁴ Bunlara ek olarak mevkutelerin gelir kaynağı, nüsha adedi vb. bilgilerinin kaydedilme zorunluluğu ile basın davalarının ‘acele görülmesi gerekenler’ kategorisine alınması da yapılan değişiklikler içindedir. Değişikliklere ilave edilen muvakkat madde ise; basın çalışanları içinde belirlenen vasıfları haiz olmayanların bir sene içinde riayet ve intibaka mecbur olmaları, kanunun neşir tarihinde en az üç senedir çalışmakta olanların ise bu şartlardan muaf tutulmalarına dairdir.¹⁸⁵

6732 sayılı kanun ise iki yıl önce yürürlüğe girmiş olan 6334 sayılı ‘Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki Kanun’un adının değiştirilmesi ve ‘Neşir Yoluyla veya Radyo ile Yahut Toplantılarda İşlenen Bazı Cürümler Hakkında Kanun’ haline getirilerek, içeriğinde de bir takım değişikliklere gidilmesine dairdir. Kanunun adına eklenen “Yahut Toplantılarda” ibaresi, mevcut düzenleme kapsamındaki suç ve cezaların “muayyen maksatlarla açık veya kapalı yerlerde yapılan toplantılara”da teşmil edilmesini öngörmüştür. Kanunda yapılan değişiklikle “...suiniyetle veya maksadı mahsusa müstenid olarak neşriyatta bulunanlar veya devletin veya hükümetin hariçteki itibar veya nüfuzunu kıracak şekilde asılsız, mübalağalı veya maksadı mahsusa müstenid haber, havadis veya malumatı yabancı memleketlerde neşrettirenler... resmi makam ve teşekküllere olan

¹⁸⁴ Bu hüküm de MBK tarafından kaldırılan düzenlemeler arasındadır.

¹⁸⁵ 07/06/1956 tarih ve 6733 sayılı ‘Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun’un tam metni için bkz. 08/06/1956 tarih ve 9327 sayılı Resmi Gazete, s. 14506-14507.

saygı ve itimadı sarsacak mahiyette yalan neşriyatta bulunanlar”ın hapis veya para cezasına çarptırılabilceğine de hükmedilmiştir.¹⁸⁶

Yukarıda bahsedilen iki kanun TBMM’ye aynı gün getirilmiş ve bu düzenlemelere dair müzakereler¹⁸⁷ “aralarındaki rabıta dolayısıyla” birleştirilmiş, konuşmacılar¹⁸⁸ her iki kanunu da birlikte ele almışlardır. Müzakerelerde, iktidar partisi DP’ye mensup milletvekilleri, genel olarak basındaki mevcut yapı ve olumsuz/kötü niyetli uygulamaların, bir takım düzenlemeler gerektirdiğini iddia ederken, muhalefet ise yeni düzenlemelerin, eleştiriye tahammülü olmayan iktidarın basını susturma amacının bir göstergesi olduğunu savunmuştur. Bu durum, DP’nin

¹⁸⁶ 07/06/1956 tarih ve 6732 sayılı ‘Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki 6334 Sayılı Kanunun Adı ile Bazı Maddelerinin Tadiline ve Bir Madde İlavesine Dair Kanun’un tam metni için bkz. 08/06/1956 tarih ve 9327 sayılı Resmi Gazete, s. 14505-14506.

¹⁸⁷ Müzakere tutanakları için bkz.: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, 06/06/1956, s. 91-221.

¹⁸⁸ Fethi Çelikbaş(Burudur), Nadir Nadi (İstanbul), Nüvit Yetkin (Malatya), Turan Güneş (Kocaeli), Behzat Bilgin (İzmir), Baha Akşit (Denizli), Osman Bölükbaşı (Kırşehir- Cumhuriyetçi Millet Partisi Meclis Grubu Adına), Ziya Termen (Kastamonu), Adliye Vekili Hüseyin Avni Göktürk (Niğde), Hasan Erdoğan (Kars), İsmet İnönü (Malatya-CHP Meclis Grubu Adına), Kamil Gündeş (Kayseri), Kenan Çığman (Çankırı), Muhlis Erderner (Bursa), Arslan Bora (Tunceli), Ali Ocak (Gaziantep), Mehmet Ünalı (Seyhan), Hilmi Dura (Kastamonu-DP Meclis Grubu Adına), Tevfik İleri (Samsun), Muvakkat Encümen Mazbata Muharriri Nusret Kirişçioğlu (Zonguldak), Himmet Ölçmen (Konya), Raif Aybar (Bursa), Mehmet Zeki Tulunay (Malatya), Şevki Hasırcı (Bilecik), Osman Alişiroğlu (Kırşehir), Hamdi Ragıp Atademir (Konya), Mehmet Hazer (Kars), Hamid Şevket İnce (Erzurum), Hüseyin Balık (Zonguldak), Suat Başol (Zonguldak), Başvekil Adnan Menderes (İstanbul), Kemal Yörükoğlu (Van), Tahir Taşer (Kırşehir), Kenan Akmanlar (Antalya), Sabahattin Sönmez (Konya), Muhittin Özkefeli (Samsun), Behçet Kayaalp (Burdur), İbrahim Gürgen (İçel), Ekrem Alican (Kocaeli), Hamdullah Suphi Tanrıöver (İstanbul), Abdullah Gedikoğlu (Ankara), Muharrem Tunçay (Balıkesir), Devlet Vekili Cemil Bengü (Ordu), Refet Aksoy (Ordu), Selami Dinçer (Kocaeli), Murad Ali Ülgen (Afyonkarahisar), Memiş Yazıcı (Ordu), Sait Bilgiç (Isparta), Ziyad Ebuzyiya (Konya), Sebati Ataman (Zonguldak), Turgut Göle (Kars), Pernev Arat (İzmir), Bahadır Dülger (Erzurum), Adnan Karaosmanoğlu (Manisa), Sadettin Yalım (Kocaeli), Selahattin Toker (Elazığ), Sadettin Karacabey (Kocaeli), Servet Zengin (Çanakkale), Mustafa Akçalı (Seyhan), Hasan Hayati Ülkün (Niğde), Hikmet Boyur (Manisa), Mekki Said Esen (Balıkesir), Firuzan Tekil (İstanbul), Muvakkat Encümen Mazbata Muharriri Ahmet Hamdi Sançar (Denizli), Muzaffer Balaban (İzmir).

Söz konusu müzakerede konuşma yapan toplam 65 milletvekilinden 6’sı gazeteci kökenlidir. Bunlar Nadir Nadi, Behzat Bilgin, Saadettin Sönmez, Ziyad Ebuzyiya, Bahadır Dülger ve Mekki Said Esen’dir. 2 ortaokul, 8 lise ve 55 üniversite mezunu olan milletvekillerinin mesleki dağılımları ise şu şekildedir: 24 hukukçu, 13 bürokrat/yönetici, 11 tüccar/iş adamı, 4 tıp doktoru, 3 ziraatçi, 3 asker, 1 eğitimci. (Detaylı bilgi için bkz. Çoker vd, 1985; Öztürk, 2000).

muhalefette ve CHP'nin de iktidarda olduğu bir önceki dönemle kıyaslandığında, rollerin değiştini göstermektedir. Basın özgürlüğü gibi demokratik bir toplum düzeni açısından son derece önemli olan bir konuyla ilgili olarak rollerin böyle kolaylıkla değişebilmesi, özgürlüklerin ilkesel olarak değil de, konjoktüre bağlı şekilde savunulduğunu ve araçsallaştırıldığını göstermektedir. Ancak bu tablo, adı geçen siyasal partilerin özgürlükleri araçsallaştırmaları kadar, bir İmparatorluk bakiyesi olan Cumhuriyetin sahip olduğu eleştiri ve özgür düşünce karşıtı siyasal formasyonla da ilgilidir. Bu nedenle, siyasal iktidarlar değişmesine rağmen, basının iktidar karşındaki konumu ve basın özgürlüğünü kullanabilme kapasitesi değişmemektedir. Bu durumun, büyük oranda iktidarı ele geçiren partilerin baskıcı yapılarından kaynaklandığı söylenebilir. Nitekim Tunaya da iktidarların bu baskıcı karakterini şu sözlerle ifade etmektedir: “Türkiye’de iktidarlar 1908’den itibaren, daima kurtarıcı olarak gelmişler, fakat müstebit ilan edilerek mevkilerini terk etmişlerdir. Hürriyeti getirenlerin, aynı hürriyeti baltalamaya doğru gitmeleri, geniş kitleleri şaşırtmıştır. Böylece bir çeşit, kime ve neye inanacağını tayin edememekten doğan, bir inanç ya da ideal buhranı doğmuştur” (1959: 83).

Bu durumun, Demokrat Parti iktidarı dönemi için de geçerli olduğu söylenebilir. Basına özgürlük vaat ederek ve basının desteğini arkasına alarak muhalefet yapan DP, iktidarının son dönemlerine doğru muhalefete karşı tutumunu sertleştirmiş ve basına karşı aldığı kısıtlayıcı tedbirleri artırmıştır. Bu bağlamda 18 Nisan 1960’ta 2247 sayılı tavrirle CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini tetkike memur ‘Meclis Tahkikat Encümeni’nin kurulması hakkında TBMM kararı çıkarılmış, peşisıra da 27 Nisan 1960’ta 7468 sayılı “Meclis Tahkikat Encümeni’nin

Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanun” tasarısı gündeme gelmiştir. Her türlü basın faaliyetlerini Tahkikat Komisyonu vasıtasıyla hükümetin güdümüne sokma anlamına gelen bu düzenlemeler, gerek mecliste gerek kamuoyunda büyük tartışmalara neden olmuştur. Tahkikat Komisyonu kurulmasına dair TBMM müzakereleri,¹⁸⁹ beklenildiği gibi son derece gergin bir atmosferde gerçekleşmiş, konuşmacılar¹⁹⁰ genel olarak sert bir üslup kullanmış ve birbirlerine karşı ağır ithamlarda bulunmuşlardır.

DP iktidarının son döneminde gündeme gelen bu düzenleme, Bursa milletvekili Mazlum Kayalar ve Denizli milletvekili Baha Akşit tarafından hazırlanan bir tahrir ile Meclis gündemine gelmiştir. Tahrirde; Türkiye’de seçimle iktidara gelemeyenlerin “meşru iktidarı gayrimeşru ve gayrikanuni yollarla düşürmek fikrine dayanan bir mücadele” içinde oldukları, bir kısım basının da “bu gayrimeşru gayenin tahakkuku uğrunda CHP ile işbirliği halinde bulunduğu” iddia edilmektedir. Söz konusu basın; “umumi efkârı aldatmak”, “hadiseleri tahrif etmek”, “her türlü yıkıcı faaliyetleri teşvik eden yazılara sinesinde yer vermek” ile itham edilmektedir. Ordunun siyasete karışmasına ve emir/kanun dinlemez bir hale gelmesine çalışıldığı

¹⁸⁹ Müzakere tutanakları için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 58, 18/04/1960, s. 189-213.

¹⁹⁰ Mazlum Kayalar(Bursa),Suphi Baykan (Adana), Osman Bölükbaşı (Kırşehir), Hasan Erdoğan (Kars), İsmet İnönü (Malatya), Kenan Akmanlar (Antalya), Ali Dedekarginoğlu (Çorum), Sırrı Atalay (Kars), Mehmet Diler (Kütahya), Samet Ağaoğlu (Manisa), Emir Soysal (Maraş), Hasan Tez (Ankara), Nihat Sargınalp (Gümüşhane), Nusret Durakbaşı (Maraş), Hamdi Öner (Adana), Şemsettin Ataman (Kars), Faruk Ayanoğlu (Tokat), Kamil Boran (Mardin), İbrahim Sevel (İstanbul), Osman Kavrakoğlu (Rize), Cemal Tüzün (Kocaeli), Adnan Selekler (Antalya).

Söz konusu müzakereye konuşma yapan toplam 21 milletvekilinin 1’i ilköğretim, 1’i lise ve 19’u üniversite mezunu olup mesleki dağılımları ise şu şekildedir: 6 hukukçu, 5 tüccar/iş adamı, 4 bürokrat/yönetici, 4 tıp doktoru, 1 eğitimci ve 1 asker. (Detaylı bilgi için bkz. Çoker vd, 1985; Keşir vd., 2010).

iddia edilen takrirde; “hadiselere derinden ve bütün teferruatıyla nüfuz ederek, Türkiye’de siyasi huzur ve istikrarın sağlanması için gerekli tedbirleri almak üzere TBMM’nin işe el koymasının zaruri ve lüzumlu görüldüğü” belirtilmiştir. Takrirde söz konusu amaçlara yönelik olarak “yalan neşriyatta bulunmak suretiyle memleketin siyasi, iktisadi, mali, ictimai hayatını tehlikeye maruz bırakan bir kısım basın; bünyesini, çalışma tarzı ve metotlarını ve kanunlar muvacehesindeki tutumunu ve bu kanunları işlemez hale getirmek hususundaki gayrimeşru faaliyetlerinin ve bu ahvalin önlenmesini gayri mümkün kılmakta olan sebeplerin mahiyetini tetkik ederek elde edeceği neticeleri TBMM’ye bildirmek üzere 15 kişilik bir tahkikat encümeni kurulması” teklif edilmiştir.¹⁹¹

TBMM’de büyük tartışmalara yol açan Tahkikat Encümeni kurulması hakkındaki takrirle ilişkili olarak bir hafta sonrasında gündeme gelen 7468 sayılı ‘TBMM Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selâhiyetleri Hakkında Kanun’ ile de bu tür encümenlerin aşırı düzeyde yetkilerle donanması öngörülmüştür. Kanun; Tahkikat Encümenlerinin, soruşturma ve kararlarında adli kurumların haiz olduğu hak ve sorumlulukları kullanabilmesini mümkün kılmaktadır. Encümenlerin öngöreceği tedbir ve kararların kesin olduğu ve itiraz edilemeyeceği belirtilen kanunda; “tahkikatın selamete cereyanını temin maksadıyla her türlü neşriyatın yasak edilmesine, neşir yasağına riayet edilmemesi halinde mevkute veya gayri-mevkutenin tabı veya tevziinin (dağıtımının) men’ine” yetki verilmiş, “mevkute veya

¹⁹¹ 18/04/1960 tarih ve 2247 sayılı ‘CHP ve bir kısım basının faaliyetlerini tetkike memur Meclis Tahkikat Encümeni kurulmasına dair TBMM Kararı’nın tam metni için bkz: 19/04/1960 tarih ve 10484 sayılı Resmi Gazete, s. 1178/a.

gayri-mevkutenin toplatılmasına, mevkutenin neşriyatının tatiline...” de imkân tanıyan bir düzenleme oluşturulmuştur.¹⁹²

Muhalefet ve basın üzerinde ciddi baskılar ve sınırlamalar yaratacak olan söz konusu düzenlemeye ilişkin meclis müzakereleri¹⁹³ sık sık kesintilere uğrayacak düzeyde şiddetli tartışmalara sahne olmuştur. Birçok milletvekilinin hareket ve üsluplarından dolayı belirli süreler meclis dışı bırakılma cezasına çarptırıldığı müzakerelerde konuşmacıların¹⁹⁴ sözleri sık sık müdahalelerle kesilmiş, kimi oturumlarda konuşma yapılmayacak düzeyde sataşmalar ve karmaşalar yaşanmıştır.

Çalışmanın bu aşamasında yukarıda ana hatlarıyla ele alınan tarihsel gelişim süreci içerisinde 1950 tarihli Basın Kanunu sonrasında gerçekleştirilen belli başlı yasal düzenlemelerle ilgili parlamento müzakereleri, *basın özgürlüğünün sınırlarını yeniden çizme doğrultusunda müdahalelerin gerekçelendirilme biçimleri ve muhalif*

¹⁹² 27/04/1960 tarih ve 7468 sayılı ‘Türkiye Büyük Millet Meclisi Tahkikat Encümenlerinin Vazife ve Selâhiyetleri Hakkında Kanun’un tam metni için bkz: 28/04/1960 tarih ve 10491 sayılı Resmi Gazete, s. 1241.

¹⁹³ Müzakere tutanakları için bkz: TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 61, 27/04/1960, s. 274-309.

¹⁹⁴ Emin Soysal (Maraş), Nüvit Yetkin (Malatya), M. Kamil Baran (Mardin), Turhan Feyzioğlu (Sivas), Burhan Belge (Muğla), Nusret Kirişcioğlu (Sakarya), Hüseyin Ortakçioğlu (Çorum), Hüseyin Fırat (İçel), Enver Kaya (İstanbul), Murad Ali Ülgen (Afyonkarahisar), Nihat Sargınalp (Gümüşhane), Hakkı Tarık Us (Giresun), Melih Kemal Küçüktepepınar (Adana), Hasan Tez (Ankara), Subhi Baykam (Adana), Hamdi Öner (Adana), İbrahim İmirzalıoğlu (Ankara), Emin Soysal (Maraş), İsmet İnönü (Malatya), Devlet Vekili Medeni Berk (Niğde), Kemalî Bayazıt (Maraş), Baha Akşit (Denizli), Adliye Vekili Celal Yardımcı (Ağrı), Avni Doğan (Ankara), Muvakkat Encümen Reisi Osman Kavrakoğlu (Rize), Encümen Mazbata Muharriri Hasan Hayati Ülkün (Nevşehir), Nafia Vekili Tevfik İleri (Samsun).

Söz konusu müzakerede konuşma yapan toplam 27 milletvekilinden 3’ü gazeteci kökenlidir. Bunlar Burhan Belge, Hakkı Tarık Us ve Melih Kemal Küçüktepepınar’dır. 1 ilköğretim, 1 ortaokul ve 25 üniversite mezunu olan milletvekillerinin mesleki dağılımları ise şu şekildedir: 11 hukukçu, 4 bürokrat/yönetici, 3 tıp doktoru, 3 tüccar/iş adamı ve 1 asker. (Detaylı bilgi için bkz. Çoker vd, 1985; Keşir vd., 2010).

basına karşı yasaklayıcı tutumun gerekçelerindeki süreklilik yönleriyle analiz edilmekte, ardından 1961 ve 1982 Anayasalarının oluşturduğu basın rejimi ile 2004 tarihli son Basın Kanunu etrafındaki tartışmalara geçilmektedir.

B. Basın Özgürlüğünün Sınırlarını Yeniden Çizme Doğrultusunda Müdahalelerin Gerekçeleri

Çok partili siyasal yaşama geçişin bir gereği olarak yürürlüğe sokulan 1950 tarihli Basın Kanunu sonrasında basını doğrudan ilgilendiren konularda gerçekleştirilen ve yukarıda zikredilen yasama faaliyetlerine dair parlamento müzakerelerine bakıldığında, her ne kadar liberal bir söylem dikkat çekse de, kısıtlamayı meşrulaştırmak üzere, özgürlüklerin sınırını açıkça belirleme doğrultusunda yoğun bir çaba dikkat çekmektedir. Özgürlüğün sınırının açıkça belirlenmemesi halinde, diğer kişi/kurumlara karşı ölçsüz eleştirilerin gündeme geleceği ve sonuçta haksız mağduriyetlerin yaşanacağı iddiası sıklıkla basın özgürlüğünü kısıtlama gerekçesi olarak kullanılmıştır. Özgürlüğün kötüye kullanılmasının ‘kişisel haklar’a, ‘toplumun huzur ve sükunu’na ve ‘devletin yüksek menfaatleri’ne zarar verebileceği argümanı büyük ölçüde mevcut iktidarlar tarafından kullanılırken, muhalefet konumunda bulunanların genellikle, basının kamuoyu adına iktidarı denetleme işlevinin bulunduğu, bunun da bir ‘amme hizmeti’ olduğu yönünde görüşleri dile getirdikleri görülmektedir. Bu bağlamda, iktidar ve muhalefet konumları, savunulan iddiaları belirlemekte/değiştirmektedir.

1- Eleştiri Hakkının Sınırlandırılması

İncelenen müzakerelerde basın özgürlüğünü kısıtlamayı haklılaştırmaya yönelik söylemin büyük ölçüde ‘eleştiri hakkının sınırını açık bir şekilde belirleme gereği’ üzerinden kurulmaya çalışıldığı dikkat çekmektedir. Çoğunlukla iktidar konumunda bulunanlarca dile getirilen bu talebin açık bir örneğini ‘Neşir Yoluyla ve Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun’un görüşüldüğü müzakerelerde dönemin Adalet Bakanı Osman Şevki Çiçekdağ’ın ifadelerinde görmek mümkündür. Tasarının TBMM gündemine getirilmesinin gerekçe/amacını ve bu düzenlemenin ana hatlarını açıklamak üzere ilk konuşmayı yapan Çiçekdağ bu konudaki temel argümanlarını demokratik yaşamda özgürlüklerin yeri ve sınırını vurgulayarak geliştirmeye çalışmıştır:

Hürriyetlerin kullanılmasında başkalarının hak ve hürriyetlerine tecavüz edilmemesi kaziyesi (önermesi), demokratik hayatın değişmez esaslarından madut olup (sayılıp) aynı zamanda hürriyetlerin hududunu tayin ve tahdit etmesi bakımından da kıymet ve mânâ ifade eder. Çünkü hududu tayin edilmeyen bir hürriyetin tasavvuruna ve hüsnüistimaline imkân olmadığı gibi hürriyetlerin kötüye kullanılmasının fert ve cemiyetin aleyhinde büyük zararlar ve tehlikeli neticeler yarattığı ve hatta bizzat hürriyeti tehdit ederek zedelediği, yok ettiği tarihi hakikatler arasındadır.¹⁹⁵

Bu sözlerin sahibinin de mensubu olduğu Demokrat Parti, daha önce de ifade edildiği üzere, kurulduğu tarih olan 1946 yılından iktidara geldiği 1950 yılına kadar geçen sürede, bütün siyasal söylemini özgürlüklerin geliştirilmesi üzerine kurmuş ve muhalefetini de bu eksende yapmıştır. Ancak bu özgürlük söylemi, siyasal ve felsefi

¹⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 386.

düzyeyde yeterince içşelleştirilmiş bir söylem olmayıp, ulaşılması gereken bir idealden ziyade, hedefe giden yolda kullanılması gereken bir araç olarak görülebilir. Adliye Vekili Çiçekdağ'ın görüşlerini de bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Aynı zamanda DP iktidarının da görüşlerini yansıtan bu ifadeleri, 1931 tarihli Matbuat Kanunu'nda yapılan 1946 tarihli değişiklik sırasında gerçekleştirilen meclis müzakerelerinde söz alan Aydın milletvekili Adnan Menderes'in, gazeteciliğin bir kamu hizmeti ve yurttaşın en doğal hakkı olduğu ve bu mesleğin ifasını zorlaştıran hükümlerin kaldırılması gerektiği yönündeki konuşmasıyla karşılaştırmakta fayda vardır.

Aradan çok kısa bir zaman geçmesine rağmen, DP iktidarı, 'yurttaşın en doğal hakkı' olarak gördüğü basın özgürlüğünü, birey ve topluma zarar verebilecek tehlikeli bir unsur olarak tanımlamaya başlamıştır. Bu çelişik tutumun, biri yapısal diğeri ise konjonktürel olmak üzere iki nedenden kaynaklandığını söylemek mümkündür. Yapısal neden, yukarıda da izah edildiği gibi, imparatorluk geçmişinden devralınan eleştiriye ve özgür düşünceye kapalı düşünce geleneğiyle ilgilidir. Bu gelenek; aklın felsefi, siyasal, kültürel ya da başka herhangi bir alanla ilgili olarak eleştirel ve yerleşik yargıları aşacak bir biçimde kullanılmasına engel olmuş, özgün ve yaratıcı temayüllerin gelişmesine olanak tanımamıştır. Bu eksiklik, Cumhuriyet dönemi Türkiyesine de yansımış ve bu yansıma kendisini en belirgin biçimde siyasal arenada göstermiştir. Tunçay söz konusu eksikliği, özgür bir siyasal ve toplumsal ortamın bulunmamasına bağlamakta, bunu da Osmanlı'dan Cumhuriyete Türk siyasal düşüncesinin bütün yönelimlerinin ortak çıkmazı olarak nitelendirdiği "dogmatizm" kavramıyla açıklamaktadır (Tunçay, 2006: 14).

Farklılıkların yok sayılması ve bastırılması, muhalif olana ilişkin önyargılar ve dahası yasaklar ile etnik, dini ya da mezhepsel gerekçelere dayanan ayrımcı uygulamaların ve basın üzerindeki baskıların büyük bir kısmı, yapısal düzeydeki bu zaafların yasal sisteme ve oradan da aktüel siyasete yansımalarından kaynaklanmıştır.

DP iktidarının basın özgürlüğüyle ilişkili bu çelişik tutumunun ikinci nedeni ise konjonktürel niteliklidir. Burada konjonktür kavramıyla, hem içinde bulunulan durumun koşullarına ilişkin bir atıfta bulunulmakta hem de bahsi geçen partinin siyasal pozisyonuna işaret edilmektedir. Zira mezkûr siyasal parti, Menderes'in basına ve basın özgürlüğüne ilişkin oldukça özgürlükçü sayılabilecek konuşmaları yaptığı dönemde iktidarda değil, muhalefettedir. Muhalefet pozisyonu ise, Türkiye deneyimi göz önünde bulundurulduğunda, iktidara gelebilmek için birçok şeyin araçsallaştırılabildiği ve ilkesel düzeyde benimsenmese dahi, konjonktürel olarak sahiplenilebildiği bir pozisyonudur. İşte bu durum, başlangıçta desteklenen bir özgürlüğün sonradan sınırlandırılmak istenmesinin hangi gerekçeye dayandığını açıklamaktadır. Zaten Demokrat Parti'yi temsilen konuşan Çiçekdağ da, henüz kulaklardaki yankısı gitmemiş olan bu özgürlükçü söylemlerin farkında olacak ki, yapılacak düzenlemenin amacını izah etmeden önce basın özgürlüğüne verdikleri önemi belirtme gereği duymuştur: "...Ancak hür matbuat vasıtasıyla ki, vatandaş tefekkür hürriyetini, tenkid hakkını ve umumiyetle siyasi haklarını kullanabilme ve amme murakabesini (denetimini) tesis edebilme imkânlarına sahip ve malik olur."¹⁹⁶

¹⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 386.

2- Amme Hizmetinin/Kamu Huzurunun Zedelenmesi

İncelenen müzakerelerde öne çıkan ve tek parti döneminden beri kullanılan önemli bir kısıtlama gerekçesi de kamu huzurunun bozulması ya da amme hizmetinin yerine getirilememesi iddiasına dayandırılmaktadır. Bu argüman basın, basın özgürlüğü, basının işlevleri konularının tartışıldığı her platformda kullanılan ve “amme hizmeti” olarak ifade edilen “kamusal hizmet” teması üzerinden kurulmaktadır. Söz konusu tema, basın ve basın özgürlüğünün hangi yaklaşımla ele alındığından bağımsız şekilde, konuyla ilgili hemen her tartışma ve uygulamada, retorikal ya da bizatihi etken unsur olarak kullanılmaktadır. Siyasal iktidarın, kamusal işlevine atfen sınırlandırmak istediği basın özgürlüğü, yine aynı işleve atıfla muhalefet milletvekilleri tarafından savunulmaktadır. Bu ironi, basın özgürlüğünün, yalnızca iktidar olgusuyla ilişkisi içinde ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Hükümet tarafı, iktidarını zayıflatacak veya tehlikeye sokacak her türlü yayını basının kamusal işlevine referansla yasaklamak isterken; muhalefet de, yine bu işlevi gerekçe göstererek, iktidar karşısındaki pozisyonunu halk nezdinde güçlendirecek yayınların önünü açmak istemektedir. ‘Cemiyetin huzur ve sükûnu’nun korunmasını, kısıtlamanın gerekçesi olarak sunan bu anlayışı Osman Şevki Çiçekdağ’ın konuşmasında görmek mümkündür:

Hürriyetler kullanılırken kanun vasıflarının tespit ettikleri maksat dışına çıkılarak muhtelif şekil ve tarzlarda şeref ve haysiyetlere tecavüz edilmesi, yalan haber ve havadis neşri suretiyle yalnız âmmenin huzur ve sükûnunun bozulması değil, devletin âli menfaatlerinin haleldar edilmesi ve hatta emniyet ve bekasının dahi tehlikelere maruz bırakılması gibi asla tervicine (savunulmasına) imkân olmayan hallerle

cemiyetin huzur ve sükûnu ve müstakar (yerleşik) nizamı bozulmuş, dolayısıyla topluluk ıstıraba sevk edilmiş olur.¹⁹⁷

Bu ifadeler, basın özgürlüğünün niçin ve hangi gerekçelerle sınırlandırılması gerektiğine dair tek parti döneminden beri süregelen söylemlerle özdeş ifadelerdir. Kamu huzurunun bozulması, devletin çıkarlarının ve güvenliğinin zedelenmesi gibi oldukça belirsiz olan ve objektif şekilde temellendirilmesi/tanımlanması mümkün olmayan gerekçeler, yeni olmamaları bir yana, Demokrat Parti'ye özgü de değildirler. Bunları, tek parti döneminde de kullanılmış olan partiler-üstü bir siyasal retoriğin parçaları olarak değerlendirmek mümkündür. Basın özgürlüğü, bu şekilde 'ammenin huzuru', 'devletin çıkarları/güvenliği' ile ilişkili olarak ele alınınca, onu sınırlandırmanın ve belki de dönem dönem ortadan kaldırmanın imkân ve koşulları alabildiğine genişlemektedir. Zira yalnızca basın özgürlüğünü değil, genel olarak bir özgürlüğü ya da özgürlük kategorisini kullanabilmenin ve sınırlandırmanın ölçütü evrensel düzeyde kabul görmüş bir takım hukuki ve ahlaki standartlar olmalıdır. Aksi durumda, bu ve benzeri özgürlüklerin sınırlandırılması yalnızca hermenötik bir temele indirgenmiş olur ki, bu da, kişisel ya da grup çıkarlarıyla veya ideolojik-siyasal mülahazalarla özgürlüklerin tanımlanması/yorumlanması gibi olumsuz bir sonuç doğurabilir. Nitekim gerek tek parti döneminde gerekse çok partili hayata geçtikten sonraki ilk yıllarda ve sonrasında da DP iktidarı sırasında yaşananlar, bu durumun bir kanıtı gibidir. Her ne kadar bir takım konjonktürel nedenlerle zaman zaman yumuşamış olsa da, bahse konu tüm dönemlerde basın ve basın özgürlüğü oldukça şedit bir siyasal anlayışın kurbanı-mağduru olmuştur.

¹⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 386.

Bu mağduriyetin gerekçeler listesi, daha önce de belirtildiği üzere, oldukça zengindir. Örneğin Adliye Vekili Çiçekdağ, mezkûr konuşmasında basın özgürlüğünün iki şekilde suiistimal edildiğini ve dolayısıyla demokratik ülkelerde buna engel olmak için iki yöntemin geliştiğini savunmuştur: “Bunlardan birisi, neşir ve matbuat hürriyetinin suiistimaliyle vatandaşların şeref ve haysiyetlerine tecavüz edilmemesi, diğeri de yalan haber ve havadis neşri suretiyle cemiyetin huzur ve sükûnunun, devletin yüksek menfaatlerinin ihlal olunmamasıdır.”¹⁹⁸ Bu ve benzeri açıklamaların da gösterdiği üzere, hazırlanan yasal düzenlemelerde basın özgürlüğünün sınırlarını yeniden çizme doğrultusundaki müdahaleler; ‘özgürlüklerin kötüye kullanımı’, ‘emniyet’, ‘toplumun huzur/sükûnu’, ‘devletin âli menfaatleri’, ‘kişisel itibarın muhafazası’ gibi gerekçelere dayandırılmaktadır. Listenin bu denli geniş olmasından hareketle, basın özgürlüğünün de bu genişlikle paralel olarak baskı altında tutulduğu/tutulacağı sonucunu çıkarmak mümkündür.

Nitekim muhalefet kanadındaki milletvekillerinin müzakereler sırasında yaptığı konuşmalara bakıldığında, böyle bir sonuca varmanın haklı gerekçelere dayandığı görülmektedir. Zira söz konusu milletvekilleri, çeşitli gerekçeler altında asıl yapılmak istenen şeyin basın özgürlüğünü kısıtlamak, hatta yok etmek olduğunu savunmuşlardır. Bu savunmalar, çoğunlukla basının demokratik bir toplum düzenindeki yerine ve işlevine atıfla yapılmıştır. Örneğin CHP Trabzon milletvekili Faik Ahmet Barutçu, özgür basının, iktidarı kontrol ve denetlemenin bir aracı olduğunu şu sözlerle ortaya koymuştur: “Mebusun murakabe zaviyesinden hürriyeti

¹⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 386.

ne kadar lüzumlu ise gazetecinin de murakabesi bakımından hürriyeti de öyle lüzumludur. Matbuat bu sayede mebusun vazifesini tamamlar.”¹⁹⁹ Barutçu, aynı zamanda basının demokrasilerde kamuoyu adına denetim işlevinin ne derece önemli olduğunu “...matbuat, hükümetleri umumi efkârın müzaheretinden (desteğinden) ve neticede mevkiinden düşürebilir. Bu, umumi efkârın düşürmesidir.”²⁰⁰, sözleriyle ortaya koymuştur. Basının yaptığı işi bir “amme hizmeti” olarak niteleyen Barutçu, “...hürriyeti olmazsa gazeteyi o hizmeti ifa edemeyecek duruma düşürmüş olursunuz”²⁰¹ uyarısında bulunmuştur.

Barutçu’nun yapmış olduğu bu konuşmanın içeriğinin, tıpkı geçmişte Menderes’in muhalefet yıllarında yaptığı ve yukarıda alıntılanan konuşmasının içeriği gibi, oldukça demokratik olduğu söylenebilir. Ancak, daha önce de ifade edildiği üzere, söz konusu demokratik içerik ilkesel düzeyde sahiplenilen bir felsefi-ahlaki pozisyona değil, muhalif olmanın verdiği rahatlıkla yapılan ve salt retorik düzeyinde sahiplenilen siyasal bir pragmatizme dayanmaktadır.

Basın özgürlüğünün, araçsal bir angajmanla da olsa, muhalefet tarafından böyle güçlü bir şekilde savunulması, iktidar partisi milletvekillerinin konuşmalarını da etkilemiştir. Müzakerelerde iktidar kanadındaki milletvekilleri düzenlemelere ilişkin eleştiriler karşısında basın özgürlüğüne kendilerinin de en az muhalefet kadar önem verdiklerini, fakat basın özgürlüğünün bir takım kötü amaçlara alet edilmemesi için çaba gösterdiklerini savunmuşlardır. DP İzmir milletvekili Halil Özyörük, bu

¹⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 391.

²⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 391.

²⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 392.

iddiayı; “...basın; demokrasinin gayri-müfarık (ayrılmaz) bir lazımı ve bu sistemin ayrılmaz unsuru ve müeyyidesi olmakla beraber, prensiplerinden ayrıldığı ve şahsi itiraza adet edildiği takdirde rejimi soysuzlaştırmak tehlikesini de yaratacağından şüphe edilemez”²⁰² sözleriyle ortaya koymuştur. Özyörük, basın özgürlüğünü kısıtlamayı amaçlamadıklarını da “...matbuat hürriyetini tahdid eden hiçbir müeyyide konulmuyor. Bizim tasarıya koyduğumuz hükümler âme nizamını koruyucu ve teyid ve temin edici hükümleridir. Çünkü her hürriyet gibi matbuat hürriyetinin de bir hududu vardır, bir sınırı vardır. Hangi hürriyettir ki dünyada hudutsuzdur, sınırsızdır?”²⁰³ diyerek savunmuştur.

3- Şeref ve İtibar Sorunu

Müzakerelerde, basın üzerinden kişisel haklara, şeref ve itibara saldırıldığı yönündeki iddialar da kısıtlamanın önemli bir gerekçesi olarak kullanılmıştır. ‘Kişilerin şeref ve haysiyetinin dokunulmazlığı ilkesi’ üzerinden kurulan bu argüman demokratik rejimlerde bireylerin haklarının ve itibarının korunması gereğine dayandırılmıştır. Bu bağlamda, iktidarın aslında basın özgürlüğünü kısıtlandırmak için özel bir çabasının olmadığını iddia eden DP Bursa milletvekili Hulusi Köymen ‘muasır memleketler’i örnek göstererek yapılacak düzenlemelerdeki hassasiyetlerinin genel kabul gören ilkelerden kaynaklandığını savunmuştur. İngiltere’de “...haysiyet ve şeref üzerine dil uzatanlara ve bunları neşredenlere karşı hükümler

²⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 405.

²⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 406.

konulduğuna”²⁰⁴ dikkat çeken Köymen, bu gerekliliği; “bizde adalet ve haysiyet anlayışı o kadar iptizale uğramıştır (bayağılaşmıştır) ki, haysiyetini koruma bahanesiyle herkes her gün haysiyet celladı olarak şuna buna saldırmaktadır”²⁰⁵ iddiasıyla gerekçelendirmiştir. Yapılacak düzenlemelerin vatandaşların şeref/haysiyet/itibarını korumaya yönelik olduğu vurgusu başbakan Adnan Menderes tarafından da ortaya konulmuştur:

Burada şerefler, haysiyetler ve namuslar bahis mevzusudur. Bir taraftan matbuat hürriyetini, matbuatın tenkid vazifesinin serbest olmasını, matbuatın murakabe vazifesinin tamamiyle yerinde işlenmesini temin ederken diğer taraftan da bütün vatandaşlarımızın namus, şeref ve haysiyetlerinden de emin olarak korkusuz yaşama hakkına sahip olmalarını temin etmek icab eder. Bu medeni bir cemiyetin şiarıdır. Hürriyet nizamı içinde yaşayan vatandaşların korkusuz yaşamasını istemek, hakların esasını teşkil eder.²⁰⁶

Burada basın özgürlüğünün bir kısıtlamadan ziyade, düzenlemeye tabi tutulduğu iddia edilmekte, söz konusu düzenlemeye gerekçe olarak da özel hayatın korunması gösterilmektedir. İktidarın bu doğrultudaki iddiaları karşısında muhalif milletvekilleri ‘şeref’ ve ‘itibar’ gibi, içerik açısından oldukça belirsiz olan ve bu nedenle haklarında bir sınır belirlemenin zor olduğu bir alanda yasal düzenleme yapmanın, teminattan çok kısıtlama getireceğini savunmuşlardır. CHP Sinop milletvekili Server Somuncuoğlu, bu argümanı; “...evvelden bilinmesi, şümulü evvelden çizilmesi kabil olmayan bu kadar geniş mefhumları ceza kanunları içine

²⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 407.

²⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 409.

²⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 410.

alıp...basın mensubunu mahkum etmekte hakikaten adalet yoktur”²⁰⁷ diyerek ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaşı da iktidarın bu konudaki iddialarını gerçekçi bulmadığını şöyle dile getirmiştir: “Kanun tasarısı ve bunun birinci maddesi haysiyetleri masun bulundurmak için getirilmiyor. Seçimlerde muhalif matbuatı dize getirmek, beslemelere ise tek taraflı himaye temin etmek için getiriliyor.”²⁰⁸ Burada besleme kavramı ile, hükümet yanlısı yayın yaptığı ve bundan dolayı himaye gördüğü iddia edilen basın kast edilmekte ve söz konusu düzenlemenin bu basını, muhalif basına karşı daha da güçlü hale getirmek için yapıldığı öne sürülmektedir. Yapılacak düzenlemeler konusundaki bu güvensizlik, Türkiye Köylü Partisi adına söz alan Seyhan milletvekili Cezmi Türk tarafında da, “En ulvi hürriyetler, söz hürriyeti, fikir hürriyeti, neşir hürriyeti, beyan hürriyetinin hudutlarını çizelim derken kafataslarımızın kalebend edilmesine kalkışılmamasını bilhassa rica ederim”²⁰⁹ sözleriyle kendini göstermiştir. Türk de, konuşmasında iktidar yanlısı basına bu konuda müsamaha gösterildiği ve hatta bunların mali açıdan kayırdığını belirterek, “besleme basın” nitelemesini kullanmıştır.

Muhalefetin bu doğrultudaki eleştirilerine iktidar adına cevap vermek üzere söz alan DP Balıkesir milletvekili Müfit Erkuymcu, önerilen düzenlemelerin “suiniyetle vatandaşın ailevi ve şahsi durumunu teşhire mani olmak için” getirildiğini ve “tenkid ile tahkirin başka şeyler” olduğunun göz önünde bulundurulması gerektiğini vurgulamıştır.²¹⁰ Benzer şekilde Adliye Vekili ve Kırşehir milletvekili

²⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 505.

²⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 486.

²⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 397.

²¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 495.

Osman Şevki Çiçekdağ da basın özgürlüğünün sınırlarının açık bir şekilde tayin edilmesi gerektiği savını şu sözlerle ortaya koymuştur:

Vatandaşları her türlü taaddiden (saldırıdan), tecavülden masun bulundurmak ve dördüncü kuvvet olarak bildiğimiz matbuatımızı; hürriyet, hak, fazilet ve tenkidin bir mihrabı haline getirmek için bu tasarımı yüksek huzurunuzla takdim etmiş bulunuyoruz. Biz matbuatımızın tenkid hürriyetini her şeyin üstünde tutarız. Fakat arkadaşların şeref, haysiyet ve namusiyle de oynanmasını caiz görmemekteyiz.²¹¹

Basın özgürlüğü ve eleştirinin sınırını, birey hak ve özgürlüğüne müdahale edildiği nokta olarak belirleyen Çiçekdağ bu argümanın yanısıra, “amme menfaati, ammenin huzur ve sükûnu maddenin tesbitinde, tedvininde amil ve saik olmuştur”²¹² demek suretiyle de kişi dokunulmazlığını kamusal fayda ile ilintilendirmiştir.

Bütün bu konuşmalar, basın özgürlüğünün her ne kadar içeriği belirsiz ve objektif olarak temellendirilmesi mümkün olmayan gerekçelerle sınırlandırılrsa da, yasakların, eskiye nazaran daha demokratik sayılabilecek bir şekilde kamufle edildiğini göstermektedir. Zira hem iktidar partisine hem de muhalefete mensup konuşmacıların tamamı, basın özgürlüğünün en temel hak ve özgürlüklerden biri olduğunu vurgulamaktadır. Tek parti dönemine nazaran, basın özgürlüğünün demokratik bir sistemin olmazsa olmazlarından biri olduğuna dair yapılan vurguların çokluğu, siyasal ve toplumsal gelişmişliğin geçmişe kıyasla görece arttığını göstermektedir. Bu da, özgürlük karşıtı tutumların, kamuoyuna daha rasyonel ve ikna

²¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 496.

²¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 497.

edici gerekçelerle anlatılmasını zorunlu kılmaktadır. Basın özgürlüğünün, tek parti dönemindeki müzakerelere kıyasla, bu denli kutsanmasının ya da en azından sınırlandırılrsa bile, bu kadar çok şerh düşülmesinin nedeni de budur. Bu durum, sonraki müzakerelerde de görülecektir.

Nitekim 07/06/1956 tarihli kanunlar²¹³ hakkındaki müzakerelerde, basın özgürlüğünün düşünce ve kanaatleri serbest bir şekilde ifade edilebilme hakkı olarak görülmesi muhalefet tarafından açık bir dille ortaya konulmuş ve bu anlayış iktidar partisine de kabul görmüştür. Ancak bunu kabul etmekle birlikte, iktidar partisi, aşağıda ele alınacak olan bir takım gerekçeleri ileri sürerek, bu özgürlüğün net bir şekilde çerçeveslendirilmesi gerektiğini de vurgulamayı ihmal etmemiştir.

Bu müzakerelerde Hürriyet Partisi Konya milletvekili Ziyad Ebuzyiya, “Basın hürriyetinin sebep-i vücudu insana herhangi bir mevzu hakkında, herhangi bir fikir hakkında düşünce ve kanaatinin neşir yoluyla açıkça ifade edebilmesine imkân vermesidir”²¹⁴ diyerek basın özgürlüğünün temeli hakkındaki görüşünü ortaya koymuştur. HP Meclis Grubu adına söz alan Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş ise, “Matbuat hürriyeti burada bazılarının ifade ettiği gibi gazetecilere verilmiş hürriyet değildir, vatandaşın haber alma hürriyeti, haber verme hürriyeti, murakabe hürriyeti ile alakalıdır”²¹⁵ diyerek basın özgürlüğünün farklı bir yönüne temas etmiştir.

²¹³ 6733 sayılı ‘Basın Kanununun Bazı Maddelerinin Bazı Maddelerinin Tadiline ve Kanuna Muvakkat Bir Madde İlavesine Dair Kanun’ ve 6732 sayılı ‘Neşir Yoluyla veya Radyo İle Yahut Toplantılarda İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun’.

²¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 206.

²¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 172.

İktidar partisi sözcülerinin ise bu ve benzeri açıklamalara itiraz edemedikleri, benzer argümanlar kullanarak basın özgürlüğünü savundukları görülmektedir. Ne var ki, basın özgürlüğünü sınırlama gerekçeleri çoğunlukla basın özgürlüğü savunusunun peşisıra ortaya çıkmaktadır. Isparta milletvekili Sedat Bilgiç, “Gazetecinin hürriyeti mukaddestir. Fakat memleket evlatlarının hürriyeti de en az onlarınki kadar mukaddestir” diyerek yapılan düzenlemeleri, “Bir memleket evladını, hiç de hakları olmadığı halde efkâr-ı millet muvacehesinde küçük düşürmek hususunda kendilerinde hak görenler, bu hareketlerinin manasını nasıl izah edebilir?”²¹⁶ sözleriyle kişi dokunulmazlığı ekseninde gerekçelendirmiştir.

Burada basının özgür olması gerektiği yönünde tarafların bir şekilde hemfikir olduğu, fakat özgürlüğün derecesi/sınırı noktasında ciddi fikir ayrılıklarının bulunduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu konu DP Konya milletvekili Hamdi Ragıp Atademir tarafından, “...hürriyetin tahdidi diye bir şey yoktur, zaten hürriyet tahdit ile olan şeydir. Hürriyet, senin varlığıyla benim varlığım arasındaki muvazenenin (dengenin) teessüsüdür (kurulmasıdır)...”²¹⁷ sözleriyle ortaya konmuştur. Ancak iktidar partisine mensup milletvekilleri basın özgürlüğünün önemini teslim ettikleri konuşmalarında, benzer gerekçelerle sınırlama gereğini de ima etmişlerdir. Örneğin Kastamonu milletvekili Hilmi Dura, “...biz, basın ve söz hürriyetini Anayasanın teminatı altında gören zihniyetten bir zerre fedakârlık yapmadan ve fakat Türk camiasının selametinin ve Türk vatandaşının şeref ve haysiyetinin koruyucusu olmak vazife ve sorumluluğunu da unutmadan vicdan kanaatiyle vazife görmek

²¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 175.

²¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 133.

mevkiindeyiz...”²¹⁸ demektedir. Basın özgürlüğünü belirli koşullar/öncelikler temelinde ele alma gereği vurgusu, Zonguldak milletvekili Nusret Kirişcioğlu tarafından da; “...Bir matbuat hürriyeti mevcut ise bir de insanların şereflerine bir gün bir köşeden bir taarruz vaki olmayacağına emin yaşama hürriyeti de vardır. Biz millete bu huzuru temin etmek mecburiyetindeyiz...”²¹⁹ sözleriyle ortaya konmuştur.

4- Özgür Basın Söyleminin Araçsallaştırılması

İncelenen müzakerelerde gerek basın özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik müdahalelerin gerekçelendirilmesinde gerekse sansüre karşı çıkma biçimlerinde çoğunlukla özgürlüğün bir amaç veya idealden ziyade, hedefe götüren yolda kullanılan retorikal bir araç olarak görüldüğü söylenebilir. Bu bağlamda basın özgürlüğü, sansür ve benzeri konulardaki argümanların oluşturulması ve savunulmasında yukarıda belirlendiği üzere iktidar ve muhalefet konumları büyük ölçüde belirleyici olmuş, tartışmaların tarafları, konumlanmalarını mevcut ve daha önceki karşıt pozisyonları ekseninde belirlemiştir. Muhalefet milletvekillerinden Server Somuncuoğlu, “DP muhalefetteyken ve iktidarın ilk yıllarında basın tarafından tutuluyordu. Ne zaman ki iktidar üzerine de söz söylenmeye başladı, şahıslara tecavüz onlara da değdi, işte o zaman bu kanun getirilmiştir”²²⁰ iddiasıyla mevcut pozisyonun yapılacak düzenlemelerde belirleyiciliğinin altını çizmiştir. Yine muhalefet adına söz alan Kırşehir milletvekili Osman Bölükbaşı ise 1946’da Basın Kanunu’nun bazı maddelerinin değiştirilmesi hakkındaki meclis müzakerelerinde o

²¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 125.

²¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 132.

²²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 452-453.

dönemde muhalefette olan A. Menderes'in basın özgürlüğünü hararetle savunduğu konuşmasını hatırlatarak, "basın hürriyeti hakkında ancak bu kadar güzel kaside yazılabilir. Fakat bu kasidenin o günkü âşıkları, müdafaa ettikleri en aziz fikirleri bugün sokak ortasında evladını tek başına terk eden duygusuz bir ana gibi yüzüstü bırakıyorlar"²²¹ demiştir.

Muhalefet milletvekilleri tarafından vurgulanan bu hususların büyük oranda doğruyu yansıttığı söylenebilir. Gerçekten de, özgürlükçü bir söylem kullanan ve basının desteğini arkasına alarak iktidara gelen DP, bu konudaki tutumunu zamanla değiştirmiş ve çokça eleştirdiği tek parti döneminin uygulamalarını çağrıştıran gelişmeler yaşanmıştır. Bir başka deyişle, DP'nin, muhalefet yıllarında bir 'amaç' olarak savunduğu özgürlük, iktidara geldiği andan itibaren araçsallaştırılmaya başlamıştır. Bu durum, yukarıda ifade edilen, Türkiye'deki özgürlük söylemlerinin içinde bulunulan siyasal pozisyonla yakından ilgili olduğu yönündeki tespiti haklı kılmaktadır. Zira söz konusu söylemler, özgürlüğün bizatihi kendisinin bir değer olarak görüldüğü ve yaşam alanlarının da bu değer ekseninde şekillendirildiği bir siyasal tahayyülü ya da ideali yansıtmamaktadırlar. Bunun yerine, oldukça dar anlamda tanımlanmış bir ideolojik evrenin ya da kişi ve/veya grup çıkarına dayalı olarak işleyen bir 'arzunun nesnesi' olarak işlev görmektedirler. Bu durum da, Türkiye'deki basın özgürlüğü karşıtı söylemin, verili siyasal kültürden kaynaklanan yapısal nedenlere dayandığını ve esas itibarıyla bir zihniyet sorunundan ileri geldiğini göstermektedir. Söz konusu zihniyet sorununun, Türkiye'nin tam olarak

²²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 478.

demokratikleşememesinin hem nedeni hem de sonucu olduğunu söylemek mümkündür.

Müzakereler sırasında yaşanan tartışmalar, bu zihniyet sorununun içeriğine ve kapsamına dair ayrıntılı bir resim sunmaktadır. Özellikle muhalefet milletvekillerinin, müzakereler sırasında DP'nin basın özgürlüğü bağlamındaki geçmiş söylemlerine atıfla dile getirdikleri eleştiriler ve bunlara verilen yanıtlar önemlidir. Zira DP'nin iktidara geldikten sonra kullandığı söylemlerin farklılaştığı yönündeki iddialar, benzer şekilde CHP'nin de geçmişteki uygulamalarının gündeme gelmesine yol açmıştır. Müzakerelerin bu niteliği, bir bakıma mevcut siyasal iktidarın geçmiş siyasal iktidarla ve şimdiki muhalefetin de eski muhalefetle karşılaşma alanını oluşturmaktadır. Pozisyonların ve rollerin değiştiği bu karşılaşma alanının analizi, bahse konu zihniyet sorununun iktidar ya da muhalefet ayrımından bağımsız olarak yaşanan yapısal bir sorun olduğunu bir kez daha göstermektedir. Kendi dönemindeki uygulamalara yönelik eleştirileri, basın özgürlüğü bağlamındaki eksiklikleri giderecek ve hatta daha da geliştirecek bir katkı olarak görmek yerine, bu eleştirileri dile getirenlerin siyasal geçmişlerine atıfla cevaplandırılan Adnan Menderes'in yaklaşımındaki 'kıyaslamacı mantığı', söz konusu yapısallığın bir sonucu olarak görmek mümkündür:

Bugün matbuat hürriyeti hakkında kasideler tertip edenler, alelumum (genellikle) hürriyet mevzuunda ilahiler terennüm edenler vaktiyle matbuatı tamamen susturmuş olan insanlardır²²²... Şimdi kendileri bir rub-u asır (çeyrek yüzyıl) kapalı idarenin taraftarı oldukları, kapalı idareyi tatbik etmiş oldukları halde şimdi nasıl oluyor da

²²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 412.

kendi devirlerini ittiham mahiyetinde olmak üzere ‘tenkid hürriyeti kısıldığı takdirde’ şöyle olur, böyle olur diyorlar. Tenkid hürriyeti değil arkadaşlar, o zaman gazeteler dahi suret-i zahirde (göstermelik) çıkardı, resmi gazeteler mahiyetinde idi... Bunu yapanlar kendileridir ve bunu re’sen kendileri terk etmiş olsalardı öper başımıza koyar ve bugün için her türlü ithamlarda bulunmak hakkını kendilerine tanırdık. Fakat arkadaşlarım, büyük bir cidalin (mücadelenin) mütemadi (aralıksız) ricatları (geri çekilmeleri) ile birer siper, birer siper terk etmek suretiyle 1950’ye geldiler. Bunu tarih böyle kaydetmektedir. Re’sen kendilerinin verdikleri ve tanıdıkları hiçbir hak ve hürriyet olmamıştır.²²³

Basın özgürlüğünün kısıtlandığı ve basının baskı altında tutulduğu yolundaki iddialar, bunların dile getirildiği dönemin aktüalitesi içinde ve özgürlüklerin geliştirilmesine katkı sağlayacak bir biçimde cevaplanmak yerine, iddia sahiplerinin siyasal geçmişlerine ilişkin bir kıyasla cevaplanmaktadır. Hal böyle olunca, iddia sahipleri de, iddialarının güncel temellerini oluşturan sorunlara değinmek yerine, kendi ‘şanlı mazilerini’ savunma kaygısına düşmektedirler. CHP Yozgat milletvekili Avni Doğan’ın tek parti yönetimi uygulamalarını dönemin bir gereği olduğu için kutsayan konuşması da bu minvalde görülebilir:

Siz sadece muhalefetin korkusu ile hürriyetleri tahdit ediyorsunuz da Cumhuriyet Halk Partisi’nin, kadim bir milletin muasır dünya medeniyetine erişmesini temin için muazzam tesisler yıktığını ve bu sebeple onun maruz kaldığı müşkülât içerisinde şu veya bu hürriyetleri tahdit etmesini niçin müsamahalı karşılamıyorsunuz? ...Millet ölçüsünde hiçbir büyük işi zorlamadan yapmanın imkân ve ihtimali yoktur.²²⁴

²²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 60, s. 414.

²²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 9, Cilt: 29, Birleşim: 61, s. 465-466.

Görüleceği gibi, burada tartışmanın taraflarının basın özgürlüğünü savunmaktan çok, kendi dönemlerinde yapılan kısıtlamaları haklılaştırma çabasında oldukları açığa çıkmaktadır. İşte bu durumun, özgürlüğü bizatihi taşıdığı değer dolayısıyla idealize eden bir amaç olarak değil de, iktidarı ele geçirmenin bir aracı olarak gören sorunlu zihniyet yapısından kaynaklandığını söylemek mümkündür.

C. Muhalif Basına Karşı Yasaklayıcı Tutumun Gerekçelerindeki Süreklilik

İncelenen müzakerelerde basın özgürlüğünü kısıtlamaya yönelik gerekçelendirmelerde farklı dönemlerde benzer argümanların yinelendiği dikkat çekmektedir. İlk dönemlerden itibaren gündeme getirilen ‘suiistimal’, ‘amme nizamı’, ‘kişi haklarını ve devletin saygınlığını ihlal etme’ gibi argümanlar, farklı dönemlerde değişik biçimlerde kullanılmaktadır. Bu noktada, iktidar partisi sözcülerinin, basın özgürlüğünü ilkesel olarak savunmakla birlikte, zorunluluklar sonucu bir takım düzenlemelere gitmek durumunda kaldıklarını iddia etmeleri de ortak bir tutum olarak süregelmektedir.

Sürekli yinelenen bu tutumun bir örneğini, 07/06/1956 tarihli kanunlar hakkındaki müzakerelerde söz konusu düzenlemelerin mahiyeti ve gerekçesini açıklamak üzere söz alan Adliye Vekili Hüseyin Avni Göktürk’ün (Niğde) konuşmasında görmek mümkündür. Göktürk, son zamanlarda bazı gazete ve mecmuaların kendilerine tanınan demokratik hak ve hürriyetleri kötüye kullanarak “...tecavüzkâr, tahripkâr yayınlarda buldukları(-nı), küfriyat, şetmiyat (sövgü),

tehzil (alay) ve tezyife (değersizleştirmeye) saptıkları(-nı) ve politik mücadele adı altında neşrettikleri yalan haberlerle devletin itibarını sarsmaya veya ahlaki kaideleri ve karşılıklı saygı çerçevesi içinde kalması icab eden tenkid hudutlarını aşarak şahısların şeref, haysiyet ve hususi ahvalini tezlil (aşağılama) ve teşhire giriştikleri(-ni)...” iddia etmiştir.²²⁵ Basının zararlı/tehlikeli bir gidişatta olduğu yönündeki söylemin başlangıçtan itibaren yapılan bütün yasal düzenlemelerin gerekçesi olarak kullanılması dikkat çekicidir. Bu durum ilerleyen dönemlerde yapılan düzenlemelerde de devamlılık göstermektedir.

Göktürk, basının mevcut durumunu eleştirdikten sonra “ideal basın”ın görev/fonksiyon ve özelliklerini de belirtmiş, bunları; “...halka doğru haber iletmek,...umumi efkara doğru yol göstermek, tenkit ve münakaşalarda nezahet ve saygı çerçevesini aşmayarak umumi ahlakı yükseltmek ve halkımızı uygun yoldan tenvir etmek ve yetiştirmek...” şeklinde sıralamıştır. Göktürk aynı zamanda matbuata,“amme menfaatlerinin ve milli iyilik ve refahın korunmasında ehemmiyetli vazifeler düştüğü”nü ifade etmiştir. Basın özgürlüğünün temel bileşenlerinden olan yargılama ve eleştiri hakkından ziyade, görev ve sınırlarının tespit edildiği bu ve benzeri konuşmalarda alışlageldiği üzere “matbuat hürriyetinin en korkunç düşmanı(-nın) bizzat bu hürriyetin suiistimali” olduğu da eklenmektedir. Sıklıkla işlenen bu ‘suiistimal’ teması; “...devletin bekâ ve selametini ve milletin manevi, ahlaki selabetini (sağlamlığını) ve amme hizmetlerinin selametle ifasını tehlikeye düşürecek, iç ve dış huzuru bozacak, asgari saygı kaidelerini ve ictimai kıymetleri çiğneyecek, devlet ve hükümet otoritesini sarsacak şekilde tereddide (yozlaşmaya)

²²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 96.

doğru götürüldüğü... neticesinde yüksek milli menfaatlerin haleldar olduğu” iddiası üzerine temellendirilmeye çalışılmaktadır. Bunun yanısıra “...amme hizmetini ifa edenlerin cümlesinin muayyen maksatlı bazı mevkutelerin maddi ve manevi baskısı altında oldukları” iddiası da gündeme getirilen düzenlemelerin bir gerekçesi olarak sunulmaya devam etmektedir.²²⁶

Genellikle iktidar partisince önerilen düzenlemeler, basın özgürlüğünü kısıtlayacağı gerekçesiyle muhalefet tarafından yoğun biçimde eleştirilmiştir. Örneğin İsmet İnönü, iktidarın getirdiği tasarıların, basında ve toplantılarda milletin dertlerini ve iktidarın hatalarını söylemeyi imknsız kıldığını, halbuki basının, “...derdin zehrini boşaltıp vatandaşın are arayan şaşkın bakışlarına donuk bir mit pırlıtısı verdiğini...”²²⁷ ifade etmiştir. Benzer şekilde HP Kocaeli milletvekili Turan Güneş de getirilen düzenlemelerin amacının, “...iktidar mensuplarını vatandaşların üzerinde hususi mevki ve imtiyazlar sahibi insanlar haline getirmek”²²⁸ olduğunu iddia etmiş ve basını bir propaganda aleti haline getirmenin “hr münakaşa rejimi olan demokratik hayat tarzına tam bir ihanet”²²⁹ olduğunu dile getirmiştir. Cumhuriyeti Millet Partisi (CMP) adına konuşan Osman Bölükbaşı ise; “bu kanun yalnız basın hürriyetini değil, söz hürriyetini, seçim emniyetini de ortadan kaldırmak gayesini gütmektedir. Yani bir kelime ile demokrasinin ruhunu öldürmektedir.”²³⁰ diyerek getirilen düzenlemelerin neden olacağı kısıtlamalara tepkisini ortaya koymuştur.

²²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 96.

²²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 100.

²²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 105.

²²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 108.

²³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 116.

Müzakerelerde muhalefetin, basının susturulmak istendiği yönündeki iddiaları karşısında iktidarın; basının mevcut durumunun da göz önüne alınması ve eleştirilerin daha gerçekçi bir şekilde yapılması talebi de sıklıkla göze çarpmaktadır. Örneğin Hamdi Ragıp Atademir; yasama, yürütme ve yargı güçlerinin yanında basının da (dördüncü) bir güç olduğunu teslim etmekle beraber “matbuatı bir ilahe vaziyetine getirmeyelim, her şeyi yerli yerine koyalım, onun da değeri vardır, rolleri vardır, hizmetleri vardır, zaferleri vardır. Fakat buna rağmen büyük zaafı ve mağlubiyetleri de vardır”²³¹ diyerek yargılama ve eleştiri zemini olan basın, kendisinin de kritize edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Basının değeri ve saygınlığının “doğru haber” olgusuna bağlı olduğunu belirten Atademir, bu yöndeki iddialarını şu sözlerle ortaya koymuştur:

Elbette havadis almakta, havadis anlamakta, havadisi anlatmakta gazeteci serbesttir ve hürriyet de buradadır. Fakat hürriyeti tahdit eden bir mukaddes unsur karşısındadır, o da vakanın kendisidir. Vakayı değiştirmeye, tahrib etmeye, onu olduğundan başka göstermeye kimsenin hakkı yoktur. O da mukaddesatın başında gelir. Onun için kalkıp da sadece gazetecinin hürriyetinden bahsedenin aynı zamanda karşısındakinin hürriyet ve haklarına da hürmet etmesi lazım gelir, onun da mukaddes olan varlığa, fikirlere saygı göstermesi icab eder.²³²

Basın konusunun salt özgürlük temelinde ele alınması da iktidar milletvekilleriince sıklıkla eleştirilmekte, meselenin ekonomik, mesleki ve benzeri yönlerinin de dikkate alınması gereği vurgulanmaktadır. Örneğin, H. Ragıp

²³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 133.

²³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 136.

Atademir, bu yöndeki itirazları “matbuatın daima mücerret prensiplerinden bahsedildi. Hâlbuki matbuatın başlı başına ilanlar meselesiyle münasebeti konuşulmadı. Dünyanın her tarafında matbuat bir nevi publisite (reklamcılık) elinde esirdir... Matbuat istiklali (özgürlüğü) ilan alanın, ilan verenin, ilan temin edenin emrinde hiçbir şeydir, bir sabun köpüğünden ibarettir” sözleriyle ortaya koymuş, konuşmasının devamında da modern basının artık sınai ve iktisadi bir müessese/işletme haline geldiğini, dolayısıyla basını sadece “opinyon sahibi bir organ olarak ve tek fonksiyon içinde mütalaa etme(-nin) birçok sofizmalara süreleyeceği(-ni)” ifade etmiştir.²³³ Atademir, gazetecinin mesleki niteliklerine yönelik eleştirileri de; “Maalesef bizde matbuat, ...muharriri de, fikir adamını da, muhabiri de sadece kullanmaktadır... Bugünkü dünyamızın meseleleri o kadar karışıktır ki, kültürü şart koşar, ihtisası şart koşar. Maalesef matbuatımız bu seviyeyi bulamamıştır... yoksa bütün işleri yüklenmiş iki muhabirle matbuat hürriyetinin elde edilmiş olduğu bir yer yoktur.”²³⁴ sözleriyle ortaya koymuş, basın özgürlüğüyle ilgili olarak kendilerine hesap sorulması karşısında gazetecilik mesleğini/sektörünü tartışmaya açmıştır:

Acaba memleketimizde gazeteciliği bir meslek haline getirmek için gazetecilerin yaptıkları cehitleri sormak hakkımız değil midir? Acaba onlar şimdiye kadar gazeteciliğimizin seviyesini yükseltmek için ne gibi hizmetler yaptılar, ne gibi tasarruflarda bulundular? Hürriyet kolayca elde edilir, ta ki hürriyetleri iktisab edecek şahsiyetlerin de yetişmiş olması şartıyla. Hakikaten matbuatın hürriyet ve serbestliğe ihtiyacı vardır. Fakat matbuatın ve matbuat ile ilgili bulunanların samimiyetinin, bîtaraflığının ve doğruluğunun objektif olarak mütalaa edilmesi şartıyla. Eğer böyle

²³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 134.

²³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 137.

bir mütalaadan uzak, sadece istiklâl isteniyorsa o zaman bunlara istiklâlin verilmesi ve alınması kolay işlerden olur kanaatindeyim.²³⁵

Atademir'in gazetecilere yönelik eleştirileri, basının tanımı/kapsamı konusunda yaygın anlayışların sorgulanması gerektiği iddiasıyla da bütünleşmiştir. Atademir, demokratik sistemlerde basının konumu/rolü konusundaki bazı görüşleri şu şekilde eleştirmiştir:

Öteden beri matbuatı, efkâr-ı umumiyenin bir nevi tercümanı kabul ederler... fakat hiçbir zaman matbuat toplamın, bütünün, yekûnun, milletin efkar-ı umumiyesinin yekûnu olduğu hiçbir memleket yoktur ve olamaz. O zaman parlamentolara lüzum kalmaz, o zaman bu seçim meselelerine lüzum kalmaz... Meşru ve hukuki manasında efkar-ı umumiyenin temsili, ancak milli iradeyi temsil eden ve muhalefeti seçim teknik ve vasıtalarıyla tahakkuk ettiren millet meclislerine aittir.²³⁶

Seçim ve milli iradeye yönelik bu vurgunun daha önce incelenen müzakerelerde olduğu gibi sonrasındaki yıllarda da süregeldiği görülmektedir. Demokrasiyi ancak biçimsel bir boyutta algılayan bu bakış açısı seçmen kitlesinin sayısal çoğunluğunun desteğini sağlamanın meşruiyetin yegâne ölçütü olarak görülmesine neden olmaktadır. Hâlbuki genel ve eşit oy hakkının mevcudiyeti demokrasi için ne kadar elzemse temel hak ve özgürlüklerin teminat altında olması da o kadar vazgeçilmezdir. Demokrasinin bu iki sacayağından ilkinin aşırı derecede önem verilip diğerinin çoğunlukla ihmal edilmesi Türkiye'nin siyasal geleneğinin önemli bir unsuru/sorunu olagelmıştır.

²³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 138-139.

²³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 10, Cilt: 12, Birleşim: 73, s. 138.

Her türlü muhalefete, bu kapsamda muhalif basına karşı tahammülsüzlüğün had safhaya çıktığı ‘Tahkikat Encümeni’ ile ilgili Meclis müzakerelerinde de yasaklayıcı tutumun benzer örneklerini görmek mümkündür. Önerge sahiplerinden Mazlum Kayalar, “muhalefet ve ona mensup matbuat(-ın), DP’nin şiddet tedbirleri peşinde olduğunu propaganda kuvvetiyle umumi efkâra telkin etmeye çalıştığını, oysa gerçekte böyle bir şeyin varit bulunmadığı(-nı)”²³⁷ belirtmiş, toplumdaki huzursuzluğu gidermek ve olayların iç yüzünü ortaya çıkarabilmek maksadıyla böyle bir araştırma komisyonuna ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir. Meclis Tahkikat Encümeni’nin kurulması gereğini CHP ve genel başkanı İsmet İnönü’nün bazı hareket ve beyanlarıyla gerekçelendiren Manisa milletvekili Samet Ağaoğlu ise İnönü’nün yakın dönemlerdeki açıklamalarından örnekler aktararak durumun ciddiyetini ortaya koymaya çalışmıştır. İnönü’nün 3 Nisan 1960’taki “...esasen azınlıkta olan, kanun dışı partizanların mecalleri zayıflığın son haddine gelmiştir. Tarumar olma yolundadır” sözleriyle ilgili olarak, kastedilenin hükümet ve dolayısıyla parlamenter rejim olduğunu iddia etmiştir. Yine İnönü’nün parti kongresindeki; “memleketi ileri istikametten alıkoymaya hevesli, iptidai, kültürsüz, sadece kaba kuvvetin tesirine inanmış biçare partizanların son tedbirleri de boşa çıkar ve millete musallat olmuş, milletin huzuruna, saadetine kastetmiş bu insanlar hak ettikleri dersi herkese ibret verecek en kısa zamanda alırlar” sözlerinin aşağılama, tahrik ve tehdit içerdiğini, dolayısıyla bu ve benzeri açıklamaların incelenmesi gereğini vurgulamıştır.²³⁸ Bir takım gazetelerde, talep edilen encümenin, Meclis’te çoğunluk grubunun azınlık grubuna tahkikat açması yönündeki iddialara yönelik

²³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 58, s. 192.

²³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 58, s. 202.

olarak da “bu teklif, TBMM’nin kökleri ve membalarının bir kısmı kendi içine kadar girmiş, anormal ve devlet, cemiyet, hukuk, nizam prensiplerine aykırı, memlekette huzur ve sükûnu tehlikeli bir şekilde bozan bir siyasi faaliyetin neticelerinin neler olabileceğini sorup öğrenmek isteyen bir tekliftir” açıklamasını getirmiştir.²³⁹ Bu konuşmanın ardından söz alan İsmet İnönü, sonrasında büyük tartışmalar yaratacak konuşmasını yapmıştır. İnönü, konuşmasında, “...eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehâl olur... Bu demokratik rejimi istikametinden ayrıлып baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz ben de sizi kurtaramam” demiş, bu sözler çok kısa bir süre sonra gerçekleşecek olan 27 Mayıs’la ilgili önceden bilgisinin olduğu tartışmalarına yol açmıştır. İnönü’nün konuşmasının devamındaki “...şartlar tamam olduğu zaman milletler için ihtilal meşru bir haktır... Eğer ihtilal vatandaş için başka çıkar yol yoktur kanaati zihinlere ve bütün müesseselere yerleşirse, meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan içtinap kabil değildir.”²⁴⁰ sözleri de iktidar partisi milletvekillerince tepkiyle karşılanmıştır. İnönü’nün konuşmasının ardından CHP milletvekilleri toplu halde genel kurulu terk etmişlerdir. CHP’nin bu tasarıya karşı sert tepkisi ve meşru kabul etmemesi, DP tarafından ‘milli irade’ye muhalefet argümanı ile karşılanmıştır. Bu bağlamda Rize milletvekili Osman Kavrakoğlu, “Kanunlar arasındaki tefsiri, izahı parlamentolar yapar. Parlamentolar bizzat hukukun membaıdır. Burası irade-i milliyeyi tecelli ettirir. Bunun kararları hakkında ‘gayrı meşrudur’ fetvasını nasıl verirsin?”²⁴¹ demek suretiyle tepkisini dile getirmiştir.

²³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 58, s. 205.

²⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 58, s. 207.

²⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 58, s. 209.

Tahkikat Encümeninin vazife ve selâhiyetlerinin görüşüldüğü oturumda muhalefet adına konuşan Sivas milletvekili Turhan Feyzioğlu, komisyonun bu haliyle ancak 'siyasi tedbir' uygulayabilecek bir kurum olacağını vurgulamıştır. Görev ve yetkileri hukuksal açıdan son derece tartışmalı olan bu komisyonun aleni bir baskı rejimi oluşturacağı uyarısında bulunan Feyzioğlu, uygulamanın en önemli ayağının basın özgürlüğünü sınırlandırmak olacağına işaret etmiştir: "Bu baskı, fikirleri ve kanaatleri susturmak içindir. Matbuatı, matbaa sahipleri vasıtasıyla de sansür ettirmek maksadını, fikri ve doğru haberi boğmak maksadını güdüyor."²⁴²

İktidarı kötüye kullanma yönündeki bu ve benzeri eleştiriler karşısında tek parti dönemindeki çeşitli uygulamaları hatırlatmak, sürekli yinelenen bir eğilim olarak göze çarpmaktadır. Söz konusu tasarımı savunduğu konuşmasında DP Çorum milletvekili Hüseyin Ortakçioğlu, Komisyonun yetkilerinin basın özgürlüğünü sınırlandırmayacağını iddia ederken, asıl kısıtlamanın tek parti döneminde yürürlükte olan 1931 Matbuat Kanunu ve basın rejiminde söz konusu olduğuna dikkat çekmiştir:

TBMM Anayasayı yaparken kendisinin salâhiyetini tahdit etmek gibi bir düşünceyi aklının köşesinden dahi geçirmemiştir. Böyle olsaydı Matbuat Kanunu çıkararak matbaa kapatmak salâhiyetini 50. madde ile Hükümete verebilir miydiniz? Hangi Anayasa hükmüne müsteniden verdiniz bu salâhiyeti? Bir telefon emriyle, bir şahsın

²⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 61, s. 283.

iki dudağı arasından çıkan bir emirle matbaayı nasıl kapatıyordunuz? Orada Anayasa yok muydu?²⁴³

Bu ve benzeri örneklerde de görülebileceği üzere, müzakerelerin genelinde yasaklayıcı tutumun gerekçelendirilmesinde ısrarlı bir çaba süregelmekte, buna karşın tartışmanın tarafları karşılıklı ithamların ötesinde meseleyi siyasal/felsefi//ahlaki bir temelde yeterince ele alamamaktadırlar. Mevcut iktidarın aktüel uygulamaları karşısında dile getirilen eleştirilere, geçmiş uygulamaların ‘daha da kötü olduğu’ yönündeki iddialarla karşılık verilmektedir. Danışıklı bir dövüş olarak da görülebilecek bu tutum, özgürlüğün felsefi düzeyde değil de, siyasal bir pragmatizmle sahiplenilmesinden ileri gelmektedir. Ancak Türkiye’nin basın özgürlüğü bağlamındaki bozuk sicili, yalnızca siyasilerin bireysel tercihleriyle oluşmuş bir sicil değildir. Böyle olumsuz bir sicilin oluşmasının arka planında, siyasilerin de içinde şekillendikleri ‘kısır bir düşünce dünyasının’ bulunduğunu söylemek abartı olmayacaktır.

D. 1961 ve 1982 Anayasalarının Oluşturduğu Basın Rejimi

9 Temmuz 1961’de yapılan referandumla kabul edilen Anayasa, temel hak ve özgürlükleri genişleten boyutuyla dikkat çekmektedir. Bu anlamda 1961 Anayasası düşünce ve ifade özgürlüğü ve basın özgürlüğünü korumaya yönelik ayrıntılı düzenlemeler barındırmıştır. 1961 Anayasasının 22-27. maddeleri ‘basın ve yayımla ilgili hükümler’i içermekte, 22. maddede ‘basının özgür olduğu ve sansür

²⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 11, Cilt: 13, Birleşim: 61, s. 293.

edilemeyeceği' belirtilmektedir. Aynı madde, basın özgürlüğünü sağlayacak tedbirleri uygulamada devlete sorumluluklar vermekte, basın özgürlüğünün ancak milli güvenlik, genel ahlakın korunması, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önleme ve yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabileceği hükmünü getirmektedir. 23. maddede ise gazete ve dergi çıkarılmasının ön izin ve mali teminata bağlı olmadığı belirtilmiş; haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayınlanması yasal korumaya alınmıştır. 25. madde cevap ve düzeltme hakkını düzenlerken, 27. maddeyle de basın özgürlüğünün anayasal güvencesi ortaya konmuştur (İçel, 1998: 44-45). Tüm bu düzenlemelere bakıldığında 1961 Anayasasının basın özgürlüğünü temel bir hak olarak gördüğü ve anayasal koruma altına alarak önceki dönemlerdeki sansür ve benzeri kısıtlayıcı uygulamaların önüne geçmeyi hedeflediği görülmektedir. Bu düzenlemelerin sağladığı atmosfer içerisinde ifade ve basın özgürlüğüne yönelik yasal korumaların etkisi ile 1960'lı yıllarda Türk basınında dikkat çekici bir hareketlilik ve çeşitlilik göze çarpmaktadır.

1960'lı yıllarda gerçekleşen diğer önemli bir yasal düzenleme ise 24 Aralık 1963'te kabul edilip 1 Mayıs 1964'te yürürlüğe giren 359 sayılı TRT Yasası'dır. 1961 Anayasasının 121. maddesindeki 'radyo ve televizyon istasyonlarının ancak devlet eliyle kurulması ve idarelerinin tarafsız ve özerk bir kamu tüzel kişiliği halinde düzenlenmesi' yönündeki hükmü çerçevesinde hazırlanan TRT Yasası, dönemi itibariyle çağdaş bir radyo-televizyon düzeni öngören ve devlet kontrolünü asgariye indiren bir yapı sergilemiştir. Ne var ki TRT'nin bu özerk yapısı uzun ömürlü olamamış, 12 Mart 1971 askeri müdahalesi sonrasında Basın Kanunu ve

diğer birçok kanun gibi TRT Kanunu da değişikliğe uğratılmıştır. 8 Mart 1972 tarih ve 1568 sayılı yasa ile TRT Kanunu'nun bir takım maddeleri değiştirilmiş ve sonuçta TRT'nin özerkliği ortadan kaldırılmıştır (Gülizar, 1985: 2744-2746).

12 Mart 1971 muhtırası ve sonrasında ilan edilen sıkıyönetimle başlayan dönemde TRT Yasası'nın yanısıra basınla ilgili birçok alanda kısıtlayıcı nitelikte yasal değişiklikler yapılmıştır. Özellikle 1961 Anayasasının 22-27. maddelerinde basın özgürlüğüne yönelik hükümlerdeki değişikliklerle tekrar güdümlü bir basın rejimi yaratılmıştır. Örneğin 1961 Anayasasının basın özgürlüğünü düzenleyen 22. maddesinde 20 Eylül 1971'de 1488 sayılı kanunla yapılan değişiklikle “basın ve haber alma hürriyetinin, devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini, milli güvenliği ve milli güvenliğin gerektirdiği gizliliği veya genel ahlakı korumak...” gibi gerekçelerle sınırlanabileceği yasalaşmıştır (İçel, 1998: 44). Bu ve benzeri düzenlemeler sansürün kapsamını genişletmiş ve basın mensuplarının adli takibata uğramasını kolaylaştırmıştır.

1970'li yıllar boyunca gerçekleştirilen genel seçimler (14 Ekim 1973 ve 5 Haziran 1977) sonucunda ülke CHP-MSP koalisyonu, Milliyetçi Cephe ve azınlık hükümetlerince yönetilmiş, söz konusu dönemde birçok basın mensubu, öğretim üyesi, yazar 'faili meçhul' cinayetlere kurban verildiği gibi toplu cinayetlerin gerçekleştiği 'Kahramanmaraş olayları', 'Kanlı 1 Mayıs' gibi hadiseler yaşanmıştır. Basın açısından sağ ve sol görüşlü yayın organlarında çeşitlenmenin arttığı bu dönemde en önemli tartışma konularından biri de Ceza Kanunu'nun 141-142.

maddeleri olmuş, basın özgürlüğü tartışmaları büyük ölçüde bu maddeler ekseninde şekillenmiştir (Kabacalı, 1994: 325).

Ülke ekonomisinin ve siyasetinin zor durumda olduğu bir ortamda 12 Eylül 1980’de Türk Silahlı Kuvvetleri’nce gerçekleştirilen darbeyle yönetime el konulmuş; Parlamento, Anayasa, siyasal partiler lağvedilerek demokratik yaşam sona erdirilmiştir. Yeni Anayasanın hazırlanıp yürürlüğe girdiği Milli Güvenlik Konseyi yönetiminin üçüncü yılında siyasal parti faaliyetleri serbest bırakılmış, 6 Kasım 1983 genel seçimleriyle de, 1991’e kadar sürecek olan Anavatan Partisi (ANAP) iktidarı dönemi başlamıştır.

Olağanüstü dönemlerde basına yönelik kısıtlayıcı düzenlemelerin artması 12 Eylül döneminde de kendini göstermiş, 19 Eylül 1980 ve 28 Aralık 1982 tarihlerinde ‘Sıkıyönetim Kanunu’nda yapılan düzenlemelerle basına ciddi oranda sansür ve denetim uygulanmıştır. 12 Eylül rejiminde basın üzerinde uygulanan baskının daha önceki darbe rejimlerinden daha yoğun olduğu gözlenmektedir. Özgürlüklerin daha geniş ölçüde kısıtlanması ve kitlelerin depolitizasyonu yoluyla rejimin daha kalıcı olması amaçlanmıştır. 1980-84 yılları arasında gazeteci, yazar, çevirmen ve sanatçılar hakkında verilen mahkûmiyet kararları 316 yıl 4 ay 20 gün olarak hesaplanmıştır. Bu süreçte *Demokrat*, *Aydınlık* ve *Hergün* gazeteleri tümüyle kapatılırken diğer gazeteler de çeşitli sürelerle kapatılma cezası almışlardır. (*Cumhuriyet* 4 kez 41 gün; *Günaydın* 2 kez 17 gün; *Güneş* 1 kez 10 gün; *Hürriyet* 2 kez 7 gün; *Milliyet* 1 kez 10 gün; *Tercüman* 2 kez 29 gün; *Millî Gazete* 4 kez 72

gün). Gazeteler gibi gazeteciler de çeşitli kısıtlama ve cezalandırmalarla karşı karşıya kalmışlar, bu kapsamda olmak üzere *Cumhuriyet* gazetesi mensupları hakkında 28, *Tercüman* için 27, *Hürriyet* için 14, *Milliyet* için 11 dava açılmıştır. Düşünce ve ifade özgürlüğü açısından yaşanan kısıtlamalar bununla da kalmamış, “panik yaratıcı nitelikteki haber” tanımı ile ekonomik haberlere dahi kısıtlamalar getirilmiştir. Keyfi uygulamaların söz konusu olabildiği bu tarz kısıtlamalara örnek olarak yapılan zam haberleri dolayısıyla *Hürriyet*'in kapatılması gösterilebilir (Oktay, 1987: 133-135).²⁴⁴

1982 Anayasası'nda da 25, 26, 27 ve 28. maddelerle basına getirilen sınırlamalar anayasal bir boyut kazanmıştır. Bu kapsamda olmak üzere 1982 Anayasası'nın 28. maddesinde basın hür ve sansür edilemez olduğu belirtilmiş ancak “devletin iç ve dış güvenliğini, ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü tehdit eden veya suç işlemeye ya da ayaklanma veya isyana teşvik eder nitelikte olan veya devlete ait gizli bilgilere ilişkin bulunan her türlü haber veya yazı” suç kapsamında değerlendirilmiştir. Aynı maddede süreli yayınların “devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, Cumhuriyetin temel ilkelerine, milli güvenliğe ve genel ahlaka aykırı yayımlardan mahkûm olmak halinde, mahkeme kararıyla geçici olarak kapatılabileceği”, kapatılan yayının devamı niteliğinde olan her türlü yayının da yasaklandığına ve hâkim kararıyla toplatılabileceğine hükmedilmiştir. Anayasanın 26. maddesinde de benzer gerekçeler “düşünceyi açıklama ve yayma hürriyeti”nin sınırlandırılması konusunda zikredilmiştir. Ayrıca “kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayın yapılamaz” hükmü 03-10-2001 tarihinde yürürlükten

²⁴⁴ Bu dönemdeki kısıtlamalar ve basın özgürlüğü ihlalleri hakkında daha fazla bilgi ve örnek olay için bkz. Basın '80-84, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yay., Ankara, 1984, s. 197-200.

kaldırılana kadar Anayasada varlığını sürdüren kısıtlayıcı düzenlemelerdendir. Bunların yanısıra 10 Kasım 1983'te Basın Kanunu'nun birçok maddesi değiştirilerek kısıtlayıcı önlemlerin çerçevesi genişletilmiştir.²⁴⁵ 25 Ekim 1983'te kabul edilen 'Olağanüstü Hal Kanunu' ile de Bölge Valiliği'ne iletişim alanını denetim, yasaklama, toplatma, cezalandırma vb. açılardan sınırlayıcı bir dizi yetki verilmiştir (Topuz, 2003:259-263).

1980 sonrası dönemde basın özgürlüğünü ilgilendiren diğer düzenlemeler arasında, yapılan değişikliklerle bir sansür yasasına dönüştürülen 'Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu' "devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü hedef alan her türlü faaliyeti" men eden 11 Nisan 1991 tarihli 'Terörle Mücadele Kanunu', Olağanüstü Hal Bölgelerinde basın faaliyetlerini sınırlandıran 10 Mayıs 1990 ve 15 Aralık 1990 tarihli kararnameler ön plana çıkmaktadır (Kızıl, 1998: 56).

Yukarıda ana hatlarıyla özetlenen tarihsel gelişim seyri ve yasal düzenlemeler çerçevesinde özellikle çok partili yaşama geçişle birlikte başlayan ve 1980'lerden itibaren sahiplik ve mülkiyet yapılarındaki köklü dönüşümleri de kapsayacak bir biçimde basın yaşamında önemli yapısal değişimler görülmüştür. Tek partili yıllarda genel olarak iktidar (CHP) yanlısı ya da karşıtı ekseninde şekillenen basın faaliyetleri çok partili döneme geçişle birlikte CHP-DP ayrımı şeklinde sürmüş, bu süreçte ticari ve kitlesel basın da oluşmaya başlamıştır. Çok partili dönemin başlangıcında basın yaşamındaki nispi rahatlamaya paralel bir biçimde

²⁴⁵ Bu önlemleri şöyle sıralamak mümkündür: Para cezalarının artırılması, yabancı ülkelerde basılmış eserlerin ülkeye sokulması/dağıtılmasının zorlaştırılması, Bakanlar Kurulu sansürü vb.

“kitlelerin politizasyonundaki görece artış, basını da daha zengin bir tartışma ortamına sürüklemiştir...” (Adaklı, 2006: 111-115).

III. 2004 Tarihli Basın Kanunu Tartışmaları

A. 2004 Tarihli Basın Kanununa Aktarılan Siyasal-Kültürel Miras

Gerek 1931 tarihli gerekse 1950 tarihli basın kanunları, basın-iktidar ilişkilerinin olumsuz seyrini değiştirememiş ve basın özgürlüğü, iktidar-muhalefet çekişmesinin araçsallaştırdığı bir siyasal malzeme olarak görülmüştür. Bütün bu süreçte, basın özgürlüğünün araçsallaştırılmasına kaynaklık eden gerekçeler, içinde bulunulan siyasal konjonktürün şartlarına bağlı olarak değişmiş olmakla birlikte, basın özgürlüğünün sınırlandırılmasını ve hatta zaman zaman ortadan kaldırılmasını savunan siyasal irade hiçbir zaman değişmemiştir. Cumhuriyetin ilk dönemlerinde ‘inkılâpları koruma’ ya da ‘rejimi savunma’ adı altında uygulanan sansür ve baskılar, daha sonraki dönemlerde ‘kamu güvenliği’ veya ‘devletin ve milletin bölünmez bütünlüğü’ gibi gerekçelerle sürdürülmüştür.

Ancak bütün bu kararlı baskı ve sansür uygulamalarına karşı yürütülen mücadeleler de aynı kararlılıkla devam etmiş ve özellikle dış konjonktürün de uygun olduğu dönemlerde, basın özgürlüğü karşıtı tutumun yumuşadığı ve basının görece özgürlükçü bir ortama kavuştuğu görülmüştür. Nitekim 1950 tarihli Basın Kanunu da bu türden bir yumuşamanın yaşandığı bir döneme denk gelmiştir. Söz konusu

dönemde, Türkiye tek parti iktidarından çıkmış ve II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Batı blokuna doğru yönelme çabaları sonuç vermeye başlamıştır. İşte bu iki unsur, Türkiye'nin liberal değerler doğrultusunda bazı açılımlar yapma ihtiyacını doğurmuş ve 1950 tarihli Basın Kanunu da bu ihtiyacı karşılamak üzere gerçekleştirilen hamlelerden biri olmuştur. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, bu türden iç ve/veya dış konjonktürün dayatmalarıyla gerçekleşen düzenlemeler aracılığıyla oluşan yumuşama dönemleri uzun süreli olamamış ve basın üzerindeki baskılar yeniden devreye sokulmuştur.

1954, 1956 ve 1960 tarihli düzenlemelerin neredeyse tamamına yakını, DP'nin iktidara geldikten hemen sonra iç ve dış konjonktürel dayatmaların etkisiyle çıkardığı görece özgürlükçü Basın Kanunu'nda yaptığı geri-dönüşleri göstermektedir. Kaldı ki, bu türden geri-dönüşler DP'ye özgü olmayıp, DP'nin de içinde şekillendiği ve aynı zamanda temsilcisi olduğu siyasal geleneğin bir sonucudur. Osmanlı-Türk modernleşmesinin başlangıcı sayılabilecek 19. yüzyılın ilk çeyreğine kadar götürülebilecek olan bu gelenek, en genel deyimiyile 'Batılılaşma' olarak tanımlanagelen 'muasır medeniyet seviyesine ulaşma' gayesini kendisine hedef edinmiştir. Ancak söz konusu gelenek, bu gayeye, sistematik ve bütünlüklü bir ilkesel yönelimle değil, siyasal iktidarların korunmasına/güçlenmesine yarayan siyasal bir pragmatizmle ulaşmaya çalışmıştır. Tam da bu nedenle, birey devlet karşısında, basın ise iktidar karşısında zayıf kalmıştır. Siyasal iktidarların yarattığı bu zayıflık, muhalefet partilerinin en temel dayanağı ve eleştirilerin en önemli malzemesi olmuştur. İttihat ve Terakki'nin özgürlükçü muhalefetinin iktidara geldikten sonra aksi yönde değişmesini de, Cumhuriyeti kuran kadroların Batılılaşma

ekseninde yürüttükleri kültürel politikalara rağmen, tek parti iktidarı altında kurdukları tahakkümcü düzeni de, söz konusu düzenin dayatmalarına karşı çıkararak iktidara gelen DP'nin iktidarı ele geçirdikten sonra izlediği kısıtlayıcı politikaları da bu minvalde değerlendirmek mümkündür.

Bütün bu örnekler, söz konusu geleneğin özgürlüğe ilişkin olarak iki türlü bakış açısının bulunduğunu göstermektedir. İktidar-muhalefet pozisyonuna bağlı olarak şekillenen/değişen bu bakış açıları özgürlük karşıtlığı ile özgürlüğün araçsallaştırılmasından ibarettir. Buna göre iktidar pozisyonuna özgü tavır özgürlük karşıtlığı iken, muhalefet pozisyonuna özgü tavır özgürlüğün araçsallaştırılmasıdır. İşte bu iki tavidan gayrisine kapalı olan söz konusu gelenek, özgürlüğün bizatihi bir 'değer' olarak sahiplenilmesine ya da ulaşılması gereken bir 'amaç' olarak idealize edilmesine engel olmuştur.

Bu özgürlük karşıtı ve özgürlüğü siyasal çıkarlar adına araçsallaştıran gelenek, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sonraki dönemleri de belirleyen ve hatta 21. yüzyıla kadar ulaşan bir siyasal refleks üretmiştir. Nitekim sık aralıklarla yapılan askeri darbeler ve sonrasında oluşturulan düzenler, bu reflekslerin bir ürünü olarak ortaya çıkmış ve sistemin demokratik hak ve özgürlükleri tam anlamıyla benimsemesinin önüne set çekmiştir. Basın özgürlüğü de, bu ortamdan payına düşeni almış ve her defasında tekrarlanan özgürlük karşıtlığının ya da araçsallaştırmanın bir nesnesi/malzemesi durumuna indirgenmiştir.

Bu yönüyle, iktidar-muhalefet çekişmesinin en değerli nesnesi/malzemesi olan basın özgürlüğü, siyasal gündemin öncelikli maddelerinden biri haline gelmiş ve sürekli olarak yenilenen yasal düzenlemelere konu edilmiştir. Her dönemin kendine özgü siyasal şartlarına bağlı olarak farklılaşan bu düzenlemelerle kontrol altında tutulmak istenen basın faaliyetleri, Türkiye'nin içe kapandığı askeri darbe sonrası dönemlerde daha da güdümlü bir hal alırken; uluslararası sisteme entegre olma çabalarının arttığı dönemlerde daha da özgürleşmiştir. Nitekim 1980 askeri darbesinden sonra artan baskıcı uygulamalar, Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunduğu 1987 tarihinden itibaren yeniden gevşemeye başlamıştır. Avrupa Birliği perspektifi, Türkiye'deki siyasal yaşamın batılı liberal değerler doğrultusunda yeniden organize edilmesini gerekli kılmış ve zaman zaman azalıp artmasına rağmen, demokratik hak ve özgürlükler gelişmeye başlamıştır. Söz konusu gelişmeler basın-iktidar ilişkilerine de yansımış ve her alanda artan çok seslilik basın özgürlüğü konusundaki hassasiyeti de artırmıştır. Gerçi Soğuk Savaş'ın sona erdiği ve etnik-kültürel temelli kimlik taleplerinin öne çıktığı 1990'lı yıllarda da, ulus devletinin varlığına hanel getirebileceği gerekçesiyle, bazı basın organlarının kapatılmasına ve dolayısıyla basın üzerindeki sıkı denetim politikalarının sürdürülmesine devam edilmiştir. Ancak kısmen gelişen iletişim teknolojileri ve artan internet kullanımının bu denetimleri anlamsız hale getirmesinden kısmen de AB üyelik perspektifi dolayısıyla yaşanan siyasal liberalizmin etkisiyle basın özgürlüğü karşıtı tutum sürdürülemez olmuş ve artık 21. yüzyıla giren Türkiye yeni bir basın kanunu yapma ihtiyacı duymuştur. 2004 tarihinde çıkarılan Basın Kanunu, tam da bu ihtiyacın bir sonucu olarak şekillenmiş ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin üçüncü ve son basın kanunu olmuştur.

54 yıl yürürlükte kalan ve bu süre içerisinde birçok değişiklik geçiren 1950 tarihli Basın Kanunu tamamen kaldırılarak yerine hazırlanan bu kanun, halen yürürlükte olup basın mevzuatının temel metni olması nedeniyle önem taşımaktadır. 3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda yönetime gelen Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) iktidarının ilk yıllarında yürürlüğe giren bu kanun, dönemin konjonktürünün de etkisiyle önceki Basın Kanunlarından (1931, 1950) önemli farklılıklar göstermektedir.

Cumhuriyet tarihinin üçüncü Basın Kanunu olan bu düzenleme, 32'si asil 2'si geçici olmak üzere toplam 34 maddeden oluşmakta, önceki yasalara göre daha kısa ve öz bir görünüm arz etmektedir.²⁴⁶ İlk maddede kanunun amacının “basın özgürlüğünü ve bu özgürlüğün kullanımını düzenlemek” olduğu belirtilmiştir. Kanunun basın özgürlüğünün kapsamını belirleyen üçüncü maddesinde ise “Basın özgürdür. Bu özgürlük bilgi edinme, yayma, eleştirme, yorumlama ve eser yaratma haklarını içerir” ifadesi yer almaktadır. Kanunda, süreli yayınlarda izin ve ruhsat sistemi yerine Cumhuriyet Başsavcılıklarına beyanname verilmesi yeterli görülmüştür (mad. 7). Diğer önemli düzenlemeler içinde süreli ve süresiz yayınlarda cezai sorumluluğun eser sahibi ile sınırlı tutulmuş olması (mad. 11) belirtilebilir. Bunun yanısıra haber kaynağını açıklamama ve tanıklığa zorlanamama öngörülmüş (mad. 12), düzeltme ve cevap hakkı korunmuştur (mad. 14). Yasada yer alan bir başka yenilik de basınla ilgili suçlarda hürriyeti bağlayıcı cezalar yerine para

²⁴⁶ 1931 tarihli Matbuat Kanunu 70 madde, 1950 tarihli Basın Kanunu 46 maddedir.

cezasının benimsenmiş olmasıdır.²⁴⁷ Bu ve benzeri düzenlemeler çerçevesinde, tek başına söz konusu yasa ele alındığında, önceki basın kanunlarından daha ileri bir düzeyde olduğu söylenebilir.

B. Basın Özgürlüğünün Liberal Yorumunun Değişmezliği

Çok partili hayata geçişle birlikte ticari ve kitlesel bir nitelik kazanmaya başlayan basın sektörünün sermaye yapısında özellikle 1980’li yıllardan itibaren önemli değişimler yaşanmış ve basın büyük ölçüde gazetecilik mesleğinden gelmeyen sermaye guruplarının ilgi odağı haline gelmiştir. Bu yönelim, 1980’lerde basın dışı alanlarda büyük ölçekli yatırımları olan sermaye guruplarının sektöre yoğun bir şekilde girmeleriyle basının büyük sermaye gerektiren kapitalist bir müessese haline gelmesine neden olan süreci başlatmıştır. Nitekim 1990’lı yıllara gelindiğinde ‘meslekten gazeteciler’in sektördeki ağırlığı büyük ölçüde gerilemiş, bununla birlikte radyo televizyon alanındaki kamu tekelinin fiili olarak yıkılmasıyla da geleneksel basın piyasası yerini ‘medya sektörü’ne bırakmıştır. Bu anlamda yeni medya sektörü bankacılıktan enerji dağıtımına, finans pazarlamacılığında inşaata kadar birçok alanda girişimleri olan dev holdinglerin kontrolü altına girmeye başlamıştır. Söz konusu yapısal dönüşüm basını piyasaya egemen birkaç medya gurubunun çıkarları doğrultusunda ‘içerik’ üreten, mülkiyet yoğunlaşması temelinde yatay ve dikey olarak bütünleşmiş kuruluşlar haline getirmiştir (Adaklı, 2006: 132-137).

²⁴⁷ 09/06/2004 tarih ve 5187 sayılı ‘Basın Kanunu’nun tam metni için bkz: 26/06/2004 tarih ve 25504 sayılı Resmi Gazete, s. 1.

Gerek serbest piyasa ekonomisinin yapısından kaynaklanan genel nedenlerle gerekse basın alanının yukarıda özetlenen özgül koşullarından kaynaklanan özel nedenlerle artan basındaki tekelleşme olgusu, basın dışı sermaye gruplarının basın alanını denetim altına alması sonucunu doğurmuştur. Ancak basındaki bu yeni yapılanma modeli, küreselleşme dalgasının da etkisiyle, basının devletin yeni müdahale biçimleri ekseninde şekillenmesi ihtiyacını doğurmuştur.

Genel olarak sermaye, özel olarak ise finans sermayesinin serbest dolaşım olanaklarının genişlediği bu dönemde, “serbest piyasa ekonomisi” ve “devletin piyasaya müdahale etmemesi” gibi temalar “kuralların kaldırılması” (deregülasyon) olarak anılan politik ve ideolojik bir söylemin başat unsurları olmuştur. Ancak bu söylemlere rağmen, hem dünyada hem de Türkiye’de devlet müdahalesi ve düzenleme olmaksızın ne diğer sermaye kesimlerinde ne de medya alanında genişleme olanakları mümkün olmuştur (Adaklı, 2001:147).

‘Serbest piyasa ekonomisi’ ve ‘devletin piyasaya müdahale etmemesi’ ilkelerine dayalı olarak şekillenen ve uluslararası ölçekte geçerli olan kapitalist sistemin bu yeni evresine, Türkiye de, Avrupa Birliği üyelik süreci dolayısıyla entegre olmuştur. Bu kapsamda, 2000’li yılların başlarında AB’ye uyum çerçevesinde diplomatik ilişkiler ve yasama faaliyetlerine hız verilmiş, kimi yasalarda Avrupa’da benzer konulardaki mevzuata uyum sağlanması amacıyla değişiklikler yapıldığı gibi, yeni yapılacak kanunlarda da AB ve üye ülkelerin temel aldığı ilkelere uygunluk esas alınmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda müzakerelerde,

hazırlanan yeni Basın Kanunu'nda Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 'ifade özgürlüğü'nü düzenleyen 10. maddesine²⁴⁸ uyumun hedeflendiği belirtilmiştir.

TBMM'de 9 Haziran 2004 tarihinde söz konusu yasa tasarısının görüşüldüğü müzakereler²⁴⁹, iktidar ve muhalefet kanadının belirgin bir uzlaşısı ve görüş birliği ekseninde şekillenmiştir. Konuşmacılar²⁵⁰ tasarının hazırlık aşamasında geniş katılımlı bir çalışma yapıldığını ifade etmişler, bu durum müzakerelerin sakin bir havada geçmesini de beraberinde getirmiştir. Anamuhalefet partisi adına söz alan konuşmacılar da dahil olmak üzere milletvekillerinin büyük bir çoğunluğu tasarıya olumlu yönde oy vereceklerini açıklamışlardır.

Söz konusu kanun tasarısına yönelik meclis müzakerelerinde daha önce incelenen müzakerelerden farklı bir biçimde basın özgürlüğüne yönelik normatif bir

²⁴⁸ Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Madde 10: **1.** Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir. Bu hak, kanaat özgürlüğü ile kamu otoritelerinin müdahalesi ve ülke sınırları söz konusu olmaksızın haber veya fikir almak ve vermek özgürlüğünü de içerir. Bu madde, devletlerin radyo, televizyon ve sinema işletmelerini bir izin rejimine bağlı tutmalarına engel değildir. **2.** Kullanılması görev ve sorumluluk yükleyen bu özgürlükler, demokratik bir toplumda, zorunlu tedbirler niteliğinde olarak, ulusal güvenliğinin, toprak bütünlüğünün veya kamu emniyetinin korunması, kamu düzeninin sağlanması ve suç işlenmesinin önlenmesi, sağlığın veya ahlakın, başkalarının şöhret ve haklarının korunması veya yargı gücünün otorite ve tarafsızlığının sağlanması için yasayla öngörülen bazı biçim koşullarına, sınırlamalara ve yaptırımlara bağlanabilir.

²⁴⁹ Müzakere tutanakları için bkz: TBMM Tutanak Dergisi. Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, 09/06/2004, s. 227-278.

²⁵⁰ Orhan Eraslan (Niğde), Kerim Özkul (Konya), Salih Kapusuz (Ankara), Resul Tosun (Tokat), K. Kemal Anadol (İzmir), Yüksel Çorbacıoğlu (Artvin), Beşir Atalay (Ankara), Haluk Koç (Samsun), Burhan Kuzu (İstanbul), Emin Koç (Yozgat), Algan Hocaloğlu (İstanbul), Ramazan Can (Kırıkkale), Yakup Kepenk (Ankara), Feridun Fikret Baloğlu (Antalya), Muzaffer Baştopçu (Kocaeli), Mevlüt Çavuşoğlu (Antakya).

Söz konusu müzakerede konuşma yapan toplam 16 milletvekilinden 2'si gazeteci kökenli olup bunlar Emin Koç ve Resul Tosun'dur. Tümü üniversite mezunu olan milletvekillerinin mesleki dağılımları ise şu şekildedir: 6 hukukçu, 4 eğitimci (profesör), 2 bürokrat/yönetici ve 2 tüccar/iş adamı. (Detaylı bilgi için bkz. Keşir vd., 2010).

yaklaşımın ağır bastığı görülmektedir. Gerek iktidar gerek muhalefet milletvekilleri basın özgürlüğünün tanımı, unsurları ve benzeri konularda temel hak ve özgürlükler ekseninde evrensel normları dikkate alan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Kanunun uygulamadaki durumu ve sonrasındaki somut gelişmeler bir tarafa bırakıldığında müzakerelere yansıyan bu olumlu havanın, dönemin özgün koşullarının bir sonucu olduğu söylenebilir. Nitekim söz konusu dönemde anadilde yayın hakkı²⁵¹ gibi konuları da içeren AB uyum süreci siyasi kriterleri başlığı altında ‘düşünce ve ifade özgürlüğü’ kapsamında bir dizi yasama faaliyeti gerçekleşmiştir.

Müzakerelerde basın özgürlüğü konusu konuşmacıların çoğunluğu tarafından liberal bir yorumla temel hak ve özgürlükler bağlamında ele alınmıştır. Örneğin CHP grubu adına söz alan Niğde milletvekili Orhan Eraslan basın özgürlüğünü “düşünce özgürlüğünün bir türevi” olarak nitelemiş ve onu “bilgi edinme ve haber alma özgürlüğüyle koşut olan bir özgürlük” olarak değerlendirmiştir.²⁵² Benzer biçimde AKP grubu adına söz alan Konya milletvekili Kerim Özkul da basın özgürlüğünün; “gerçekleri öğrenmek özgürlüğüne sahip bireyler ve kitleler için temel bir hak niteliğinde” olduğunu belirtmiş, “bu hakların sadece benimsenen düşünceler için değil, halkın bir kısmı tarafından benimsenmeyen, hatta endişe verici olarak değerlendirilen düşünceler için de gerekli olduğu”nu, zira “demokratik, hoşgörülü ve özgürlükçü toplum bilinci(-nin) bunu gerektirdi”ğini ifade etmiştir.²⁵³ Hükümet

²⁵¹ 24/04/2004 tarih ve 25357 sayılı Resmi Gazetede “Türk Vatandaşlarının Günlük Yaşamlarında Kullandıkları Farklı Dil ve Lehçelerde Radyo ve Televizyon Yayınları Hakkında Yönetmelik” yayınlanmış, buna bağlı olarak 7 Haziran 2004’te de TRT’de Türkçe dışında beş farklı dilde yayınlar başlamıştır.

²⁵² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 227.

²⁵³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 230.

adına söz alan Devlet Bakanı Beşir Atalay da; “...basın özgürlüğü sadece basına verilen bir özgürlük veya sadece basına verilen bir hak değil, yeni yaklaşımlarda, vatandaşın temel bir insan hakkı olarak algılanmaktadır; yani vatandaşın bilgi edinme hakkı, vatandaşın doğru haber alma hakkı... Bugün bu, insan hakları çerçevesinde değerlendirilmektedir...”²⁵⁴ diyerek konuyu haklar ve özgürlükler temelinde ele aldıklarını vurgulamıştır. İktidar ve muhalefet kanadının konuyu benzer bağlam ve düzeylerde ele almaları, incelenen diğer müzakerelerin genelinin aksine tartışma ve çatışmadan ziyade birbirlerine yakın ve tamamlayıcı argümanların geliştirilmesini mümkün kılmıştır.

Müzakerelerde demokratik bir toplumda basının yeri, işlevi gibi konular sıklıkla vurgulanmıştır. CHP Grubu adına söz alan İstanbul milletvekili Algan Hacaloğlu, ‘dördüncü güç’ olarak nitelendirdiği basının; “kamuoyunun oluşturulması”, “toplumun doğru bilgilenme hakkına yönelik sorumlulukları” ve “bir nevi denetim aracı işlevi üstlenmiş olması” gibi yönleriyle vazgeçilmez bir önemde olduğunu vurgulamıştır. Bu bağlamda Hacaloğlu, “demokrasinin barometresi” olarak nitelediği basın özgürlüğünün yeterince etkin olabilmesi için; “kamu otoritesinin baskısı”, “tekelleşme”, “medya-siyaset-ticaret etkileşimi” ve basında iç demokrasi/örgütlenme eksikliği” gibi sorunların giderilmesi gereğine dikkat çekmiştir.²⁵⁵

²⁵⁴ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 240.

²⁵⁵ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 250-251.

Basında mülkiyet ve tekelleşme sorunları iktidar partisi sözcülerince de dile getirilmiştir. Kerim Özkul: “Kitle iletişim araçlarının tekelleşmesi ve çıkar grupları tarafından kullanılması halinde, güçlerini halktan almayan yeni iktidarların oluşması hiç de zor olmayacaktır.”²⁵⁶ diyerek bu soruna dikkat çekmiştir. Özkul, bunun yanısıra çoğunlukla müzakerelerde muhalefet sözcülerince dile getirilmesi alışlageldik olan basın-iktidar ilişkilerine de değinmiştir: “Basın özgürlüğü önündeki ciddi bir tehlike de, basının iktidarlar tarafından kullanılmasıdır. Bu bağlamda ‘basın hürdür, sansür edilemez’ düzenlemesindeki amaçlardan birisi de, iktidarlar tarafından basının etkilenmesi ve baskı altında tutulmasını engellemek, basının özgür kalmasını sağlamaktır.”²⁵⁷

Parlamentoda genellikle gerilimli tartışmalara neden olan basın özgürlüğü konusunun büyük ölçüde konsensüs sağlanarak görüşülmesinde (kimi konuşmacıların da ifade ettiği üzere) AB uyum sürecinin önemli bir etkisi olduğu söylenebilir. Konuşmacılar bu konsensüsün sağlanmasında kanunun hazırlanma sürecindeki geniş katılımın etkisini de dile getirmişlerdir. AKP Tokat milletvekili Resul Tosun bu noktada tasarının “sadece hükümet tarafından getirilen bir tasarı olmayıp, aynı zamanda, Türkiye’deki ilgili tarafların, resmi, sivil tamamının görüşlerine başvurularak hazırlanmış bir tasarı olması hasebiyle de bugüne kadar getirilenler içinde son derece katılımcı bir şekilde hazırlanmış” olduğunu vurgulamıştır.²⁵⁸ Tosun, bu iddiasını tasarının hazırlanması sürecinde bir sivil toplum örgütünün Adalet Komisyonu çalışmalarında kanuna yönelik olumlu

²⁵⁶ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 230.

²⁵⁷ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 231.

²⁵⁸ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 236.

değerlendirmelerini nakletmek suretiyle tanıklıkla güçlendirme yoluna gitmiştir.²⁵⁹ Benzer şekilde Beşir Atalay, 20-21 Şubat 2003'te konuyla ilgili geniş bir katılımı gerçekleştirilen 'İletişim Şurası'nın bu yasanın temelini oluşturduğunu belirtmiştir.²⁶⁰ CHP Artvin milletvekili Yüksel Çorbacıoğlu da yasanın "iktidar ve anamuhalefet partisi'nin ortak çalışmasıyla ve desteğiyle Genel Kurul'a geldiğini" ifade etmiştir.²⁶¹

Müzakerelerde kanunun getirilerinden ve basın özgürlüğüne sağlayacağı katkılardan geniş bir biçimde söz edilmiş olmakla birlikte bir takım eleştiri ve öneriler de dile getirilmiştir. CHP Niğde milletvekili Orhan Eraslan tasarının basında taşeronlaşmayı ve tekelleşmeyi engellemediğine, yerel basına ve kültürel çoğulculuğa gereken önemi vermediğine, basın etik kurullarına etkinlik/işlerlik getirmediğine ve medya-siyaset-ticaret ilişkisini düzenlemediğine dikkat çekmiştir.²⁶² CHP Yozgat milletvekili Emin Koç ise yasanın tek başına basın özgürlüğünü temin etmede yeterli olamayacağını altını çizmiş, öncelikle basın çalışanlarının iş güvenliğinin sağlanması gerektiğine vurgu yapmıştır.²⁶³

Görülebileceği gibi, söz konusu kanun tasarısına yönelik meclis müzakerelerinde daha önce incelenen müzakerelerden farklı bir biçimde basın özgürlüğüne yönelik normatif bir yaklaşımın ağır bastığı görülmektedir. Gerek iktidar gerek muhalefet milletvekilleri basın özgürlüğünün tanımı, unsurları ve

²⁵⁹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 237.

²⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 240.

²⁶¹ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 238.

²⁶² TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 228-229.

²⁶³ TBMM Tutanak Dergisi, Dönem: 22, Cilt: 52, Birleşim: 99, s. 248.

benzeri konularda temel hak ve özgürlükler ekseninde evrensel normları dikkate alan bir yaklaşım sergilemişlerdir. Kanunun uygulamadaki durumu ve sonrasındaki somut gelişmeler bir tarafa bırakıldığında, müzakerelere yansıyan bu olumlu havanın, dönemin özgün koşullarının bir sonucu olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Türkiye’de basın faaliyetlerinin tarihi, bir anlamda toplumun ve ülkenin modernleşme tarihine koşut bir görünüm arz etmektedir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerine rastlayan ‘batılılaşma/modernleşme’ hamleleri, 19. yüzyıl başlarından itibaren basın faaliyetlerini de içerecek bir şekilde süregelmiştir. Önemli bir kısmı siyasal/toplumsal modernleşmenin sözcülüğünü ve taraftarlığını yapan basın, başlangıç aşamalarından itibaren iktidarın çok yönlü müdahalelerine muhatap olmuştur. İktidar erkini elinde bulunduranlar, bir yandan kendi sözcülüklerini yapacak bir basın oluşturmak için gayret sarf ederken, diğer yandan da ülkedeki basın faaliyetlerini belirli bir düzen altına almak üzere yaptıkları çeşitli yasal düzenlemeler yoluyla basın-iktidar ilişkilerini çerçevlendirmeye çalışmışlardır.

Bu bağlamda, Osmanlı Devleti’nin 19. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığı ekonomik ve siyasal gelişmeler, basın özgürlüğüne yönelik sınırlayıcı düzenlemelerin yerleşmesine neden olduğu gibi, siyasal gazeteciliğin sansür ve şiddet olgusuyla kuşatılmasına da imkân tanımıştır. 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başı arasındaki dönemde, daha çok özgürlük talep eden siyasal gazetecilik önemli bir gelişme kaydetmişse de, savaşın sürekliliği ve sıkıyönetim uygulamalarının uzun yıllara yayılması baskı altında tutulan gazeteciliğin taleplerinin göz ardı edilmesi için uygun zemin hazırlamıştır. Sansürün engellediği yazıların boşalttığı yerleri dolduran

beyaz boşluklu gazeteleri, 20. yüzyıla taşıyan hükümetler basını kontrol etme ya da ondan sağlam bir müttefik yaratma arayışını sürdürmüşlerdir.

Basın-iktidar ilişkilerinin son derece olumsuz seyrettiği bu dönemde basın faaliyetlerinin yasal çerçevesini 1909 tarihinde kabul edilen Matbuat Kanunu oluşturmuştur. Esasında bu kanun, yalnızca I. Dünya Savaşı'nı da içine alan söz konusu dönem için değil, aynı zamanda mütareke döneminde ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da geçerliliğini korumuştur. Hazırlandığı dönemin koşulları dikkate alındığında özgürlükçü sayılabilecek bu yasal düzenleme, ilerleyen yıllarda 'olağanüstü dönem, savaş koşulları' gibi gerekçelerle büyük ölçüde değiştirilerek baskıcı ve kısıtlayıcı bir niteliğe büründürülmüştür. Özellikle bağımsızlık savaşının verildiği yıllarda çıkarılan Hıyanet-i Vataniye Kanunu gibi düzenlemelerle basın üzerindeki denetim daha da kuvvetlendirilmiştir.

Bağımsızlık mücadelesinin sona ermesinden ve Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra başlayan süreçte ise siyasal ve toplumsal yaşamda hızlı ve köklü bir değişim/dönüşüm hareketi başlatılmıştır. Ancak devrimsel nitelikteki bu değişim/dönüşüm süreci, basın-iktidar ilişkilerini kapsama alanına almamıştır. Dolayısıyla basın-iktidar ilişkilerinin öteden beri süregelen gerilimli karakteri yeni rejime aktararak devam etmiştir. Bu dönemin basını da, tıpkı önceki dönemlerde olduğu gibi, iktidarın gözünde büyük ölçüde tehdit olarak algılanmış, fakat onun aynı zamanda yeni politikaların hayata geçirilmesinde önemli bir destek olabileceği de göz ardı edilmemiştir. Basına yönelik bu ikircikli yaklaşım 'iktidarı destekleyen' ve

‘iktidara muhalefet eden’ şeklinde kaba, ama keskin bir ayrımın derinleşmesi sonucunu doğurmuştur.

Bu durum, yeni rejimin güçlendirilmesi sürecinde, basının belirli bir kısmının, mevcut ve muhtemel bütün olumsuzlukların müsebbibi olarak görülmesine yol açmış ve tek parti iktidarının basına yönelik uyguladığı baskıların gerekçesini oluşturmuştur. Bu bağlamda iktidarın, İstiklal Mahkemeleri, Takrir-i Sükûn ve benzeri uygulamalarında somutlaşan basına karşı son derece sert ve kısıtlayıcı tutumu, basının meşru/makbul sayılabilmesi ve himaye görebilmesinin, yalnızca hükümetin karar ve uygulamalarını desteklemesiyle mümkün olabileceği anlayışını doğurmuştur. Basın konusundaki bu yaklaşım biçimi, neredeyse geleneksel bir hal alarak süregelmiş ve böylece basın özgürlüğü söylemi de, ilkesel bir anlayıştan ziyade, mevcut pozisyonların belirlediği siyasal tavır alışlara göre şekillenmiştir.

Nitekim Cumhuriyetin ilk yılları boyunca basına ilişkin düzenlemelerin yasal çerçevesi olarak kullanılmaya devam edilen 1909 tarihli Matbuat Kanunu’nun yerine yeni bir matbuat kanununun kabul edilmesi de, bu türden bir siyasal tavır alışın sonucunda gerçekleşmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında yapılan köklü değişikliklerin yarattığı geniş çaplı muhalefeti bastırabilme kaygısı ile Cumhuriyet Türkiye’sinin basın alanındaki ilk kapsamlı yasal düzenlemesi olan 1931 Matbuat Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanun, tek parti iktidarının hem kendisini hem de yeni rejimi, basından kaynaklanan ya da kaynaklanabilecek eleştiriler karşısında güvence altına alma ihtiyacından doğmuştur.

Söz konusu kanunun hazırlanmasına yönelik parlamento müzakerelerinde, bu anlayışın net bir şekilde ortaya konulduğu görülmektedir. Tek partili döneminin basın özgürlüğü söylemini detaylı bir şekilde yansıtan bu müzakerelerde öne çıkan temel yaklaşımın, rejim ve inkılâplara basın aracılığıyla ihanet edilmesine karşı ciddi tedbirler alınması yönünde şekillendiği görülmektedir. Basın özgürlüğünün her türlü suiistimale açık olduğu yönünde genel bir kabulün bulunduğu müzakerelerde “demokrasimiz”in “kendine özgürlüğü” vurgulanmak suretiyle, basın özgürlüğünün evrensel kabullerine, temellerine, standartlarına itibar edilmediği görülmektedir. Tek parti iktidarı açısından önemsenen şeyin, özgür bir basından ziyade, rejimi ve iktidarı destekleyen bir basın olduğu imasının öne çıktığı bu müzakerelerde, farklı/alternatif bir yaklaşım sergilenmediği görülmüştür. Bu dönemdeki basın özgürlüğü tartışmalarında toplumu matbuatın suiistimallerine karşı müdafaa etmek doğrultusundaki görüşler ön plana çıkmış, dolayısıyla muhalif basına karşı tahammülsüzlük bilenmiştir. Bu durum, “milli menfaat” ve “amme vicdanının” temsilcisi olma misyonu yüklenen “inkılâp basınına” duyulan ihtiyacın gerekçesi haline getirilmiştir.

Tek partili dönemin basına ve basın özgürlüğüne yaklaşımını karakterize eden 1931 Matbuat Kanunu tek sesliliği ve güdümlülüğü ön plana çıkaran bir mahiyettedir. Söz konusu kanunun ön gördüğü basın rejimi, kontrol ve denetimi temel alan ve suç-ceza bağlamında keyfilige varacak uygulamalara kapı aralayan görünümüyle, özgürlükten çok sansürü teminat altına almıştır. Nitekim kanunun 50. maddesi Bakanlar Kurulu’na “memleketin umumi siyasetine dokunacak neşriyat”ın kapatılabilmesi yetkisini vererek, basın faaliyetlerinin yaşama şansını iktidarın

inisiyatifine bırakmıştır. Tek başına bu madde dahi, dönemin basın özgürlüğü algısının niteliğini göstermeye yetecek niteliktedir. Basına karşı hissedilen güvensizliğin, bu niteliğin ana unsurunu oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye tarihinde basın-iktidar ilişkileri çoğunlukla iç siyasal dinamiklerin ya da gelişmelerin etkisiyle değil, dış siyasal baskıların ya da yönelimlerin sonucunda değişikliğe uğramıştır. Nitekim tek parti iktidarının sona ermeye başladığı II. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde, basın özgürlüğünde görece bir artış görülmeye başlamış ve basın-iktidar ilişkileri nispeten olumlu bir seyir almıştır. Çok partili hayata geçiş sürecinin yarattığı siyasal atmosferin de etkisiyle yapılan 1946 tarihli yasal düzenlemeyi bu kapsamda değerlendirmek mümkündür.

1931 tarihli Basın Kanunu'nun 50. maddesinde değişiklik yapılmasını öngören söz konusu yasal düzenleme hakkındaki kanun müzakerelerinde ilk kez alternatif yaklaşımlar dile getirilebilmiştir. Bu müzakerelerde, 1931 müzakerelerine hâkim olan 'vatan hainliği' jargonu terk edilmekle birlikte, iktidardaki CHP milletvekilleri basın özgürlüğünün sağlanması gerektiğine vurgu yaparken 'milli esaslar', 'memleketin selameti', 'devlet ve milletin bekası' türünde şerhler koymaktan kendilerini alamamışlardır. Özgürlüğü, sürekli olarak belirli koşullarla birlikte ele alan bu yaklaşım, basının 'amme hizmeti' gören bir kurum olduğu ve kolaylıkla suiistimale maruz kalabileceği argümanlarıyla desteklenmiştir. Müzakerelerde DP muhalefeti ise basın özgürlüğünün, diğer kişisel ve siyasal hakların teminatı olduğunu belirterek, daha liberal, özgürlükçü bir pozisyonda konumlanmıştır. Mevcut düzenleme ve uygulamaların basın özgürlüğünü yok ettiğini

iddia eden muhalefet, kısıtlamayı gerekçelendirmek yerine, ilkesel bir yaklaşımla her koşulda basın özgürlüğünü temin etme gereğini vurgulamıştır. Basının ‘dördüncü güç’ olarak nitelendirildiği müzakereler sonucunda, iktidara ülkenin genel çıkarlarına aykırılık gerekçesiyle her türlü basın faaliyetini yasaklama yetkisi veren söz konusu kısıtlayıcı madde yürürlükten kaldırılmış, böylece basın özgürlüğü açısından son derece önemli ve olumlu bir adım atılmıştır.

Kurulduğu andan itibaren basının önemli bir kısmının desteğini arkasına alan ve 1950 seçimleriyle de iktidara gelen DP’nin ilk icraatlarından biri, yıllarca “yasakçı zihniyetin bir mahsulü” olarak nitelediği 1931 Matbuat Kanunu’nun yerine yeni bir Basın Kanunu hazırlamak olmuştur. Önceki yasaya göre daha liberal bir içeriğe sahip olan yeni düzenleme, basın-iktidar ilişkilerini daha ılımlı bir noktaya çekmiştir. Söz konusu kanunun müzakerelerinde sergilenen, “basın özgürlüğünün hürriyetin temeli, ana kurucusu” olduğu yönündeki yaklaşım, hem iktidar hem de muhalefet tarafından büyük ölçüde paylaşılmış ve 1950 tarihli Basın Kanunu geniş bir görüş birliği ile kabul edilmiştir.

Basın-iktidar ilişkilerinde ılımlı bir atmosferin yaşanmasını sağlayan bu dönem uzun ömürlü olamamış, DP iktidarı, özellikle ikinci döneminde, ekonomik sıkıntıların da etkisiyle, uygulamalarını ve söylemini sertleştirmiştir. Muhalefete karşı artan tahammülsüzlük, 1954 tarihli “Neşir Yoluyla veya Radyo ile İşlenecek Bazı Cürümler Hakkında Kanun”, 1960 tarihli “Tahkikat Encümeni’nin Kurulması Hakkında Kanun” gibi düzenlemelerde ifadesini bulmuştur. Bu durum, yukarıda ifade edilen, siyasal pozisyonlara göre tavır alışların değiştiği yönündeki düşünceye

bir kez daha haklılık kazandırmıştır. Tek parti iktidarı boyunca basın özgürlüğü karşıtı bir tutum içerisinde olan CHP'yi eleştirerek iktidara gelen DP'nin kendisi şimdi benzer duruma düşmüş ve CHP de muhalefette olmanın rahatlığıyla özgürlükçü bir pozisyonu benimsemiştir. Zira söz konusu kanunların müzakerelerinde, basın özgürlüğünün güvence altında olmasını ve kısıtlamalardan vazgeçilmesini talep eden taraf bu kez CHP muhalefeti olmuştur. İktidar ise özgürlüklerin suiistimal edilmekte olduğunu ve devletin/milletin bekası gerekçesiyle kısıtlayıcı düzenlemelerin zorunlu hale geldiğini savunmuştur. Basın özgürlüğü söylemi açısından, sonraki dönemlerde de benzer konumlanmalar geçerli olmuş, mevcut hükümetler kısıtlamayı haklılaştırıcı argümanlara sığınırken, muhalefet daha fazla özgürlük isteyegelmiştir.

Basın-iktidar ilişkilerinin sorunlu tarihi, 1960 Askeri Darbesi'yle Türk siyasal hayatına giren müdahaleler dönemiyle birlikte yeni bir seyir almaya başlamıştır. Söz konusu müdahaleden sonra kabul edilen 1961 Anayasası, kamu yayıncılığına ilişkin düzenlemeleri yasal teminat altına almış ve bu dönemde siyasal gazetecilik sol hareketler için yaygınlaşma aracı olarak benimsenmiştir. Bu durum, 1961-1980 arasındaki dönemde basın özgürlüğü tartışmalarını çevreleyen basının taraflılığı sorununu yeniden gündeme getirmiş, yayıncılık alanının yeni aktörleri haline gelen sanayi kuruluşlarının sermayesine dayalı gazeteciliğin karşısında daha fazla hak talep eden toplumsal katmanların seslerine aracılık etme işlevini yüklenen gazeteciliğin çeşitli pratikleri ortaya çıkmıştır.

Siyasal gazeteciliğin sansür ve şiddetle mücadele etmeyi sürdürdüğü bu dönem, 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleşen yeni askeri darbe sonrasında daha farklı boyutlar kazanmaya başlamıştır. Darbe dönemine özgü şiddet yüklü uygulamaların gölgesinde gerçekleşen rejimin normalleşmesi ve demokratikleşmesi sürecinde, özellikle yayıncılık alanında kurallardan arındırma (deregülasyon) politikaları ile sendikasızlaştırmaya yönelik baskılar basın özgürlüğü üzerindeki parlamento tartışmalarının kısırlaşmasına neden olmuştur. Söz konusu dönemdeki parlamento tartışmalarında, ulusal güvenlik ve ulusal çıkarın savunulmasında basının işlevi sıklıkla vurgulanmış olmakla birlikte, parlamentoda yer alan siyasi gruplar basının görev alanını tanımlamakla yetinmeyi yeğlemişlerdir. Basının eğlendirme ve ortak bir kültür geliştirme işlevindeki sorunların ulusal-kültürel dokuya uygun olmadığını ve milli değerlere riayet etmeyen ‘batılı’ değer yargılarına yaslandığını ileri süren muhafazakâr görüşler, milletin bekasının devamlılığını özgürlük sorununun ötesinde gördüklerini ifade etmişler, basının halkı ‘doğru’ yolda aydınlatması gereken ‘dördüncü güç’ olduğu yönündeki klişe yargıları tekrarlamışlardır.

20. yüzyılın ikinci yarısını sık aralıklarla gerçekleşen askeri müdahalelerle geçiren Türkiye’deki basın özgürlüğü söylemi, hem bu müdahale ortamlarının yarattığı şiddet ve sansür uygulamalarının hem de halkı ‘doğru’ yönde aydınlatma misyonunun sınırlayıcılığında şekillenmiştir. Ancak gerek Türkiye’nin değişmeye başlayan iç toplumsal/siyasal yapısı gerekse Avrupa Birliği üyeliği gibi küresel bir vizyonun sahiplenilmesi, basın özgürlüğü anlayışında belirgin bir dönüşümün yaşanmasını mümkün kılmış ve bu durum 2004 tarihli Basın Kanunu’na da yansımıştır. Zira söz konusu Basın Kanunu’na yönelik parlamento tartışmaları,

iletişim hakkı ve iletişim özgürlüğü kavramlarının müzakerelerde ilk kez ifade edilmesine olanak sağlamıştır.

Ancak söz konusu müzakerelerde, iletişim hakları ellerinden alınmış ya da ‘tahrip edilmiş bir iletişim’ ortamında tutulmuş toplum kesimlerinin mağduriyetinin giderilmesi doğrultusunda önlemlerin yasal bir güvenceye ulaştırılması yönünde bir uzlaşma sağlanmaya yönelik tavır ortaya konulmamıştır. Bahse konu Basın Kanunu parlamentoda tartışılırken, iletişimin en temel aracı olan dillerin korunması ve ana dilde eğitim/kültür edinme hakkı ile ilişkilendirme yapılmamış, 2004’e kadar neredeyse yerleşiklik kazanan gazeteci suikastları hakkında uyarıcı ve önleyici tedbirler üzerinde durulmamıştır.

Tüm bu gelişmeler göz önüne alındığında, kökeni modernleşme sürecine değin götürülebilecek olan basın özgürlüğü sorununun, Osmanlı döneminden tek parti dönemine ve yakın zamana kadar belirgin bir süreklilik taşıdığı görülmektedir. Söz konusu sürekliliğin en temel göstergesi, genel bir eğilim olarak geçerli olan basın özgürlüğü karşıtı tutumdur. Bu tutum, basın özgürlüğünün demokratik yaşamın temel ve vazgeçilmez bir özelliği olarak görülmesini engellemiş ve onun bir takım siyasal angajmanlarla sahiplenilmesine ya da en genel deyişle araçsallaştırılmasına yol açmıştır. Hem Osmanlı döneminde hem de Cumhuriyet döneminde, basın, iktidar sahipleri için bir ‘manipülasyon aracı’, muhalif olanlar içinse bir ‘iktidarı ele geçirme aracı’ olarak görülmüştür. Osmanlı Devleti’nin özellikle son çeyrek yüzyılına damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin muhalefetteki özgürlükçü tutumunun iktidara geldikten sonra taban tabana

değişmesiyle; bu deneyimden neredeyse yarım asır sonra iktidara gelen Demokrat Parti'nin muhalefet yıllarındaki özgürlükçü tutumunun değişmesi arasında bulunan benzerlik, bu durumun hem bir sonucu hem de bir kanıtı olarak görülebilir.

Basın özgürlüğünün bu denli araçsallaştırılması, onun bir hak olarak ve dolayısıyla savunulması/ulaşılması gereken bir 'amaç' olarak görülmesini engellemiş, çoğunlukla siyasal pragmatizmin bir nesnesi konumuna indirgenmesine yol açmıştır. Basına ilişkin düzenlemelerin yapıldığı parlamento müzakerelerinin detaylı bir şekilde incelenmesi de bu tespitin haklılığını göstermektedir. Buna göre basın özgürlüğü, muhalif olanların ya da muhalefette olanların savunduğu bir 'değer', iktidarı elinde bulunduranların ise dışladığı bir 'tehlike'dir. Söz konusu parlamento müzakereleri basın özgürlüğü karşısındaki bu iktidar-muhalefet ayrışmasını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu durum, yalnızca o andaki siyasal pozisyona ilişkin bir tavır alışını yansıtmakta, basın özgürlüğünün kategorik olarak savunulması anlamına gelmemektedir. Nitekim iktidar ile muhalefet yer değiştirdiğinde bile değişmeyen nadir durumlardan biri basın özgürlüğü karşıtı tutum olmuş ve sadece siyasal pozisyonların değişmesiyle paralel olarak, basın özgürlüğünü savunan muhalefetin ismi değişmiştir. Toplumun farklı kesimlerinin görüşlerinin yeterince yansımadığı tartışmalar, iktidar-muhalefet konularının belirlediği siyasal tavırlara sıkışıp kalmış ve basın özgürlüğü araçsallaştırılmıştır.

Pozitif bir hak olarak iletişim hakkı ile yurttaşların iletişim özgürlüğü önündeki barikatların kaldırılması doğrultusundaki tartışmaların nicel azlığı dahi, bu hak ve özgürlüğün felsefi, ahlaki, siyasi gerekçelerle temellendirilmeyip, pratik bir

sorun dizgesi olarak tanımlandığını ortaya koymaktadır. Nitekim bu alanda yaşanan sorunlar güncelliğini korumakta ve özellikle gazeteler ile gazetecilere yönelik tutuklamalara kadar uzanan baskıcı uygulamaların sürdüğü görülebilmektedir. Yakın zamanlara kadar devam eden bu sürekliliğin, basın özgürlüğünün evrensel olarak sahiplenilen bir değer ve yine evrensel düzeyde tanımlanan bir hak olarak Türk siyasal hayatına ve hukuk düzenine yerleşmesini engellediğini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Adaklı, Gülseren, “Yayıncılık Alanında Mülkiyet ve Kontrol”, içinde: **Medya Politikaları**, Der: D.Beybin Kejanlıoğlu vd., İmge Yayınları, Ankara, 2001.

Adaklı, Gülseren, **Türkiye’de Medya Endüstrisi Neoliberalizm Çağında Mülkiyet ve Kontrol İlişkileri**, Ankara, Ütopya Yayınevi, 2006.

Ağaoğlu, Ahmet, **Serbest Fırka Hatıraları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.

Ahıska, Meltem, **Radyonun Sihirli Kapısı: Garbiyatçılık ve Politik Öznellik**, İstanbul, Metis Yayınları, 2005.

Ahmad, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizme**, (Çev. Fatmagül Bertay Baltalı), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), İstanbul, Sarmal Yayınları, 1995.

Akgüner, Tayfun vd., **Kitle İletişim Mevzuatı**, İstanbul, Der Yayınları, 1995.

Akın, İlhan F., **Kamu Hukuku**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, 1974.

Aksoyak, Tayfun, **Basın Hürriyeti**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Konya, 1991.

Akşin, Sina, “İttihat ve Terakki”, **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 6, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 1422-1435.

Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2009.

Akşin, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.

Alemdar, Korkmaz, **İstanbul (1875-1964) Türkiye’de Yayınlanan Fransızca Bir Gazetenin Tarihi**, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1980.

Avcı, Kemal, **Türkiye’de Düşünceyi İfade ve Basın Özgürlüğü Sorunları Üzerine Bir İnceleme (1980-1995 Dönemi Düşünceyi İfade ve Basın Özgürlüğü Sorunları –Suçlar, Cezalar ve Suçlular-)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 1998.

Basın ’80-84, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1984.

Baykal, Hülya, “Milli Mücadele’de Basın”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 1988, C. IV/11, s. 471-479.

Bayley, Paul, “The Whys and Wherefores of Analysing Parliamentary Discourse”, (P. Bayley Edt.), **Cross-Cultural Perspectives on Parliamentary Discourse**, 2004, Philadelphia, John Benjamin Publishing Company, s. 1-44.

Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.

Binark, İsmet, **Türk Parlamento Tarihi TBMM VII. Dönem 1943-1946**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2009.

Bora, Tanıl, “Adnan Menderes”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2005, C. 7: Liberalizm, (Ed. Murat Gültekingil, Tanıl Bora), İstanbul, İletişim Yayınları, s.482-507.

Çavdar, Tevfik, **İz Bırakan Gazeteler ve Gazeteciler**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2007.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2004.

Çelik, Hüseyin, **Ali Suavî ve Dönemi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Çelik, Nur Betül, “Kemalist Hegemonya Üzerine Bir Kavramsallaştırma Denemesi”, **Birikim**, Ocak-Şubat 1998, S. 105-106, s. 28-35.

Çelik, Nur Betül, “Kemalim: Hegemonik Bir Söylem”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2002, C. 2: Kemalizm, (Ed. Ahmet İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 75-91.

Çetinkaya, Y. Doğan, “Hüseyin Cahit Yalçın”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2002, C. 3: Modernleşme ve Batıcılık, (Ed. Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul, s. 314-329.

Çetinoğlu, Sait, “İstiklal Mahkemeleri”, **Resmi İdeoloji Sözlüğü**, 2007, (Der: Fikret, Başkaya, Tolga, Ersoy), Ankara, Özgür Üniversite Yayınları, s. 273-306.

Çiftçi, Ahmet, **Basın Hürriyetinin Sınırlanması ve Basın Suçlarında Ceza Sorumluluğu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 1987.

Çoker, Fahri vd, “Cumhuriyet Meclislerinin Anatomisi”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 10, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 2671-2730.

Dahl, Robert A., **Demokrasi ve Eleştirileri**, (Çev. Levent Köker), Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, 1993.

Danışman, Ahmet, **Basın Özgürlüğünün Sağlanması Önlemleri (Devletin Basın Karşısındaki Aktif Tutumu)**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Basın Yayın Yüksek Okulu Yayınları, 1982.

Demir, Güler, **Basın Özgürlüğü, Sansür ve Ülkemizdeki Görünümü**,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Basın Yayın Yüksek Okulu, İstanbul, 1990.

Demirci, Aliyar, “Ahmet Emin Yalman”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**,
2005, C. 7: Liberalizm, (Ed. Murat Yılmaz), İstanbul, İletişim Yayınları, s. 473-479.

Deringil, Selim, **İktidarın Sembolleri ve İdeoloji – II. Abdulhamid Dönemi
(1876-1909)**, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2007.

Doğan, Zeliha Duygu, **Doğru Haber ve Bilgi Verme Doğrultusunda Gazetecilerin
Haber Kaynaklarını Açıklamalarının Basın Özgürlüğündeki Yeri**,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2008.

Doğanay, Ülkü, “The Turkish Parliament on Democracy”, **Parliamentary Affairs**,
2007, C. 60/3, s. 388-408.

Donnelly, Jack, **Teoride ve Uygulamada Evrensel İnsan Hakları**, (Çev. Mustafa Erdoğan-Levent Korkut), Ankara, Yetkin Yayınları, 1995.

Dönmezer, Sulhi, **Basın ve Hukuku**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1976.

Emil, Birol, **Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1979. İstanbul.

Erdökmeci, Serin, **Türkiye’de ve Avrupa Ülkelerinde Gazetecilerin Sosyal ve Yasal Hakları ve Basın Özgürlüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

Erkelli Kızıl, Neşe, **İletişim Özgürlüğü ve Medyada Oto-Kontrol**, İstanbul, Beta Yayınları, 1998.

Erman, Sahir ve Özek, Çetin, **Açıklamalı Basın Kanunu ve İlgili Mevzuat**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

Eroğul, Cem, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1990.

Ertuğ, Hasan R., **Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi**, İstanbul, Yenilik Yayınları, 1970.

Finley, Moses I., **Antik ve Modern Demokrasi**, (Çev. Deniz Türker), Ankara, Ayraç Yayınları, 2003.

Gevgilili, Ali, “Türkiye Basını”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 2005, C. I, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 202-228.

Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri: 1924-1930**, İstanbul, İş Bankası Yayınları, 2007.

Gölcüklü, Feyyaz, **Haberleşme Hukuku**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1970.

Gülalp, Haldun, **Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet**, (Çev. Osman Akınhay, Abdullah Yılmaz), İstanbul, Belge Yayınları, 1993.

Gülizar, Jülide, “Türkiye Radyoları”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 10, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 2738-2747.

Gürkan, Nilgün, **Türkiye’de Demokrasiye Geçişte Basın (1945-1950)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

Güven, Dilek, **Cumhuriyet Dönemi Azınlık Politikaları ve Stratejileri Bağlamında: 6-7 Eylül Olayları**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Güvenir, Murat O., **2. Dünya Savaşında Türk Basını: Siyasal İktidarın Basını Denetlemesi ve Yönlendirmesi**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1991.

Habermas, Jurgen, **Kamusalığın Yapısal Dönüşümü**, (Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar), İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.

Hanioğlu Şükrü, **Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi**, İstanbul, Üçdal Neşriyat, 1981.

Hanioğlu, Őukrü, “Jön Türk Basını”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 3, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 844-850.

Hanioğlu, Őukrü, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Zihniyet, Siyaset ve Tarih**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2006.

Hayata, Necdet, **Tarih Araştırmalarına Kaynak Olarak Tasvir-i Efkâr Gazetesi (1278/1862-1286/1869)**, Ankara, TC Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002.

İçel, Kayıhan, **Kitle Haberleşme Hukuku**, İstanbul, Beta Yayınları, 1998.

İnsel, Ahmet, **Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili**, İstanbul, Birikim Yayınları, 2004.

İnuğur, M. Nuri, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul, Der Yayınları, 1993.

İnuğur, M. Nuri, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1992.

İskit, Server, **Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları**, Ankara, Başvekâlet Basın Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları, 1943.

İskit, Server, **Türkiye’de Matbuat Rejimleri**, İstanbul, Matbuat Umum Müdürlüğü Neşriyatı, Ülkü Matbaası, 1939.

Kabacalı, Alpay, **Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Basın Sansürü**, İstanbul, Gazeteciler Cemiyeti Yayınları, 1990.

Kabacalı, Alpay, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Sansür”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 3, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 607-616.

Kabacalı, Alpay, **Türk Basınında Demokrasi**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994.

Kaboğlu, İbrahim Ö., **Kolektif Özgürlükler**, Diyarbakır, Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1989.

Kaboğlu, İbrahim Ö., **Özgürlükler Hukuku**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2002.

Kadılar, Rıza, **Basın Özgürlüğünü Tehdit Eden Unsurların Ekonomik, Hukuki ve Uluslararası Boyutunun İncelenmesi**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2000.

Kadioğlu, Ayşe, **Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi Türkiye’de Demokratik Açılım Arayışları**, İstanbul, Metis Yayınları, 1999.

Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, (Çev. Ayda Erbal), İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

Kapani, Münci, **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1972.

Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C. VII, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.

Karpat, Kemal, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.

Kayhanlı, Gül, **Türkiye’de ve Avrupa Birliği’nde Basın Özgürlüğü**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Bilimleri Anabilim Dalı, Basın Ekonomisi ve İşletmeciliği Bilim Dalı, İstanbul, 2002.

Keane, John, **Medya ve Demokrasi**, (Çev. Haluk Şahin), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999.

Keskin, Turgay, **1982 Anayasasında Basın Özgürlüğünün Sınırlandırılması**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, , İstanbul, 1995.

Keşir, Feridun vd., **TBMM Albümü**, Ankara, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, 2010.

Keyder, Çağlar, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

Kocabaşoğlu, **‘Hürriyet’i Beklerken: İkinci Meşrutiyet Basını**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2010.

Kocabaşoğlu, Uygur, **İki Arada Bir Derede: İmlaya Gelmez Tarih Yazıları**, Ankara, İmge Yayınları, 1997.

Kocabaşoğlu, Uygur, **Şirket Telsizinden Devlet Radyosuna (TRT Öncesi Dönemde Radyonun Tarihsel Gelişimi ve Türk Siyasal Hayatı İçindeki Yeri)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1980.

Kocabaşoğlu, Uygur, “Tek Parti Döneminin ‘Matbuat’ı Üzerine Gözlemler”, **Metem Tunçay’a Armağan**, 2008, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 573-602.

Koç, İ. Ceyhan, **Tek Parti Döneminde Basın İktidar İlişkileri (1929-1938)**, Ankara, Siyasal Kitabevi Yayınları, 2006.

Koçak, Cemil, **Belgelerle İktidar ve Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Koçak, Cemil, **Geçmişiniz İtinayla Temizlenir**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2009.

Koçak, Cemil, “Siyasi Tarih (1923-1950)”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye**, 1997, C. 4, İstanbul, Cem Yayınları.

Koçak, Cemil, “Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedi Şef/Milli Şef”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2002, C. 2: Kemalizm, (Ed. Ahmet İnel), İstanbul, İletişim Yayınları, s. 119-137.

Koloğlu, Orhan, **1908 Basın Patlaması**, İstanbul, Bas-Haş Yayınları, 2005.

Koloğlu, Orhan, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 68-93.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006.

Köker, Eser, **Kitapta Kurutulmuş Çiçekler ya da Sözlü Kültür Üzerine Düşünceler**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2005.

Köker, Eser, **Politikanın İletişimi, İletişimin Politikası**, Ankara, Vadi Yayınları, 1998.

Köker, Levent, **Demokrasi, Eleştiri ve Türkiye**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2008.

Köker, Levent, **Kemalizm/Atatürkçülük Devlet ve Demokrasi, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2002, C. 2: Kemalizm, (Ed. Ahmet İnel), İstanbul, İletişim Yayınları, s. 97-111.

Köker, Levent, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.

Kudret, Cevdet, **Abdülhamit Döneminde Sansür I**, İstanbul, Yeni Gün Yayınevi, 2000.

Küzeci, Elif, **Basın Özgürlüğü ve İnternet**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2004.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Ankara, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1996.

Mardin, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.

Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, (Der: Mumtazer Türköne, Tuncay Önder), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Mardin, Şerif, “Türkiye’de Muhalefet ve Kontrol”, **Türk Modernleşmesi Makaleler 4**, (Der: Mumtazer Türköne, Tuncay Önder), İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.

Mardin, Şerif, “Yeni Osmanlılar ve Siyasi Fikirleri”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 6, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 1698-1701.

Mazıcı, Nurşen, “1930’a Kadar Basının Durumu ve 1931 Matbuat Kanunu”, **Atatürk Yolu**, 1996, C. 5/18, s. 131-154.

Norton, Philip, **Does Parliament Matter?**, Hertfordshire: Harvester Wheatsheaf, Hampshire/England, Palgrave Macmillan Pub., 1993.

Oktay, Ahmet, **Toplumsal Değişme ve Basın**, İstanbul, Bilim Felsefe Sanat Yayınları, 1987.

Oral, Fuat Süreyya, **Türk Basın Tarihi Birinci Kitap: Osmanlı İmparatorluğu Dönemi**, Ankara, Yeni Adam Matbaası, 1967.

Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Ortaylı, İlber, **Tarihimiz ve Biz**, İstanbul, Timaş Yayınları, 2008.

Özek, Özek, **Basın Özgürlüğünden Bilgilenme Hakkına**, İstanbul, Alfa Yayınları, 1999.

Özek, Çetin, **Türk Basın Hukuku**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, Fakülteler Matbaası, 1978.

Özgen, Murat, **Türkiye’de Basının Gelişimi ve Sorunları**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, 2000.

Öztürk Gülcennet, **Osmanlı Devleti’nden Günümüze Basın Özgürlüğü Kavramının Anayasalar Bağlamında Ele Alınışı**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 2010.

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IX. Dönem 1950-1954, C. 7**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998.

Öztürk, Kazım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM X. Dönem 1954-1957, C. 2**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 2000.

Poggi, Gianfranco, **Modern Devletin Gelişimi Sosyolojik Bir Yaklaşım**, İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Salihpaşaoğlu, Yaşar, **Türkiye’de Basın Özgürlüğü**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

Saraçoğlu, Ahmet, “Cumhuriyetin 75. Yılı Kutlarken Demokratikleşme Bağlamında İttihatçı Geleneğin Siyasal ve Tarihsel Sürekliliğinin 1923 Cumhuriyeti’ne Mirasının Değerlendirilmesi” 1998, Yeni Türkiye, s. 261-277.

Scheuerman, Bill, “Is Parliamentarism in Crisis? A Response to Carl Schmitt”, **Theory and Society**, 1995, C. 24, s. 135-158.

Schmidt, Manfred G, **Demokrasi Kuramlarına Giriş**, (Çev. M. Emin Köktaş), Ankara, Vadi Yayınları, 2002.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım (1905-1950)**, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1968.

Sezen, Saim, **Seçim ve Demokrasi**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1994.

Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi, C. 6, İstanbul, İletişim Yayınları, 1988.

Sönmez, Muazzez, **Türkiye’de ve Dünya’da Haberleşme Özgürlüğünün Gelişim Süreci**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Genel Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul, 2000.

Sözen, Edibe, **Söylem: Belirsizlik, Mübadele, Bilgi/Güç ve Refleksivite**, İstanbul, Paradigma Yayınları, 1999.

Şanlı-Karaaslan, Halise, **Milli Şef Dönemi Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel’in Politik Konuşmalarında Ulusal Kimliğin İnşası ve Yurttaş Terbiyesi**,

Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Tanıtım Anabilim Dalı, 2010.

Şapolyo, Enver Behnan, **Türk Gazeteciliği Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Ankara, Güven Matbaası, 1969.

Şaylan, Gencay, **Değişim Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1995.

Şaylan, Gencay, **Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2008.

Temiz, Özgür, **Basın Özgürlüğünün Sınırlanmasında İlke Sorunu**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 2007.

Timur, Taner, "Osmanlı Mirası", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 1998, (Ed. İrvin Cemil Schick- Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul Belge Yayınları. s. 12-38.

Timur, Taner, **Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş**, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.

Tokgöz, Ahmet İhsan, **Matbuat Hatıralarım**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.

Tokmakçioğlu, Erdoğan, **Türk Basın Tarihi**, İstanbul, İsim Yayınları, 2011.

Topuz, Hıfzı, **100 Soruda Başlangıçtan Bugüne Türk Basın Tarihi, Davalar, Hapisler, Saldırıları, Faili Meçhul Cinayetler ve Holdingler**, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1996.

Topuz, Hıfzı, **II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2003.

Tunaya, Tarık Zafer, **Hürriyetin İlanı: İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar**, İstanbul, Baha Matbaası, 1959.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye’de Siyasi Partiler**, İstanbul, Doğan Kardeş Basımevi, 1952.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiyenin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul, Yedigün Matbaası, 1960.

Tunçay, Mete, “Atatürk’ün Yöntemi ve Yönetimi Üstüne”, **Eleştirel Tarih Yazıları**, 2006, Ankara, Liberte Yayınları, s. 135-143.

Tunçay, Mete, “Basın ve İstiklal Mahkemeleri”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 1983, C. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 212.

Tunçay, Mete, “Cumhuriyet Halk Partisi (1923-1950)”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, 1983, C. 8, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 2019-2024.

Tunçay, Mete, **Eleştirel Tarih Yazıları**, Ankara, Liberte Yayınları, 2006.

Tunçay, Mete, “Siyasal Tarih (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi: Çağdaş Türkiye**, 1997, C. 4, İstanbul, Cem Yayınları, s. 27-81.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetimi’nin Kurulması 1923-1931**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Tunçay, Mete, **Türkiye’de Sol Akımlar 1909-1925**, Ankara, Sevinç Matbaası, 1967.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi III, C.1**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi IV, C. 2**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2005.

Türk Parlamento Tarihi Araştırma Gurubu, **Türk Parlamento Tarihi TBMM IV. Dönem 1931-1935, C. II**, Ankara, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1996.

Türküne, Mümtaz’er, **Türk Modernleşmesi**, Ankara, Lotus Yayınları, 2006.

Uğurlu, Sezai, **Anayasa Işığında Basın Özgürlüğü ve Kişilik Hakları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Anayasa Hukuku Anabilim Dalı, Ankara, 1996

Uyguntürk, Elçin, **Medya’da Denetim ve Özdenetim**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo Televizyon ve Sinema Anabilim Dalı, Radyo Televizyon Bilim Dalı, İstanbul, 1999.

Ülken, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İstanbul, Ülke Yayınları, 1979.

Ünüvar, Kerem, “Abdullah Cevdet”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2006, C. I: Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İstanbul, İletişim Yayınları.

Ünüvar, Barış A., “Ahmet Rıza”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, 2006, C. I, Cumhuriyet’e Devreden Düşünce Mirası: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi, İstanbul, İletişim Yayınları.

Üstel, Füsün, **‘Makbul Vatandaş’ın Peşinde: II. Meşrutiyetten Bugüne Vatandaşlık Eğitimi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005.

Van Dijk, Teun A., Introduction: Levels and Dimensions of Discourse Analysis, Ed: Teun A van Dijk, **Handbook of Discourse Analysis**, 1985, Vol. 2, Academic Press, London, s. 1-11.

Varlık, Bülent, “Mütareke ve Milli Mücadele Basını”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, 1985, C. 5, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 1200-1210.

Wallerstein, İmmanuel vd., **Gulbenkian Komisyonu, Sosyal Bilimleri Açın, Sosyal Bilimlerin Yeniden Yapılanması Üzerine Rapor**, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul, Metis Yayınları, 2003.

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Edebiyat Anıları**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.

Yalçın, Hüseyin Cahit, **Siyasal Anılar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2000.

Yalman, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim III (1922-1944)**, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1970.

Yaramış, Gazi, **II. Meşrutiyet Sonrası Basın Özgürlüğü ve Basına Getirilen Kısıtlamalar**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2005.

Yerasimos, Stefanos, "Tek Parti Dönemi", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, 1998, (Ed. İrvin Cemil Schick-Ertuğrul Ahmet Tonak), İstanbul, Belge Yayınları.

Yetkin, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası Olayı**, İstanbul, Karacan Yayınları, 1982.

Yılmaz, Aytekin, **Çağdaş Siyasal Akımlar (Modern Demokraside Yeni Arayışlar)**, Ankara, Vadi Yayınları, 2003.

Yılmaz, Mustafa ve Doğaner, Yasemin, “Demokrat Parti Döneminde Bakanlar Kurulu Kararıyla Yasaklanan Yayınlar 1923-1945”, 2006, **Kebikeç**, S. 6, s. 5-80.

Yüce, Ersoy, **Basın Özgürlüğü ve Olağanüstü Hal Rejimi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, İstanbul, 1995.

Yücel, Hasan-Âli, **Dinle Benden**, İstanbul, İnkılâp Kitabevi, 1998.

Yücekök, Ahmet, **Siyaset Sosyolojisi Açısından Türkiye’de Parlatentonun Evrimi**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1983.

Zürcher, Erik Jan, “Jön Türkler Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye**, 2005, (Ed.

Kemal H. Karpat), (Çev. Sönmez Taner), İstanbul, Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 261-292.

Zürcher, Erk Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, (Çev. Nüzhet Salihoğlu), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1987.

Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev. Yasemin Saner Gönen), İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.

ÖZET

Tezde; Türkiye’de basın özgürlüğünün ne şekilde algılandığı, nasıl tanımlandığı ve hangi parametreler üzerinden anlamlandırıldığının incelenmesi yoluyla farklı dönemlerde bu yöndeki anlayışların ortak özellikleri/sürekliliği/dönüşümü ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu anlamda inceleme, Türkiye’de basın faaliyetlerinin başlangıç aşaması olarak kabul edilen Osmanlı’nın son dönemlerinden itibaren konunun tarihsel bir perspektifle ele alınmasını gerektirmiştir. Bundan hareketle çalışmanın ilk bölümünde Cumhuriyet dönemi öncesinde basın özgürlüğü tartışmalarının genel özellikleri irdelenmiştir. Ardından tek partili dönemin ulusal çıkar ile sınırlanan basın özgürlüğü söylemini ele alan ikinci bölümde büyük ölçüde 1931 tarihli Matbuat Kanunu’na odaklanılarak, siyasal işlevlere sahip yayıncılık anlayışlarının özellikleri incelenmiştir. Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise çok partili siyasal yaşamda basın özgürlüğü söylemi ele alınmış olup 1950 ve 2004 tarihli Basın Kanunları da dâhil olmak üzere yakın döneme kadar olan süreçte konu ile ilgili gelişmeler analiz edilmiştir. Çalışmada söz konusu dönemlerde basın özgürlüğüne yönelik tartışmaların ve algının belirgin şekilde görülebileceği belli başlı olaylar/gelişmeler analize konu edilmiş olup, basını doğrudan ilgilendiren yasal düzenlemelerle ilgili parlamento müzakereleri odağa alınmıştır. Sonuçta Türkiye’de özellikle parlamento tartışmalarında basın özgürlüğünün felsefi/ahlaki/siyasi gerekçelerle temellenmeyip daha çok pratik bir sorun olarak tanımlandığı ve bu durumun süreklilik arz ettiği görülmüştür.

ABSTRACT

In the thesis; via the way that press freedom in Turkey is perceived, how it is defined and what the parameters over the interpretation are by examining the different periods in this direction, understanding the common characteristics / continuation / transformation to be put forward have been tried. According to investigations, media activities in Turkey have been adopted in the early stages of the late Ottoman period are required to be addressed from a historical perspective. From this point of view, in the first part of this study the general characteristics of the discussions concerning the press freedom in pre-republican era. Then in the second part which handles the discourse of press freedom which is restricted by the national interests during the single party era the characteristics of broadcasting understandings with political functions has been analyzed focusing on Law Governing the Press dated in 1931. In the third and last part of the study the discourse of press freedom during the multi-party system has been handled and the recent developments concerning the respective issue including the Press Law of 1950 and 2004 have been analyzed. In this study certain events/developments in which the discussions and perceptions concerning press freedom during the respective era has been analyzed. In this context the negotiations in the parliament regarding the legal regulations directly related to press have been focused on. In conclusion, especially in the parliamentary discussions, the press freedom, philosophical / ethical / political reasons, which is not based on a more practical but defined as a problem of continuity, was seen in Turkey.